III. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

Kongresuko artikulu-bilduma

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

2019ko maiatzaren 27, 28 eta 29
BAIONA, EUSKAL HERRIA

UEU

(c) 2019 Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)
Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitatea, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU), Nafarroako Unibertsitateko Publikoa, Mondragon Unibertsitatea (MU), Deustuko Unibertsitatea (DU), Nafarroako Unibertsitatea eta ESTIA laguntzaileak izan dira edizio honetan.
(c) Egileak

Editoreak:
Olatz Arbelaitz, Urtzi Etxeberria, Ainhoa Latatu, Miren Josu Omaetxebarria

Artikuluak *Creative Commons* Aitortu-PartekatuBerdin 3.0 lizentziapean daude

ISBNa: 978-84-8438-681-0 Lan osorako
ISBNa: 978-84-8438-682-7 1. liburukia

Harremanetarako: argitalpenak@ueu.eus
UEU. Erribera 14 1 D. 48005 Bilbo. Tel.: 94 679 05 46

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

Aurkibidea

Hitzaurrea.....5

Batzordeak.....7

Nafarroako Ezker Iraultzailearen historia, 1970-1979, *Imanol Satrustegi*.....11

Izen eman: hitzak gizakia gizaki dagi, *Jon Mentxakatorre Odriozola*.....18

Hiztun berriak (bigarren) hizkuntzan irakasle. Mugak eta ekarpen gehigarriak, *Beñat Lascano*.....25

Euskal Herriko landa-komunitateen sintaxi berria: zehar-objektu izatetik subjektu izatera. Erresilentzia gaitasuna bi mila urtez, *Ander Rodriguez Lejarza* eta *Josu Narbarte Hernández*.....31

Sentimenduen tratamendu konputazionalerantz: gramatika maila ezberdinetako sentimendu balentzia aldatzaileen bila, *Jon Alkorta, Koldo Gojenola* eta *Mikel Iruskieta*.....39

A zer aspergarria! Errepikapenaren pertzepzioa bideo-arte txinatarrean, *Maite Luengo Aguirre*.....47

Testuen irakaskuntza: Genevako sekuentzia didaktikoa tresna eraginkorra gazte eta helduentzat, *Jaione Ibarra*.....53

Ergatiboaren erabileran argibide eskariek duten eragina, *Nerea Galdos Urbizu*.....59

Landareria Xabier Leteren kantagintzan, *Jon Martin Etxebeste*.....69

Hitz barneko kode alternantzia euskara-gaztelaniaren kasuan: ezaugarri fonologikoen azterketa, *Arrate Isasi-Isasmendi*.....76

EusTimeBank-TL corpusa: denbora-informaziodun testuetatik denbora-lerroetara, *Begoña Altuna, María Jesús Aranzabe* eta *Arantza Díaz de Ilarraza*.....83

Tipi-tapa euskararen erritmoan: Korrikako abestien bilakaera, 1980-2019, *Ugaitz Agirre Zapirain*.....91

Hiri irudikapenak Saizarbitoriaren literaturan: euskal eleberrigintzako lehen irudikapenak, *Irati Majuelo Itoiz*.....99

Euskararen erabilera sustatzeko ideologia eta estrategiak D ereduko gurasoen hizkuntza politika eleaniztunetan, *Maite Garcia-Ruiz, Ibon Manterola* eta *Ane Ortega*.....107

D ereduan euskaldundutako eremu mistoko gazte nafarren hizkuntza jarrerak eta identitateak, *Ainhoa Pardina* eta *Ibon Manterola*.....115

Neptuno berreraiki, *-a* artikulua kalkulatzeko: euskal inesibo singularraren diakronia eta berreraiketa metodoaren dibulgazio saio bat, *Julen Manterola*.....121

Mike Leigh zinegilearen sorkuntza metodoaren baliagarritasuna ikus-entzunezko ikasketetan aktoreen zuzendaritza ikasteko, *Jon Urraza Intxausti*.....128

Unitate fraseologikoen agerpen literalak, *urre baina urri, Uxoa Iñurrieta*.....139

Hiru adibide berri, emakume bertsolariak beti plazan aritu diren adierazgarri, *Eñaut Agirre-Goia*.....148

IKERGAZTE 2019
Nazioarteko Ikerketa Euskaraz

HITZAURREA

Duela 45 urte sortu zenetik, euskal komunitate zientifiko-intelektuala trinkotzea da UEUk duen helburu garrantzitsuenetako bat. Elkarren berri izatea ezinbestekoa da ezagutzak aurrera egin dezan, are gehiago gure kasuan, euskaraz lanean dihardugun ikertzaileak hain sakabanatuta egonda. Ildo horretatik, UEUk hainbat arlotako adituak bildu izan ditu zenbait ekimenetan azken hamarkadetan: Informatikari Euskaldunen Bilkurak (11 edizio) Historialari Euskaldunen Topaketak (5 edizio), Hizkuntzalari Euskaldunen Bilkura (3 edizio), Matematikari Euskaldunen Bilkura (3 edizio), Osasun Zientzietako eta Natur Zientzietako ikertzaileen bilkurak (3 edizio), besteak beste, horren adibide argiak dira.

Bilkura guzti horiei IkerGazte kongresua gehitu zitzaien 2015.eko maiatzean. Ikerketa, euskara, gazteak, disziplinartekotasuna izan ziren bilgune haren osagai nagusiak. Durangon hasitako bideak, jarraipena izan zuen 2017.ean Iruñean. Eta heldu da 2019.a eta aurtengoan Baiona dugu topagune; maiatzaren 27, 28 eta 29an, Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitatean, Errobiko Campusean (Université de Pau et des Pays de l´Adour, Campus de la Nive) elkartuko gara. Hirugarren edizio honek 2015.ean ziurgabetasun handiz hasitako bideak nolabaiteko oinarri sendoa baduela erakusten digu. Eta aurten, beste behin ere, ikergazteen eskutik jasotako ekarpen kopuruak IkerGazte behar beharrezkoa dela ematen digu aditzera.

“IkerGazte2019: Nazioarteko Ikerketa Euskaraz” goiburu duen kongresu horren artikulu-bilduma dugu hau. Izenburu honetan Ikerketa, Euskara eta Gaztetasuna bildu nahi izan ditugu. Ikusgarri egin nahi dugu Euskal Herriko ikertzaile gazteek egiten duten nazioarte mailako ikerketa. Maiz nazioartean erakutsi eta aurkezten dira lan horiek, Euskal Herrian eta euskaraz aurkezteko aukera izan gabe. Kongresu honen helburua komunitate-zientifiko euskaldunaren ikertzaileak bildu eta elkarren berri izatea da, arlo guztiak jorratuz; hasi humanitateetatik eta gizarte-zientzietatik, eta zientzia zehatz, natur zientzia, ingeniaritza, arkitektura eta osasun-arloetako gaietaraino. Nazioartean ingelesez argitaratu ohi diren lanak euskaraz ere argitaratzeko eta zabaltzeko aukeraren aldeko apustua da. Hirugarren edizio hau euskaraz egindako ikerketan mugarri dela dakigu!

Honelako kongresu bat aurrera ateratzeko ezinbestekoa da bai banakoen lan eskerga, baita erakunde publiko eta pribatu ugariren laguntza ere: UEUko lan-taldea, Iparraldeko Sostengu Taldea eta UEUkideak; Batzorde Zientifikoko ikertzaileak eta Batzorde Dinamizatzaileko ikergazteak; Unibertsitate eta Ikertalde laguntzaileak; aldizkari zientifikoak eta bestelako laguntzaileak. Aurten azpimarratzekoak dira IKER Euskara eta euskal testuen ikerketa-zentroaren aldetik eta Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitatearengandin (UPPA) jasotako interesa eta babesa. Bestalde, Baionako Udalak eta Udalbiltzak sariak babestu dituzte. Horrez gain, hainbat pertsonak eta komunikabidek erakutsitako atxikimendua ere aipatu nahi dugu. Esker mila guztiei.

Egitarau interesgarri eta erakargarria da, arlo guztietako ekarpenak biltzen dituena; 49 ahozko aurkezpenak dira eta 53 poster modukoak. Guztira 102 komunikazio.

Hasieran, 111 komunikazio jaso ziren, baina gainbegiratze-prozesua gainditu ondoren 102 daude bilduma honetan.

Jakintza-arloei dagokionez hauek dira zenbakiak:

Giza Zientziak eta Artea	19
Gizarte Zientziak eta Zuzenbidea	19
Zientziak eta Natura Zientziak	21
Ingeniaritza eta Arkitektura	20
Osasun Zientziak	23

Ikertzaileen filiazioari dagokionez, espero bezala, Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) da maizen aipatu dena, 76 ekarpenekin. Ondoren Mondragon Unibertsitatea (5 ekarpen), Nafarroako Unibertsitate Publikoa (4 ekarpen) eta Nafarroako Unibertsitatea (4 ekarpen) aurkitzen ditugu maizen. Paueko Unibertsitatetik ere 3 ekarpen bat egon dira, eta IKER ikerketa-zentrotik eta Bordeleko Unibertsitatetik, bana. Beste ekarpen batzuk ere ondoko unibertsitatetatik jaso dira: Bartzelonako Unibertsitatea, Madrigo Unibertsitate Publikoa eta Birmingham City University.

Unibertsitateei loturiko ikerketa-zentroak eta taldeak aipatzen dira ekarpenetako askotan, beherago aipatzen diren Ikertalde laguntzaileez gain, PIE, NU-Cima, NU-Tecnun, INAMAT Institutua , BioCruces Osasun Ikerketa Institutua, BCMaterials, Polymat, AZTI-Teknalia, Instituto de Diagnóstico Ambiental y Estudios del Agua (IDAEA-CSIC), Estación Biológica de Doñana (CSIC), Ikerlan, chucarro Basque Center for Neuroscience edo CIC-energyGUNE agertzen dira besteak beste. Euskaltzaindia eta Gipuzkoako Foru Aldundia ere izan dira ikerketagune.

Euskal Herritik kanpoko erakundeei dagokienez, hauek dira lankidetzan aipatzen diren unibertsitate batzuk: Université de Toulon, UEU, Begoñako Andra Mari, Curtin University, Mineral Resources, Commonwealth Scientific and Industrial Research Organisation (CSIRO), Institut de Biologie Paris Seine (NPS – IBPS).

Eta bi urtean behin errepikatzeari eutsiko diogu. Beraz, adi, Ikergazte2021 etorriko da-eta!

Olatz Arbelaitz, Urtzi Etxeberria, Ainhoa Latatu eta Miren Josu Omaetxebarria

BATZORDEAK

Batzorde Zientifikoa

Batzordeburua:
Miren Josu Omaetxebarria (UPV/EHU, UEU)
Urtzi Etxeberria (IKER Euskara eta euskal testuen ikerketa-zentroa)
Koordinatzailea:
Olatz Arbelaitz (UPV/EHU, UEU)
Idazkaria:
Ainhoa Latatu (UEU)

Giza Zientziak eta Artea
Itziar Aduriz (Bartzelonako Unibertsitatea, UEU)
Garazi Arrula (UPV/EHU, UEU)
Haizea Barcenilla (UPV/EHU, UEU)
Aritz Irurtzun (CNRS-IKER, UEU)
Kepa Korta (UPV/EHU)
Aitzpea Leizaola (UPV/EHU, UEU)
Elizabete Manterola (UPV/EHU, UEU)
Ismael Manterola (UPV/EHU, UEU)
Alazne Porcel (UPV/EHU)
Blanca Urgell (UPV/EHU)
Gizarte Zientziak eta Zuzenbidea
Josu Amezaga (UPV/EHU, UEU)
Aitor Bengoetxea (UPV/EHU, UEU)
Eneko Bidegain (MU, UEU)
K. Josu Bijuesca (Deustuko Unibertsitatea)
Lore Erriondo (UPV/EHU, UEU)
MªLuz Esteban (UPV/EHU, UEU)
Mikel Iruskieta (UPV/EHU, UEU)
Xabier Landabidea (Deustuko Unibertsitatea, UEU)
Ixusko Ordeñana (UPV/EHU)
Iñaki Peña (Deustuko Unibertsitatea)
Zientziak eta Natur Zientziak
Elizabete Alberdi (UPV/EHU, UEU)
Arantza Aldezabala (UPV/EHU, UEU)
Estibaliz Apiñaniz (UPV/EHU, UEU)
Arturo Apraiz (UPV/EHU, UEU)
Itziar Aretxaga (INAOE)
Inmaculada Arostegui (UPV/EHU, UEU)
Jose Miguel Campillo (UPV/EHU, UEU)
Arturo Elosegi (UPV/EHU, UEU)
Nestor Etxebarria (UPV/EHU, UEU)
Maite Insausti (UPV/EHU)
Kizkitza Insausti (NUP)
Marian Iriarte (UPV/EHU)
Natxo Irigoien (NUP)
Josu Jugo (UPV/EHU, UEU)

Ingeniaritza eta Arkitektura

Gorka Azkune (Deustuko Unibertsitatea)
Haritza Camblong (UPV/EHU, ESTIA, UEU)
Unai Fernandez de Betoño (UPV/EHU, UEU)
Igor Peñalva (UPV/EHU)
Olatz Perez de Viñaspre (UPV/EHU, UEU)
Maialen Sagarna (UPV/EHU)
Ane Sarasola (UPV/EHU)
Arkaitz Zubiaga (University of Warwick)

Osasun Zientziak

Rafael Aldabe (CIMA, NU)
Jose Ramon Bilbao (UPV/EHU, Gurutzetako Ospitalea)
Koldo Callado (UPV/EHU, UEU)
Izaskun Elezgarai (UPV/EHU, UEU)
Felix Elortza (Biogune, UEU)
Karlos Ibarguren Olalde (Osakidetza)
Xabier Isasi (UPV/EHU, UEU)
Nerea Osinalde (UPV/EHU)
Izortze Santin (UPV/EHU)

Beste gainbegirale batzuk

Bakarne Altonaga (UPV/EHU, UEU)
Ander Altuna (UEU)
Noelia Andollo (UPV/EHU)
Aritz Bilbao (Deustuko Unibertsitatea)
Unai del Burgo (UPV/EHU, UEU)
Ibon Cancio (UPV/EHU, UEU)
Idoia Fernandez (UPV/EHU, UEU)
Vanessa García (UPV/EHU)
Unai Lopez-Novoa (Cardiff University)
Jose Martin (UPV/EHU, UEU)
Iñigo Mendialdua (UPV/EHU)
Bea Narbaiza (UPV/EHU)
Jose Antonio Pascual (UPV/EHU)
Igor Rodriguez (UPV/EHU)
Josean Rodriguez (UPV/EHU)
Ainara Sagarna (UPV/EHU)
Itziar San Martin (UPV/EHU, UEU)
Ander Soraluze (UPV/EHU, UEU)
Joseba Zalakain (Siis, Dokumentazio eta Ikerketa Zentroa)
Jon Zarate (UPV/EHU)
Mario Zubiaga (UPV/EHU, UEU)

Batzorde Dinamizatzailea

Haizpea Abrisketa (CNRS-IKER Euskara eta euskal testuen ikerketa-zentroa)
Begoña Altuna (UPV/EHU)
Joseba Fernandez de Landa (UPV/EHU)
Pauline Guelle (UPPA, IUV, UPV/EHU)
Nagore Elu (UPV/EHU)

Batzorde Teknikoa

Ane Sarasua (UEUko Idazkari nagusia)

- Idoia Torregarai (komunikazio arduraduna)
- Ainhoa Latatu (koordinatzaile akademikoa)
- Ander Altuna (hizkuntza zuzentzailea)

Ikerketa-talde laguntzaileak

- ELEBILAB. UPV/EHUren Elebitasunaren Laborategia.
- UPV/EHUko hizkuntzaren tratamendu automatikoaren inguruko IXA Ikerketa Taldea
- UPV/EHUko "Jokabidearen Ekologia eta Eboluzioa"ikerketa taldea.
- NOR. UPV/EHUko Ikus-entzunezko Komunikazio eta Publizitate Saileko Ikerketa Taldea.
- UPV/EHUko Neuropsikofarmakologia ikerketa taldea.
- UPV/EHUko Sinapsi-neuroanatomiaren ultraegitura eta funtziorako laborategia.

Aldizkari zientifiko laguntzaileak

- ALDIRI. Arkitekturaren inguruko adlizkaria
- BAT. Soziolinguistikan eta glotopolitikan espezializatutako aldizkaria.
- EKAIA. Euskal Herriko Unibertsitateko zientzia eta teknologi aldizkaria da.
- ELHUYAR ZIENTZIA ETA TEKNOLOGIA aldizkaria.
- JAKIN. Giza eta gizarte-zientzien alorreko kultur aldizkaria.
- OSAGAIZ. Osasun zientzien aldizkaria
- SENEZ. EIZIE elkarteak kudeatzen duen itzulpengintzako arloko aldizkaria.
- UZTARO. UEUk kudeatzen duen giza eta gizarte-zientziei buruzko aldizkaria.

Hizlari gonbidatuak

- Francesco d'Errico, CNRS-Bordeleko Unibertsitatean Ikerketa Zuzendaria eta Bergeneko Unibertsitatean irakaslea.
- Jesus Mari Txurruka, UPV/EHUko irakasle eta ikertzailea izandakoa. UEUkidea.
- Gwerfyn Wyn Roberts, Galeseko Bangor University-ko School of Health Sciences-eko irakasle titularra izandakoa.
- Josu Martinez, UPV/EHUko ikus-entzunezko Komunikazio saileko ikerlari eta irakaslea da, zinema arloan.

Tailerrak

- «Artikuluak, tesia eta bestelako dokumentu zientifikoak sortu LaTeXekin». Igor Ruiz Agundez. BilbaoTIK – Bilboko Udalaren Informatika Zentroa.
- «Prozedura feministak: ezagutza, ikerketa eta herrigintza». Miren Aranguren. Emagin Formazio eta Ikerketa Feminista Elkarteko kidea eta ikerketa proiektuen arduraduna.
- «Argitalpen zientifikoetarako mapen sorkuntza». Pili Martinez eta Aitor Bastarrika. Geomatika Aplikatua Ikerketa Taldeko partaideak eta UPV/EHUko Geoinformatikako Berezko Tituluko irakasleak.
- HITZALDIA: 1757ko lapurterazko gutunak: jarraipena. Xarles Bidegain. Paueko eta Aturrialdeko Unibertsitatean Euskal Literatura eta Euskal Mintzairako katedraduna, euskaltzain eta ikertzailea.
- Datuak ikusarazteko, Infografia. Joxan Apeztegia. BERRIAko infografista.
- Ikerkuntzan kontuan hartu behar diren gako juridikoak. Ion Turrillas. IKT abokatua, UPV/EHU.
- Zelan aletu zure ikerketa akademiatik harago. Uxune Martinez. Euskampus Fundazioko Kultura Zientifikoko eta Berrikuntza Unitateko Zabalkunde Zientifikorako arduraduna.

- Tailer-bisitak:
    - Euskal Herriko Laborantza Ganbara.
    - ESTIA Ingeniaritza Eskola.

Mahai-ingurua
«Baxoaren ondotik zer? Nazio garapenerako giltzak». Gidaria: Pauline Guelle (UPPA, IUV, UPV/EHU).

Nafarroako Ezker Iraultzailearen historia, 1970-1979

Satrustegi, Imanol
Nafarroako Unibertsitate Publikoko doktoregaia
imanol.satrustegui@unavarra.es

Laburpena

Ezker iraultzaileko alderdiak Francoren diktaduraren aurkako lehen indar politikoa ziren. Diktaduraren bukaeran, nafar biztanleriaren zati garrantzitsu batek sistema jaio berriari -1978ko Konstituzioan oinarritutakoari- ez zion babesik eman. Izan zuten garrantzia nabaria izan zen arren, Trantsizioaz geroztik ezker erradikaleko alderdiak desagertu ziren ia, eta XXI mendearen hasieran gizartearen memorian deus gutxi geratu da.

Ikerketa historiko honen helburuak mugimendu politiko honen historia jasotzea, sistema berriaren aurkako kritikan izan zuten garrantzia azpimarratzea eta garai hartako "Euskal gatazkaz" ausnartzea dira.

Hitz gakoak: Ezker Iraultzailea. Trantsizioa. Langile borroka. Nafarroa Garaia.

Abstract

The far-left parties were the first political force of the opposition in Navarre against Franco's dictatorship, at the end of which the new born system, based in the Constitution of 1978, was rejected by a relevant part of the Navarrese society. However, in spite of the evident importance they had, far-left parties almost disappeared after the dictatorship came to an end, and in the early 21st century their trace has gone unnoticed.

The objectives of this historical research are to summarize the history of this political movement and to prove the signification they had in the rejection of the constitutional consensus, as well as to reflex about the "Basque Conflict" during these years.

Keywords: Far-left. Transition to democracy. Workers struggle. Navarre.

1. Sarrera

60 eta 70eko hamarkadetan ordura arteko alderdi komunista tradizionaletatik baino ezkerrerago kokatzen zen sektore politiko berri bat sortu zen. 68ko Maiatzaren, Hirugarren Munduko nazio askapeneko mugimenduen, Ezker Berriaren eta katolizismo sozialaren eraginez sortu zen sektore politiko honen parte ziren alderdiei, "ezker erradikal", "ezker iraultzaile" edo "muturreko ezker" definizioa ezarri zitzaien. Ezker erradikala nazioarteko olatu iraultzaile baten parte izan zen.

Etiketa honen azpian, sarri, garaiko mugimendu iraultzaile ezberdinak bildu izan dira: anarkistak, libertarioak, autonomoak, kristau antikapitalistak edo mugimendu abertzale zein independentistak. Baina lan honetan, "ezker iraultzaile" izenpean batez ere alderdi marxista ez-abertzaleei eginen diegu erreferentzia. PCEi, ORT, MCE, LCR, OIC edo antzeko alderdiei buruz arituko gara alegia, horiexek baitziren nagusienak.[1]

Espainian, sektore politiko hau osatzen zuten alderdi guztien batura, frankismoaren aurkako bigarren indarra zen, Partido Comunista de Españaren (PCE) nagusitasunaren atzetik. Diktaduraren aurkako oposizio borrokan, langile mugimenduan eta bestelako mugimendu sozialen sorreran garrantzi handia izan zuten eta haien ekarpena erabakigarria izan zen diktadura eraisteko.

Espainiako ezker iraultzailea behar den bezala ikertu nahi duenak Hego Euskal Herriko ezker iraultzaileari atentzio berezia jarri beharko lioke. Izan ere, sektore politiko honek berebiziko garrantzia izan zuen Hego Euskal Herrian, Espainiaren baitan lurralde horietan izan baitzuen ezker erradikalak errotze sakonena zein mobilizazioak eragiteko ahalmen handiena. Hego Euskal Herriko probintzietan oposizio antifrankistaren eta langile mugimenduaren jaun eta jabe

1 Siglak hurrenez hurren: Partido Comunista de España (internacional) -PCEi-, Organización Revolucionaria de Trabajadores -ORT-, Movimiento Comunista de España/Euskadiko Mugimendu Komunista -MCE/EMK-, Liga Comunista Revolucionaria/Liga Komunista Iraultzailea -LCR/LKI-, Organización de Izquierda Comunista -OIC-.

izan ziren PCEren aurretik, beste toki batzuetan gertatu ez zen bezala. Gainera, zenbait kasutan, alderdietako batzuek euren sorburua euskal jatorriko elkarte edo antolakundeetan izan zuten eta kidegoaren zati mardulena euskal-nafar lurraldeetan zegoen.

Horretaz guztiaz gain, Hego Euskal Herrian Frankismoaren bukaerak zein Trantsizioak izan zituzten berezitasun historiko, politiko eta sozialek aparteko ikergaia izan dadin eragiten dute. Izan ere, Frankismoko azken urteetan greba ugari egon zen, Espainiako beste toki batzuetako konfliktibitate eta erradikaltasun altuagoa izan zutenak, langile mugimenduak indar gehien eduki zuen tokietako bat zelako seinale, eta gainera, frankismoaren aurkako mobilizazioek intentsitate berezia izan zuten. Gainera, Erreforma Politikoa abiatu zenean biztanleriaren eta alderdi politikoen zati zabal batek prozesu hura gaitzetsi zuen eta aurkakotasun nabaria erakutsi zuen.

Nafarroa Garaiarena kasu espeziala izan zen ezker antikapitalistarentzako. Nafarroa Garaia diktaduraren hasieran probintzia atzerakoi eta kontserbadorea zen. Baina, garapen industrial ikusgarria zela eta aldaketa sozial sakonak bizi izan ziren, eta ezker erradikal jaio berri batek gidatutako langile mugimendu dinamikoa sortu zen. Frankismoaren hondar urteetan, CCOOren inguruan bildutako Nafarroako langile mugimendua -askok espero ez zuten arren- Espainiako borrokalarienen artean kokatu zen, diktaduraren aurkako mobilizazio arrakastatsuak bultzatuz. Azpimarragarriena, Nafarroako oposizio antifrankistaren lider nagusiena izatera ailegatu zen ORT alderdia izan zen.

Garaian dinamismo handia zuten alderdiak izan arren, Trantsizioaz geroztik ezker iraultzailea krisian sartu zen, denbora gutxian eragina galdu eta ia desagertzeraino. Diktaduraren azken urteetaraino ezker iraultzaileak hausturaren aldeko oinarri sozialaren lidergoa zuen, baina Erreforma ezartzen hasi zenean ezker abertzale berriak, HB koalizioaren ingurukoak, lekukoa hartu zion.

2. Uneko egoera

Bistan denez, Ezker Iraultzaileak berebiziko garrantzia izan zuen, baina haien inguruan egin izan diren ikerketak, orain dela urte gutxi batzuetara arte behinik behin, urriak eta aurreiritziz beteak izan dira, topikoz jositakoak. Besteak beste Jose Manuel Rocaren (1994) eta Consuelo Laizen (1995) lanez ari gara. Azken urteetan ordea, ikergaiak merezi zuen garrantzia itzuli dioten lanak eta ekimenak ugaritzen ari dira. Azpimarragarrienak Gonzalo Whilhelmik (2016) orain dela gutxi kaleratu duen eskuliburua eta 2017ko otsailean Madrilen egindako kongresua ditugu.[2] Gainera, heldu diren urteetan gaia argituko duten lan gehiago etorriko direlako aurreikuspena dago (MCE, LCR, eta OIC alderdiei buruzko doktorego tesiak martxan daude, besteak beste).

Bestalde, euskal Trantsizio gatazkatsuaren inguruko lanetan ere ezker iraultzailearen inguruko informazioa falta da. Langile mugimenduaren jaun eta jabe ziren arren, bestelako gaien aldean -biolentzia politiko edo ezker abertzalearen aldean esaterako- ezker erradikala azpi-errepresentaturik dagoela esan dezakegu.

3. Ikerketaren helburuak

Arestian esandakoa errepikatuz, Espainiako beste toki batzuetan ez bezala, Hego Euskal Herrian ezker iraultzaileak gizartean sustraitze ahalmen handia zuen, eta gainera, langile mugimenduak aparteko dinamismo eta konfliktibitate maila erdietsi zuen. Dituzten berezitasunengatik, bi fenomeno hauen arrazoietan sakontzea interesgarria litzateke. Alderdi iraultzaileen sustraitze zabalaren eta langile mugimenduaren dinamismoaren arteko harreman kausalik egon al zen?

Bestalde, batzuen ustez Hego Euskal Herrian Erreformak ezin izan zuen era eraginkorrean finkatu, bereziki euskal gatazka delakoaren eta ETAren jardun armatuaren ondorioz. Baina arrazoi gehiagok egon behar dute horrelako arazoaren korapilatsuaren atzean. Azalpen zabal eta osatuagoak bilatzeko asmoz, bestelako ikuspegiak planteatu daitezke. Erreformaren ezartzeko

2 https://congresotransicion2017.wordpress.com (2019ko urtarrilean kontsultatua) Urte honetan beste bat egonen da udazkenean, kasu honetan Bartzelonan. Gehiago jakiteko, ikus: /https://congrestransicio2019.wordpress.com/

zailtzasunen arduraren zati bat, ezker iraultzailearen alderdiei -hausturaren alde zeuden taldeak ziren heinean- zor al zaie?

Eta bukatzeko, ezker iraultzailearen eta ezker abertzalearen arteko lekuko aldaketa bat izan zela kontuan harturik, zer dela eta gertatu zen lekuko aldaketa hura?

4. Ikerketaren muina eta ondorioak

4.1. Metodologia

Ikerketa historiografiko gehienetan bezala, iturrien aukeraketak berebiziko garrantzia du, aukeratzen diren iturrien arabera lortu daitekeen informazioa modu batekoa ala oso bestelakoa izan daitekeelako. Izan ere, iturri historiografiko bakoitzak igorle jakin bat du, eta kasu bakoitzean, igorleak interes partikularrei erantzuten die eta momentuko egoerak baldintzaturik dago beti. Hortaz, historialariak oso zorrotz jokatu behar du iturri bakoitzetik eskuratutako informazioa epaitzerako orduan.

Kasu honetan, batez ere ezker iraultzaileko alderdiek ekoizten zituzten material idatziak dira iturri nagusia: aldizkariak, panfleto edo oktabillak, bileretako aktak eta gisa horietakoak. Kontuan hartu behar da klandestinitatean aritzen ziren alderdi ilegalak zirela, eta beraz, batzuetan informazio hutsuneak izaten direla. Horien guztien osagarri, bestalde, garaiko prentsa eskuindarra eta, Trantsizioak aurrera egin ahala, aldizkari eta egunkari ezkertiarrak erabiltzen ari gara.

Iturri idatziez gain, ahozko iturriak ere darabilzkigu. Ikerketa honek klase sozial zapalduak (langileak), klandestinitatean aritzen ziren talde politiko ilegalak eta errepresioa sufritu izan zutenak ditu protagonista. Noizbait botere politikoa irauli nahi izan zutenen eta erdietsi izan ez zutenen historia da, hitz gutxitan, bazterrekoena eta garaituena. Horrelako kasuetan berebiziko garrantzia hartzen dute ahozko iturriek. Izan ere zapaldutako aktore horiek traza edo markarik ez baitute uzten dokumentazio ofizialean, eta uztekotan, agintarien interesen araberako informazioa litzateke. Esate baterako, poliziak, prentsa eskuindarrak edota Gobernuak sortutako iturriez ari gara. Kasu honetan, aginteak ekoiztutako dokumentazioa ezagutzea interesgarria daitekeen arren, gizarte mugimendu iraultzaileen barne-historia ikertzeko ez litzateke baliagarria. Ahozko iturriek, ordea, "behetik egindako historia" egitea ahalbidetuko ligukete, historia soziala alegia.

Hala ere, elkarrizketak egiterako orduan tentuz ibili behar da, ahozkotasunak giza-memoria bezalako gaitasun aldakor batean baitu oinarria. Giza-memoria ezin dezakegu informazioa pilatzen duen artxibo edo kutxa gordetzaile amaiezin baten modura uler, egoeraren arabera etengabeko aldaketak eta berrikuntzak jasaten dituen "giza gaitasun dinamiko eta produktibo bat baizik" (Altonaga Begoña, et al. 2017, 137-138). Memoria hori bera, gainera, berriemailearen -hau da, elkarrizketatuaren- identitate indibidualaren parte da eta bizi-ibilbide pertsonala zein momentuko egoera edo jarrera justifikatzeko erabiltzen ohi ditu.

Informazio iturri hau, gainera, subjektibitateaz, nahita edo nahi gabe egindako hutsuneez, momentuko egoera pertsonalaz, aldarteaz, izaeraz edo bestelako baldintzatzaile ezberdinez gurutzaturik dago. Baita elkarrizketatuaren eta elkarrizketatzailearen artean sortutako giro edota harremanaz ere!

Orain arte egin diren elkarrizketetan "bukaera irekia duen elkarrizketa erdi-egituratua" erabili da.[3] Ahozko informazio hori eskuratzeko premia biologikoa dagoela kontuan hartu behar da baita ere. Ahozko iturriena, ikerketaren zatirik aberasgarrienetarikoa da, garai hartako militante ezkertiar izandakoekin kontaktuan jartzea eta gaztetako pasadizoak kontatzea esperientzia oso interesgarria baita.

4.2. Ikerketaren mamia

Nafarroako ezker erradikalaren historian 3 fase nagusi ezberdindu ditzakegu. Lehendabiziko fasearen ezaugarri nagusiak CCOOetan (Langile Komisioetan) oinarritutako langile mugimendu berriaren sorrera eta ezker erradikaleko alderdien aurrekarien hasiera eta garapena dira. Garai honen mugarri nagusia 1965eko Frenos Iruñako greban kokatzen ohi da, langile mugimendu

3 Gazteleraz *entrevista semi estructurada de final abierto* esaten zaio.

berriaren lehendabiziko grebatzat hartzen delako. Garai honetan, langile mugimendua martxan jarri zen eta pixkanaka izaera ekonomikoko greba eta mobilizazio batzuk habiatu ziren, horien bidez langileen arteko elkartasun sareak sortu ziren eta klase kontzientzia pixkanaka piztu zen.

Kontzientzia hartze hori gertatzen ari zen bitartean, ezker erradikaleko alderdien garatzen joan zen. Esate baterako, ORT alderdi maoistak kezka soziala zuten mugimendu kristauetan du jatorria. Militante katoliko horiek sindikalismoan murgiltzeko hautua egin zuten langileen behar moralei konponbidea emateko eta pixkanaka kontzientzia sozial sakonagoa barneratu zuten, 60eko hamarkada bukaera alderdi iraultzailea bilakatzea erabaki zuten arte. Nafarroako EMKren jatorria ere kristautasun sozialarekin loturik egon zen; apaizgai izandako batzuek ETA Berrirekin -ETAren zatiketa "obrerista" batekin- kontaktuan jarri zirenean sortu baitzen. Bestelako alderdiak ere izan ziren: joera trotskistako LCR-ETA VI edo ikasle mugimenduarengandik zetorren PCEi -gerora PTE izena hartu zuena-, besteak beste. Ontze eta heldutze prozesu baten ondorioz, partidu iraultzaile gehienek 1970 urtearen ingururako burutuko zuten euren hasierako sorrera fasea. Alderdi marxistak eta iraultzaileak zirenez, diktadura eraitsiko zuen eta sozialismoa lortuko zuen klase sozial nagusia langileria zela uste zuten, eta horretarako, industriako langileak antolatzeari ekin zioten.

Hurrengo fasearen hasiera mugarria, 1973ko udaberriko Motor Ibericarekiko elkartsunezko Greba Orokorrean kokatzen ahal dugu. Greba orokor hura, goiztiarra eta espero gabekoa izan zen (espainiar estatuko lehendabizikoa) eta momentu horretatik aurrera mobilizazioen eta greben hazkunde joera gorakorra gertatu zen: Authikoen aldeko katedraleko itxialdia 1974an, abenduaren 11ko greba orokorra, Potasas-eko mehatzarien itxialdia 1975eko hasieran, ...

Nafarroan langile mugimenduak eta ezker erradikalak gidatu zituzten garai honetako mobilizazioak. Errepresioak errepresio, oposizioak gero eta mobilizazio arrakastatsuagoak egiteko gaitasuna garatu zuen eta mobilizazioak, kutsu ekonomiko hutsa atzean utzi, eta gero eta izaera politikoagoa (amnistia, askatasun demokratikoak, indar errepresiboen deuseztea, ...) hartzen joan ziren, bereziki fase honen azken tartean: Francoren heriotzetik lehendabiziko haustekundeetara bitarte.

Batasun giroa nagusi zen eta oposizioak, alderdikerien gainetik, askatasun demokratikoen aldeko edozein mugimendu elkartsunez babesten zuen. Batasunaren aldeko giro horrentan murgildurik, askatasun nazionalen aldeko mugimenduak ere babes handia jaso zuen. Nafarroako oposizio antifrankistaren gehiengoa ez zen abertzalea, baina euskal nazionalismo berriaren sorreraren eraginez eta 60eko hamarkadatik aurrera bizitako euskal kulturaren berpizkundearen eraginez, euskal sinboloek (hizkuntzak, ikurriñak, ...) konnotazio positibo, aurrerakoi eta demokratikoa hartu zuten. Horrexegatik, ezker erradikaleko partiduek, eta batez ere euren oinarri sozialak, euskaltzaletasuna bereganatu eta haustura demokratikoaren ideiarekin lotu zuten, abertzaleak sentitu ez arren. Elkarrizketa batzuetan, esate baterako, 76-77 urteetan gutxi gora behera, euskaltzaletasunaren bat-bateko olatu gorakor bat bizi izan zela azpimarratu dute.

Diktadorea hil ondotik, Gobernuak diktaduraren jarraipena entseatu zuen, baina oposizioko mugimenduen aurkaritzaren eraginez asmo horrek ez zuen luzez iraun, eta Erreforma programa bat jarri zuen martxan. Orduan abiatu zen Trantsizioa, oposizioaren presio sozialari esker.

Trantsizioaren abiatzearekin batera ezartzen ahal dugu hirugarren fasearen hasiera. Oposizioko alderdi moderatuetako batzuek Erreforma plan horrekin bat egin zuten, eta ezker iraultzailea eta ezker abertzalea bakarrik geratu ziren Haustura demokratikoaren defentsan, hau da: indarrean zegoen aginte moduaren aldaketa progresiboan baino, zegoena errotik erauzi eta beste bat eratzearen alde. Hausturaren aldeko indarrek errotze sakona eta babes-oinarri sozial zabal zuten arren, itxaropen hura ez zen bete, eta ondorioz, 78ko Konstituzioan oinarritutako sistema berriarekiko errefusa zabaldu zen.

Ezker erradikalak langile mugimenduan zuen eragin ahalmen handia ikusirik hauteskundeetan emaitza onak lortu zitzakeela uste izan zuen. Baina ez zen horrela izan, greba jendetsuak antolatzeko gaitasuna ez zen bozketan bihurtu eta porrota egundokoa izan zen, egindako eginahal ekonomiko izugarria izan zen arren. Hori gutxi balitz, Erreformak, kostata, baina Nafarroa Garaian ezartzea lortu zuen eta espero zuten haustura demokratikoaren esperantza urrunduz joan zen.

Iparra galduta eta noraezean, militante askok atsekabeturik bizi izan zuten Trantsizioaz ondorengo garaia, asko arriskatu arren helburu pertsonal eta politikoak lortu ez zituztelako. Egoerari aurre egiteko, alderdi batzuek fusionatzea erabaki zuten, PTEk eta ORTk bezalaxe, baina haien arteko alderdikeriaren erruz porrot itzela izan zen. Hilabete gutxian biak desagertu ziren, militante izandakoei arazo ekonomiko larriak eraginez -batzuek etxeetako hipotekekin ordaindu baitzituzten hauteskundeetarako maileguak-. Beste alderdi batzuek, aldiz, EMKk eta LKIk kasu, orduantxe jaio ziren mugimendu sozial berriekin bat egin zuten. Ekologismoak, feminismoak, pazifismoak eta antzekoek alderdiok berritu eta berpiztu zituzten, baina "estatu burgesa" suntsitzeko eta sozialismoa ezartzeko esperantzarik gabe.

Ezker erradikaleko alderdiek iraultza sozialista egin nahi izan zuten, eta frankismoaren bukaeran bazirudien posible zitekeela. Baina petrolioaren krisiaren erruz iritsitako beheraldi ekonomikoak, eta horren ondorioz bultzatu ziren politika neoliberalek (Moncloako Ituna, PSOEren industria birmoldaketa, ...) langileen eta kapitalaren arteko indar korrelazioa aldatu zuten eta esperantza horiek pixkanaka urrundu ziren.

Garai berean, ezker abertzaleak eta HB koalizioak arrakasta handia lortu zuen, bai mobilizazioetan bai hauteskundeetan. Ezker abertzalea frankismo garaian langile mugimenduan ezartzen saiatu zen arren, beti izan zen minoritarioa ezker erradikaleko alderdien aldean. Ez zen greba arrakastatsurik lortzeko gauza. Baina Trantsizioak aurrera egin ahala, hausturaren alde zegoen oinarri sozial zabal hori bereganatzea lortu zuen.

4.3. Ondorioak

Honako hau oraindik garapenean dagoen ikerketa bat da. Nafar Gobernuaren hiru urteko beka bati esker burutzen ari da, eta epe guztiak betez gero, 2020ko bukaeran aurkezteko aurreikuspena dago. Beraz, ikerketa prozesuaren erdialdean gauden arren, honezkero ondorioetako batzuk azaleratzen ari dira.

Besteak beste, langile mugimenduaren erradikaltasuna eta oposizioaren berezitasuna azaltzeko Nafarroa Garaiak XX mendearen erdialdean bizi izan zituen aldaketa ekonomiko eta sozial sakonei erreparatu diegu. Industrializazio prozesu berantiarraren ondorioz, klase proletario berria sortu zen, bereziki gaztea zena eta beraz, klase honek, ez zituen gerra aurreko tradizio ezkertiarrak ezagutzen. Gainera, kontuan hartu beharrekoa da Nafarroako gizartean elkarte kristauek izan duten errotze historikoa. Elkarte kristau hauek, Vatikano II kontzilioaren eraginez erradikalizatu zirenean, langile antolatuen sareak eratzeko aukera eta erraztasuna izan zuten eta ondorioz, ideia iraultzaileek berehala erakarri zituzten langile gazteenak. Modu hartara, langile mugimendu erradikalak gidatutako gizarte zibil alternatibo bat eratu zen, erregimenari bizkar eginez.

Trantsizioak aurrera egin ahala, hausturaren oinarri sozial zabala osatzen zutenen artean atsekabea eta desengainua zabaldu zen, erreforma demokratikoak espero baino muga gehiago zituelako (Nafarroa EAEtik bazter utzi, krisi ekonomikoa, errepresioa, ...). Hasiera batean, gizarte zibil antifrankista berez ez zen abertzalea. Baina Trantsizioan zehar HB koalizio sortu berriak ezker erradikaleko oinarri sozialak kapitalizatu zuen.[4] Lekuko aldaketa bat gertatu zen, hausturaren aurkako oinarri sozialaren lidergoan. Lekuko aldaketa horri azalpena ematen dioten zenbait erantzun azaltzen joan dira ikerketak aurrera joan ahala. Alde batetik, lehentxeago aipatu dugun bezalaxe, euskal sinboloek lortu zuten konnotazio positiboaren ondorioz ezker erradikaleko partiduek, eta batez ere euren oinarri sozialak, euskaltzaletasuna bereganatu eta haustura demokratikoaren ideiarekin lotu zuten, abertzaletasunarengana hurbilduz. Gainera, 68ko maiatzetik zetorren nazioarteko olatu iraultzailea apalki moteltzen joan zen 70 hamarkadako erdialdean. Hori gutxi balitz, ezker abertzaleak erreformari aurka egin zion indarkeria erabiliz eta sistema berriarenganako desengainua erakartzea erdietsi zuen.

Beraz, orain arte ikusi dugunaren arabera, erreforma postfrankistak Nafarroan errotzea lortu zuen arren, zailtasun nabariak izan zituen (1978ko Konstituzioa ozta-ozta oso gutxigatik onartu zen eta agintariek Foru Hobekuntzaren legea erreferendum bidez onartzeko beldurra izan zuten), eta hori ezker iraultzailearen errotze zabalaren eta bere inguruko oinarri sozialaren ondorioz

4 Parte batean bakarrik, beste askok PSOE bezalako indar moderatuagoetan edo politikatik kanpo bukatu baitzuten.

izan zen. Baina, Trantsizioan aurrera egin ahala alderdi horiek krisian sartu zirenez, HBk eta mugimendu sozial berriek oinarri sozial zabal hori bereganatu zuten.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

ETAren jardun armatuaren bukaerarekin batera, Euskal Herriko historiako garai honen inguruko ikerketak biderkatzen hasi dira. Urte haietan, indarkeria kapitulu larriak bizi izan zituen Euskal Herriak, eta agertoki horretan ezker iraultzailea uste baino garrantzi gehiagoko aktorea izan zen. Espainiar demokrazia jaio berri horrek Euskal Herrian ezartzeko izan zituen zailtasunak eta euskal gizartearen parte batek 1978ko Konstituzioan oinarritutako Trantsizioko kontsentsua zergatik errefusatu zuen ikertuz garatu litezke gai honen inguruko ikerketak. Trantsizioaren inguruko ikuspegi berritzaileen bila, "Euskal gatazka" delakoaren inguruko galdera historiografikoak egin litezke. Izan ere, ezker iraultzailearen errotzea, erregimen berriaren kontrako iritzia edo asegabetze sentsazioa eta indarkeria politikoa demokraziaren urteetan zehar luzatu izana oso loturik leudekeelako ustea dugu.

Bestalde, garai hartan sortutako mugimendu sozial berrien (feminismo, ekologismo, kontrakultura, ...) historia edo historia soziala (langileena, kontraerreforma neoliberal-kontserbadorea, ...) egiteak ere mereziko luke etorkizunean.

Trantsizioaz geroztik ezker iraultzailea ia desagertu egin zen eta krisi luze bat bizi izan zuen. Garaian garrantzi handia izan zuten arren, hainbat hamarkaden ondoren, gizartearen memoria kolektiboan alderdi iraultzaile hauetatik guztietatik deus gutxi baino ez da geratzen. Beraz, frankismoaren hondar urteetako oposizioko talde nagusietako batzuei merezi duten garrantzia emateko balioko duen lan bat da hau. Oraindik ere, asko dago garai honen inguruan jakiteko.

6. Erreferentziak

Alted, A. Mateos, A. (1990): "Problemas de método en el estudio de la oposición al franquismo. La utilización del testimonio oral." in: *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, Historia Contemporánea, 3, 57-68.

Altonaga Begoña, B. Aranguren Alonso, M. Ricón Díez, A. (2017): *Historiagintzaren ikuspegi berriak. Teoría eta praktika.* UEU, EHU, Bilbo.

Behorlegui Zarranz, D. (2017): *Transición y melancolía. La experiencia del desencanto en el País Vasco (1976-1986),* Postmetrópolis Editorial, Madril.

Caussà, M. Martínez I Muntada, R.(ed.) (2014): *Historia de la Liga Comunista Revolucionaria (1970-1991),* La Oveja Roja, Torrejón de Ardoz.

Folguera, P (1994). *Cómo se hace historia oral,* Eudema, Madril.

Garde Etayo, M.L. (2011): "El último consejo de Trabajadores de Navarra y el convenio general (1975-1977)" in: M.M. Larraza (zuz.): *De leal a disidente: Pamplona 1936-1977",* Ediciones Eunate, Iruñea, 225-260.

Garí, M., Pastor, J. Romero, M. (2008): *1968: el mundo pudo cambiar de base*, Catarata, Madril.

Giganto Martínez, J.M. (1992): "Sindicalismo e Iglesia en la Ribera de Navarra" In: *Príncipe de Viana. Anejo*, Institución Príncipe de Viana, Iruñea, 16, 757-782.

Gozalez De Andres, E. (2017): "Programa, discurso y actuación del PCE en la huelga general navarra de junio de 1973" in: *Geronimo de Uztariz,* Iruñea, 33, 93-114.

Hainbat Egile (2010): *PTE, la lucha por la ruptura democrática en la Transición,* EDILESA, Madril.

Harman, C. (1998): *The fire last time, 1968 and after.* Bookmarks, Chicago, Londres, Sydney.

Ibarra Güell, P . (2016): *Memoria del antifranquismo en el País Vasco. Por qué lo hicimos (1966-1976),* Pamiela, Iruñea.

Iriarte Areso, J.V. (1995): *Movimiento obrero en Navarra (1967-1977),* Departamento de Educación, Cultura, Deporte y Juventud, Pamplona.

Kortazar Billelabeitia, J. (2012): "Euskadiko Mugimendu Komunista (1969-1991): Historia eta ideologia" In: *Vasconia: Cuadernos de historia - geografía*, Eusko Ikaskuntza, 38, 1079-1109.

Kortazar Billelabeitia, J. (2012): El "Movimiento Comunista de Euskadi y la Transición en el País Vasco (1975-1980)." In: González González, A. (koord.) *No es país para jóvenes* (actas del Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea, 2009, Granada), Instituto Valentín de Foronda.

Laiz Castro, C. (1995): *La lucha final: los partidos de la izquierda radical durante la transición española*, Los libros de Catarata, Madril.

Letamendia Belzunce, F. "Ortzi"(1994): *Historia del nacionalismo vasco y de E.T.A* R&B, Donostia (hiru liburuki).

Martín Ramos, J.L. (Koord.) (2011): *Pan, trabajo y libertad : historia del Partido del Trabajo de España,* El Viejo Topo, Bartzelona.

Martínez I Muntada, R. (2016): "La izquierda revolucionaria en tiempos de cambio político. Algunas consideraciones generales y una experiencia particular", in: C. MOLINERO, y P. YSÀS (Ed.): *Las izquierdas en tiempos de transición*, Publicacions de la Universitat de València, Valentzia.

Organización Revolucionaria de Trabajadores (1975?): *Historia del movimiento obrero navarro: 25 años de lucha 1950-1975,* Organización Revolucionaria de Trabajadores, Iruñea.

Pérez Ibarrola, N. (2017): *Langileria Berri Baten Eraketa. Iruñerria 1956 -1976.* Nafarroako Gobernua, Iruñea.

Pérez Ochoa, I. (1999): "Oposición al franquismo y movimiento obrero en Tudela en los últimos años del régimen franquista (1968-1977)" In: *Sancho el sabio: Revista de cultura e investigación vasca*, Fundación Sancho el Sabio, 10, 27-51.

Pérez Serrano, J. (2013): "Orto y ocaso de la izquierda revolucionaria en España (1959-1994)" in: Quirosa-Cheyrouze Muños, R.: *Los partidos en la Transición: las organizaciones políticas en la construcción de la democracia española,* Madril, Biblioteca Nueva, 249-291.

Remón Berrade, G. (1995): "La Organizacion Revolucionaria De Trabajadores (ORT) ante la Junta Democratica y la Plataforma De Convergencia", in: *Estudios de Ciencias Sociales,* Iruñea, UNED, Centro Asociado de Navarra, 8, 259-280.

Roca, J.M. (ed.) (1994): *El proyecto radical. Auge y declive de la izquierda revolucionaria en España (1964-1992),* Los libros de la Catarata, Madril.

Ross, K. (2008): *Mayo del 68 y sus vidas posteriores. Ensayo contra la despolitización de la memoria*, Acuarela Libros & A. Machado, Madril.

Sans Molas, J (2017): *Militancia, vida y revolución en los años 70 : la experiencia de la Organización de Izquierda Comunista (OIC),* argitaratu gabeko doktorego tesia, Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Història Moderna i Contemporània. https://ddd.uab.cat/record/187368 2018ko irailean kotsultatua.

Toral, M., FERNANDEZ SOLDEVILLA, G. (2018?): L*a calle es nuestra. La transición en el país vasco (1973 – 1982).*

Treglia , E. (2013): "Izquierda comunista y cambio político: El caso de la ORT" in: *AyerLas izquierdas radicales másallá de 1968,* Asociación Española de Historia Contemporanea, Madril, 92, 47-71.

Wilhemi Casanova, G. (2016): *Romper el consenso. La izquierda radical en la Transición (1975-1982),* Siglo XXI, Madril.

7. Eskerrak eta oharrak

Testu hau Emilio Majuelo Gil historialariaren zuzendaritzapean eta Nafarroako Gobernuaren diru-laguntza bati esker burutzen ari den doktorego tesi baten emaitza da.

Izen eman: hitzak gizakia gizaki dagi

Mentxakatorre Odriozola, Jon
Madrilgo Unibertsitate Autonomoa
mentxaka_71@hotmail.com

Laburpena

Heideggerrek azaldu zuen legez, poesiak egia era berezi eta berdingabean dio, opari gisa ematen den izakia hizkuntzan onartuz. Poesia, beraz, gizakiaren pentsamendu eta kulturaren oinarrian dago. Hizkuntzak erakusten duen esanahiaren historiari buruz esandakoagatik, Barfield-ek oinarri horretako poesiaren hitzaren gogo-jarduna adierazi zuen: antzinako poesiaren hizkeran, subjektu-objektu bereizketa egiten ez duen kontzientzia dago. Pentsalari bien ekarpenak azaldu ondoren, poesiaren hitza mito (mythos) dela baieztatzera eramango du Tolkien-en artelanaren azterketak. Ondorioz, hiru egileen ekarpenak elkar uztartuz, gizakia gizaki egiten duen poesiaren hizkuntza mitoak eratzen duela erakutsiko da; ipuinetan hedatzen den hitz, alegia.

Hitz gakoak: Heidegger – Barfield – Tolkien – Hizkuntza – Subkreazio – Mitopoeia

Abstract

*As Heidegger explained, poetry expresses the truth in a unique and matchless way, homing the being that gives itself as a gift in language. Poetry is therefore the basis of human thinking and culture. According to the history of the meaning of language, Barfield explained how the poetic word works in the aforementioned basis: in the language of ancient poetry there is a consciousness that does not distinguish between subject-object. After presenting the contributions of both thinkers, the analysis of Tolkien's artwork will lead to confirm that the poetic word is a myth (*mythos*). As a result, the convergence of the contributions of the three authors will show that the poetic language that makes man being human is based on myth; the word that unfolds in a narration.*

Keywords: Heidegger – Barfield – Tolkien – Language – Sub-creation – Mythopoeia

1. Sarrera

Hamman, Herder eta Humboldten ondotik, Heideggerrek arrazoimena, *λόγος*, mintzamen dela adierazi zuen: «Mintzamenak baino ez dio gizakiari, gizaki den heinean, izateko gaitasuna ematen» (2001: 187). Hitz eta gogoeta egitea bat dira Heideggerrentzat, baina amildegi handiz banatuta. Nola gainditu? Bata besteari nola lotu? Izen emanez, Heideggerren arabera, mintzamena, bere horretan, *izen esatea* delako. Baina izen emate hori, filosofoak (2001: 196) esan bezala, ez da sailkatze hutsa, izakia hizkuntzan osotasunean onartzea baino, izakiari hizkuntzan leku egitea. Izan ere, Heideggerrentzat, dei egitea honakoa da: hitzez iritzikoa eta honen zentzu-testuingurua ahotsetara ekartzea. Eta, pentsalariak itauntzen zuen legez, izen emate hori zer da? *Poiesis* da.

Poesiak errealitatearen izate eta esentzia hitzaz ezartzeak (Heidegger, 2002: 59) haren mailan erantzuteko gai dela esan nahi du; hau da, hizkuntza errealitateari toki egiteko gai dela, aterpe edo estalpe emateko gai dela –*aísthesis*, erabat–, errealitatea bera erakutsi eta argituz. Era horretara, hitza herri da: errealitateaz mundu dagi –izan daitezkeen munduen artean–, eta haren bitartez bizi da. Izen ematea, beraz, ez da ardura bako eginkizunik, zentzuzkoa, egokia, bat etorria, baizik. Gogoeta eta hausnar mintzamenaz, hizkuntzaz, egiten dira, baina beti mundua poesiaz esan ondoren, poesia izaki esateko gai den bakarra baita: izakiz haraindi egin eta mundu ikuspegi jakinari eusten dion zentzu-egituraren sorrera bere esku baino ez dagoelako. Hala ere, poesiaz izen emateak indar galdu eta ohiko edo teknika-hizkera bihurtzean, izakia itxuraren ostean ezkutatzen da, hura egiatan erakusten duten zentzu-harremanak galdu egin dituelako.

Poesiaren esana berriz eskuratzea ezinbestekoa da, ondorioz, eta lan honek horri ekarpena egin nahi dio. Izan ere, Heideggerrek eskatzen zuen metafisikarako bideari lagungarria emateaz gain, hizkuntzak beharrizan handi eta zehatza dauka gaur egun: pentsalari eta artegileri oinarri-oinarrian zertan datzan gogorarazi edo berriz erakutsi. Hots, komunikazio tresna edo identitate ikur izan baino lehen, hizkuntza zer den adierazi. Ikerketatxo honen pizgarria, beraz, hizkuntza funtsean artelantzat daukan filosofiari

helduz, gizakiaren muinetik nola jokatzen duen aztertzeko gogoa da.

2. Arloa zertan datzan

Gainerako izakien artean, gizakia ahotsagatik nabarmentzen da. Ahotan loratzen zaion hizkuntzak, errealitatearen gainean ezarritako zentzu-egituraren bidez, adierazle anitzen mundua eraikitzen du, eta horrek, belaunaldiz belaunaldi, aldaketak aldaketa, jakituria, tradizioa eta kultura bideratzen ditu. Hau da, hizkuntzak gizakia gizaki dagi. Testu honen helburua, hortaz, filosofiaren eremuan hori nola den azaltzea da, datozen lerrotan azalduko den bideari jarraituz.

Lehenik eta behin, J. R. R. Tolkien-en lagun zen Owen Barfield-ek antzinako hizkuntzari buruz emandako argibideak azalduko dira. Horiek lagungarri izanda, bigarrenez, Heideggerren filosofian hizkuntzak daukan egitekoa azalduko da: errealitatea bere aniztasunean esan eta egia esateko bidea eraiki. Izakiei eta munduari hitz ematen die Heideggerrek, eta haien esana, poetek emandako izenen bidez, giza-hizkuntzan onartuz, gizakiak pentsamendua eta kultura eratzen dituela azaldu zuen pentsalariak. Azkenik, Heidegger eta Barfield-en azalpenak J. R. R. Tolkien-en fikzioaren oinarrian dautzan pentsamendu eta praxiaren eskutik osatuko da. Izan ere, Mendebalean ezagun zaigun beste pentsalari edo artegilerik ez bezala, Oxfordeko Ingelera Zahar eta Ingelesezko Literatura katedradunak praktikara eraman zuen bai Heideggerrek, bai Barfield-ek aldarrikatzen zuten poetaren hizkuntza-erabilera, errealitateari sakontasunean izen emanez.

Lanaren helburua, beraz, Heidegger eta Barfield-en ikuspegiak Tolkien-en praktikarekin batera uztartuz, hizkuntzak gizakiari pentsamendua eta kultura bideratzeko oinarria nola ematen dion azaltzea da. Izan ere, *Sein und Zeit* (1927) lanaren ondoren, Heideggerrek toki berezia eskaini zion poesiari bere obran, 2.300 urtez metafisikak baztertutako izakiaren agerpen osoaz hitz egiteko bide bakartzat baitzeukan. Heideggerrengana jo barik ezin zaio gaiari oratu, eta berebiziko garrantzia dauka, sasoi berean, *Poetic Diction* (1928) argitaratu ondoren, Tolkien-ekin batera, Barfield urte luzez poesia eta mitoaren inguruan gogoeta egin izana. Teoria praktikara eramanez, izakia osotasunean dioen izen poetikotik artelana eratu zuelako –literaturaren historian ezagutzen den bakarra–, Tolkien-i esker, Heideggerrek aldarrikatzen zuen poetaren hitza mito (*mythos*) dela ondorioztatuko da: errealitatea sakonki izendatzen duen hitz eta jasotako zentzu ugariaren ipuin, kontakizun edo narrazio.

3. Izakiri izen eman

3.1. Antzinako izendapena

Hiritan, bizitza telegrafo mugikorraz den tokitan, eguneroko hitzak iraganeko mundu zaharrekoak direla ahazten da; hots, betidaniko hitzak joandako garaitan eta ikuspegiz sortutakoak direla. Hizkuntza, alde orotan, mitoaren bizipen eta kontakizunen ortzi-mugatik dator beti. “Eguzkia etzan da” esapide iharretik “zizare zulo” edota “troleatu” erako kontzeptu eta hitz berrietara, zentzu ematera datozen hitzak mitoaren eremu zabalaren oihartzuna dakarten metafora legez agertzen dira[1]. Izan ere, hizkuntza-mugen barruan, zenbat eta antzinago, zenbat eta iraganago, hizkuntza orduan eta metaforatsuagoa da, honako zentzuan: aspaldiko hitzak ez dira inoiz ezer edo gertakizun fisiko hutsez bakarrik ari, ikusgai eta ikusezin, baitako eta ateko, batasunean dioten gogoeta eta hautemateaz baizik. Hori dela eta, *dies* latindarretik eratorritako *diurnal*, *diary*, *dial* eta *journal* hitzez jardutean, Barfield-ek honela esan zuen:

> Aztarnari jarrai diezaiokegunagatik, *dyaus* sanskritar, *zeus* grekar (*dia* akusatibo) eta *tiu* teutoniarra *ortzi* [*sky*] hitza erabili beharreko testuingurutan zerabiltzaten, baina hitzok “Jainko”, “Izaki Goren”, “gainerako jainkoen Aita”, ere esateko zerabiltzaten; *Dyaus pitar* sanskritar,

[1] Egia esan, giza-gogoeta mitoak oinarritutakoa baino haratago ez doa. Mundua, beraz, urrutiko izarren aurkikuntzaz ez da haziko, mitoak izen ematean baizik: errealitate berriari zentzua ematean. Poesiaren prosa-fosilizazioari buruz eta errealitatean sakontasunez jarduteko galderari buruz, ikus Gilson (1988), Havelock (1986), Lledó (1961: 12), MacDonald (1895), McLuhan (1998) eta Reale (2005). Gogora bedi filosofoak mitoan ez duela lanik egiten, mitoaren gain edo inguruan baino.

> *Zeus pater* grekar, *Deipaturos* iliriar, *Jupiter* latindarra (*Diespiter* era zaharrez). Horren esanahia hobe uler dezakegu, *heaven* hitz ingeles eta *ciel* frantsesa egun ere antzeko helburu bikoitzerako daukaten erabilerei adituz gero, eta nola behin helburu bikoitzik inondik inora ez zegoela ulertuz gero. Oraindik ere bada zenbait ingeles eta frantses hiztun jainkozko zerua ikusgai den ortzi berberatzat daukana; eta gazteleraz bereizketarik egitea are gaitzagoa da. Baina hizkuntzaz epaitzekotan, gure antzinako arbasoek goi urdinari begiratzean leku hutsik ikusten ez zutela onartu behar dugu, jainkozko zein lurtar, Izaki bizidunaren balizko jantzia baino. Eta gertaera hau *diary* eta *divine* hitzen antzekotasunean oraindik indarrean da (2007: 88-89).

Barfield-en arabera, ezaguna zaigun antzinako hizkuntzak irudi eta hitzez-hitzezkoaren (literala) artean bereizketarik ez dagien kontzientzia erakusten du. Metafora eta kontzeptuen bereizketa gerokoa zatekeen, gizakiak munduaren batasunean jarduna aldatzean, mitoaren gogoetatik filosofia-zientziarenera jauzi egitean. Ondorioz, kosmosean gizakiaren lekua-hautematearen bihurrerak honakoa argi uzten du: aroen hasieran, hizkuntza mito zen oro har[2]. Hitzek adiera ugari omen zeuzkaten era berean, edo beste era batera esanda, esanahi bakarra omen zeukaten, hainbat gertakariri egokituta aldi berean (banaketarik gabe), baitakoak zein atekoak, gogozkoak nahiz ekaiak. Hizkuntzaren joera gaur egun arte, Barfield-en iritziz, adierak zehaztu eta argitzea izan da: esanahi-batasuna epaiz banatu. Horregatik, esaterako, Müller-en[3] arabera *arnas*ek *hats* edo *bizi* esan nahiko zukeen, eta "bizitzaren iturri" kontzeptua adierazteko beharra ondoren zetorkeen arren, Barfield-ek honakoa dio:

> Halako hipotesirik esanahiaren historiaren ikerketak aurkeztutako edozein argibideren aurkako da; ekai hutsezko "haize" esanahirik alde batetik, eta abstrakzio hutsezko "bizitzaren iturri gizaki edo piztiren baitan" bestetik, bi-biak, giza kontzientzian geroko atzemateak direla ziurtatzen digu. Haien abstrakzio maila eta sinpletasuna aro luzetako garapen intelektualaren erakusle dira. Beraz, *spiritus*en esanahi psikikoa, baten batek "bizitzaren iturri…" ideia abstraktua izan eta horretarako hitza nahi izatetik urrun, "bizitza iturri" ideia abstraktua bere horretan antzinako *arnas esanahi* zehatzaren *produktu* da, bere baitan geroko esanahi bien hazia zeukana. Hortaz, *spiritus* edo *πνεῦμα*k, edo hauek eratorriko lehenagoko hitzek, arnas, haize, hats, ezta horiek hirurak batera, esan nahi ez zuten garaian pentsa beharrean, haien antzinako esanahi bereziarena irudikatu behar dugu, ordutik, kontzientziaren garapenaren bidean, aipatutako hiru esanahi zehatzetan trinkotu dena; eta beste hainbaten, zalantza barik, Grezia eta Erromatar garaitik horietarako hitz bakunak aurkitu baitira (1973: 80-81).

Barfield-en iritziz, beraz, mintzamenaren lehen garaian subjektu eta munduaren, gogoeta egin eta atzemateren, arteko bereizketarik ez zegoen: munduaren presentziaren gaineko kontzientziaren aldaketak bizipen-puntu interpretatzaileak banatu egin ditu. Izen emateak, batasun aberatsean, bizipen estetiko-semantiko beteak jasotzen zituen, izakia opari osotzat hartzen baitzen: beste izakirekin harremanetara deitutako eta eskainitakoa. Hitzetan izakia eta haren konbergentzia puntuak jasoz, gizakia gizaki da hizkuntzan zentzu-munduak eraikitzen dituelako. Errealitatea sakontasun osoz esatean, poesia errealitatea oinarritzeko gai da ha aurkitzera doalako, hitzaren *alétheia*ren bidez ezkutuan dagoena argituz. Halako hitzak izakiren gainean ez du ideia edo teoria unibokorik inposatzen, beste izakirekiko batasun eta harremanean onartu baizik, zirrara eta begirunez, opari huts eta aberats legez atzeman egiten

---

[2] Usener-en lanarekin elkarrizketan, Cassirer-ek dio (1944: 109-111; 1946: 74-75, 88) giza-gogoetatik bai *mythos*a, bai *logos*a hasieratik sortzen direla. Horregatik, gizakia eta haren hizkuntza –irudizkoa zein abstraktua– sortzaileak direla azpimarratzen du, *sinbolikoak* izateagatik (1944: 131), funtsean *poetikoak* direla nabarmendu gabe. Poesiaren izateak osagarritasun edo bidebanatzerik ezeztatzen ez du, ezta errotik lotutako gogoeta egin eta azaltzeko era bi, baina errealitatea agertzen den heinean izendatzeko gaitasuna gailentzen du.

[3] Darwinen eboluzioaren argudioa hizkuntzaren historiara eramanda, antzinakotik egungo gizakiarenganainoko gorputz eta adimen garapenaren testuinguruan, abstrakziorako gaitasuna geroko arotakoa dela ulertu da. XIX. mendeko filologoentzat, Max Müller buru, lehen hitzak materialak legez ziratekeen, erabilera zuzenekoak. Hots batez eta egokitasunez izendatuko zuketen, eta abstrakziorako maila handiagoa geroago zetorkeen, hitzak era berritzailean metaforaz lotuz.

baitu[4]. Poesiaren logosak mintzamena bete eta gizakiari zentzu-mundu berezirik ematen dioten ortzi-mugak eraikitzen ditu, gizarte, komunitate, egin dezan. Poesia, hortaz, izaki esan eta kosmos dagiena da; jadanik aurkeztuta, emanda, dagoena aurkitu eta era berdingabean jasotzen duena. Hizkuntza, kultura… poesiaren ondoren baino ez dira. Horregatik, izakia poesiaz esan denean, filo-sofia, hertsiki, filo-logia da. Izen ematea ezagutza gorena da[5].

3.2. Poesia eta bizitza

Gadamerrek (1997: 73) Heideggerrengandik gogoratzen zuenez, latinezko *animal rationale* itzulpenetik gogoeta egiteak filosofia gizakia izaki arrazionaltzat hartzera bideratu du, Aristotelesen jatorrizko *zōon logon echon* greziarretik gogoeta egiteak, zuhurtasun handiagoz, gizakia hitzezko izakitzat hartzera daramanean: hizkuntzak gizakia gizaki dagi, gizakia hitzaz erakutsi eta gainerako(ar)ekin harremanetan sartzen baita. Horregatik, hizkuntza komunikazio sistema kodifikatutzat hartu aurretik, lehenagoko zerbait azaltzen da: hizkuntza arte eta elkartasun gisa, *poesiaren* hitza baita izakiri errealitatera deitzen diona eta gizakia harekin elkarrizketan jartzen duena (Heidegger, 2002: 45-46). Errealitatea bere egiatan aurkezteko, izaki artean hitzaz zentzu-sarea josiz, gizakiak mundu eraikitzen du. Heideggerren (2000: 60) hitzetan: "'Poesiaz bizitzea' jainkoen aurrean egon eta gauzen hurbileko muinaz ukitua izatea da. Bizitza oinarrian 'poesiazkoa' izateak, era berean, honakoa esan nahi du: ezarrita (oinarri hartuta) egotea inolako irabazirik ez dela, oparia baizik".

Hortaz, poesia errealitatearen emari ugariari mintzamenean erantzutean datza: zirrara eta begiespenaren emaitza da, errotiko oparitzat azaltzen den izakiaren hitzezko onarpena, bere horretan *esanda, deitua, ahoskatua*. Poetak, beraz, izakia eta haren zentzu harremanak hizkuntzan hartzen ditu, eta egiari era berdingabean azaltzeko bide ematen dio. Hau da, poetaren lana ateratzea, erauztea, da (*schöpfen*, Heidegger, 2002: 48). J. R. R. Tolkien-en hizkerara etorriz: *subkreatzea*.

Artegilearen lana ez da erabateko sorkuntza, oparitzat eman eta jasotakoaren garapena baizik. Eskaintzaren onarpena da, berriz gerta ezinezkoa, bizipen estetiko-semantiko aberatsari emandako erantzuntzat egiazko mundu osoa daukana (Heidegger, 2002: 47). Komunikazio ekintza hutsa, ondorioz, hizkuntzaren ekintza sortzailearen ondoren dator. Eta planteamendu hori Tolkien mito-poetaren eskutan praktikara eraman izana filosofiarentzat garrantzitsua da, egilearentzat "hasieran Hitza [bait]zegoen" (Jn 1,1), eta haren ezagutza, Artelan legez, *logoi*en aniztasuna izendatzean baitatza.

Tolkien beste artistengandik nabarmentzen duena hau da: Lurrerdia[6] osatzen duen ipuinen multzoa errealitatea bere aberastasun eta hitzaren edertasunean izendatzeko asmatutako hizkuntzei sinesgarritasuna emateko sortu zen[7]. Hau da, Tolkien-entzat lehenik eta behin izena da, eta haren baitako balizko munduen zabalkundea gero: haren narrazio bidezko egiaren erakusketa. Gaztetatik, hitzekiko maitasunak erakarririk, txanponeko alde biak legez, filologia eta poesiaren bideari ekin zion. Ipuinak ondoren etorri ziren. Tolkien-en literatura lana, beraz, hitzen indar semantikotik hazi zen, eta arte-

[4] Eagleton-en hitzetan (1995: 291): "Izakia, beraz, subjektu edo objektu ez den 'argigune' (*Lichtung*) edo aurkitzeko tokia, nolabait batetik besterako berezko erabilgarritasuna dena […] lehenik eta behin munduan-den-izaki denez, ezinbestean beste gauza batzuekiko harremanetako izate era da, eta harreman horien bidez gauzak euren agerkundera daramatza".

[5] Bruno Schulz-ek errealitatearen esentzia zentzua dela azaldu zuen. Egilearentzat, antzina, izen ematea ez zen zentzu orokorretik zentzu jakina erauztea, deiturikoa bertan txertatzea baino. Hizkuntza mundua ezagutzeko bidea zen; ez, ordea, hartan zatiketak egiteko. Horregatik, hitza argi zen Schulz-entzat: "Hitza errealitatearen itzaltzat, islatzat, daukagu oro har. Aurkakoa esatea zilegiago litzateke. Errealitatea hitzaren itzal da. Filosofia, bere baitan, filologia da, hitzaren ikasketa sakon eta sortzaile" (1990: 117).

[6] *Middle-earth* (*Middangeard*) esateko, Agustin Otsoaren ondorengo *Erdialdeko Lur* itzulpenetik aldentzen gara. Izan ere, mito eta geografiaren testuinguruan, *lurpe*, *lurgoi* edota *urpe*, *urgoi* ditugu. Haiei jarraitzen diegu.

[7] Ikus 165., 257. eta 315. gutunak.

osotasuna munduaren polisemian islatutako egia esateko bilatzen du[8]. Horregatik, errealitate bat-beraz herri eta taldeek eduki ditzaketen atzemate ezberdin eta aberatsak aztertzeko, Tolkien-ek errealitatea sakontasun osoz izendatzen duten hainbat hizkuntza asmatu zituen. Ondorioz, haren *legendarium*ean hitz oro mundu estetiko berezia ernetzeko hazi da. Hori dela eta, 1954-55ean, *Eraztunen Jauna*ren argitalpenaren oste eta kritikaren ulertezintasunaren aurrean, honakoa esan zuen:

> Inork ez nau sinesten nire liburu luzea nire estetikaren gogoko den hizkuntzaren itxura benetakoa iruditzeko mundurik sortzeko saiakera dela esatean. Baina egia da. Baten batek (askoren artean) Eraztunen Jauna zertan datzan galde egin zidan, eta ea "alegoria"-rik ote den. Eta ohiko agurrik *elen síla lúmenn' omentielmo* izateko egoera sortzeko ahalegina dela esan nuen, eta esaldi hori liburua baino askoz lehenagokoa zela (205. gutuna).

Hortaz, hizkuntza-asmakizunak asmakizun mitologikora *ezinbestean* eraman zuela esaten ari zatzaizkigu: izenak Tolkien ipuinera eraman zuela[9]. Horri dagokionez, *Silmarillion*eko Elfoen izartzeari (2013: 45) aditzea garrantzitsua da, isiltasunean, ikusi zuten lehena Cuivienen aintziraren ur-azalean izarren argia izan baitzen. Argia haien begitan betiko lotu zen: izen eman zioten lehena izan zen, eta haien izatea oso-osoan hartan oinarritu zuten[10]. Hizkuntza eta mitologiaren harremana une horretan eraikitzen da, kreazioa estalgabetu eta herriaren eraketaren oinarri izango den izakia onartzean. Haren izatea argi horretatik dator, eta mintzamenean elkarrizketa txikienera heltzen da: "elkar aurkitutakoan izarrik argi ematen ari zaigu" ohiko agurra da Elfoentzat (*FR*, I, iii, 83; 211. gutuna). Argia, hortaz, izate eta mintzamen da. Horregatik, Elfoek euren buruari *Quendi* deritzote, "hots hitzez egiten dutenak". Ondorioz, haien mitologia datzan edozer, gaizkiaren aurkako borroka, pekatu, zintzotasun zein arte, hitz jarri zuten izaki oro zaintzera zuzentzen da (Segura eta Peris, 2005: 33-34): izarren argia, ortzian Ilúvatar-en nahiaz Vardak piztua, Elfoek Elbereth iritzi eta estualdietan dei egiten diotena (Tolkien, 2013: 16-17). Hortaz, hizkuntzak izateko era eta alde mitikoa errotik sortzen ditu. Haien barne-barneko harremana horretan datza. Mitologiak bihotzetan erein eta ongarritzen duena beti arriskuan dagoena da: izate zein hizkuntzaren iturria. Horregatik, Tolkien-ek (2006: 122) honakoa esan zuen: "Gure munduan gogoa, hizkuntza eta ipuina adinkideak dira".

Tolkien-en ereduarekin bat, hortaz, honakoa esan daiteke: mitoak ez du bere baitan elementu jakina gordetzen, bizipen iturri oso-osoa baino: zabaltzera deitutako mundua. Horregatik, Tolkien-en fikzioa mundu honetako beste edozein kosmo-mitologia legez eraiki dela onar dezakegu: izakien gainean josi, eta hazkunde eta elkargune euskarri diren, zentzu-loturen egituraz, hitzak oinarrizko narrazioa sortzen du. Hizkuntzaren bidezko Tolkien-en subkreazioa mundu honetako kultura orok izatea oinarritu eta zabaltzeko era berera egiten da: aurkeztu, eman, egiten den izakiari izen ematen zaio, eta izaki horrek beste izakiekiko daukan harreman eta zentzu-koherentzia esaten da, munduaren egia era berezian azaltzen duen egitura eraikiz, izakiari irizteko hizkera berezia erabiliz. Hizkuntza orok kultura dagi irudimen berezia dakarrelako baitan; hots, munduaren bizipen (estetiko) berdingabea, izakiri argi eman eta haren izatea kontatzeko era ordezkaezina. Horregatik, *mythos*ak, zentzua narrazio egitean, ernamuinean duen mundu-bizipena lorarazten du.

4. Ondorioak

Tolkien-en Elfoen izartzeak erakusten duenez, hizkuntza arte eta talde-sorkuntza da, esker onez presentzia eta opari den errealitatearen gainean eginiko fundazio den heinean. Esandakoarekin,

---

[8] Wittgensteinengandik haratago, ikus Gellner (1959) eta Sokolowski (1978). Bestalde, gogoan izan bedi, hitz subkreatzailearen gainean, Heidegger eta Tolkien-en ekarpenak batera uztartu zituen lehena Segura (2011) izan zela.

[9] Tolkien-ek berak hainbatean baiezta eta iruzkindu zuen; ikus 2006 (210-211) eta 180. gutuna.

[10] Tolkien-en isiltasun, aurkitutako aberastasunaren aurreko zirrararen indar, hatsa galdu eta hizkuntza ahalmentsuaren adibide on bi hemen aurki daitezke: *The Hobbit* (198) eta *The Lord of the Rings* (*FR*, II, vi, 358-360); Bilboren eskutik bata, Frodorenetik bestea.

subkreatzaile edo egileorde den poesiaren hitza, zentzuaren ortzi-mugak fundatzean gogoeta eta mintzamenaren arteko aldearen gainetik dagiena, *mythos* dela ondorioztatu behar dugu. Opari aberats eta liluragarri gisa nabaritu eta mintzamenera eramandako errealitateak bere sakontasun anitza batasunean batzen duen hitzaren beharra daukalako, eta halako hitzetatik bere potentzia semantikoak zentzu-koherentzia eta egia era berezian esateko behar dituen ipuin-egiturak zabaltzen dituelako. *Mythos*a, hortaz, munduaren opari-emanaren jardule, hitz eta ipuin da.

Poesiaren hitzak, munduaren bizipen anitzari oratzen dioenean, kontakizunaren zabalkuntza behar du: mitoa narrazio, talde-kontakizun, bihurtzen da[11]. Labur esanda, mitoa errealitatearekin elkarrizketan diharduen hitza da, lehenengo isiltasuna [*muthos*] delako, eta haren mailari dagokion erantzuna gero. Hau da, poesiaren hitza subkreatzailea da, munduaren aurreko isiltasun eta zirraran, bere presentzian oparitzat emandako izakia bildu egiten duelako, errealitatearen oinarriak jarri eta hedatzeko. Horregatik, poesiaren hitza *mythos* dela esan daiteke.

Ipuina hitzaren zentzu-edukitik sortzeak bere poesia-izaera nabarmentzen du: hitza muin-muinean sortzaile da, eta narrazio ekintza, narrazioa bera, sorkuntza, bere horretan. Mitoaren poetikak, hortaz, *mythos* oro oinarrian *poiesis* gai eta bide dela adierazten du: bizipen sakoneko hitz eta ipuin. Tolkien-ek, beraz, literatura-praxiz hizkuntza eta mitologiaren barne-barneko harremana opariaren aurreko zirraraz errealitateari izen ematean datzala erakusten digu. Hori dela eta, Heidegger eta Barfield filosofoen mintzamen eta poesiaren hitzari buruzko adierazpenek Tolkien-en lan mito-poetikoan saiakera aurkitzen dute. Hau da, XX. mende bete-betean, hitzak soinu eta esanahi arteko lotura bako hizki multzoa denean, gizakia mintzamen-izaki, hitz-izaki, denaren aurkezpen eta azalpena ditugu. *Mythos*a *Logos*aren egileorde eta hedatzaile gisa garatuz gizakiari eusten diona da. Ondorioz, komunikazio tresnatzat hartzean ere, gogoan izan behar dugu hitza, lehenik eta behin, *homo sapiens*ari gizaki izateko bide ematen dion zentzuaren oinarri eta eramaile dela.

5. Etorkizunerako iker-lerroak

Lan honetatik abiatuta planteatzen diren erronkak eta bideak hainbat dira. Nagusienen artean, honako hiru aipatuko ditugu: 1) Izenaren teologian, izakiri emandako izenak gizakiari zenbat zor dion aztertzea. 2) Antropologia filosofikoan, hitzak mintzamena nola bete eta osatzen duen ikertzea. 3) Hizkuntzalaritzan, munduan ematen den erantzun berezi gisa, estetikak daukan tokia pentsatzea.

6. Erreferentziak

Barfield, O. (1973). *Poetic Diction. A Study in Meaning*, Wesleyan University Press, Middletown.

——————— , (2007). *History in English Words*, Lindisfarne Books, Barrington.

Cassirer, E. (1944). *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Culture*. Yale University Press, New Haven eta London.

——————— , (1946). *Language and Myth*. Itz. Susanne K. Langer. Dover, New York.

Eagleton, T. (1995). *The Ideology of the Aesthetic*. Basil Blackwell, Cambridge eta Oxford.

Gadamer, H-G. (1997). *Mito y razón*. Itz. José Francisco Zúñiga García. Paidós, Bartzelona.

Gellner, E. (1959). *Words and Things: A Critical Account of Linguistic Philosophy and a Study in Ideology*. Gollancz, London.

Gilson, É. (1988). *Linguistics and Philosophy. An Essay on the Philosophical Constants of Language*. Itz. John Lyon. University of Notre Dame Press, Notre Dame.

Havelock, E. (1986). *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. Yale University Press, New Haven and London.

Heidegger, M. (2000). "Hölderlin and the Essence of Poetry", in *Elucidations of Hölderlin's Poetry*. Itz. K. Hoeller. Humanity Books, New York, 51-66.

——————— , (2001). "Language", in A. Hofstadter (itz. eta arg.), *Poetry, Language, Thought*, Perennial Classics, New York, 185-208.

[11] Gadamerrek (1997: 32-33) izakiren aberastasuna esateko erak mitoaren aldaeratan islatzen direla dio.

——————— , (2002). "The Origin of the Work of Art", in J. Young eta K. Haynes (itz. eta arg.), *Martin Heidegger: Off the Beaten Track*, Cambridge University Press, Cambridge, 1-54.

Lledó, E. (1961). *El concepto poíesis en la filosofía griega: Heráclito-Sofistas-Platón*, CSIC, Madril.

MacDonald, G. (1895). "The Imagination: Its Functions and its Culture", in *A Dish of Orts: Chiefly Papers on the Imagination, and on Shakspere*, Sampson Low Marston & Company, London, 1-42.

McLuhan, M. (2002). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, Toronto.

Schulz, B. (1990). "The Mythologizing of Reality", in J. Ficowski (arg.), *Letters and Drawings of Bruno Schulz with Selected Prose*. Itz. W. Arndt eta V. Nelson, Fromm International Publishing, New York, 115-117.

Segura, E. (2011). "*Verbum* y Mitopoeia: Palabra Poética e Invención del Ser en Tolkien y Heidegger", in M. Sanz, S. Álvarez eta S. Mars (arg.), *Premios Gandalf & Ælfwine 2009 y 2010*, Sociedad Tolkien Española, Madril, 357-375.

Segura, E.; Peris, G. (2005). "Tolkien as Philo-Logist", in T. Honegger (arg.), *Reconsidering Tolkien*. Walking Tree Publishers, Zurich eta Jena, 31-43.

Sokolowski, R. (1978). *Presence and Absence: A Philosophical Investigation of Language and Being*, Indiana University Press, Bloomington.

Tolkien, J. R. R. (2000). *The Letters of J. R. R. Tolkien: A Selection*. Arg. Humphrey Carpenter. Lag. C. Tolkien. HarperCollins, London.

——————— , (2006). *The Monsters and the Critics and Other Essays*. Arg. C. Tolkien. HarperCollins, London.

——————— , (2011). *The Hobbit, or There and Back Again*. HarperCollins, London.

——————— , (2013). *The Silmarillion*. Arg. C. Tolkien, HarperCollins, London.

——————— , (2014). *The Lord of the Rings*. HarperCollins, London.

7. Esker ona

Artikulu honetan aurkeztutakoa 2019ko udaberrian Madrilgo Unibertsitate Autonomoan babestuko den *La muerte como don: J. R. R. Tolkien. Hacia una metafísica del arte y la redención* tesian jasota, eta 2018ko irailaren 27an, Valladolideko Unibertsitatean, Antropologia Filosofikoari buruzko kongresuan, emandako *Palabra poética: la fundación del ser humano desde el lenguaje* hitzaldian oinarrituta dago. Aurkezpenaren harira izandako elkarrizketagatik, eskerrik asko bertako entzuleri.

Hiztun berriak (bigarren) hizkuntzan irakasle. Mugak eta ekarpen gehigarriak

Lascano, Beñat

IKERUMR5478/UBM)

benatlaxka@hotmail.fr

Laburpena

Azken urteetan, euskarazko irakaskuntza gero eta gehiago garatzen da Ipar Euskal Herriko eskola modelo elebidunen baitan. Garapen honekin batera, eta garapen hau bermatzeko, irakasle profil berriak agertzen dira: euskara ikasi eta euskaraz irakasten dutenak, erran nahi baita erabiliko duten instrukzio hizkuntza, ikasle gehienen bigarren hizkuntza dena, haien bigarren hizkuntza ere izanen dela, aski berriki menperatzen duten hizkuntza (eta menperatze horren bidean oraindik hobekuntzak egiten ari direla).

Honek ondoriozta dezakeen irakasteko moldearen inguruko gogoeta bat proposatu nahi da lan honetan.

Hitz gakoak: irakaskuntza elebiduna, H2 i(ra)kaskuntza, akatsen kudeaketa.

Abstract

Ces dernières années, l'enseignement en basque se développe au sein des écoles bilingues du Pays-Basque Nord. En conséquence de ce développement, et pour le rendre possible, un nouveau profil de professeurs voit le jour: enseignants ayant appris le basque et qui enseignent en basque. Ainsi, la langue d'instruction utilisée en classe, qui est la langue seconde de la majorité des élèves, sera aussi la langue seconde des professeurs, langue dont ils auront une maîtrise assez récente (et dont ils perfectionnent encore la maîtrise).

Ce travail est une réflexion au sujet de la manière d'enseigner (en langue 2) que ce nouveau profil de professeur proposera.

Mots clés: *enseignement bilingue, enseignement/apprentissage de la langue seconde, traîtement des erreurs.*

1. Sarrera/uneko egoera

Ipar Euskal-Herrian (IEH) gaur-egun, irakaskuntza modelo elebidunek dute euskararen transmisioa segurtatzen belaunaldi berriei (etxeko transmisioa gero eta ahula gertatuz, EEP eta Eusko Jaurlaritza, 2011; EEP, Nafarroako Gobernua eta Eusko Jaurlaritza, 2017).

Urteak aitzina joan ahala, gero eta ikasle gehiago dira eskola eredu hauetan (EEP, 2015), murgilketazko zein eta ordu parekotasunezko ereduan[1]. Egoera honek ondorioztatzen du euskaraz irakasten duten irakasleen beharra, eta eskas bat agertu da alde horretatik urte batzuetan[2].

Eskas honi erantzuteko irakasle batzuen formakuntza linguistikoak antolatu dira (2016, 2017, 2019ean), euskara ikasi/hobetu eta euskaraz irakasten hasteko (ordu parekotasunezko eskola elebidunetan). Honek erran nahi du, irakasle hauek beren bigarren hizkuntza (H2) erabiliko dutela, ikasi/barneratu berri duten hizkuntza, instrukzio hizkuntza bezala, hau haien ikasleen H2a izanen dela ere.

2. Ikerketaren helburuak

1 Murgilketazko ereduan ikasgaiak (hizkuntzak aparte) euskaraz irakatsiak dira, bigarrenean ikasgaien erdia euskaraz eta beste erdia frantsesez (Coyos, 2016).

2 Ez dira konkurtsoko postu guziak bete, adibidez 2007, 2011 eta 2013 urteetan (EEP, 2015).

Ekarpen honetan gogoeta bat proposatu nahi da aurkeztu problematikaren inguruan: zein erronka agertzen da H2 ikasi berri batean irakasterakoan? Zein ondorio ukan dezake?
Galdera hauek datoz gorago aurkeztu formakuntzak aipatzen direnean jendeari, laster dudazko ohar batzuk agertzen baitira: euskara maila aski ona ukanen dute irakasle hauek? Ez dute hutsik eginen ikasleen aitzinean (eta ondorioz hizkuntza akats batzuk egiteko usaia irakatsiko ikasleei)[3]?

Hizkuntza mailari doakionez, erran behar da formakuntzaren helburua dela C1 mailarat helaraztea, maila honek bermatuko baitie eroso izatea ondoko urte(et)an beren klaseetan, eta ikasleentzat eredu egokiak izatea euskararen erabileran. Erabiltzaile gaituaren (HABE, 2005) maila hau ez bada lortzen, gutxienez B2 maila lortu dutela segurtatuko da irakasteko, erran nahi baita erabiltzaile independentea dela (mintzamen zuzentasunean adibidez: "*oinarrizko egiturak ezagutzen ditu, eta orokorrean zuzen erabiltzen ditu ahozko adierazpenean. Dena den, gaiaren konplexutasunaren arabera batez ere, okerren bat edo beste egin dezake, baina atzera eginez zuzentzen du maiz*" (HABE, 2015).

Irakasle hauek, ikasleen H2an irakasten duten irakasle guziek bezala, irakasteko estrategia berezi batzuk ikasi eta praktikatu beharko dituzte, hau izanen da artikulu honetan aipatuko den lehen alderdia. Hizkuntza hori beren H2a izanez ere (aitzin deskribatu B2/C1 maila batean), egoera eta erronka berezi batzuk biziko dituztela uste dugu, muga bat izan daitekeena, baina abantaila bat ere, H2 horretan irakasterakoan. Bigarren alderdi hau berezikiago garatuko da lan honetan.

3. Ikerketaren muina eta ondorioak

3.1. Ikasleen H2an irakasterakoan barneratzeko estrategiak

Ikasleen H2an irakasteak berezitasunak dakartza irakasteko moldeetan. Eta hizkuntza hau irakaslearen lehen hizkuntza (H1) ala H2a izan, estrategia berak barneratu eta praktikan ematen ikasi beharko da.

Argi eduki behar den printzipio bat da: "hizkuntzan irakastea" ez dela "hizkuntza irakastea", biak desberdinki egiten dira. Hizkuntza ikasgai guztietan erabiliko da, instrukzio hizkuntza gisa, eta honela da pasaraziko (erritualak, ikasgai desberdinetako saioak, jokoak, ateraldiak hizkuntzan eginez). Instrukzio hizkuntza hau ikasleen H2a delarik, ulermenerako eta adierazpenerako muga bat izan daiteke (ez dute beren H1a bezain ongi menperatzen, eskolako lehen urteetan behintzat).
Irakasleak, H2 horretan ikasleen erreferente nagusiak (edo bakarrak) bilakatuko dira, eta ondorioz egin-molde pedagogiko bereziak berenganatu beharko dituzte, ikasleen ulermena estimulatzeko, negoziatzeko, eta azken finean segurtatzeko. Ikasleari, eta honen H2ko gaitasunen bilakaerari egokituko zaizkio: hizkuntza erraz, edo erraztu bat erabiliko du, artikulazio eta intonazio gain-markatuak, erritmo eta jario egoki bat, errepikapenak (irakasleak berak eredua errepikatuko du, edo ikasleari/ikasleei errepikaraziko dio/die), keinuak... etab.[4] (Baker, 1993; Garro, Larrañaga eta Sainz, 2015; Manterola, 2010; TEL2L, 2015; Zabaleta, 1994, Idiazabal, 2016).

Bestalde, ikasleek erabili hizkuntza kudeatzen ikasi behar da. H2a ikasten ari delako, gerta daiteke ikasleak ez dakielarik gauzak nola adierazi hizkuntza horretan bere H1a (erdara) erabiltzea komunikatzeko. Halakoetan, irakasleek beharko dute ikasi nola erantzun, zein jarrera erabili.

Irakasleak H1 hori onartzea eta erabiltzea (hitz edo esaldi baten itzulpena eginez) estrategia bat izan daiteke (TEL2L, 2015), egoera bat desblokea dezake aldatze honek (alde ezkor bat ukan dezake

3 Ohar eta duda hauek jendearengandik bezainbeste heldu dira formatzaile eta formakuntza segitzen duten irakasleengandik.

4 Ikasleek, beren H2 ikasteko prozesuan, lehen denbora batean esaldien zentzu orokorra ulertuko du, laguntzat hartuz linguistikoak ez diren elementu guzi horiek, irakaslearen estrategia horiek (erritualak, jestu eta keinuak, begiradak, ikaskideen erreakzioak). Gero lehen interbentzioak eginen ditu, imitazioz (eta bere H1ean oinarrituz), esaldi zuzenak egiten hasi aitzin (Baker, 1993, Dalgalian, 2013; Lefebvre, 2008; Staniforth, 2011).

estrategia hau sistematikoki erabiltzeak, hau erraztasunaren bidea bilakatzen ahalko dela, ikasleak indar gutiago egitea H2an, dakielako H1a erabiltzea aski duela, edo H1ean aski fite errana izanen zaiola H2an ulertzen ez duena). Beste estrategia batzuk erabil daitezke, irakasleak euskarazko eredua atxikitzea, bermatuz ulermena (edo ulermen minimoa) ikaslearengan, aitzin aipatu estrategiak erabiliz (errepikatu-errepikarazi, arraformulatu, keinuak egin, ikasleak suposatzeko erran nahiak, gauzak saiatzeko H2an... etab.).

Ideia berarekin segitzeko, H2a ikasten ari delako, gerta daiteke ikasleak akatsak egitea hizkuntza hau erabiltzen saiatzean. Eta hauek kudeatzen ere ikasi beharko du H2ko irakasleak.
Akatsak hizkuntza baten ikastearen prozesu normalaren barne dira (Baker, 1993; Hagège, 2013). Ikaslea ez da blokeatu behar zuzenketa sistematikoekin: erdibide bat atzeman mezuaren ulermena eta zuzentasunaren artean... (Baker, 1993).
Zuzentzeko molde desberdinez jabetu beharko dute ondorioz. Hiru bide edo fase izan daitezke honen egiteko: lehen denbora batean irakasleak onartuko ditu (bere aldetik eredu gisa forma zuzenak erabiliz, ikaslearen hitz berak berriz hartuz eta molde egokian erabiliz), ondotik diskretuki berriz hartuko ditu esaldietako forma okerrak (ez egonkortzeko ikaslearengan), eta zuzenketen fasea etorriko da (Petit, 2001). Zuzenketak molde baikorrean egin behar dira, zehatz eta argiki izanez. Hauetan ideala izanen da ikasleak eginen duen auto-zuzenketa (irakasleak ohartarazirik edo ez, eta ikaskideengandik lagundua izan daitekeena ere).
Ideia da zuzenketak ekarri behar zaizkiola, ez akatsak egonkortzeko, baina ikasleen motibazioa trabatu gabe (sistematikoki moztua izana blokeagarria izan daitekeelako).
Irakaskuntza elebidunean, erdibide eta oreka bat aurkitu behar da ikasgaien eta hizkuntzaren formen menperatzean, H2an ekoizpen gaitasunak eraiki behar dira haurrarengan eta eduki akademikoen menperatzea segurtatu (Baker, 1993; Idiazabal, 2016; Manterola, 2010)[5].

Ikasleen H2an irakasten duen irakasleak erabiliko dituen estrategia bereziak aipatu ditugula, orain gara dezagun instrukzio hizkuntza, ikasleen eta irakasleen H2a izateak dakartzan erronka bereziena.

3.2. Ikasleen H2a irakasleen H2a denean izan daitekeen "muga gehigarria"

Gorago aipatu dugun bezala, B2 maila inguruan den hiztun batek (C1erako bidean), akatsak egin ditzake bere H2an (maiz auto-zuzenduak), ez segurtasun kutsu bat nabaritzen ahal zaio artetan hizkuntza hau erabiltzerakoan (bere burua ongi ulertarazi duelako kezka)[6].
Bi puntu hauek muga bezala ikusiak izan daitezke, ikasleen H2an eredu bilakatu beharko duelako irakasleak. Baina, interes bat ere ukan dezakete.

Lehenik, bere burua ongi ulertarazi duelako kezkak, ondorioztatuko du, klasean, etengabe segurtatuko duela ikasleek ulertu dutela erran duena (hau ikasleen H2an irakasten duen irakasle ororena da funtsean, hizkuntza hau irakaslearen H1 ala H2 izan).
Hizkuntza ez dela traba bat izan segurtatuko du lehenik, hiztegia azalduz, segurtatuz ulertua dela hitza, eta hiztegiaren gibelean kontzeptuak ere ulertuak direla bermatuko du honela, maiz (edo batzuetan) agertuko baita ulermen-arazo nagusia ez zuela hitzak sortzen baizik eta honek adierazten zuen kontzeptuak)... eta H2an ari den irakasleak gehiagotan azalduko ditu kontzeptuak H1ean baino, H1ean suposatuz hitza ulertua dela maiz ez baita azaltzen, ez hitza eta ez kontzeptua (Idiazabal, 2011).

5 Gainera, ikasleek beren bi hizkuntzen artean gaitasun transferrak eginen dituzte (H1an ikasia H2an baliatuz, eta alderantziz). Ikasle elebidunen estrategietan sartzen da orduan hizkuntzen arteko zubiak eraikitzea eta hauek erabiltzea, batan ikasiak laguntzeko bestean (Cummins, 2005; Dalgalian, 2000; Idiazabal eta Manterola, 2009; Lascano, 2016).

6 Funtsean, ez dezagun burutik gal H1a delarik ere denok egiten ditugula akatsak, maiz oharkabe, bereziki ahozkoan (ondorioz auto-zuzendu gabe pasatzen dira hauek).

Ikasleen ulermenean haatik, gerta liteke irakasle H2 hiztun berriak abantaila bat ukaitea hiztun zaharraren aldean: ikasleen zailtasunak errazkiago edo argikiago ulertzea, eta ondorioz argiago azaltzen jakitea. Hau da, gerta daiteke ikasleak zailtasuna ukaitea irakasleak hilabete batzuk aitzinago ukan zuen leku berean (eta leku horretan H2ko irakasle hiztun zaharrak ez ulertzea zertarik datorren arazoa, zergatik puntu zailtsu bat den ikaslearentzat). Kasu hauetan azalpen argi, edo adibide eraginkor bat eman diezaioke irakasle hiztun berriak, beretzat ibili den estrategia bat erakutsiz (hiztun zaharrak egiten jakinen ez zuena beharbada, edo agian azalpen teknikoegi batekin, ez hain egokia lehen edo bigarren hezkuntzako ikasle batentzat)[7].

Aipatu dugun beste muga, akatsak egitearena da (goiz ala berant gertatzen baita akatsak egitea, bai H1an eta gehiago ikasi berri den H2an). Akatsek, alde baikor bat ukan dezakete, baldin eta zuzenduak badira[8]. Hau bi moldez gerta daiteke.

Irakasleak huts auto-zuzenduak egiten baditu, indarra ukan dezake ikasleengan. Estrukturagarria izan daiteke. Ikasleek ikusten dute irakasleak ere huts batzuk egiten dituela, haiek bezala, tronpatzen ahal dela, baina badakiela bere burua zuzentzen, eta beharbada gauza batzuk hobeki ulertuko dituzte haiek ere, beren hutsak ulertuko dituzte (eta horrela zailtasunak gainditzen ahalko dituzte), edo huts egiteko beldurrik gabe hitz egiterat motibatuko ditu, eta haiek ere autozuzenketa baloratuko eta praktikatuko dute (ohartzen direnean beren akatsei).

Bigarren kasu interesgarri bat: hutsari, ez badu irakasleak zuzentzen, batzuetan ikaslea ohartuko zaio, eta irakasleari erraten ahalko dio. Irakaslea zuzentzeak autoestimua ekartzen diezaieke ikasleei, ikasgai desberdinetan eta hizkuntzan ere.
Azkenean, ikasleak hutsak eginez hizkuntza ikasten duen era berean (hutsak ulertu eta nola saihestu azaltzen zaiola), irakasleak, bakan, hutsak eginez eta hauen zuzenketa ikasleen aitzinean, edo hauen parte hartzearekin gertaraziz, ikasteko estrategia bat ere erakuts dezake.

4. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Artikulu honetan aipatu bezala, IEHn, euskarazko irakaskuntza proposatzen duten eskola modeloek[9] ezagutzen duten arrakasta emendatzearekin batera, irakasle profil berriak garatzen ari dira (eta emendatze hau posible izatea ahalbidetzen dute): ikasleen H2an irakasteko berena ere den H2a erabiltzen dutenak (hizkuntza hau aski berriki barneratu, eta oraindik barneratzen ari direla).
Idazlan honetan gogoeta bat proposatu da, H2 hiztun berriek bide interesgarri bat proposa dezaketela sinetsiz, H2an irakasteko, eta ikasleek honen bidez H2a hau ikasteko. Irakasle hiztun berri hauek ukanen duten hizkuntza zuzen ibiltzeko ardurarekin, ikasleen ulermena gehiago neurtu eta segurtatuko dute, azalpen egokiak eskainiz, eta eginen dituzten akats bakanek ukan dezake alderdi on bat, baldin eta haien zuzenketa ikasleen aitzinean gertatzen bada.
Datozen urteetan, uste hauek gauzatzen direnez agertuko da, H2 hiztun berri hauen irakaste praktikaren eraginak neurtzen ahalko baitira.

7 Aspektu bat gehi dezakegu ere, irakasle H2 hiztun berriak ikaslearen "rola" hartua duela hilabete batzuk lehenago. Honekin, badaki edo argi irudika dezake zer bizi duen H2a ikasten duen pertsona batek: irakasleak edo ikaskideek erraten dutenean ez dena xeheki ulertzea, ulermen orokorrarekin egitea, interpretatu behar izatea ulertzen diren edo ulertzea suposatzen diren elementuetatik abiaturik, ikaskideek erreakzioetatik (linguistikoak ez diren beste baliabideetatik), saiakerak egitea (akatsak eginez, ikasketa prozesuaren barne izanez hauek), etab...

8 Kasu, noski ez dugula hemen akatsak nahitarat egitera gomitatzen, eta ondorio ezkorrak ukan ditzakete hutsek (bereziki irakasle erreferenteak egiten baditu eta ez badira zuzenduak), egitura faltsuak irakasten ahalko baititu eta usaia txarrak harrarazten ahalko baitie ikasleei (gainera, gehiegi egiten baditu eta ikasleak ohartzen badira, bere kredibilitatea ere gal dezake). Aldiz, gertatzen direlarik (eta zuzenduak direlarik), akatsek indar bat ere ukan dezaketela sinesten da.

9 Modelo hauek ekar ditzaketen onurat gehiago frogatzekoak ez direlarik (puntu hau ez da garatu lan honetan, baina era honetako erreferentzia gehiago nahi bada jorratu, begira Lascano, 2016).

5. Erreferentziak

Baker, C. (1993 / 1996 [2. argitaratzea]). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. C*levedon, Ingalaterra : Multilingual Matters.

Coyos, J. B. (2016). *L'enseignement scolaire bilingue basque-français: avancées et limites*. [In C. Hélot eta J. Erfurt (*zuz*.). L'éducation bilingue en France Politiques linguistiques, modèles et pratiques, Lambert-Lucas, 168-182 orr.]. 2019/02/15ean ikusia helbide honetan: https://artxiker.ccsd.cnrs.fr/artxibo-01781091/document

Cummins, J. (2005). *Teaching for Cross-Language Transfer in Dual Language Education: Possibilities and Pitfalls*. 2016/05/12an ikusia helbide honetan: http://www.achievementseminars.com/seminar_series_2005_2006/readings/tesol.turkey.pdf.

Dalgalian, G. (2000). *Enfances plurilingues*. Paris, Frantzia : L'Harmattan.

_____(2013, apirila). *L'enseignement bilingue français-basque à l'école, pourquoi et comment?* Angelun aurkeztu komunikazioa.

EEP, Eusko Jaurlaritza. (2011). *V. Inkesta soziolinguistikoa. Euskal Herria, Euskal Autonomia Erkidegoa, Nafarroa, Ipar Euskal Herria.* Gasteiz. Eusko Jaurlaritzako publikazio zerbitzua (2013). Ikusia 2016/03/02an, helbide honetan: http://www.euskara.euskadi.eus/contenidos/informacion/inkesta_soziolinguistikoa 2012/fr_survey/adjuntos/VEnquete%28FR%29_baja.pdf.

EEP. (2015). *Aholku Batzordea: irakaskuntzari buruzko lan taldea*. 2015/02/03ko aurkezpena. 2019/02/15ean ikusia helbide honetan: http://www.mintzaira.fr/fileadmin/documents/Aktualitateak/1._EEP_Aholku_Batzorde a_Irakaskuntza_20150203.pdf.

EEP, Nafarroako Gobernua, Eusko Jaurlaritza (2017). *VI. Inkesta Soziolinguistikoa. Iparraldea.* 2019/02/12an ikusia, helbide honetan: http://www.mintzaira.fr/fileadmin/documents/Aktualitateak/015_VI_ENQUETE_PBN_ eus.pdf

Garro, E., Larrañaga, A. eta Sainz, M. (2015). Estudio del input de una maestra en un aula de Educación Infantil bilingüe euskera-castellano. In I. García-Azkoaga eta I. Idiazabal (zuz.), *Para una ingeniería didáctica de la educación plurilingüe.* Bilbo: EHU-ren argitaratze zerbitzua. 101 – 122.

HABE. (2005). *Hizkuntzen ikaskuntza, irakaskuntza eta ebaluaziorako europako erreferentzia markoa*. [Europako kontseilua. (2001). *Common European Framework for Languages: Learning, Teaching, Assessment*]. 2019/02/12an ikusia helbide honetan: http://www.habe.euskadi.eus/contenidos/informacion/oinarriak/eu_9716/adjuntos/europako_markoa.pdf

HABE. (2015). *Helduen Euskalduntzearen Oinarrizko Currikuluma*. 2019/02/12an ikusia helbide honetan: http://www.habe.euskadi.eus/contenidos/informacion/oinarriak/eu_9716/adjuntos/HEOC-digitala.pdf

Hagège, C. (2013, apirila). *L'enseignement bilingue français-basque à l'école, pourquoi et comment ?* Angelun aurkeztu komunikazioa.

Idiazabal, I. (2011). Eleaniztasuna hezkuntzaren derrigorrezko beste utopia bat? *BAT Soziolinguitika Aldizkaria, 81*(4), 89-105.

_____. (2016, apirila). *Los programas de inmersión para la enseñanza de L2: modelos de enseñanza bilingüe en el País Vasco*. Lisbonako Nova Unibertsitatean aurkeztu komunikazioa, Portugalen.

Idiazabal, I. eta Manterola, I. (2009). Euskal eredu elebidunak, murgilketa eta hizkuntzen irakaskuntza bateratua: kontzeptuen berrikusketa. *Euskera, 54*(2), 463-504.

Lascano, B. (2016), *Étude du bilinguisme basque-français chez des élèves suivant une scolarité primaire immersive en basque*, Doktoregotza tesia, UPPA – UPV/EHU.

Lefebvre, F. (2008). *Orthophonie et bilinguisme : comment penser la prise en charge orthophonique ? Elaboration d'un livret d'information à l'usage des orthophonistes.* Maîtrise. Nantesko Unibertsitatea.

Manterola, I. (2010). *Euskarazko murgilketa haur hezkuntzan: euskara-gaztelania elebitasunaren azterketa. Ahozko ipuinen analisi diskurtsiboa eta didaktikoa*. Tesia. Gasteiz: UPV-EHU-ren argitaratze zerbitzua.

Petit, J. (2001). *L'immersion, une révolution*. Colmar, Frantzia : Jérôme Do Berzinger.

Staniforth, L. A. (2011). *Développement langagier chez l'enfant d'âge préscolaire évoluant dans un milieu bilingue ou multilingue. 2011/10/07ko* Webinarioa, 2016/03/02an ikusia helbide honetan: http://www.beststart.org/events/detail/bsannualconf11/webcov/presentations/B1 _Laurie-Ann%20Staniforth.pdf.

TEL2L, (2015). *L'enseignement d'une matière dans une langue étrangère*. 2015/08/19ean eguneratua eta 2016/03/02an ikusia helbide honetan: http://www.unavarra.es/tel2l/fr/menu.htm.

Zabaleta, F. (1994). Bigarren hizkuntzaren irakaskuntza murgiltze-ereduan. Bilbo: Zubia.

Euskal Herriko landa-komunitateen sintaxi berria: zehar-objektu izatetik subjektu izatera. Erresilentzia gaitasuna bi mila urtez

Rodríguez Lejarza, Ander, Narbarte Hernández, Josu
Euskal Herriko Unibertsitatea. Geografia, Historiaurre eta Arkeologia Saila
arodriguezlejarza@gmail.com

Laburpena

Euskal Herriaren isurialde atlantiarreko landa-paisaia gizartearen eta ingurugiroaren arteko epe luzeko elkar-eragin konplexuen ondorioa da. Lau landa-guneren azterketa diakronikoak erakusten duenez, tokiko komunitateek abagune sozio-ekonomiko desberdinetara egokitzeko gaitasuna erakutsi dute ia bi mila urtez. Giza-talde hauek Historiaren subjektu pasibo gisa aurkezten dituzten ikuspegi tradizionalen aurrean, haien erresilientziaren ikerketak ukatu izan zaien protagonismoa itzultzeko marko teoriko aproposa da, landa-paisaiaren bilakaera orokorra birpentsatzeko bideak irekiz.

Hitz gakoak: landa paisaia, komunitateak, erresilientzia, populamendua, giza ekologia.

Abstract

The rural landscapes of the Atlantic areas of the Basque Country are the result of complex interaction between society and environment operating in the long term. As revealed by the diachronic study of four rural settlements, the local communities have developed successful adaptational strategies to different socio-economic circumstances over the last ~2000 years. Instead of the traditional views on peasantry as a passive subject of History, the assessment of rural landscapes as potentially resilient environments opens new paths to study the role of local communities in their construction and reproduction over time.

Keywords: rural landscape, communities, resilience, settlement, human ecology.

1. Sarrera eta motibazioa

'New Archaeology' delako korronte orokortzailearen ondoren, joera postprozesualen gailentzeak nolabaiteko 'zatiketa' ekarri zuen ikerketa arkeologikoaren esparrura (Johnson, 2007; Trigger, 2014). Ondorioz, habitat-egituraren inguruko narratiba arkeologikoak sarri "biziguneen sorrera" gisa aurkeztu izan dira, tarte kronologiko bakoitzaren berezitasunak azpimarratuz. Hots, hausturak edo berrikuntzak nabarmentzen dira; jarraitutasun elementuak, aldiz, baztertzen dira. Euskal Herriaren isurialde atlantiarrean, kasu, halako diskurtsoetan txertatu ohi dira Burdin Aroko herri harresituak, erromatar garaiko fundazioak, Goi Erdi Aroko herrixkak, Behe Erdi Aroko hiribilduak edota Aro Berriko baserriak.

Egun, aldiz, gero eta erregistro gehiago dauzkagu giza okupazioen dinamikei ikuspegi alternatibo batetik heltzeko. Hau da: epe luzeko dinamikak balioetsiz eta 'giza ekosistema' gisa ulertuz gizarteen eta naturaren arteko elkar-eraginetik sortzen diren paisaia kulturalak[1]. Ideia honetatik abiatuta, esan daiteke ingurune jakin bateko baliabideek bertan bizi diren gizarteen produkzio- eta erreprodukzio-egiturak baldintzatuko dituztela eta, aldiz, egitura horiek beraiek ingurunearen eraldatze-prozesu bat abiaraziko dutela: bi noranzko erlazioa dela, alegia. Lurralde jakin batean denboran zehar txandakatzen diren giza okupazioak ez daude, hortaz, elkarrengandik isolatuta, bilakaera ekologiko komun baten parte diren heinean. Prozesu hauen konplexutasuna aintzat hartzea eta behar bezala ikertzea funtsezkoa da egungo paisaia kulturalen sakontasun historikoa ulertzeko, haien formazioan eragin duten faktore desberdinak identifikatzeko eta haien ondare-balioak modu eraginkorrean kudeatzeko.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Azken hamarkadetan, Euskal Herriko isurialde atlantiarrean ugaritu egin dira herri eta auzo bizietan egindako esku-hartze arkeologikoak, bai lan-kontrolen testuinguruan eta baita ikerketa-programa sistematikoen bitartez ere. Batzuen nahiz besteen helburuak, ezaugarriak eta emaitzak oso anitzak izan diren arren, lan hauek landa-paisaia 'tradizionalaren' azpian ezkutatzen den aniztasun eta aberastasun

[1] Ikerketa honetan, 'paisaia' kontzeptua gizarte-prozesuen eremu eta emaitza bezala ulertuko dugu; gizarte-prozesuen eta paisaiaren arteko erlazioa konplexua eta aldebikoa izanik. Alegia, 'paisaia' giza taldeek espazioarekin duten erlazio material eta ideologikoen emaitza da (Alonso et al., 2018; Criado, 1993).

historikoa agerian uzteko aukera eman dute oro har, zenbait kasutan bi mila urtez luzatzen diren okupazio-sekuentzia luzeak erakutsiz.

Lan honen xedea da epe luzeko okupazio dinamika hauek aztertzea, Gipuzkoako nahiz Bizkaiko lau herri eta auzotan lortu diren emaitzak adibide gisa hartuta (1. irudia). Ikerketa-laginaren hautaketa erregistroen partzialtasunak mugatu duen arren, okupazio-sekuentzia luzeak dituzten eta bailara desberdinetan kokatuta dauden lau adibide aztertu ahal izan ditugu, azken urteetan ikertzen ari garen Aizarnako kasua barne. Kasu bakoitzaren okupazio-sekuentzia partikularretik abiatuta, ikuspegi diakroniko batetik batzuen eta besteen artean topatu ahal diren erregulartasunak aztertuko ditugu, landa-komunitateen jokaera espaziala ulertzen lagunduko diguten joera orokorrak eta haien bilakaera baldintzatu duten faktoreak identifikatzeko helburuarekin.

1. irudia. Ikerketan erabilitako herri eta auzoak, Lurrazalaren Eredu Digitaletik abiatuta QGIS 3.4.4 programarekin landua. Iturria: Instituto Geográfico Nacional eta Euskalgeo.

2.1. Aizarna (Zestoa, Gipuzkoa)

Aizarna (309 bizt. 2018[2]) jatorri karstikoko depresio endorreiko txiki batean kokatuta dago, Hernio-Gazume (1078 m) mendizerraren iparrean, Urola ibaiaren behe-ibilgutik hurbil. Herrigunea Santa Maria parroki-elizak, hari atxikitako nekropoliak, plaza batek eta honen inguruan bildutako etxe-multzo txiki batek osatzen dute; honen inguruan, hainbat baserri ageri dira, depresio osoan sakabanatuta. Baserrion artean baratzeak, sagastiak eta soroak tartekatzen dira. Jatorrizko topografia oso eraldatuta ageri da, uren drainatzea errazteko eta lurren higadura gutxitzeko terraza, trintxera eta kanalen bidez.

Amaldako koban egindako lanez gain (Altuna, 1990), Aizarnan burututako ikerketa arkeologiko bakarra eliza barruan egindako lanen kontrola (Arrese, 2005) izan da berriki arte. 2016tik, aldiz, herri honetan landa-paisaiaren gaineko ikerketa-proiektu sakon bat egin du EHUko Ondare eta Kultur Paisaien Ikerketa Taldeak, indusketa arkeologikoak (Narbarte et al., 2018), GIS teknologian oinarritutako analisi espazialak (Narbarte, 2019) nahiz nekazal guneen azterketa geoarkeologikoa (Narbarte et al., 2019) uztartuz.

2.2. Astigarribia (Mutriku, Gipuzkoa)

Astigarribia (30 bizt. 2018) Deba ibaiaren itsasoratzetik kilometro gutxira aurkitzen da, amildegi estu batean. Auzoa San Andres elizaren inguruan sakabanatutako zenbait baserrik osatzen dute, Arno mendiaren (618 m) ipar-ekialdeko magalean, ibaiaren meandro batean sortutako terrazaren gainean. Historikoki, kokaleku honek Altzolatik hasi eta itsasoraino Deba ibaiaren behe-ibilgua artikulatu duen portu gisa funtzionatu izan du; aldi berean, Deba arroaren eta Mutrikuko portuaren arteko pasabide nagusia ere izan da.

[2] Biztanleriaren inguruko datuen iturria: Eustaten Web gunea: www.eustat.eus

Astigarribian zenbait esku-hartze arkeologiko gauzatu dira. Lehenengoan (1969-1970), San Andres elizaren sektore bat eta nekropolia induskatu ziren (Barandiaran, 1971; 1975). Ikerketa hori 1999-2004 artean osatu zen, eliza barnean nahiz haren inguruan egindako zundaketa-programa sistematiko batekin (Pérez, 2004). Aldi berean, eraikinaren altxaeren azterketa estratigrafiko bat burutu zen (Sánchez et al., d/g). Azken esku-hartzea auzoko ur horniketa-sistema berritzearen harira egin zen (Pérez eta Alberdi, 2006). Bestalde, Astigarribiko Jauregi eta Etxezabal baserrien arkitektura ere sakonki ikertua izan da, bi eraikinen historia berreraikitzeko xedez (Santana, 2001).

2.3. Goiburu (Andoain, Gipuzkoa)

Goiburu (141 bizt. 2018) Oria eta Leitzaran ibaien elkargunetik hurbil kokatuta dago, haranarekiko talaia-posizio batean. Bertatik Oria ibaiaren erdi-ibilgua eta Lasarteko nahiz Hernaniko korridoreak ikusten dira; gainera, Aduna-Zizurkilgo ibitik hurbil kokatuta dago, Oria arroa eta, Aiztondo haranaren bidez, Urola arroarekin nahiz kostarekin lotzen duen pasabide nagusitik hurbil. Auzoa Doneztebe ermitaren inguruan egituratuta dago, hogei bat baserri sakabanatuk osatuta. Hauen inguruan tartekatuta, baratzeak, soroak eta sagastiak ageri dira, ohikoak direlarik higadura gutxitzeko eraikitako terrazak eta kanalizazioak.

Auzoan esku-hartze arkeologiko esanguratsu bat gauzatu da, 2000. urtean “Urumea-Oria haranak” izeneko ikerketa-proiektuaren baitan. Ermitaren eta Itsaso nahiz Bulano Txiki baserrien inguruan hamalau zundaketa-arkeologiko egin ziren (Pérez, 2008).

2.4. Momoitio (Garai, Bizkaia)

Momoitio (93 bizt. 2018) Oiz mendiaren (1026 m) hegoaldeko magalean kokatuta dago, Durangalde osoaren gaineko ikuspegiarekin. Auzoa zenbait baserrik osatzen dute, hego-ekialdera orientatutako terraza batean, 350 m inguruko altitudean. Auzoaren erdigunea San Joan ermitak eta haren alboko Momoitio Ganekoa eta Momoitio Azpikoa baserriek osatzen dute; haranean beheiti daude Milikua eta Aiartza baserri-multzoak, azken hau honezkero auzoa Ibaizabal haran zabalarekin lotzen duen korridore flubialean kokatua.

Momoitioren ikerketa arkeologikoa 1982 eta 1985 bitartean gauzatu zen. Funtsean, indusketa ermitan eta honen inguruan aurkitutako Erdi Aroko nekropolian zentratu zen, baina bi baserrien inguruko laborantza-lurretan ere egin ziren zundaketak (García, 2001). Gainera, Momoitio Ganekoa baserriaren historia berreraikia izan da, ikerketa arkitektoniko baten bidez (Santana, 2001).

3. Ikerketaren muina

Aztertutako erregistro arkeologikoak oso zatikatuta daude, arrazoi desberdinak direla bide. Alde batetik, espazioaren etengabeko okupazioak erregistroen parte bat higatu izan lezake, elementu desberdinen arteko harreman estratigrafikoak lausotuz. Baina, bestalde, argi dago ikerketa gehienek elementu monumentalei ―eliza eta nekropoliei― eskaini dietela arreta nagusia, eta horrek ere itzaletan mantendu ahal izan dituela beste hainbat elementu.

Hala eta guztiz ere, lan honetan aztertutako lau kasuek erakusten dutenez, Euskal Herriaren isurialde atlantikoan landa-okupazio asko sekuentzia kronologiko luzeen emaitza izan litezke. Haien artean, gainera, zenbait analogia ezar daitezke kultura materialaren, habitat-egituraren edota paisaiaren eraldaketaren arloetan, besteak beste.

3.1. Hautu arrazional bat

Bigarren Burdin Aroan habitat-egitura gainaldeetan kokatutako kastroek osatzen zuten (Peñalver, 2001). Aro aldaketatik aurrera, aldiz, egundaino iraun duten landa-gune ‘berriak’ agertzen hasi zirela dirudi. Hauek, kokapenari dagokionez, aniztasuna dute ezaugarri nagusi: mendi-magaletan kokatutakoekin batera ―Momoitio eta Goiburu―, haranetan sortutakoak ―Aizarna― edota bidegurutze estrategikoak aprobetxatzen dituztenak ―Astigarribia― dauzkagu.

Haietan guztietan, hala ere, zenbait ezaugarri komun antzeman daitezke, arrazionaltasun ekonomiko jakin baten erakusgarri (2d irudia). Aztertutako kasu guztiak beren arro hidrografikoen hegietan kokatzen dira, hauen gaineko ikus-eremu zabalak begiratzen dituzte eta ongi komunikatuta daude inguruko mendi-guneekin. Astigarribiak, Aizarnak eta Goiburuk, gainera, haran desberdinen arteko lotuneak kontrolatzen dituzte. Eredu espazial horri esker, landa-komunitate horiek ekosistema desberdinetako baliabideak zuzenki kontrolatu eta aldi berean ustiatzeko gaitasuna izan dute:

laborantzarako egokiak diren haranetako alubioi-lurrak, alde batetik, eta abeltzaintzarako nahiz basogintzarako erreserbatutako mendiguneak, bestetik. Epe luzera, ziurra dirudi dibertsifikazio honek areagotu egin zuela abagune sozio-ekonomiko oso aldakorren aurrean egokitu eta erantzuteko gaitasuna.

2. irudia. Testuan aipatutako herri eta auzoen kokapena erakusten duen mapa hipsometrikoa. a) Aizarna; b) Astigarribia; d) Goiburu eta inguruko arkitektura megalitikoak; e) Momoitio eta haren alboko Tromoitio Burdin Aroko kastroa. Euskal Autonomi Erkidegoaren Lurrazalaren Eredu Digitaletik abiatuta QGIS 3.4.4 programarekin landua. Iturria: Eusko Jaurlaritza, GeoEuskadi.

3.2. Bizileku finkorik gabeko okupazioak?

Gaur-gaurkoz, ez dirudi landa-paisaiaren jatorria, bere egungo itxuran, Historiaurreraino eraman daitekeenik, garai horretan lurraldea, zalantzarik gabe, populatuta egon zen arren. Hala adierazten dute eskualde osoan presente dauden arkitektura megalitikoek: Goiburu inguruan, adibidez, hogei bat trikuharri, monolito eta cromlech topa daitezke (2d irudia) (Mujika eta Edeso, 2012). Elementu horiek hilobi eta errito funtzioak zituztela dirudi, eta haien monumentaltasunak denboran irautera bideratuta zeudela erakusten du. Lehen laborari- eta abeltzain-gizarteen biziguneek, aldiz, izaera efimeroa izango zuketen, erregistro arkeologikoak ez baitu ia haien aztarnarik gorde. Ezaugarri hori ohikoa da Europako arku atlantiarraren zati handi batean, eta habitat mugikorrekin erlazionatu izan da (Whittle, 1997). Nekazaritza ibiltari baten testuinguruan, izan ere, material galkorretan oinarritutako eraikuntzak izango ziren nagusi (Criado, 1993; Méndez, 1994).

3.3. Noraino jo dezakegu atzera?

Aztertutako kasuen artean, Goiburun soilik agertu dira okupazio protohistoriko baten arrasto materialak. Erradiokarbono bidezko datazioek Lehen Burdin Aroan kokatu dute okupazio hau: 781-411 cal BC (95.4%) (Ua-18151: 2475±75 BP) (Pérez, 2008)[3]. Inguruko beste zenbait lekutan ere dokumentatu izan dira okupazio protohistorikoak egundaino iraun duten biziguneetan (adibidez: Alberdi eta Pérez, 2009; Ceberio, 2009; Ibáñez, 2009), baina, oro har, Euskal Herriko isurialde atlantiarrean Burdin Aroko erregistro arkeologiko gehienak kastroetan kontzentratzen dira. Ondorioz, garai honetako landa paisaia ia erabat ezezaguna da oraindik.

Orokorrean, beraz, aztertutako kasuen okupazio-sekuentziak aro aldaketaren inguruan abiatzen dira. Adibiderik argiena Aizarnakoa da, kiskalitako egitura arkitektoniko bat topatu baita, erradiokarbono bidez garai honetan datatua: 157 cal BC - 67 cal AD (95.4%) (Fi-3493: 2019±39 BP) (Narbarte et al. 2018). Aurkikuntza horrek habitat egonkorreko landa-komunitate baten presentzia iradokitzen du. Gainera, Aizarnan zein gainerako hiru kasuetan, erromatar garaiko material zeramikoak agertu dira, batik bat errepublika berantiarrean edo inperio garaian (K.a. I. - K.o. IV. mendeak) Akitanian eta Ebro arroan zabaldu ziren produkzio komunak (García, 2001; Narbarte et al., 2018; Pérez, 2004; 2008), gune horiek guztiak eskalako elkartruke-sareen parte zirela frogatuz. Momoitioren kasuan, ikerketaren arduradunak proposatu du erromatar garaiko okupazioa hurbil den Tromoitioko kastroaren abandonatzearekin loturik egon litekeela (2e irudia) (García, 2001), baina harreman hori ez dago frogatuta.

Gauzak horrela, zaila da esatea zein luze izan zen Erromaren itzala eskualde honetan. Erregistroetako kultura materialak gizarte 'indigenak' metropoliarekiko fluxu komertzialetan txertatuta zeudela erakusten digu. Alabaina, zer eite zuen inguruko paisaiak? Okupazio hauek landa-komunitateen erresilientziaren adibide gisa hartu behar ditugu, ala egungo paisaiaren egitura orokorra arrazionaltasun ekonomiko erromatarraren ondorio izan da neurri handi batean? Galdera horiei erantzuten hasteko beharrezkoa izango da ikerketen kopurua emendatzea eta orobat beren xedea paisaia-ikuspegi batera lerratzea.

3.4. *Argumentum ad ignorantiam*

Estratigrafikoki, ikusi ditugun Antzinaroko okupazioak K.o. IV.-V. mende inguruan eteten dira. Aizarnan nahiz Astigarribian, fase hau material litikoz, zeramikoz nahiz metalikoz osatutako arraste-metakinek osatzen dute (Narbarte et al., 2018, Pérez, 2004). Hutsune hau interpretatzeak zailtasunak dakartza. Historiografiaren parte inportante batek populamenduaren etenaldi edo haustura gisa azaldu izan du, landa-komunitateak desagertu edo desplazatu izango zirela proposatuz.

Hipotesi hori auzitan jar daitekeela uste dugu, argudio desberdinak erabiliz. Alde batetik, Zarauzko Santa Mariako adibideak erakusten duenez (Ibáñez, 2009), kasu batzuetan, behintzat, okupazio-sekuentziek jarraipena izan zuten Antzinaro berantiarrean, baina egitura prekarioagoetan oinarrituta; hala izanez gero, zentzuzkoa litzateke arkeologikoki zailagoa izatea mota horretako erregistroak antzematea. Beste aldetik, landa-guneetako esku-hartze arkeologiko gehienak zundaketak egitean oinarritu dira, ez aire zabaleko indusketan. Hala, okupazioen baitan berrantolaketa espazialen bat eman balitz —esate baterako, krisi-egoera baten aurrean emandako erantzun gisa— oso zaila litzateke zundaketa txikien bidez hau identifikatzea. Azkenik, ez dugu ahantzi behar egun ere okupatuta dauden espazioez ari garela, eta etengabeko okupazio horrek ere erregistro asko higatu ahal izan dituela.

3.5. Landa-paisaia zeharo antropizatuak

Hutsune honek ez du ezkutatzen Antzinaroko okupazioek, oro har, jarraipena izan zutela Goi Erdi Arotik aurrera ongi dokumentatuta ageri diren landa-komunitateetan. Hala, biziguneak behin eta berriro toki berberetan kokatu izanak iradokitzen du espazioa antzemateko eta bereganatzeko logika oro har mantendu egin zela, baliabide ekologiko anitzen ustiapen konplexu batean oinarrituta.

Izatez, fase honetan jada esan daiteke landa-paisaia oso antropizatuta ageri dela. Aizarnan, VI. mendean datatu da egungo laborantza-guneen sorrera, sua erabiliz basoak labakitu eta higadura gutxitzeko azpiegiturak —terrazak— eraiki baitziren (Narbarte et al., 2019). Antzeko terrazak induskatu dira Momoition ere; haien artean, bigarren Burdin Arotik IX. mendera bitarte data

[3] Erradiokarbonozko data guztiak OxCal v4.3.2 erabiliz kalibratu dira (Bronk Ramsey, 2009) IntCal13 kurba atmosferikoa erabiliz (Reimer et al., 2013).

daitezkeen material zeramikoak errekuperatu diren arren (García, 2001), ez da sedimentuen beraien dataziorik argitaratu, eta momentuz ezin izan da terrazen eraikuntza-data frogatu.

Paisaia hauen apropiazio sinbolikoari eta hierarkizazioari dagokionez, Goi Erdi Aroan bertan garrantzia hartuko dute eraikuntza monumentalek. Komunitateentzako erreferentzia-gune zentral gisa funtzionatuko dute; formari eta materialei dagokienez, bereizgarriak izaten dira, espazioan zehar ikusgarri gertatzeko eta denboran zehar irauteko pentsatuta baitaude. Aztertutako kasuetan, paper hau tokian tokiko elizek eta haiei atxikitako nekropoliek betetzen dute. Momoition, bi elementuok osatutako multzoa sakonki aztertua izan da, haren jatorria IX.-X. mendeetan kokarik (García, 2001). Astigarribian, indusketak data berantiarragoa iradokitzen du, XI. mendea (Pérez, 2004), baina ordurako San Andres eliza eskualdeko elite politiko eta eklesiastikoen eskuetan ageri da, errentak jasotzeko eta kudeatzeko zentro gisa[4], eta litekeena da, beraz, inguruko populazioentzako zeukan erreferentzialtasuna lehenago ere garatu izana.

3.6. Zaharrak berri?

Erdi Aroko erregistro arkeologikoak ikertzeko orduan, muga nagusia landa-giroko bizilekuen ezagutza falta erabatekoa da. Zalantzarik gabe, ikerlariek elementu monumentalen —elizen eta nekropolien— gainean jarri duten arretak eragin du gabezia hori; baina litekeena da, gainera, Erdi Aroko bizilekuen arrastoak eraldatuak, higatuak eta are desagertuak gertatu izana espazio berberetan okupazio desberdinak txandakatu diren heinean. Beste modu batera esanda, kontserbatu izan balira, arrastoek egungo etxebizitzen azpian egon litezke, eta horrek arras zailduko luke haien ikerketa.

Izan ere, badakigu biziguneek espazio berberak okupatu izan dituztela gutxienez azken sei mendeetan, hots, eskuragarri ditugun idatzizko erreferentziek nahiz arrasto materialek hartzen duten denbora-tarte osoan, aztertutako lau kasuetan. Hala, Astigarribian nahiz Momoition, Euskal Herri osoan bezala, ikerketa arkitektonikoek XV. mendean datatu dute baserri zaharrenen eraikuntza (Santana, 2001). Aizarnari buruzko iturri dokumentaletan ere, egungo baserri-sarea garai horretantxe azaltzen da egituratuta (Narbarte et al., 2019).

Horrenbestez, Erdi Aroaren amaieraz geroztik, landa-paisaiaren bilakaera baserriaren agerpenak baldintzatuta azaltzen zaigu. Eredu hori Aro Modernoan zehar egonkortuko da, hain zuzen ere, hazkunde ekonomiko eta demografiko nabarmeneko garai batean, besteak beste, amerikar jatorriko labore berrien sarrerari eta etxeko kontsumora bideratutako nekazal sistema intentsiboen garapenari esker. Aizarnan, Astigarribian eta, agian, Momoition, prozesu hau soro aterrazatu berrien eraikuntzarekin lotu daiteke (García, 2001; Narbarte et al., 2018; 2019; Pérez, 2004). Kasu guztietan, terraza hauen betekinetan kare ugari agertu da, ezaguna delarik XVIII. mendetik aitzina produktu hau lurren azidotasuna orekatzeko emendakin gisa erruz erabili izan dela (Berriochoa, 2014; Caro 1973; Mikelarena 1988). Horrez gain, zeramika-arrastoak ere agertu dira, oro har XVIII. eta XX. mendeen artean datatuak; etxeko hondakinak ongarri gisa erabili izanaren ondorioa liteke (Poirier, 2013). Honek guztiak jauzi kualitatibo bat adierazten du, landa-komunitateen jarduera ekonomikoek ingurugiroan duten eraginari dagokionez, natura eraldatzeko gaitasun nabarmena erakusten baitute.

4. Ondorioak

'Iraultza neolitiko' delakoaren (Childe, 1936) ikuskera klasikotik urrun, aztertutako landa-komunitateen agerpena eta bilakaera ñabarduraz betetako prozesu konplexu baten gisara agertzen zaigu. Euskal Herriaren isurialde atlantikoan, badirudi Burdin Aroaren bukaerara arte atzeratu beharko litzatekeela bizileku eta lurraldetasun egonkor eta definituen bidez artikulatutako landa-paisaia baten agerpena, xede ekonomiko argi batekin antolatua eta eraldatua. Une horretan gauzatuko litzateke Criadok (1993) "benetako iraultza neolitiko" deitu duena: horren arabera, paisaiaren antropizazioa alderdi sinbolikotik —arkitektura megalitikoak— domestikora pasako litzateke, hots, habitat egonkorrera eta ingurugiro naturalaren eraldaketara.

Erresilientetzat[5] jo ahal izateko, landa-komunitateek krisi endogenoak zein exogenoak gainditzeko eta abagune sozioekonomiko aldakorretara egokitzeko gaitasuna erakutsi beharko lukete (Curtis,

[4] Tenplua Donemiliagako monasterioari eman zioten dohaintzan, 1081. urtean, Lope Iñigez kondeak —Gipuzkoako eta Bizkaiko tenentziak gobernatzen zituen Gaztelako erregeren izenean— eta bere emazte Tiklo Diazek. Becerro Galicano Digital [579 dok.] (ehu.eus/galicano/id579 - kontsulta: 2017/01/10).

[5] Nahiz eta erresilientzia kontzeptuaren esanahiaz, gaur egun, adostasun zabala egon, ezaugarri hau neurtzeko metodologiak eztabaidagai dirau (Bradtmöller et al., 2017).

2014). Baldintza honen ebidentzia arkeologikoa egun arte iraun duten okupazio-sekuentzia jarraietan isla liteke. Hala, faktore aloktonoen menpeko subjektu pasibo gisa baino, landa-komunitateen erreakzio eta egokitzapen gaitasunaren ikerketak giza-talde hauen izaera dinamikoa azpimarratzen lagundu beharko luke, hauei historiografiak sarri ukatu izan dien protagonismoa eskainiz (Johnson, 2007). Hots, erresilientzia euskarri eta ikuspuntu egokia izan daiteke landa-komunitateen 'arrakasta' —eta bilakaera— azaldu eta ulertzen saiatzeko (Redman, 2005).

Alta, komunitate baten 'arrakasta' historikoa bere biziraupenaren bidez neur badezakegu, ezin aipatu gabe utzi txanponaren kontrako aldea, hots, herri desagertuak: hemen aztertutakoak ez bezala, 'porrot egin' zuten komunitateek, alegia. Honekin ez dugu, inolaz ere, erantzuna auzi espazial batera mugatzeko edo azalpen teleologikoak bilatzeko inongo asmorik; baina uste dugu espazioa okupatzeko eta bereganatzeko orduan, behatu dugun ereduak zenbait komunitateren 'arrakasta-aukerak' areagotu ahal izan dituela, epe luzean, ekosistema desberdinetatik jasotako baliabide dibertsifikatuen ustiapenaren bidez haien erresilientzia-gaitasuna areagotzen lagundu ahal izan dien neurrian. Kontrara, ikuspuntu diakroniko batetik, espezializazio ekonomikoa 'arrakasta-aukera' horiek mugatuko lituzkeen hautu gisa uler daiteke. Izan ere, sistema sozioekonomiko bat baliabide gutxi batzuk modu intentsiboan ustiatzean oinarritzen bada, baliabide horien krisi batek sistema osoaren iraupena jar baitezake arriskuan.

Prozesu hauek era egokian deskribatzeko, ulertzeko eta azaltzeko, beharrezkoa izango da 'aztarnategi' nozioaren ohiko adierak gainditzea, hauek oso maiz esparru domestikoetara mugatuta baitaude, 'iraupen-haustura' narratiba arkeologiko klasikoen gainean eraikita. Aldiz, uste dugu populamendua paisaia-ikuspegi batetik aztertu behar dela, gizarteen eta ingurugiroaren arteko elkar-eragin ekologiko eta sinboliko konplexuen multzo gisa, alegia. Horretarako, funtsezkoa izango da paisaia osatzen duten elementu eta prozesu guztiak integratzea, epe luzean oinarritutako ikerketa transdisziplinarrak gauzatuz (Redman, 2005).

5. Etorkizunerako ikerketa-ildoak

Aztertutako kasu kopurua txikia den arren, lan honen ondorioek agerian utzi dute Euskal Herriaren isurialde atlantiarreko paisaia-dinamiken bilakaera orokorra birpentsatzeko beharra. Horretarako, interesgarria izango litzateke azken hamarkadetan burutu diren ikerketak ikuspegi integral eta diakroniko batetik berraztertzea, kasu desberdinen berezko aniztasuna eta konplexutasuna barnebilduko duten narratiba berriak osatuz. Etorkizunean, beharrezkoa izango da datu-baseak bezalako tresna kuantitatiboak erabiltzea, erregistro hauetatik eratorritako datu zatikatuak landu eta epe luzeko joera orokorrak ondorioztatzeko xedez.

6. Erreferentziak

Alberdi Lonbide, X. eta Pérez Centeno, J. M. (2009): Urteaga Zahar, *Arkeoikuska*, 2009, 424-425.

Alonso González, P., Fernández Mier, M. eta Fernández Fernández, J. (2018): La ambivalencia del paisaje: de la genealogía a la arqueología agraria, *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 69, 283-296.

Altuna, J. (1990): *La cueva de Amalda (Zestoa, País Vasco): ocupaciones paleolíticas y postpaleolíticas*, Eusko Ikaskuntza, Donostia.

Arrese Vitoria, A. (2005): Iglesia de la Asunción de Nuestra Señora, en Aizarna (Zestoa), *Arkeoikuska*, 2005, 433-434.

Barandiaran, I. (1971): Excavaciones de la Iglesia de San Andrés de Astigarribia (Motrico, Guipúzcoa). *Noticiario Arqueológico Hispánico I. Arqueología*, 15, 191-217.

——————, (1975): Novedades sobre la Alta Edad Media en Guipúzcoa. Datos arqueológicos, *Estudios de Edad Media de la corona de Aragón*, 10, 549-580.

Berriochoa Azcárate, P. (2014): *Como un jardín*, Gipuzkoa Foru Aldundia, Donostia.

Bradtmöller, M., Grimm, S. eta Riel-Salvatore, J. (2017): Resilience theory in archaeological practice - An annotated review, *Quaternary International*, 446, 3-16.

Bronk Ramsey, (2009): Bayesian analysis of radiocarbon dates, *Radiocarbon*, 51 (1), 337-360.

Caro-Baroja, J. (1973): *Etnografía histórica de Navarra*, vol. III, Aranzadi, Iruñea.

Ceberio, M. (2009): Nuevas aportaciones al estudio de la transición de la edad del hierro a época romana en Gipuzkoa. El caso de Santiagomendi (Astigarraga), *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 60, 219-241.

Childe, V. G. (1936): *Man makes himself*, Watts & Co., London.

Criado Boado, F. (1993): Límites y posibilidades de la arqueología del paisaje, *SPAL, Revista de Prehistoria y Arqueología*, 2, 9-55.

Curtis, D. R. (2014): *Coping with crisis: the resilience and vulnerability of pre-industrial settlements*, Routledge, London.

García Camino, I. (2001): *Arqueología y poblamiento en Bizkaia: siglos VI-XII*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo.

Ibáñez Etxeberria, A. (2009): *Santa María la Real de Zarautz (País Vasco) continuidad y discontinuidad en la ocupación de la costa vasca entre los siglos V a.C. y XIV d.C.*, Aranzadi Zientzia Elkartea, Donostia.

Johnson, M. (2007): *Ideas of landscape*. Blackwell, Malden.

Méndez Fernández, F. (1994): La domesticación del paisaje durante la Edad del Bronce gallego, *Trabajos de Prehistoria*, 51 (1), 77-94.

Mikelarena Peña, F. (1988): Demografía y economía en las Cinco Villas de la Montaña navarra en el siglo XVII. El sentido de la crisis, *Príncipe de Viana*, 183, 127-154.

Mujika, J. A. eta Edeso J. M. (2012): *Lehenengo nekazari-abeltzainak Gipuzkoan Neolitikotik Burdin Arora*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.

Narbarte Hernández, J. (2019): Late Medieval and Modern Settlement Dynamics in Three Atlantic Basque Villages: An Approach on the Rural Landscape, in I. Grau Sologestoa eta J.A. Quirós Castillo (arg.), *Arqueología de época moderna en el País Vasco*, Archaeopress, Oxford.

Narbarte Hernández, J., Rodríguez Lejarza, A., Santeramo, R., Quirós Castillo, J. A. eta Iriarte Avilés, E. (2018): Evidencias de ocupación antigua en núcleos rurales actualmente habitados: el proyecto arqueológico de Aizarna (Gipuzkoa), *Munibe Antropologia-Arkeologia*, 69.

Narbarte Hernández, J., Iriarte Avilés, E., Rad, C., Carrancho Alonso, M. A., García Sampériz, P., Peña Chocarro, L. eta Quirós Castillo, J. A. (2019): On the Origin of Rural Landscapes: Looking for Physiochemical Fingerprints of Historical Agricultural Practice in the Atlantic Basque Country (N Spain), *Science of the Total Environment*, prentsan.

Peñalver, X. (2001): El hábitat en la vertiente atlántica de Euskal Herria. El Bronce final y la Edad del Hierro, *Kobie, Serie Anejos*, 3.

Pérez Centeno, J. M. (2004): *Memoria Arqueológica. V Campaña. Sondeos Arqueológicos (San Andrés de Astigarribia, Mutriku, Gipuzkoa). Agosto de 2004*, argitaratu gabeko txostena, Gipuzkoako Foru Aldundia, Arkeologia Artxiboa.

——————, (2008): San Esteban de Goiburu. Primer yacimiento localizado en el valle del Oria con niveles de la Edad del Hierro y época romana, *Leyçaur, Andoaingo Ikerketa Historikoen Aldizkaria*, 10, 17-62.

Pérez Centeno, J. M. eta Alberdi Lonbide, X. (2006): *Memoria de Control Arqueológico. Acometida de Aguas en el barrio de Astigarribia (Mutriku, Gipuzkoa)*, argitaratu gabeko txostena, Gipuzkoako Foru Aldundia, Arkeologia Artxiboa.

Poirier, N. eta Laüt, L. (2013): Approches comparées du mobilier hors-site: Peut-on cerner l'espace agraire antique?, in C. Gandini eta L. Laüt (arg.), *Regards croisés sur le Berry ancien: sites, réseaux et territoires. 45e supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France*, Tours, 113-133.

Redman, C. L. (2005): Resilience Theory in Archaeology, *American Anthropologist*, 107 (1), 70 - 77.

Reimer, P. J., Bard., E., Bayliss, A., Beck, J. W., Blackwell, P G., Ramsey, C. B., Buck, C. E., Cheng, H., Edwards, R. L., Friedrich, M., Grootes, P. M., Guilderson, T. P., Haflidason, H., Hajdas, I., Hatté, C., Heaton, T. J., Hoffmann, D. L., Hogg, A. G., Hughen, K. A., Kaiser, K. F., Kromer, B., Manning, S. W., Niu, M., Reimer, R. W., Richards, D. A., Scott, E. M., Southon, J. R., Staff, R. A., Turney, C. S. M. eta Plicht, J. (2013): IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0-50,000 Years cal BP, *Radiocarbon*, 55, 1869-87.

Sánchez Zufiaurre, L., Domínguez Beltrán de Heredia, I. C. eta Gobatto, S. (d/g): *La iglesia de San Andrés de Astigarribia (Mutriku, Guipuzkoa)*, Grupo de Investigación en Arqueología de la Arquitectura, UPV / EHU.

Santana Ezkerra, A. (2001): *Euskal Herriko baserriaren arkitektura*, Eusko Jaurlaritza, Bilbo.

Trigger, B. G. (2014): *A history of archaeological thought. 2nd edition*, Cambridge University Press, Cambridge.

Whittle, A. (1997): Moving on and moving around: Neolithic settlement mobility, in P. Topping (arg.), *Neolithic Landscapes: Neolithic Studies Group Seminar Papers 2*, Oxbow, Oxford, 15-22.

Sentimenduen tratamendu konputazionalerantz: gramatika maila ezberdinetako sentimendu balentzia aldatzaileen bila

Alkorta, Jon; Gojenola, Koldo eta Iruskieta, Mikel

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU). Ixa Taldea

jon.alkorta@ehu.eus

Laburpena

Sarean gero eta iritzi-testu gehiago daude, iritzi positiboa edo negatiboa izan dezaketenak, eta horiek automatikoki prozesatzeko beharra sortu da, eskuz egitea lan nekeza delako. Hizkuntza Prozesamenduan, lexikoian oinarritzen diren tresnak daude eta esaldi edo testu bat positiboa edo negatiboa den esaten dute. Lexikoian, hitzek $[-5]$ (balorazio oso negatiboa) eta $[+5]$ (balorazio oso positiboa) arteko sentimendu balentzia dute. Lan honetan, euskarak gramatika maila ezberdinetan dituen testuinguruzko balentzia aldatzaileak identifikatzeko azterketa azaltzen da. Hots, hitzen sentimendu balentzia edo balorazioa aldatzen duten fenomenoak identifikatzen dira. Lexikoian oinarritutako sentimendu analisirako tresnek askotan huts egiten dute balentzia aldatzaileak ez identifikatzeagatik. Hori motibaziotzat hartuta eta *Sentitegi* sentimendu lexikoia eta Euskarazko Iritzi Corpusa baliabidetzat hartuta, fonologiako, morfologiako, sintaxiko eta diskurtsoko balentzia aldatzaileak identifikatu ditugu. Emaitzek erakusten dutenez, euskarazko balentzia aldatzaileek hitz edo sintagmaren sentimendu balentzia indartu edo ahuldu dezakete. Beste batzuetan, ordea, balentzia aldatzailea den hizkuntza fenomenoak sentimendu hitzen balentzian ez du eraginik.

Hitz gakoak: sentimendu analisia, testuinguruzko balentzia aldatzaileak, euskara

Abstract

There are more and more opinion texts with positive or negative subjectivity in the Internet and there is a need to automatically process them because doing this by hand is unfeasible. In language processing, there are tools based on lexicon and they determine if a sentence or text has a positive or negative opinion. In the lexicon, words have sentiment valence between [-5] (very negative) and [+5] (very positive). This work presents a study to identify contextual valence shifters in Basque. That is to say, we identify phenomena that change the sentiment valence or evaluation of words. Many lexicon-based tools for sentiment analysis have a lack of information about valence shifters. With that motivation and using the Basque Opinion Corpus and Sentitegi sentiment lexicon, we have identified phonological, morphological, syntactic and discourse-based sentiment shifters. According to our results, sentiment shifters can strengthen or weaken the sentiment valence of words or phrases in Basque. In some cases, however, the linguistic phenomenon associated to a valence shifter does not have any effect on the sentiment valence of words or phrases.

Keywords: *sentiment analysis, contextual valence shifters, Basque*

1. Sarrera eta motibazioa

Internetek eta sare sozialek indarra hartu zutenetik, milaka eta milaka iritzi topa ditzakegu Interneten[1]. Iritzi horiek informazio garrantzitsua eman dezakete produktu, gertaera edo ekintza baten inguruan; produktua hobetzen lagun dezaketelako, besteak beste. Baina lan nekeza da iritzi guztiak banan-banan biltzea, aztertzea eta horrek iritziak automatikoki prozesatzeko beharra eragin du. Hizkuntza-ezagutzan oinarrituta zenbait baliabide sortu dira iritziek balorazio positiboa edo negatiboa duten adierazten dutenak. Baliabide hauen oinarrian sentimendu balentzia duten hitzez osaturiko lexikoiak daude. Sentimendu balentzia[2] hitz bati esleitzen zaion zenbakizko balioa da eta hitzaren orientazio semantikoa, berriz, hitzak balorazio positiboa edo negatiboa duen adierazten du. Esaterako, "txar"

[1] Euskarazko iritziak hainbat webgunetan topa daitezke. Egunkarietan topa daitezke (Berria, Argia, Naiz) edo baita webgune espezializatuetan ere (Kritiken Hemeroteka, Zinea.eus).

[2] Ataza hau sentimendu analisia arloan kokatzen denez, artikuluan zehar, balorazio subjektiboa edo subjektibitatea adierazten duten hitzek sentimendu balentzia dutela adieraziko dugu. Aipatzen diren "hurbil", "ezezkotasun" edota "txikitasun" moduko hitzek ez dute sentimendua adierazten baina terminologia errazteko asmoz, eurek sentimendu balentzia dutela esango dugu.

hitzaren sentimendu balentzia $[-3]$ da, $[-5]$ (balorazio oso negatiboa) eta $[+5]$ (balorazio oso positiboa) arteko eskala batean, beraz, balorazio negatibokoa da. Baina lexikoian oinarritutako sentimendu analisirako tresnek ez dituzte gramatika maila ezberdinetako fenomenoak egoki prozesatzen eta emaitza ez da bere horretan fidagarria.

(1) **OIASSO MUSEOA.** [Erabiltzailea]. 2018/02/06. BERRIA deskontu sarea.
"Bikotea eta biok Oiasso museoan izan ginen. Bertako langileak oso **jatorrak** eta deskontuarekin inongo **arazorik**$[_{-3}]$ ez. Agian umeekin edo joateko **egokia**goa delako baina museoa bera ez zitzaigun gehiegi **gustatu**$[_{+0,5}]$; informazioa **nahasi**$[_{-3}]$ xamarra, eta batzuetan erdi **ezkutuan** dago gure **gustorako**."$[_{-0,42}]$

(1) adibidean, Oiasso museoari buruzko iritzi bat ageri da. Beltzez dauden hitzak sentimendua duten hitzak dira. Hitz horiek "jator", "arazo", "egoki", "gustatu", "nahasi", 'ezkutu" eta "gusto" dira. Iritzi-testuei sentimendu balentzia esleitzeko SO-CAL tresnaren (Taboada, 2008) euskarazko bertsioa erabili dugu eta iritzi horretako hitzei eta iritzi-testu osoari sentimendu balentzia esleitu diegu. Testu osoaren sentimendu balentzia $[-0,42]$ da. Bestalde, SO-CAL tresnak "arazo", "gustatu" eta "nahasi" hitzei ere balentzia esleitu die[3]. Baina hitz horien balentziak ez dira guztiz zuzenak, testuingurua tarteko. Adibidez, "arazo" hitzaren kasuan, eskuinean ezeztapen-marka du eta ezkerrean polaritate negatiboko osagaia. Testuinguru horren ondorioz, "arazo" hitzaren balentziaren zeinuak aldaketa jasan beharko luke. Bestalde, "gustatu" aditzak $[+0,5]$ balentzia du baina eskuinean "gehiegi" adberbioa du. Adberbio horrek aditzean eragiten du, haren balentzia indartuz. Azkenik, "nahasi" adjektiboaren eskuinean, "samar" adberbioa adjektiboa intentsifikatzen ageri da. Gainera, adberbioak bustidura adierazkorra du: "xamar", adberbioa beraren adierazkortasuna indartuz. Beraz, "arazo" hitzak $[-3]$ baino balio negatiboagoa eduki beharko luke, bustidura adierazkorra duen adberbio intentsifikatzailearengatik.

Hiru kasu horietan, hitzen sentimendu balentzian eragiten dutenei **testuinguruzko balentzia aldatzaileak** (*contextual valence shifters*, ingelesez) deitzen zaie. Lan honen helburua, euskarazko sentimendu aldatzaileak identifikatzea da eta gramatika-kategoria ezberdinetakoak identifikatu nahi ditugu: fonologiatik eta morfologiatik hasi eta sintaxia eta diskurtsoraino. Balentzia aldatzaile horiek identifikatzen badira, lexikoian oinarritutako sentimendu analisirako tresnak eraginkorragoak izan daitezke, Morsy eta Rafearen (2012) lanean bezala.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Testuinguruzko balentzia aldatzaileak identifikatzea sentimendu analisiaren atazetako bat da eta bertako arlo askotan da erabilgarria. Sentimendu analisian, hiru arlo nagusi bereizi izan dira: $i)$ dokumentu mailako sentimendu sailkapena, hots, testu batek balorazio positiboa den negatiboa duen zehaztea (Pang *et al.*, 2002; Turney, 2002), $ii)$ esaldi mailan, subjektibitate sailkapena, hau da, esaldi batek informazio objektiboa (informazio faktuala) edo informazio subjektiboa duen zehaztea (Wiebe *et al.*, 1999) eta $iii)$ aspektu eta entitate maila non iritzi positibo edo negatiboaren jomuga[4] identifikatu nahi den (Hu eta Liu, 2004).

Arlo horiek burutzeko, ezinbestekoa da baliabideak sortzea. Testuinguruzko balentzia aldatzaileak identifikatzeko ere baliabide batzuen beharra dago: $i)$ corpusarena, bertan identikatuko baitira testuinguruzko balentzia aldatzaileak eta $ii)$ sentimendu lexikoiarena, testuko hitzei sentimendu balentzia esleitzeko baliatuko dena eta balentzia aldatzaileek hitz horien balentzia eragiten duten neurtzen laguntzen duena.

- Sentimendu analisirako corpusak hainbat hizkuntzatan daude: ingelesez (Taboada, 2008), arabieraz (Abdul-Mageed eta Diab, 2012) eta gaztelaniaz (Plaza-del Arco *et al.*, 2016), besteak beste.
- Sentimendu lexikoiak sortzeko bi modu daude. Batetik, hiztegian oinarrituz sor daiteke. Hiztegiek hitzen sinonimoak eta antonimoak dituzte eta hori lexikoiaren sorkuntzan baliagarria da. Lan gehienak WordNet datu-basean (Miller *et al.*, 1990) oinarritzen dira. Modu honetan lexikoiak erraz eta azkar sor daitezke eta sor daitezkeen akatsak eskuz konpondu. Baina domeinuari oso loturik daude eta hori desabantaila da. Corpusean oinarritutako lexikoiek bi helburu dituzte: $i)$ balentziadun hitz multzo bat edukita, domeinu bati loturiko corpuseko sentimendu hitzak eta haien balentzia jakitea (Hatzivassiloglou eta McKeown, 1997) eta $ii)$ erabilera orokorreko lexikoi bat domeinu zehatz batera egokitzea (Wiebe eta Mihalcea, 2006).

Bukatzeko, gure ikergaia den testuinguruzko sentimendu aldatzaileen inguruan ez dago hainbeste aurrekari guk dakigula. Polanyi eta Zaenen (2006) da erreferentziazko lana. Bertan, gramatika maila ezberdinetako balentzia aldatzaileak deskribatzen ditu ingeles hizkuntzan. Esaterako, esaldi mailan, ezeztapena eta intentsifikatzaileak, modalak eta ironia balentzia aldatzaileak direla dio. Diskurtso mailan, berriz, lokailuak, diskurtso-egitura eta zeharkako estiloa dira balentzia aldatzaileetako batzuk. Erreferentziazko lan horretako metodologiari jarraituz, errumanierako balentzia aldatzaileen inguruko lana egin da (Colhon *et al.*, 2016).

[3] SO-CAL tresnaren euskarazko bertsioan dagoen *Sentitegi* sentimendu lexikoiaren estaldura tarteko, tresnak sentimendua duten beste hitzei ez die balentzia esleitu.

[4] Iritziaren jomugak iritziaren mintzagaiari egiten dio erreferentzia. Hots, "liburua ederra da" esaldian, iritziaren jomuga "liburua" da.

Gure helburua dokumentu mailako sentimendu sailkapena ardatz hartuta eta corpusa eta sentimendu lexikoia baliabide izanda, euskarako testuinguruzko balentzia aldatzaileak identifikatzea da.

3. Ikerketaren muina

3.1. Ikerketarako baliabideen sorkuntza

Euskarazko balentzia aldatzaileak identifikatzeko, bi baliabide sortu eta garatu ditugu: Euskarazko Iritzi Corpusa (Alkorta *et al.*, 2016) eta euskarazko sentimendu lexikoia, *Sentitegi*, (Alkorta *et al.*, 2018).

Euskarazko Iritzi Corpusa sortzeko erreferentziatzat *SFU Review Corpus* (Taboada, 2008) corpusa erabili dugu. Corpus hark dituen antzeko ezaugarriak dituen corpusa eratu nahi izan dugu. Horrela, 240 iritzi-testuko corpus bat sortu dugu eta iritziak sei gaien ingurukoak dira: eguraldia, literatura, musika, zinema, politika eta kirola. Gai bakoitzeko 40 iritzi-testu bildu ditugu, horietako erdiak balorazio positibokoak eta beste hainbeste balorazio negatibokoak. Aipatu behar da, literaturan, balorazio negatiboko iritziak biltzea zailagoa izan dela, Egañak (2013) bere lanean esplikatzen duenez, azken 30 urteetako euskal literatura kritiken % 84k balorazio positiboa baitute.

Sortu behar izan dugun bigarren baliabidea *Sentitegi* izeneko euskarazko sentimendu lexikoia izan da. Lexikoi bat sortzea lan konplexua da eta denbora mugatua eta euskararen baliabide faltarengatik, testuen balorazioa positiboa edo negatiboa esleitzeko SO-CAL tresnaren ingelesezko eta gaztelaniazko sentimendu lexikoiak (Brooke *et al.*, 2009; Taboada *et al.*, 2011) euskaratu eta eskuz zuzendu ditugu Elhuyar (Elhuyar, 2013) eta Zehazki (Sarasola, 2005) hiztegi elebidunak erabiliz. Bi sentimendu lexikoi horiek itzultzen bukatzean, 1.237 hitzeko lexikoi bat lortu dugu. Hitz horiek lau gramatika-kategorietakoak dira: izenak, adjektiboak, aditzak eta adberbioak.

1. taula. *Sentitegi* euskarazko sentimendu lexikoiko zenbait adibide.

Hitza lexikoian	Sentimendu balentzia
bikain	$[+5]$
on	$[+2]$
eskas	$[-1]$
txar	$[-3]$

1 Taulan, *Sentitegi* euskarazko sentimendu lexikoiko lau adibide daude. Adjektiboak dira eta eskalan daude. Eskala hori $[-5]$ eta $[+5]$ artekoa da eta eskala horretan "bikain" hitzak $[+5]$eko balentzia du eta "txar" hitzak, berriz, $[-3]$ko balentzia. Azkenik, "on" eta "eskas" hitzen balentziak tartean daude.

3.2 Metodologia mailaz maila

Azpiatal honetan, aurreko bi baliabideak erabiliz gramatika maila bakoitzean balentzia aldatzaileak identifikatzeko erabili dugun metodologia esplikatuko dugu. Halaber, kasu batzuetan, metodologian hurbilpen bat aukeratu edota baliabide jakin bat erabili behar izan da, eta horiek ere aipatuko ditugu.

Balentzia aldatzaile morfologiko eta fonologikoak identifikatzeko, lehenik eta behin, iturri bibliografikoetan euskarazko hizki eta bustidura adierazkorrari buruzko informazioa bildu dugu. Erabili ditugun iturrien artean Mugika (1982), Euskara Institutua (2010) eta Oñederra (1990) daude. Bildutako informazioarekin taula bat osatu dugu, hizki edo bustidura adierazkorraren informazioarekin, 2. Taulan ikusten den moduan.

2. taula. Zenbait hizkiren eta bustidura adierazkorren taula, bakoitzaren ezaugarriekin.

Hizkia	Izena	Adjektiboa	Aditza	Sailkapen semantikoa	Adibidea
-zale	X			Zaletasuna	Ardozale
ez-	X	X	X	Ezezkotasuna	Ezberdin
-z- >-x-				Hurbiltasuna/txikitasuna	Gazte >gaxte, zahar >xahar

Ondoren, corpuseko hitzak banan-banan aztertzen joan eta bertan topatutako hizkiekin eta bustidura adierazkorrekin, 3. Taula eratu dugu. Taula osatzeko, Aldezabal *et al.*en (2006) lana erabili dugu, bertan, hizki bakoitzari loturiko informazioa agertzen baita, tartean baita hizkiek hitzen balentzian nola eragiten duten ere. Esaterako, 3. Taulan, bigarren adibidean, "-txo" hizkiak hitzaren balentzia ahultzen du. Aldiz, hirugarren adibidean, bustidura adierazkorrak hitzaren balentzia indartzen du. Lehen adibidean, ez dago ez bat ezta bestea ere.

Sintaxiak oso eremu zabala hartzen du eta ezeztapena, zehazki **ezeztapen-markak sentimendu balentzia aldatzaile** diren, aztertu dugu. Horretarako, lehenik eta behin egin dugun urratsa euskarazko ezeztapen-marken zerrenda osatzea izan da. Ezeztapen-marken zerrenda osatu ahal izateko iturri bibliografikoetara jo dugu. Altuna

3. taula. Corpusean agertutako hizkien eta bustidura adierazkorren azterketa.

Adibidea	Hitza	Hizkia	+	−	0	Sail. semantikoa	Iz.	Adj.	Adi.
1	istorio								
2	erasotxo	-txo		X		Txikitasuna	X		
3	pattal	-t- → -tt-	X			Hurbiltasuna			

et al. (2017) lanari jarraituz, adberbioek (“ez”, “salbu”), “ezin izan” aditzak, postposizioek (“-rik gabe”), menderagailuek (“ezik”, “ezean”) eta juntagailuek (“ezta”) adierazten duten ezeztapena aztertu dugu eta ez, izenetan (“ukazioa”) eta aditzetan (“ukatu”) agertzen dena. Horiek, gainera, gure hurbilpenetik sentimendu lexikoian leudeke. Ezeztapen-marken zerrenda osatu ondoren, ezeztapen-marka horiek dituzten esaldiak Euskarazko Iritzi Corpuseko 96 iritzi-testuetatik atera ditugu. Guztira 359 ezeztapen-marka bildu ditugu. Horietatik 296 “ez” ezeztapen-marka dira, “gabe” 47tan agertu da, “ezin” 38 aldiz, eta bestelako ezeztapen-markak maiztasun gutxiagoz agertu dira: “salbu” bi aldiz eta “izan ezik”, “ezean” eta “ezta” behin.

Bigarren urratsean, esaldi horietako hitzei balentzia esleitu diegu ikerketarako baliabideen sorkuntzan aipaturiko *Sentitegi* sentimendu lexikoia erabiliz. 4. Taulan, esaterako, sentimendu lexikoiak lehen errenkadako “hobeki” hitzari [+2] balentzia esleitu dio. Bigarren errenkadako “irabazi” hitzari ere balentzia bera ([+2]) esleitu dio.

4. taula. Esaldietako hitzei balentzia jartzea eta ezeztapen-marken eragina aztertzea.

Testu-kodea	Esaldi-zatia	*Sentitegi*ko hitza	Hitzaren sentimendu balentzia
MUS20	Pogostkinak ezin hobeki^{+} atera zituen	*hobeki*	[+2]
KIR17	Irabazi ezinik^{-} jarraitzen du Eibarrek	*Irabazi*	[+2]

Ondoren, corpusaren azterketa egin dugu eta aztertu duguna izan da ea ezeztapen-markek esaldiko hitzen balentzian eragiten duten eta eragiten badute nola eragiten duten. Berriz, 4. Taulara joanez gero, lehen errenkadan, “ezin” ezeztapen-marka ageri da eta bere eskuinean “hobeki” adberbioa dago. Kasu honetan, ezeztapen-markak adberbioaren balentzia ([+2]) indartzen du. Bigarren errenkadan, berriz, ezeztapen-marka berak eskuinetara “irabazi” aditza du baina aurreko kasuan ez bezala, hemen, ezeztapen-markak aditzaren balentzia ([+2]) ahultzen du. Beraz, “ezin” ezeztapen-markak jokamolde ezberdina du ondoko hitzen gramatika-kategoriaren arabera.

Aztertu dugun laugarren gramatika maila diskurtsoa izan da. Egitura Erretorikoen Teoria (Mann eta Thompson, 1988) edo RST (*Rhetorical Structure Theory*, ingelesez) erabili dugu. Lehenik eta behin egin duguna, Euskarazko Iritzi Corpuseko 28 iritzi-testu etiketatzea izan da. Etiketatzerakoan honako urratsak egin dira: i) testua segmentatu eta EDUak, diskurtso unitateak, lortu, ii) testuko unitate zentrala (UZ), hots, testuko EDU garrantzitsuena identifikatu eta azkenik, iii) diskurso-unitate ezberdinen artean loturak eginez, koherentziazko erlazio erretorikoen bidez, testuaren diskurtso-zuhaitza sortu. Jarraian, honen deskribapen zabalagoa egingo dugu 1 irudia erabiliz.

1. irudia. Euskarazko Iritzi Corpuseko LIB29 iritzi-testua RST hurbilpenaz etiketatuta.

1 irudian, LIB29 iritzi-testua RST jarraituz etiketatu da. Ikusten denez, testua segmentatuta dago eta testu-zati horietako bakoitza EDU bat da. “Igerabidek genero beltzeko nobela kaleratu du” EDU garrantzitsuena, hots, unitate zentrala da eta diskurtso-zuhaitzeko koherentziazko erlazio erretoriko nagusiek horrekin egiten dute lotura.

Erlazio erretorikoak mota ezberdinetakoak dira: nukleo bakarrekoak edo nukleoanitzak. PRESTATZEA, ELABORAZIOA, JUSTIFIKAZIOA eta EBALUAZIOA nukleo bakarreko erlazioak dira. Hau da, erlazio erretorikoan EDU bat nukleoa da, EDU garrantzitsuena erlazioan, eta bestea, satelitea, nukleoaren osagarria dena. LISTA erlazio erretorikoa, berriz, nukleo anitzekoa da eta bertan, bi EDUak nukleoak dira eta garrantziari dagokionez maila bereko unitateak dira elkarri lotzean.

Hurrengo urratsean, etiketatutako corpuseko erlazio erretoriko bakoitzaren ezaugarriak zehaztu ditugu, izan ere, ezaugarri horiek konbinatuz balentzia aldatzaileak diren eta badira, zer-nolako balentzia aldatzaileak diren jakitea baita helburua. Adibidetzat 15 eta 16. EDUek osatzen duten ELABORAZIOA erlazio erabiliko dugu.

1- Koherentzia erlazioetako EDUen sentimendu orientazioa. Lehen EDUak (15) orientazio semantiko positiboa du eta bigarren EDUak (16), berriz, neutrala.[5]
2- Koherentzia erlazioaren orientazio semantikoa. Erlazio erretorikoaren EDU batek orientazio semantiko positiboa du eta besteak neutrala. Erlazio erretoriko osoaren sentimendu orientazioa positiboa da.
3- Erlazio erretorikoaren nuklearitatea. 15-16 EDUek osatzen duten erlazioan, 15 nukleo-unitatea (N) da eta 16, berriz, satelite-unitatea (S). Hori geziaren norabideak adierazten du. Beraz, erlazioa NS da eta ez SN.
4- Erlazio erretorikoaren eta UZaren arteko distantzia. Distantzia neurtzeko bien artean dauden erlazio kopurua zenbatu dugu. Kasu honetan, bien artean LISTA eta EBALUAZIOA erlazioak daude, beraz, distantzia $+2$ da.

Guk hiru aspektu landu ditugu: i) erlazioetan, **nukleoak, sateliteak, lehen EDUak edo azken EDUak duen orientazio semantikoan adostasun handiagoa** erlazio osoarekiko; ii) ea erlazioek nukleoarekiko duten distantziaren[6] arabera, **erlazioen eta testu osoaren orientazio semantikoaren artean nolako adostasuna** dagoen eta iii) **erlazio erretoriko motak zer eragin duen haren orientazio semantikoan**.

3.3. Lanaren emaitzak mailaz maila

Lan honen emaitzak dira: i) balentzia aldatzaileak gramatika maila guztietan daudela eta ii) balentzia aldatzaileek hitz, sintagma edo esaldiaren sentimendu balentzia indartu edo ahuldu dezaketela edo ez dutela eraginik.

2. irudia. Lan honetan identifikatutako gramatika maila ezberdinetako balentzia aldatzaileak.

Fonologia	Morfologia	Sintaxia	Diskurtsoa
<s>/<z> -> <x> <t> -> <tt> <z> -> <tx>	-garri -min -tsu -tza -en -tzar -zale -nahi -gura	ezin	· UZrekiko distantzia · nukleoa · erlazioetako azken zatia · KONTZETSIOAk nukleoa
	-gabe des- -egi -keria ez-/-ez ezin-/-ezin -xe/-txe -txo -gaitz -ska/-xka -txa a-	ezin gabe izan ezik salbu ezta ez	· EBALUAZIOAk nukleoa
	-ezia -tasun	· *edo/edota/ala* + ez · ez ezik · egitura lexikalizatuak	

2 irudian, **balentzia aldatzaile fonologikoe**n zerrenda ageri da lehen zutabean. Corpusean, guztira, hiru bustidura adierazkor mota daude eta horiek balentzia indartzen dute. Esaterako, “llagun” “lagun” ([$+2$]) baino indartsuagoa da. Bustidura adierazkorrak “lagun” hitzaren balentzia positiboa are positiboago bihurtzen du.

Bestalde **balentzia aldatzaile morfologikoe**tan, 2. irudiko bigarren zutabean, ageri diren aurrizki gehienak ezeztapenarekin lotuta daude eta horiek hitzaren balentzia ahultzen dute. Esaterako, “orekatu” ([$+1$]) hitzari “des-” aurrizkia[7] itsasita (“desorekatu”), haren balentzia ahuldu eta negatibo ([-3]) bilakatuz. Atzizkietan ugaritasuna

[5]Erlazio erretoriko batean, EDU batek orientazio semantiko positiboa duenean eta besteak neutrala, bien batura beti ez da orientazio semantiko positiboa. Baina kasu horretan horrela da.

[6]Erlazio erretorikoaren eta unitate zentralaren arteko distantzia neurtzeko bien artean dauden erlazio erretoriko kopurua hartuko da aintzat.

[7]Taboada *et al.* (2011) lanak ezeztapen-markei [-4] balentzia esleitzen die eta guk irizpide hori aintzat hartuz eta morfologiara ekarriz, ezeztapenari lotutako hizkiei [-4] balentzia esleitu diegu.

eta aniztasuna dago; balentzia indartu edo ahuldu dezaketelako. Esaterako, corpusean ageri den "krisi" ([−3]) hitza aztertzen badugu, ikusiko dugu "-tzar" atzizki handigarriak ("krisitzar" hitza osatuz) bere balentzia indartu eta are negatiboago bilakatzen duela. Horren kontrara, "-txo" atzizki txikigarriak "krisi" hitzaren balentzia ahultzen du ("krisitxo"), bere balentzia [−3] baino baxuago bilakatuz, nahiz eta kasu honetan, balentziaren zeinuan (−/+) ez den aldaketarik gertatzen; negatiboa izaten jarraitzen baitu. 2. irudiko bigarren zutabeko azken errenkadan, sentimendu balentzian eraginik ez duten bi hizki ("-ezia" eta "-tasun") ikus ditzakegu. Hizki horiek itsasita dauden hitzek edozein zeinutako sentimendu balentzia eduki dezakete, baina aipatu ditugun hizkiak hitz horiei itsasteak ez du haien sentimendu balentzian inolako eraginik. Adibide pare bat jartzearren, 'pobre" hitzak [−2] balentzia du eta "pobrezia" hitzak ere balentzia bera du, ez delako aldaketa semantikorik egon. Modu berean, "poz" adjektiboak [+2] balentzia du eta "poztasuna" hitzak bere balentzia bera du. Bi kasu hauetan, hizkiek ez dute bere baitan ebaluaziorik, tasuna edo ezaugarria adierazten dute.

Sintaxi mailan, 2. irudiko hirugarren zutabean, **ezeztapen-markek sentimendu balentzian nola eragiten duten** agertzen da. Hiru balentzia aldaketa mota egon daitezke: i) indartzea, ii) ahultzea edota iii) aldaketarik ez. "Ezin" da hitz-multzoen, sintagma edo esaldien, sentimendu balentzia indartzen duen bakarra. (2). adibidean, "ezin" ezeztapen-marka adjektibo baten ezkerrean agertzen da eta horren ondorioa da adjektiboaren sentimendu balentzia indartzea. Horrenbestez, adjektibo horren balentzia [+4]tik gora kokatzen da. Adjektiboa edota adberbioa "ezin" ezeztapen-markaren eskuinetara agertzean, hauen balentzia indartze bat gertatzen da.

(2) Dena nahasten da maisulan **ezin** ederragoa[$_{(+4)}$] osatzeko. (MUS21).[8]

Hala ere, gutxitan gertatzen den fenomenoa da, Euskarazko Iritzi Corpusean % 1,96an (359tik 7tan), hain zuzen ere. Kasurik ohikoena ezeztapen-markek balentzia ahultzea da. Corpusean, kasuen % 89,98an (359tik 323tan) sentimendu balentzien ahultzea gertatzen da eta ezeztapen-marka mota asko dira hori egiten dutenak.

(3) Irabazi[$_{(+2)}$] **ezin**ik jarraitzen du Eibarrek, baina oso puntu ona eskuratu du Getaferen zelaian. (KIR17)

(3) adibidean, "ezin" ezeztapen-marka ageri da baina adibide horretan, aditzaren eskuinera ageri da eta horren ondorioa, aditz horren balentziaren ahultzea da. Ikusten denez, "ezin" ezeztapen-markak jokamolde bikoitza du (ikus (2) eta (3) adibideak) eta bere inguruan agertzen den hitzaren gramatika-kategoriak zerikusi handia du jokamolde bat edo bestearekin. Balentzia ahultzea gertatzen den kasuetan, gogoan izan behar da, ahultzeak hitz-multzo edo esaldien balentzian zeinu aldaketa ekar dezakeela. Hau da, hitz-multzo edo esaldi batek balentzia [±3] baino baxuagoa bada, ezeztapen-marken ondorioz ([±4] sentimendu balentziaduna), haien balentzian zeinuaren aldaketa gertatuko da. Aldiz, haien balentzia [±4] edo altuagoa bada, nahiz eta balentzian ahultze bat egon, balentzian ez da zeinu aldaketarik gertatuko.

Azkenik, Euskarazko Iritzi Corpusean, kasuen % 8,08an (27 kasutan 359etatik), ezeztapen-markek ez dute hitz-multzo edo esaldiaren sentimendu balentzian eragin.

(4) Ikuspuntu politikotik[$_{(-1)}$] **ez ezik**, ekonomikotik[$_{(+3)}$] ere Greziak esperantza ekarri du Europako hegoaldeko beste herrietara, tartean Euskal Herrira. (POL08)

(5) Sei puntu baino **ez** dituela, hamaseigarren postuan da Reala sailkapenean. (KIR27)

(4) adibidean, "ez ezik" ezeztapen-markak kontraste balioa du eta "ikuspuntu politikotik"[$_{(-1)}$] ezeztatzen badu ere, ezeztapen horren helburua, azken batean, esaldiaren hurrengo zatian informazio gehikuntza egitea da (Silvennoinen, 2017). Horrelako egituretan, "ez ezik" ezeztapen-markak bere aurretik dagoen elementua ("Ikuspuntu politikotik[$_{(-1)}$]" adibidearen kasuan) sintaktikoki ezeztatzen du. Baina sentimendu balentziaren ikuspegitik, ez da balentziarik ezeztatu eta ondorioz, ahuldu; azken batean, informazioa gehitzeko funtzioa bete duelako. Azkenik, (5) adibidean, egitura lexikalizatu baten adibidea ageri da. "Baino ez" egitura "ez" ezeztapen-markaz osatuta dago baina "baino" juntagailuarekin batera agertzen da eta biek unitate bakarra osatzen dutenez, "ez" markak ez du eraginik. Hau da, "baino ez" egitura "bakarrik" hitzaren parekidea eta esanahi berekoa da. Horrenbestez, egitura lexikalizatu bat dela eta ezeztapen-markak bere irismena galdu duela esan daiteke. Horrek "baino ez" egiturak bere sentimendu balentzia jakina duela esan nahi du.

Balentzia aldatzaileen bila, aztertzen ari garen hirugarren gramatika maila diskurtsoarena da. Diskurtsoan, batez ere, **koherentziazko erlazio erretorikoe**tan, bere zatietako bakoitzaren, nukleoaren edo satelitearen, edo lehen EDUaren edo bigarrenaren, orientazio semantikoak erlazio erretoriko osoaren orientazioarekin zenbateko

[8] Adibideetan tipografiak honako esanahia du: azpimarrak ezeztapen-markaren irismena adierazten du, **beltzez** dauden hitzak ezeztapen-markak dira eta parentesi artean hitzen sentimendu balentzia agertzen da. Gainera, (2) adibidearen kasuan badago beste berezitasun bat. "Ezin" ezeztapen-marka irismenaren partetzat hartu da ezeztapen-marka horrek bere baitan bi esanahi dituelako: i) ezeztapena eta ii) posibilitatea.

adostasuna duen neurtu dugu. Cohen kappa neurriak erakusten dutenez, nukleoak satelitearekin baino adostasun handiagoa erakusten du (0,73 vs 0,65). Bestalde, erlazioko azken EDUak lehenak baino adostasun handiagoa erakusten du (0,78 vs 0,58). Beraz, nukleoak eta erlazioko azken EDUak erlazio osoaren orientazio semantikoarekiko adostasuna indartzeko joera erakusten dute eta balentzia adostasuna indartzen duten aldatzaileak dira.

Beste ondorietako bat izan da **erlazio erretoriko bat unitate zentraletik gertuago** egon ahala, erlazioa eta testuaren arteko orientazio semantikoaren adostasuna indartu egiten dela. 1 distantzia bien arteko orientazio semantiko adostasuna % 0,67koa da, 0 distantzian 0,60koa eta 2 distanzian, azkenik, 0,59koa. Hortik aurrera, adostasuna asko jaisten da. Esaterako, 3 distantzian adostasuna % 0,42koa da.

Bukatzeko, ikusi da **erlazio-mota bat edo beste izateak nukleo edo satelitearen orientazio semantikoa erlazio osoan nagusitzea ekar dezake**ela. Esaterako, KONTZETSIOAk beti nukleoa indartzen du ("horiek horrela izanik ere (satelitea, neutrala), emaitza zalantzagarria da (nukleoa, negatiboa)": negatiboa) eta EBALUAZIOAk ahuldu ("Hori egiten du egileak, esaterako, Ordezko atezainaren balada-n, (nukleoa, neutrala), nire ustez liburuko ipuin onenetakoan (satelitea, positiboa)": positiboa). Lehen erlazioaren kasuan, nukleoa eta erlazio osoaren orientazio semantiko adostasuna 0,70raino iristen da eta bigarren kasuan, nukleoa eta erlazio osoaren arteko orientazioaren adostasuna 0.67koa da eta satelitearena 0,82koa.

4. Ondorioak

i) Euskarak testuinguruzko balentzia aldatzaile fonologikoak ditu. Ikusi dugun moduan, Euskarazko Iritzi Corpusean hiru bustidura adierazkor mota topatu ditugu eta denek balentzia indartzen dute.

ii) Euskaran ere badaude balentzia aldatzaile morfologikoak. Aurrizkiak nahiz atzizkiak izan daitezke balentzia aldatzaile eta bi zentzutan alda dezakete: indartuz edo ahulduz. "-ezia" eta "-tasun" atzizkiek, aldiz, balentzian ez dute eraginik.

iii) Sintaxian, ezeztapen-markak ere sentimendu balentzia aldatzaile dira. Ezeztapenak sentimendu balentzia beti ahuldu egiten duela dirudien arren, azterketak erakutsi digu hori ez dela beti gertatzen. Sentimendu balentzia indartu dezakete edo eraginik ez izan ere, nahiz eta maiztasun gutxiagoz gertatzen diren.

iv) Diskurtso mailan, erlazio erretorikoetan, nukleoak eta erlazioaren azken zatiak erlazioko EDUaren orientazio semantikoaren eta erlazio erretoriko osoaren orientazio semantikoaren arteko adostasuna indartzen dute. Halaber, unitate zentralarekiko 0, 1 eta 2 distantzian egoteak erlazio erretorikoaren eta testu osoaren orientazio semantikoaren adostasuna indartzen duela ikusi dugu. Bukatzeko, KONTZESIOA erlazio-motak nukleoaren orientazio semantikoa indartzen du, bere orientazio semantikoa erlazio osoan gailenduz eta EBALUAZIOAk nukleoaren orientazio semantikoa ahultzen du, satelitearena indartuz eta bera erlazio osoan gailenduz.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Aztertu beharrekoa litzateke intentsifikatzaileak balentzia aldatzaile diren eta badira nolakoak diren. Intentsifikatzaileek ere balentzia indartu ("oso polita") edo ahuldu ("nahiko polita") dezaketela dirudi. Aditzen denbora irreala balentzia aldatzailea den ere aztertu beharko litzateke. Izan ere, "polita litzateke hori" esaldian, "polita" hitzak $+2$ balentzia duen arren, balentzia hori ahuldu eta 0an bilakatuko litzateke, denbora irreala delako.

6. Erreferentziak

Abdul-Mageed, Muhammad, eta Mona T Diab. 2012. Awatif: A multi-genre corpus for modern standard arabic subjectivity and sentiment analysis. In *LREC*, 3907–3914. Citeseer.

Aldezabal, Izaskun, Olatz Ansa, Bertol Arrieta, Xabier Artola, Aitzol Ezeiza, G. Hernández, eta Mikel Lersundi. 2006. Edbl: A general lexical basis for the automatic processing of basque. In *Proceedings of the IRCS Workshop on linguistic databases*. IRCS Workshop on linguistic databases.

Alkorta, Jon, Koldo Gojenola, eta Mikel Iruskieta. 2016. Creating and evaluating a polarity-balanced corpus for basque sentiment analysis. In *IWoDA16 Fourth International Workshop on Discourse Analysis*, 58–62.

——, ——, eta ——. 2018. Sentitegi: Semi-manually created semantic oriented basque lexicon for sentiment analysis. *Computación y Sistemas* 22.

Altuna, Begoña, María Jesús Aranzabe, eta Arantza Díaz de Ilarraza. 2017. Euskarazko ezeztapenaren tratamendu automatikorako azterketa. In *Iñaki Alegria, Ainhoa Latatu, Miren Josu Ormaetxebarria eta Patxi Salaberri (arg.), II. IkerGazte, Nazioarteko Ikerketa Euskaraz: Giza Zientziak eta Artea, 127-134, Udako Euskal Unibertsitatea (UEU), Bilbo*.

Brooke, Julian, Milan Tofiloski, eta Maite Taboada. 2009. Cross-linguistic sentiment analysis: From english to spanish. In *Proceedings of the international conference RANLP-2009*, 50–54.

Colhon, Mihaela, Mădălina Cerban, Alex Becheru, eta Mirela Teodorescu. 2016. Polarity shifting for romanian sentiment classification. In *INnovations in Intelligent SysTems and Applications (INISTA), 2016 International Symposium on*, 1–6. IEEE.

Egaña, Ibon, 2013. *Kritikarako hurbilketa literaturaren soziologiatik. Egunkari eta aldizkarietako euskal literatur kritikaren analisia (1975-2005)*. UPV/EHU tesia.

Elhuyar, Hizkuntza Zerbitzuak, 2013. Elhuyar hiztegia: euskara-gaztelania, castellano-vasco. Usurbil: Elhuyar.

Euskara Institutua, EHU. 2010. *Sareko Euskal Gramatika*.

Hatzivassiloglou, Vasileios, eta Kathleen R McKeown. 1997. Predicting the semantic orientation of adjectives. In *Proceedings of the 35th annual meeting of the association for computational linguistics and eighth conference of the european chapter of the association for computational linguistics*, 174–181. ACL.

Hu, Minqing, eta Bing Liu. 2004. Mining and summarizing customer reviews. In *Proceedings of the tenth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining*, 168–177. ACM.

Mann, William C, eta Sandra A Thompson. 1988. Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 8.243–281.

Miller, George A, Richard Beckwith, Christiane Fellbaum, Derek Gross, eta Katherine J Miller. 1990. Introduction to wordnet: An on-line lexical database. *International journal of lexicography* 3.235–244.

Morsy, Sara A., eta Ahmed Rafea. 2012. Improving document-level sentiment classification using contextual valence shifters. In *Proceedings of the 17th International Conference on Applications of Natural Language Processing and Information Systems*, NLDB'12, 253–258, Berlin, Heidelberg. Springer-Verlag.

Mugika, Luis María. 1982. Morfología de la composición lexical euskérica. *Fontes linguae vasconum: Studia et documenta* 14.233–272.

Oñederra, Lourdes. 1990. *Euskal fonologia: palatalizazioa: asimilazioa eta hots sinbolismoa*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco= Euskal Herriko Unibertsitatea.

Pang, Bo, Lillian Lee, eta Shivakumar Vaithyanathan. 2002. Thumbs up?: sentiment classification using machine learning techniques. In *Proceedings of the ACL-02 conference on Empirical methods in natural language processing-Volume 10*, 79–86. Association for Computational Linguistics.

Plaza-del Arco, Flor Miriam, M Teresa Martín-Valdivia, Salud María Jiménez, M Dolores Molina-González, eta Eugenio Martínez-Cámara. 2016. Copos: corpus of patient opinions in spanish. application of sentiment analysis techniques. *Procesamiento del Lenguaje Natural* 83–90.

Polanyi, Livia, eta Annie Zaenen. 2006. Contextual valence shifters. In *Computing attitude and affect in text: Theory and applications*, 1–10. Springer.

Sarasola, Ibon. 2005. *Zehazki: gaztelania-euskara hiztegia*. Alberdania.

Silvennoinen, Olli O. 2017. Not only apples but also oranges: Contrastive negation and register. *Studies in Variation, Contacts and Change in English* 19.

Taboada, Maite, 2008. SFU Review Corpus [Corpus]. Vancouver: Simon Fraser University.

——, Julian Brooke, Milan Tofiloski, Kimberly Voll, eta Manfred Stede. 2011. Lexicon-based methods for sentiment analysis. *Computational linguistics* 37.267–307.

Turney, Peter D. 2002. Thumbs up or thumbs down?: semantic orientation applied to unsupervised classification of reviews. In *Proceedings of the 40th annual meeting on association for computational linguistics*, 417–424. Association for Computational Linguistics.

Wiebe, Janyce, eta Rada Mihalcea. 2006. Word sense and subjectivity. In *Proceedings of the 21st International Conference on Computational Linguistics and the 44th annual meeting of the Association for Computational Linguistics*, 1065–1072. Association for Computational Linguistics.

Wiebe, Janyce M, Rebecca F Bruce, eta Thomas P O'Hara. 1999. Development and use of a gold-standard data set for subjectivity classifications. In *Proceedings of the 37th annual meeting of the Association for Computational Linguistics on Computational Linguistics*, 246–253. Association for Computational Linguistics.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau Eusko Jaurlaritzaren PRE_2018_2_0033 bekari, UPV/EHUren UPV/EHU taldea (GIU16/16) proiektuari eta Eusko Jaurlaritzaren BERBAOLA: Hizkuntzaren eta hizketaren teknologiak RIS3ko eremuetara aplikatuta (KK-2018/00014) proiektuari esker egin da.

A zer aspergarria! Errepikapenaren pertzepzioa bideo-arte txinatarrean

Luengo Aguirre, Maite

MA Contemporary Arts China ikaslea, Birmingham City University

maite.luengoaguirre@mail.bcu.ac.uk

Laburpena

Ekarpen honen helburua bideo-arte errepikakorraren pertzepzioaren ondorioz ager daitekeen asperdura ikertzea da. Esperientzia estetiko hau bereziki esanguratsua suertatzen da bideo-arte txinatar garaikidean; hainbat artistek errepikapena baliabide artistiko gisa baliatu baitute. Pertzepzioarekin erlazionatutako erreakzio hau aztertzeko, Yang Zhenzhong eta Liang Yue artisten artelanak hautatzeaz gain, Liang Yue elkarrizketatzeko aukera bereziki baliagarria izan da. Era berean, artelanen analisi kritikoa, gaur egungo kontsumo-gizartearen erabili eta botatzeko ohiturak pertzepzioan duen eragina eta kontenplaziorako praktika faltaren inguruan hausnartzeko baliagarria izango da.

Hitz gakoak: asperdura, bideo-artea, errepikapena, pertzepzioa, Yang Zhenzhong, Liang Yue.

Abstract

The purpose of this paper is to analyse the boredom that may arise as a result of the perception of repetitive video art. This aesthetical experience is particularly meaningful with regard to contemporary Chinese video art, as many artists have used repetition as an artistic resource. In order to explore this reaction related to repetition, works created by Yang Zhenzhong and Liang Yue have been selected. Moreover, the interview I did to Liang Yue has been especially useful. In the same way, the critical analysis of the artworks intends to be useful for the better understanding of the effect that both the disposable habits of consumer society and the lack of contemplation experience have on perception.

Keywords: boredom, video art, repetition, perception, Yang Zhenzhong, Liang Yue.

1. Sarrera eta motibazioa

2018ko udaran, Guggenheim Bilbao Museoan "Artea eta Txina 1989 ondoren: Munduaren antzerkia" erakusketara gerturatzeko parada izan nuen. Bertako artelanen artean, errepikapenaren errekurtso estetikoa baliatzen zuten zenbait bideo-artelanekin topo egin nuen, zehazki Zhang Peili eta Kan Xuan artisten 90. hamarkadako artelanekin. Zenbait pertsonaren ahotik marmarka "A zer aspergarria!" entzun nuen. Izan ere, hamarkada horretan zehar, ekintza arrunten eta errepikakorren grabaketaren bitartez, bideoarekin lan egiten zuten artista txinatarrak esplorazio estetikoan murgildu ziren (Wu eta Qiu, 2002: 233).

Erakusketa horretatik abiatuta, XXI. mendean bideo-artearekin aritzen diren artista txinatarren lana aztertzeari ekin nion. Era honetan, gaur egun ere errepikapenak bideo-arte txinatarraren baitan berebiziko garrantzia daukala ohartu nintzen. Mendebaldeko kasuan, errepikapenaren inguruan mintzatzerakoan, Gilles Deleuze filosofoa aipatzea ezinbestekoa dugu. Deleuzek aditzera eman zuen bezala, nahiz eta errepikatzen den objektua berez aldatzen ez den, ikuslearen pertzepzioan aldaketa nabarmena suertatzen da (1994: 70). Errepikapena musika eta literaturaren arloan jorratu izan da bereziki, azken honetan esaterako Bruno Latour eta Umberto Ecoren eskutik sortutako testuak dira aipagarriak. Latourek eta Ecok beste literatura eta olerkigintza autoreek errepikapena nahita errekurtso gisa baliatu izan duteneko kasuak aztertu izan dituzte (Latour, 1973; Eco 2005).

Txinako kasura itzultzen eta asperduraren erantzunari dagokionez zehazki, ekarpen honetarako funtsezko aztergaiak dira bereziki Shanghaiko galerietako giroan diharduten Yang Zhenzhongen (1968, Hangzhou) eta Liang Yueren (Shanghai, 1972) artelanak. Hauek hautatu izanaren arrazoia artistek haien artelanen harreran asperdura elementu garrantzitsutzat jotzen dutela da. Gainera, biek sinplifikaziorako eta erritmo monotonorako joera izanda ere, bakoitzak estrategia desberdinak baliatzen dituzte. Hortaz,

esan daiteke hasieran interesgarriak diruditen artelan hauen bitartez, artista hauek jakinguratik aspergarritasunerako bidaia estetikora gonbidatuko gaituztela.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

1990eko hamarkadako bideo-artea dezente ikertua izan da arte txinatar garaikideko adituen artean. Wu Hungek bai bideo-arterekin bai telebistarekin harremana duten ikerketak zabalki burutu izan ditu (Wu eta Philips, 2004; Wu, 2008; Wu, 2014). Ikerlari honen aburuz 1993 eta 1994 bitartean artistek ekintza arrunten errepikapenen grabazioan jartzen zuten arretarik handiena. Are gehiago, Wu Meichuni eta Qiu Zhijieri jarraiki garai horretako artistek bideo-artea banakotasunaren adierazpenerako baliatu zutela argudiatzen dute: ekintza errepikakor ia enpirikoak grabatu arren, aukera berriak era askean baliatzeko parada eskaintzen zuelako (Wu eta Qiu, 2002: 233). Garai hartan, artisten gehiengoak bideo kamerak alokatzen zituzten eta ez zuten ediziorako baliabiderik. Hori dela eta, Hou Hanruk grabatutako ekintzaren aspektu performatiboaren garrantzia berebizikoa zela proposatzen du (Hou, 2009: 47).

Ondorioz, ulertzekoa da errepikapenarekiko artistek agertutako miresmena. XXI. mendean ere, artista gazteagoek ediziorako tresnak eskuragarriago izan arren, oraindik ere aurreko belaunaldiak izandako errepikapenarekiko konpromisoa mantendu dute. Aitzitik, errepikapenaren inguruko hausnarketak urriagoak dira orain dela gutxiko bideo artelanetan. Era berean, errepikapena eta bideo-artearen pertzepzioaren arteko harremanean eskuragarri den idazlan gutxiengoak ere, 1990. hamarkadako praktika artistikoan du ikusmira jarrita. Honen adibide dugu Geng Yengen eta Peng Linglinen ikerketa. Aditu hauei jarraiki, errepikapena Zenarekin erlazionatutako ideiekin lotura estua du, mugimendu errepikakor gorpuzgabearen bitartez sortutako asperdurak, denboraz kanpoko esperientzia sortzeko ahalmena duelako (Geng eta Peng, 2016: 111).

Hortaz, azken urteetako bideo-arte txinatarreko errepikapenaren inguruko hausnarketak sistematikoki garatzeko zain badiraute ere, ekarpen honek nolabait gaiaren inguruko gogoeta bultzatzea du helburu. Aztertzen den kasua Txinakoa izan arren, bideoarekin lan egiten duten euskal artisten artean eztabaida zabaltzeko xedea du. Azken finean, esperientzia estetikoekiko aspergarritasuna pertsona guztiek sentitzeko ahalmena dugulako eta bereziki denborazkotasunean oinarritutako arte-adierazpenei eragiten dielako.

3. Ikerketaren muina

Ikerketa honen muina errepikapenaren aurreko asperduraren erantzunaren azterketan datza. Dirudienez, asperdura industrializazioaren prozesuaren agerpenetik eta kontsumo-gizartea garatzen hasi zenetik, geroz eta pertsona gehiagok bizi izan dute. Dena dela, testu honetan irudi edo objektu fisikoaren errepikapen mekanikoa baino, bideo-artean denboran zehar esperimenta daitekeen errepikapen prozesua aztertzen da. Hautatutako bi artistek gaiaren inguruko hausnarketak kasu praktikoekin alderatzeko aukera eskainiko dute. Horrela, asperdurari lotutako bi erkatze desberdin ikertuko ditugu: Yang Zhenzhongen zentzugabekeria jatorra eta Liang Yueren kontenplaziorako gonbitea.

3.1. Asperduraren jaiotza

Industrializazio prozesuarekin egunerokotasuneko keinu errepikakorretan emandako aldaketen inguruan hausnartu zuen jada Michel de Certeauk (Certeau, Giard eta Mayol, 1998). Halaber, industrializazioarekin entretenimenduaren demokratizaziorako joera egon zen eta horrekin batera aspertzearen orokortzea ere. Ondorioz, esperientzia hau pertsona guztiek sentitu ohi dute; alegia, adinak, generoak edota maila sozio-ekonomikoak baldintzatu gabe. Elizabeth S. Goodsteini jarraiki, gaur egun asperdura saihestezin bilakatu da eta baita ere horrekiko beldurra (2005: 99). Are gehiago, Goodsteinek erlijio kristauko hurrengo bizitzan sinesteari uztearekin erlazionatzen du beldur hau, momentu oro

orainaldian zoriontasuna bilatzearen nahiarekin alegia. Bestalde, asperdura konexio kultural eta pertsonalaren gabeziaren ondorioz sortzen dela argudiatu izan da. Entretenimendurako edukiaren omisioaren ondorio gisa uler daiteke aspergarritasuna. Era orokorragoan esanda, Julian Jason Haladynek aspertzea subjektu eta munduaren arteko esanahi gabeko harreman gisa azaldu izan du, bizitzako helburutik urruntzen duen erlazioa (2017: 30-31). Era berean, Schopenhauerri jarraiki, asperdura bete daitekeen desira faltaren sinonimo litzateke (1969: 312), kontsumo-gizartearen kasuan kontsumitzeko desira betetzeko aukera eza.

Artearen alorrean, Walter Benjaminek jada 1935ean industrializazioarekin batera masa produkzioak artelan originala eta kopiaren arteko harremanean izandako eragin nabarmena aztertu zuen (Benjamin, 2008). Mendebaldeko adibideen artean, ezagunak ditugu Andy Warholen artelan serieak, Campbell zopa latak edota Marilyn Monroeren aurpegiaren erreprodukzio amaigabeak. Bideoaren baitan, Warholek 1963an sortutako *Loa* artelanean, lotan dagoen pertsonaren arnasketaren errepikapenaren inguruan hainbat bideo esperimental burutu zituen. Orobat, Txinak erreprodukzioekin duen harremana nabarmentzea interesgarria litzateke. Izan ere, Shenzhen hiriko Da Fen Village izeneko aldiri entzutetsuan, olio pinturako kopien inguruan espezializatutako artistek herrialde barnerako eta atzerrirako enkarguak prestatzen dituzte. Era berean, Hangzhou hiriko Sky City gunean Pariseko erreplika arkitektonikoa bisitatzeko parada dute bisitariek.

Gure egunerokotasunean era jarraikorrean kontsumitzeko joera dugunez gero, denbora guztia estimulu berrien bila ematen dugu. Egungo gizartea irudiz gainezka dago, kaleko iragarkietan, telebistan zein Interneten. Irudiz inguratuta gaude eta hauek era bizkorrean kontsumitzeko ohitura dugu. Irudi bat behin baino gehiagotan ikusteak xehetasun handiagoarekin hautemateko aukera eskaintzen badu ere, kontuan izan beharrekoa da denborarekin ikusmin purua asperdura bilakatu daitekeela. Behin xehetasun guztiak antzemanda, ikusleak bere burua beste ezer ez eskuratzeko egoeran jartzen duenean. Ondorioz, badirudi pertsonok bizitzako aspektu oro entretenimendu mailaren arabera balioesten dugula. Errepikapenari dagokionez, asperduraren erreakzioaren agerpenerako azelerazio iturritzat jo daiteke: ikuslea irudi bera behin eta berriz ikustera behartzen duelako. Bideo-artea lantzen duten zenbait artistek, errepikapena nahita baliatu izan dute haien lanetan ikusleari erronka jotzeko.

3.2. Yang Zhenzhongen adarjotze jatorra

Hautatutako lehendabiziko artelanaren egilea Yang Zhenzhong artista moldakorra dugu: Zhejiang Institute of Silk Technologyn moda diseinua ikasi ostean, margolaritzari ekin zion. Edonola ere, 1990etik aurrera bideoa eta argazkilaritza izan dira bere teknika nagusiak (Yang, 2013). Artistak berak erraz aspertzen dela onartzen badu ere, eguneroko esperientzia aspergarrietan inspirazioa aurkitzen du maiz. Gainera, errepikapena adierazpen mota indartsu gisa ulertzen du (Yang, 2001). Ikuslea errepikapenaren bitartez desafiatzeko nahia argi antzeman daiteke 2000. urtean sortutako *922 Arroz-garau* artelanean[1]. Ia 8 minutu dirauen bideo honetan, oilo eta oilar marroixka bana dira protagonistak, zementuzko hondo soil gris baten aurrean kokaturik daudela. Era errepikakorrean, lurrera artistak botatako 922 arroz-garau mokokatzen ari dira, emakumezko eta gizonezko bi ahotzek mokokada bakoitza kontatzen duten bitartean. Halaber, ezkerraldean oilarrak "jandako" arroz-garauen batura ageri da, eskuinean oiloarenak eta erdialdean elkarrekin lorturiko kopurua.

Yangen artelana ikusterakoan, 2017ko *Errementari* filmean Deabruak txitxirioak kontatzen dituen eszena burura etortzea gerta liteke. Errementariak txitxirio potea husten duen bakoitzean Deabruak hauek zenbatu behar izanaren eszena alegia. Mitologia grekoan ere, errepikapen zentzugabearekin erlazionatutako zigorren artean Sisiforen kasua litzateke aipagarria, behin igota berriz ere erortzen zen harkaitz bat mendi puntara igotzera zigortu baitzuten. Ekintzaren atzeko motibazioa desberdina bada ere, Deabruaren eta Sisiforen zigorra izanik eta oilo-oilarrarentzat bazkalordu arrunta, arroz garau eta txitxirioen zenbaketaren alferrikako izaera antzekoa da bi kasutan. Ekintza aspergarri eta emankortasunik gabeko hau behatzeak gogaitasunera gonbida dezake ikuslea.

[1] Artelana esteka honetan ikusgai: https://vimeo.com/45323006 [2019ko otsailaren 21ean kontsultatua].

Aspertzeak kontsumo-gizartearekin duen harremanera bueltatzen, artistak berak zera dio lanaren inguruan: "*I think it [the video] employs a boring even stupid way to make fun of human's intellectual activity. What is recorded is simple: a cockerel and a hen peck at rice. All they want is to feed themselves.Why would human beings think about things like boring obsessions with counting or define the obsession as a game?*" (Yang, 2013). Deklarazio honek ikusleei aurkezten dien erronka era guztiz kontzientean egiten duela aditzera ematen du, beti esanahia bilatzen ari den publiko "gosetiari" nolabaiteko kritika humoretsua egiten.

Hala eta guztiz ere, nahi eta nahi ez esanahia bilatzeko nahi sutsua ez da soilik ikusle arruntan gertatzen; ikertzaile profesionalak ere izaera kontzeptualaren berri lortzen gehiegi saiatu izan dira askotan. 922 arroz-garau artelanaren kasuan, Magdalena Kröner ikerlariaren kasua aipatzekoa da. Arte kritikari aditu honen aburuz, artelanak sexuen arteko tira-biren inguruan mintzatzen dela dio. Txinan oilarra sinbolo onuragarria den bitartean, "oilo" hitza maiz prostitutei egiten die erreferentzia (Kröner, 2006). Nolanahi ere, artistaren adierazpenari jarraiki, batek pentsa lezake hori ez zela artistaren nahia izan. Ildo honi jarraiki, 1995eko *Zorte oneko familia* artelanarekin zerikusik duen galdetzen diotenean, artistak amankomunean duten gauza bakarra animalia dela dio[2]. Esanahia bilatzeko nahi amaigabearen adierazle dira bi adibide hauek, zenbaitetan artistak apropos eratutako esanahitik haratago doazenak. Zentzugabekerian murgilduta, Yangen hitzetan bizitza errepikapen konstante bat bezala ulertzearekin batera, hau bere sorkuntza artistikoen bitartez aztertzen du (Yang, 2001).

3.3. Liang Yueren kontenplaziorako gonbidapena

Liang Yuek 2001ean bukatu zituen ikasketak Shanghai Art Academyn. Bere lanerako filosofiaren ardatza esperientzia ñimiñoen edertasunaren bilakaeran datza: egunerokotasuna, giza-ekintza xumeak eta naturako elementuak dira protagonistak direlarik. Helburu hau betetzeko, artistak grabatzeko eta editatzeko teknika konplexuak alde batera uzten ditu. Kasu honetan, asperdura zentzugabekeriarekin baino, kontenplazioarekin lotzen du. Horretarako, artistak ikuslearen aurrean eszena luze eta monotonoak jartzen ditu, begirada arrazional eta kontzientearen bitartez irudiko xehetasunak antzemateko xedearekin (b. ShanghART Gallery, 2017). Gauzak horrela, ikuslearen ohiko hautemate prozesu azkarra desafiatzean, baliteke asperdura agertzea, erritmo lasaiagoan hautemateko ohitura gabezia dela medio. Hortaz, kontsumo-gizartean egonda ere, baliteke aspergarritasuna entretenimendu faltagatik izan beharrean, esperientzia estetikoak ulertzeko tresna gabeziagatik suertatzea (Moller, 2012: 184).

Hautatutako artelana 2012an sortutako *Arrantzaren inguruan* da, zeinetan hiru pertsona arrantza egiten erakusten dituena, kiroleko arropa erosoarekin jantzita[3]. Zerua une oro oskarbi ageri da, udarako txitxarren soinu jarraitua entzuten den bitartean. Bideoan ageri diren eszenek arrantzaren prozesuarekin erlazionatutako ekintzak erakusten dituzte, antzeko paisaia eszenekin batera, bereziki uraren gainazaleko dar-dar distiratsua. Alexandra Grimmerrek jada Liang Yuerekin izandako elkarrizketa batean berezitasun hau aditzera eman zuen, eta artistak uraren mugimendu suabe eta konstanteak ikuslea meditazio egoeran murgiltzeko baliabide gisa erabiltzen duela azaldu zion (Grimer 2017). Hari berean, Liang Yueri kontenplazio eta aspergarritasunaren harremanaren artean galdetzerakoan, bien arteko muga oso fina dela aditzera eman zuen, eta bere helburua esperientzia pertsonalen arabera ikusle bakoitzak erantzun desberdina izatea dela (Liang, 2019). Errepikapenarekin erlazionatutako beste adibideak *Ilargia* (2012) eta *3 Tipoak* (2006) ditugu, hauen deskribapenean Liangek asperduraren kontzeptua baliatzen du baita ere. Horrenbestez, argi geratzen da asperdura eta kontenplazioaren arteko lotura errepikapenarekin lotuta egonda ere, bata edo bestearen agerpena norbanakoaren araberakoa izango dela, aldez aurretik aipatutako faktoreak direla eta.

---

[2] Artelan hau txita eta oilo-oilarrez osatutako familiekin konposatutako argazki seriea da. Bertan Artelan multzo horretan ume bakarreko politika familia-eredu tradizionalekin alderatzen dira.

[3] Artelana esteka honetan eskuragarri: http://www.shanghartgallery.com/galleryarchive/image.htm?id=53214 [2019ko otsailaren 21ean kontsultatua].

4. Ondorioak

Arestian esan bezala, ekarpen honen helburua gaur egungo bideo-arte txinatarrean errepikapenaren estrategia estetikoaren aurreko pertzepzioarekin zerikusia duen asperduraren giza-erantzuna aztertzea izan da. Yang Zhenzhong eta Liang Yue artisten bitartez, non-nahiko kontsumo-gizarteko *modus operandi*-ari aurre egiteko asperdura dela medio. Horretarako, artelan bakoitzaren bitartez proposatutako estrategia bana aztertzeko aukera izan dugu. Alde batetik, Yangek beti esanahi bila dabilen ikuslea eszena zentzugabe errepikakor baten aurrean jartzen du. Bestetik, Liangen bitartez denbora luze eman behar den arrantzaren ekintzaren bitartez, kontenplazio eta asperduraren tarteko bizipenaren inguruko hausnarketa ahalbidetu du.

Hou Hanru arte-komisario ospetsuak elkarrizketa batean argudiatutakoari jarraiki, esan daiteke hasieran bideoa baliatzen zuten artista txinatarrek esperientzia objektiboen sorkuntza zutela helburu beraien artelan errepikakorrekin, grabatutako ekintzak ia era enpirikoan burutzen baitzituzten. Aitzitik, gaur egungo artistak ikuslearengan erantzun subjektiboagoen bila dabiltza (Hou, 2009). Ondorioz, errepikapena baliatzen duen bideo-artea aztertzerakoan, banakoaren pertzepzio subjektiboa bereziki kontuan hartu beharreko faktorea dugu. Guilles Deleuze-k jada XX. mendean aditzera eman zuen bezala, nahiz eta errepikatzen den objektua berez aldatzen ez den, ikuslearen pertzepzioan aldaketa nabarmena suertatzen delako (Deleuze, 1994: 70).

5. Etorkizunerako planteatutako norabidea

Etorkizunera begira, ikerketa gai hau gehiago garatzeko, errepikapenaren ondorioz sortutako erantzun emozional berriak txertatzea posible litzateke. Esaterako, Jiang Zhik 2006an humoretik jorratutako *Aurrera! Aurrera! Aurrera!* artelanean irudien berrerabilpena eta errepikapena. Era berean, bideo-arteko baliabidea soilik aztertu beharrean, era orokorragoan Txinako praktika artistikoetan errepikapenaren pertzepzioak duen garrantzia aztertzeko aukera dago, herrialde honetan errepikapenarekin eta artelanen kopiarekin izandako harremana Mendebaldearekin alderatuta oso bestelakoa delako.

6. Erreferentziak

Benjamin, W. (2008): *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. Penguin, Londres.

Certeau, M. de, Giard, L eta Mayol, P. (1998): *The Practice of Everyday Life*. University of Minnesota Press: Minneapolis, Londres.

Deleuze, G. eta Patton, P. (1994): "Chapter II: Repetition for itself", *Difference & Repetition*, Bloomsbury Publishing, Londres, 70-128.

Eco, U. (2005): Innovation and repetition: between modern and postmodern aesthetics. *Dedalus*, 134 (4), 191-207.

Geng, Y. eta Peng, L. (2016): The Time Phenomenon of Chinese Zen and Video Art in China: 1988-1998, *Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*, 13 (2), 103-124.

Goodstein E. S. (2005): *Experience without qualities: Boredom and Modernity*, Stanford University Press, Stanford.

Grimmer, A. (2017): Miss Underwater: A Conversation with Liang Yue, *Yishu Journal of Contemporary Chinese Art*, 16 (5), 37-46.

Haladyn, J. J. (2015): Boredom and Art: Passions of the Will to Boredom, Zero Books, Alresford, England and Washington, DC.

Hou, H. (2009): Objectivity, absurdity, and social Critique: A Conversation with hou Hanru. Interviewed by Michael Zheng at San Francisco Arts Comission Gallery and MISSION 17. 12 January. Esteka honetan eskuragarri:

https://www.michaelzheng.org/portfolio/documents/interview%20with%20Hou%20Hanru%20Yishu.pdf [2018ko abenduaren 18an kontsultatua].

Krönen, M. (2006): Yang Zhenzhong: Singularität und Repetition, Kunstforum International, 183, 152-157. Esteka honetan eskuragari: https://www.kunstforum.de/artikel/yang-zhenzhong/ [2018ko abenduaren 19an kontsultatua].

Latour, B. (1973): "Les raisons profondes du style répétitif de Péguy", in *Péguy Ecrivain, Colloque du Centenaire*, Klinsieck, Paris, 78-102. Esteka honetan eskuragarri: http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/01-PEGUY-FR.pdf [2019ko Martxoak 28 kontsultatua].

Liang, Y. (2019): Questions about your video artwork. [email] (Komunikazio pertsonala, Urtarrilak 3).

Liang, Y. (n.d.): About Fishing. [video] ShanghART Gallery. Esteka honetan eskuragarri: http://www.shanghartgallery.com/galleryarchive/image.htm?id=53214 [2018ko Abenduak 27 kontsultatua].

Moller, D. (2014): The Boring, The Journal of aesthetics and Art Criticism, 72 (2), 181-191.

Schopenhauer, A. (1969) The World as Will and Representation. New York: Dover.

a. ShangART Gallery (2017): LIANG YUE 梁玥. Esteka honetan eskuragarri: http://www.shanghartgallery.com/galleryarchive/artist.htm?artistId=31 [2018ko abenduaren 18an kontsultatua].

b. _____, (2017): ShanghART Research. Esteka honetan eskuragarri: http://www.shanghartgallery.com/galleryarchive/library.htm [2018ko abenduaren 18an kontsultatua].

Wu, H. (2014): Contemporary Chinese Art: A History 1970s-2000s, Thames & Hudson, Londres.

_____, (2008): Television in Contemporary Chinese Art. October, 125, .65-90. Esteka honetan eskuragarri: https://lucian.uchicago.edu/blogs/wuhung/files/2012/12/television-in-contemporary-Chinese-Art.pdf [2018ko abenduaren 16an kontsultatua].

Wu, H. & Phillips, P. (2004) Between the past and the future: new photography and video from China. Steidl, Londres.

Wu, M. eta Qiu, Z. (2002): “The rise and development of video art and the maturity of new media art”, in Wu, H. eta

Wang, P. (2010) Contemporary Chinese art: primary documents, Duke University Press, Durham, 232-238.

Yang, Z. (2013): TRESPASSING: Yang Zhenzhong Interview I/Li Zhenhua x Yang zhenzhong,Translated by Xu Qin.

Esteka honetan eskuragarri: http://www.yangzhenzhong.com/?p=2867&lang=en [2018ko abenduaren 19an kontsultatua].

Yang, Z.. (2001): Interview with Yang Zhenzhong. Interviewed by Chen Xiaoyun at ShanghART, May. Esteka honetan eskuragarri: http://www.shanghartsingapore.com/gallerysg/texts/id/469 [2018ko abenduaren 20an kontsultatua].

7. Eskerrak eta oharrak

Lehendabizi, eskerrak eman nahi dizkiot Liang Yue artistari, email bitartez elkarrizketa egiteko aukera eskaini zidalako. Bestalde, lan hau Birmingham City University-ko Contemporary Arts China masterrerako prestatu nuen ikerlan batetik eratorri izan dut. Lan horretan, bideo-arte txinatarreko errepikapena hiru pertzepzio-erantzun posibilitateren bitartez aztertu nuen: aspergarritasuna, plazerra eta barregura baliatzen hain zuzen ere. Ikergazteko kongresurako aspergarritasuna aurkeztea erabaki izan dut, errepikapenarekin lotuta maiz suertatzen den esperientzia delako.

Testuen irakaskuntza: Genevako sekuentzia didaktikoa tresna eraginkorra gazte eta helduentzat

Ibarra, Jaione
BAM Irakasleen Unibertsitate Eskola
eta ELEBILAB UPV/EHU
jibarra@bam.edu.es

Laburpena

Azken hamarkadetan hizkuntzaren didaktikaren arloan berrikuntza nabarmenak gertatu dira, ikasleen gaitasun komunikatiboa lantzea helburu nagusi bihurtu delako. Horren ondorioz, testu-generoa izango da ikas-irakaskuntzarako oinarrizko edukia. Artikulu honetan, egunkarietako *zuzendariari gutunak* testu-generoa lantzeko, Genevako sekuentzia didaktikoaren eraginkortasuna frogatzen duen ikerketa baten berri ematen da. Tresna didaktiko hau hainbat ikerketaren objektua izan da azken urteotan. Lan honen berrikuntza unibertsitateko ikasleekin erabiltzea izan da. Sekuentzia didaktikoa eraginkorra izan da testu-genero konplexu honek eskatzen dituen abilezia diskurtsiboak eta linguistikoak ondo ikasteko eta horien inguruko hausnarketa metalinguistikoa egiteko.

Hitz gakoak: sekuentzia didaktikoa, testu-generoa, hizkuntzaren irakaskuntza, gaitasun komunikatiboa

Abstract

A lot has changed in the field of Language Teaching since developing students communicative competence became the aim of language learning. Among those changes an important one has been the place taken by the text as the core language learning unit. This article describes a study on text-based methodology using the Geneva learning-unit model for the teaching of the genre Letter to the Editor. The effectiveness of this teaching method has been the object of a number of research projects in recent years; the contribution and novelty of the research presented here is that it has been used with university students. This methodology has been proven fit to teach the linguistic skills necessary to write this argumentative genre, as well as to develop metalinguistic awareness among the learners.

Keywords: learning unit, text genre, language teaching, communicative competence

1. Sarrera eta motibazioa

Hizkuntzaren irakaskuntzan ikuspegi ezberdinak garatu izan dira; baina XX. mendeko azken hiru hamarkadetatik aurrera, ikuspegi komunikatiboa orokortu da. Dell Hymesek (1971), gaitasun komunikatiboa azaldu zuenean, testuinguruaren garrantzia azpimarratu zuen. Izan ere, ekoizten diren testuak desberdinak izango dira igorle-hartzailearen arteko harremanaren eta ezagutzaren arabera. Aldaketa honek metodologia berriak ekarri ditu hizkuntzen irakaskuntzan, hizkuntzaren gramatika hutsa irakastetik hizkuntzen erabilera eta testuen ekoizpena irakastera aldatuz.

Ikuspegi komunikatiboaren haritik EAEn eta Nafarroan indarra hartzen ari den planteamendua interakzionismo sozio-diskurtsiboa (Bronckart, 2004) da. Honen arabera, ekintza komunikatiboa praktika soziala da eta bertatik sortzen den produktua testua da. Testuak ezaugarri diskurtsibo eta linguistikoen arabera deskribatu daitezke eta, ondorioz, irakasteko aparteko unitateak dira.

Planteamendu honek aldaketa handiak dakartza modu tradizionalean gelan egiten denarekiko. Izan ere, esaldiaren gramatika nagusi da oraindik eskola askotan, irakasleek horixe ezagutzen baitute gehien. Dakigunez, aldaketa teoriko-metodologikoek zailak izaten dira eta denboran luze irauten dute, eta hemen proposatzen den aldaketa oso sakona da. Erronkak bi mailatakoak dira: testuen funtzionamendua eta irakatsi beharreko testu-generoak ez ditugu oraindik nahikoa ezagutzen eta, beraz, irakatsi behar den objektua hobeto deskribatu behar da; eta, bestetik, testugintza nola irakatsi birpentsatu behar da. Azken erronka honen harira, badago proposamen zehatz bat testuak lantzeko: Genevako sekuentzia didaktikoa (aurrerantzean SD), hain zuzen ere. Hala ere, bere fidagarritasuna eta eraginkortasuna frogatu beharra dago.

Hemen aurkezten den ikerketak erronka horri erantzun nahi dio, eta argudiozko testu-genero bat irakasteko tresna didaktiko bat frogatu nahi du. Horretarako, lehenbizi testu-generoa deskribatu behar izan da abilezia diskurtsibo-linguistikoetan. Ikerketa honen berrikuntza irakasle-ikasketak egiten ari diren ikasleekin frogatzea izan da, orain arte ditugun esperientzia gehienak derrigorrezko hezkuntzako ikasleekin egin baitira. Ikasle hauek interes berezia dute irakasle-ikasketak egiten ari direlako eta etorkizunean euren lanbiderako metodologia honen ezagutza behar izango dutelako.

2. Arloko egoera eta helburuak

Arestian esan dugunez, ikuspegi interakzionista sozio-diskurtsiboan oinarrituz, testuak izango dira hizkuntza arloko irakas-unitateak. Baina testu enpirikoetan, euren artean antzekotasunak dauden arren, guztiak dira bereziak eta bakarrak. Aldi berean, hiztun batek testu berri bat sortu behar duenean, sozialki sortutako testu ereduen artean aukeratzen du bere helburuetarako egokiena dena. Testu eredu horiek testu-generoak dira.

Testuen irakaskuntzari begira, testu-generoek bere barnean dauden testu enpiriko askoren ezaugarri komunak batzen dituzte. Horrela, genero baten barnean dauden testuen azterketa eginez, testu-genero horren ezaugarriak deskribatu daitezke, testu askotan berdintsu agertzen direlako. Generoen karakterizazio hori abilezia diskurtsibo-linguistikoetan eginez gero, irakasleek irakasteko edukiak finkatzeko aukera dute (Dolz eta Gagnon, 2010; Zayas, 2012). Gainera, edukiak sekuentziatzeko oso erabilgarria da, izan ere, testu-genero batzuk eskolan sarritan lantzen dira adin desberdinetan, eta karakterizazio honen laguntzaz, errazago da edukiak aukeratzea adinaren arabera. Baina, irakatsi behar diren testu-genero askoren kasuan, ez dago irakasleen eskura ezaugarritze zehatzik eta, agian horregatik, ez da izaten erraza gelako metodologiari eraldaketa sakona egiten, esaldiaren gramatikatik testuaren gramatikara pasatuz.

SD bat diseinatzeko lehen helburua generoa ondo deskribatzea da, testu liburuetan deskribatzen dena baino askoz sakonago, benetan mobilizatu behar diren goi mailako abileziak zeintzuk diren ezagutzeko. Hemen aurkeztuko den SDa diseinatzeko *Zuzendariari gutunak* testu-generoaren ezaugarritzea egin da, abilezia diskurtsibo-linguistikoetan.

Bestalde, didaktikari begira, testu-generoa ezagutzeaz gain, testu-genero hori ondo ekoizteko metodologia eraginkorra behar da. Izan ere, testuak ekoiztea lan konplexua da, hiztunak maila ezberdinetako erabakiak hartu behar baititu: batzuk, testuinguru mailakoak; beste batzuk, testuan zehar gaia eta edukia egituratzekoak; eta azkenik, ideiak modu koherentean eta kohesionatuan erlazionatzeko erabakiak daude, hizkuntza baliabide egokiak aukeratuz. Ikusten den bezala, erabaki errazenetik hasita erabakirik sofistikatuenera igaro beharra dago testu egokiak ekoizteko.

Testuak duen izaera konplexu horri aurre egiteko metodologietan ere aldaketak izan dira. Horren barruan txertatu behar dugu hemen proposatzen dugun SDa (Dolz eta Schneuwly, 1997; Dolz et al., 2001). SD hori Genevako Unibertsitateak testu-generoak irakasteko garatutako ereduan oinarrituta egin da. Testua ekoizteko mota ezberdinetako erabakiak aldi berean hartu behar izaten dira eta eginkizun konplexu hori irakasteko lana sinplifikatzea komeni da. SD honek erabaki mota bakoitza isolatu eta ikasleen arreta ezaugarri konkretu baten jartzen du. Horregatik, testu-genero bat irakasteko, beharrezkoa da genero horren ezaugarriak ikas-eduki bihurtzea eta bakoitza modu isolatuan lantzea.

Sekuentzia mota hau frogatua izan da Lehen Hezkuntzako ikasleekin, bai Geneva inguruan eta baita gure inguruan ere (adibidez, Dolz et al., 2009; Sainz eta Garcia Azkoaga, 2001; Labayen, 2001; Sanchez et al., 2012), eta lortutako emaitzek erakutsi dute ikasleen testuak asko hobetu direla sekuentziaren eraginez artikulazio maila ezberdinetan.

Ikasle gazteetan eman den hobekuntza ikusita, lan honen helburua unibertsitate mailako ikasleentzat ere mota honetako SDa egokia eta eraginkorra dela frogatzea izan da. BAM Irakasleen Unibertsitate Eskolan, urte askotan, testu-genero batzuk irakasteko asmoz, SDak (Arriola et al., 2006) erabili diren arren, ikerketa bidez frogatu nahi izan da tresna didaktiko hau egokia dela irakasle-ikasketak egiten ari diren ikasleentzat. Izan ere, unibertsitateko ikasleek testu-genero berrietan trebatu beharra dute: testu batzuk akademikoak izango dira, unibertsitatean erabili beharrekoak, eta beste batzuk etorkizuneko lanbidearekin zerikusia izango dute, ahozkoak zein idatziak. Azken finean, hizkuntza bat uneoro garatzen da, bizitzako esparruak zabaldu ahala egoera komunikatibo berriei erantzuna eman behar zaielako.

Horren harira, unibertsitateko ikasleak direla kontuan izanik eta oinarrizko abileziak eskuratuta dituztela, helburua da eurentzat egokiagoak diren abileziak, sofistikatuagoak direnak, zein puntutaraino ikasten dituzten ikasle guztiek ikustea. Hau da, jakin nahi dugu zein motatako abilezietan dauden zailtasunak eta zein abilezia eskuratzen duten guztiek. Horrela hobeto jakingo genuke zeintzuk diren genero honen zailtasunak unibertsitateko ikasleentzat.

Lan honetan aurkeztuko diren datuak tesia egiteko egindako ikerketatik hartu dira. Tesia 2017an aurkeztu zen izen honekin: *Argudiozko testu genero baten azterketa eta esperimentazio didaktikoa*.

3. Ikerketaren muina

Arestian esan bezala, esperimentazio honetan egunkarietan argitaratzen den *Zuzendariari gutunak* testu-generoa lantzeko SD bat diseinatu da. Esperimentazioan BAMeko Lehen Hezkuntza graduko 1. mailako ikasleek parte hartu dute. Datuen azterketa egiteko talde horretako 30 ikasle zoriz aukeratu dira eta euren aurre-testuak eta ondo-testuak erabili dira; guztira 60 testu.

Sekuentzia diseinatzeko testu-generoaren azterketa zehatza beharrezkoa da eta, kasu honetan, 20 testu *Egunkaria*-n argitaratuak eta beste 40 testu *Berria*-n argitaratuak aztertu dira. Testu horien azterketa egiteko testuinguraketa, planifikazioa, testualizazioa eta ardura enuntziatiboa eragiketak aztertu dira (Bronckart, 2004). Azterketa horretatik 41 abilezia diskurtsibo-linguistiko deskribatu dira. Horietatik sekuentzian landu diren abileziak aukeratzeko, kontuan hartu dira aurretik BAMeko Diplomaturako 2. mailako ikasleekin esperimentatu zen beste sekuentzia baten emaitzak. Lan horretatik (Ibarra, 2012) ateratako ondorioak oinarri hartuta diseinatu da SD berri bat. Bertan landu diren edukiak aukeratzeko irizpide hauek erabili dira: aurreko sekuentzian landugabeak izatea eta ikasleen produkzioetan zailtasunak erakustea. Aukeraketa horren ondorioz hauexek dira landu diren abileziak:

- Testuinguraketa I: izenburuak duen garrantziaz hausnartu, irakurleak horren arabera aukeratzen duelako testua irakurri ala ez.
- Testuinguraketa II: igorle eta hartzailearen arteko harremana testu osoan zehar aldakorra izan daitekeenez, lehen pertsona pluralaren atzean nolako inplikazioak ikusten diren aztertu.
- Planifikazioa I: nola aurkeztu testuan gai polemikoa.
- Planifikazioa II: argudioak eraikitzeko bide ezberdinak aztertu.
- Testualizazioa I: argudioak ordenatzeko antolatzaileen erabilera, bereziki metadiskurtsoarena.

Abilezia hauek irakasteko Genevako SDaren eredua jarraitu da. Hona hemen sekuentziaren eskema:

1. irudia. BAMeko SDaren eskema (barne dokumentua), Genevako SDan oinarrituta (Dolz et al., 2001)

Irudi horretan ikusten denez hiru fase daude. Lehen fasean, sekuentziari hasiera emateko, egoera komunikatibo zehatz eta argi bat proposatu behar da. Izan ere, egoera horrek motibatzen du testuaren

ekoizpena; gainera, hauxe da modu bakarra egileak ekoitzi beharrekoa irudikatzeko. Hemen proposatutako egoera hauxe izan da:

Dakizunez, Kukutzako gaztetxea egon den eraikina bota egin dute. Gazteek bertan egin duten lana oso sakona eta egokia izan da guztien iritziz. Dena den, jabeen eskubideak gailendu egin dira.

Zelan ikusten duzu agintariek hartu duten erabakia eta horretarako erabili dituzten irizpideak? Nola ikusten duzu Udaletxeak hartu duen erabakiari buruz gazteek hartu duten jarrera?

Zure iritzia plazaratzeko, idatz ezazu gutun bat egunkarietan argitaratzeko, eta bertan bien bitarteko jarrera bat erakuts ezazu. Zure proposamena oinarritzeko kontuan hartu batzuk eta bestek dituzten arrazoiak.

Kontsigna honekin saihestu nahi izan da ikasleek gatazkaren ikuspuntu baten kokatu eta *salaketak* bakarrik egitea. Izan ere, salaketa bakarrik eginez gero, ez dira kontuan hartzen beste alderdiak izan litzakeen argudioak eta, ondorioz, kontzesio gutxiago ager daiteke testuan.

Lehen fase honetan ikasleek euren aurre-testua idatzi dute. Testu hau garrantzitsua da, alde batetik, irakasleari aukera paregabea ematen diolako ikasleen maila eta zailtasunak jakiteko eta, beste aldetik, prozesuaren amaieran egingo den ondo-testuarekin erkatzeko balio duelako. Testu bien konparaketatik lortuko da jakitea zertan eta zenbateraino lagundu duen SDak ikasleen testuak hobetzen.

Bigarren fasean tailer ezberdinak daude. Tailer hauetan testuak eskatzen dituen abileziak berariaz landu behar dira. Esperimentazio honetarako bost tailer egin dira, arestian zerrendatutako abileziak lantzeko. Tailerren ordena irudian bezala egin da: testuinguraketatik hasi eta testualizazioan bukatuz. Sekuentzia hau hiru astetan egin da, ordu eta erdiko 6 saiotan. Tailer bakoitzean ariketa mota ezberdinak diseinatu dira eta tailerrean zehar honako hurrenkera izan dute: lehenengo, testu eredugarrien behaketa egin da; gero, manipulazio ariketak egin dira; eta, amaitzeko, trebatze ariketak. Tailer bakoitzean, amaitu aurretik, konstatazio bat atera da, hau da, esperientziatik abiatuta teorizatu egin da ariketa horren bidez. Beraz, erabiltzen den prozedura induktiboa da: ariketa mota ezberdinen bidez eta modu aktiboan lan eginda, ikasleak aurkikuntza ezberdinak egin ditu eta prozesuari amaiera emateko ikasitakoa konstatatu egin du.

Hirugarren fasean, ikasle bakoitzak tailerretan ikasitako konstatazioak kontrol-zerrenda baten batu ditu, eta hasieran egindako aurre-testua zerrenda horren arabera aztertu du. Momentu honetan ikasleak auto-ebaluazioa egin du eta, txantiloi honi esker, aurre-testuan ondo eta ez hain ondo egin dituen alderdiak ikusteko gai izan da. Kasu honetan, ikasleek 15 abilezia batu dituzte zuzenketa-txantiloian, horiek izan baitira bost tailerretan landutako edukiak. Behin txantiloia bete ondoren, kontsigna berbera erabiliz, ikasleak ondo-testu bat egin du.

Sekuentziari esker ikasleek ikasi dutena zenbatekoa den jakiteko produkzio bien arteko konparaketa egin behar da. Horregatik, esperimentazioaren emaitzak lortzeko, ikasleek idatzitako aurre-testuak eta ondo-testuak aztertu dira zuzenketa-txantiloi bat erabiliz. Txantiloi horretan gelan landu diren 15 edukiak hartu dira kontuan, eta ikasleek SDa egin ondoren lortu dituzten emaitzetan argi ikusi da hobekuntza nabariak daudela azken produkzioan. Izan ere, batez beste 10 abilezia ondo agertu dira ikasle guztien testuetan. Eta, gainera, ikasleen erdiek 11 abileziatik 15era bitartean egin dituzte ondo. Aurre-testuan, ostera, ondoen egin duten ikasleen erdiek 8-12 abilezia tartean daude. Emaitzarik txarrenak atera dituzten ikasleen erdiek aurre-testuan 3-8 abilezia tartean daude eta ondo-testuan 7-11 abilezia tartean daude. Beraz, ikasle guztiek lortu dituzte hobekuntzak, eta emaitzarik baxuenak lortu dituzten ikasleak dira hobekuntza nabariagoa erakutsi dutenak. Datu hauek estatistikoki esanguratsuak dira. Izan ere, batez bestekoen eta medianen arteko desberdintasunak aztertzeko t-testa eta Wilcoxon-en W froga erabili dira hurrenez hurren, eta aurre- eta ondo-testuen artean dauden emendioak esanguratsuak direla erakutsi dute % 95eko konfiantzarekin bi kasuetan ($t = -3,86506$; $P < 0,001$ eta $W = 681,0$; $P < 0,001$). Gainera, distribuzio bien arteko ezberdintasuna estatistikoki esanguratsua da % 95eko konfiantzarekin (Kolmogorov-Smirnov: estatistiko froga K-S= 1,80739; P= 0,0029083).

Datu kuantitatibo hauez gain, ikasleen ondo-testuetan honako hobekuntzak ikusi dira landu diren abilezietan: izenburuari dagokionez, ikasle guztiek jarri diote izenburu egoki bat euren testuari. Aurre-testuetan ikasleen % 5ek bakarrik jarri zuen izenburua.

Testuaren hasieran gai polemikoaren aurkezpenari erreparatuz, ikasleen aurre-testuetan ikasleen % 85ek abilezia hori erakutsi du, eta ondo-testuetan % 95ek; beraz, arlo honetan kuantitatiboki ez da egon hobekuntza nabarmenik. Dena den, kualitatiboki aldaketa garrantzitsua izan da, eta testuaren berridazketan ikasle gehienek aurrekoa kopiatu beharrean, aberatsago idatzi dute atal hau.

Gauza bera gertatu da jarreraren aurkezpena egin dutenean eta testua antolatzeko formula metadiskurtsiboak erabili dituztenean ere. Hobekuntza kuantitatiboki ikasle guztietan ikusten ez den arren (% 60tik % 85era igo da), testuaren berridazketa egitean estrategia desberdinak erabili dituzte eta berridazketak aberatsagoak izan dira ikasle gehienetan.

Modalizazioaren erabilerari dagokionez, bai salaketa egiteko, zein negoziaketarako edo bestelako balorazioak egiteko, modalizazioak ugaritu egin dira ikasleen ondo-testuetan. Ikasle guztiek erabili dituzte mota ezberdinetakoak eta ugari, testuari indar gehiago emanez, batzuetan salaketa egiteko eta, beste batzuetan, jarrera negoziatzaileagoa erakutsiz euren testuetan.

Argudiatzerakoan, sekuentzian zehar behatu diren testu ereduetan agertu diren aukera ezberdinak erakutsi dira: alde batetik, argudioak bata bestearen atzetik jarrita, hierarkia erakutsiz edo ez; eta beste aldetik, argudioak kontzesioekin batera josita. Ikasleen ondo-testuetan ugarien agertu diren motak argudioak kontzesioekin eta argudioak hierarkiko lotutakoak izan dira. Garatu bako argudioak edo zerrendatutakoak ia desagertu egin dira ondo-testuetan. Dena den, ondo-testuak orokorrean luzeago eta borobilago idatzita egon dira eta, arrazoitzeko orduan, ideiak hobeto antolatuta eta argiago idatzita egon dira.

Igorle eta hartzailearen arteko harremanari dagokionez, ikasleek estrategia ezberdinak erakutsi dituzte euren testuetan. Hiru inplikazio mota aztertu dira sekuentzian, eta inork ez ditu erabili hirurak batera bere testuan. Baina, euretariko mota bat edo bi ikasle guztien testuetan ikusten dira; eta aurre-testutik ondo-testura bitartean kopuruak hiru motatan igo dira.

Kortesia arauei dagokienez, ikasleen emaitzak ikusita, goi mailako abilezia dela esan dezakegu, eta ikasleei testuan ondo kokatzea bereziki kostatzen zaie. Izan ere, ikasleen erdiek bakarrik erakutsi dute abilezia hau ondo-testuan, aurre-testuan baino % 10 gehiagok.

Emaitza hauetan erakusten den bezala, oso garrantzitsua da aurre-testu bat izatea ikasle bakoitzak zer hobetu duen jakiteko. Bestalde, aurre-testuak eskasen egin dituzten ikasleen ondo-testuetan ikusten dira nabarmenago hobekuntzak. Baina aurre-testu onak egin dituzten ikasleek ere hobetu egiten dituzte euren ondo-testuak, abilezien kopuruetan hobekuntza hori nabarmen ageri ez arren. Azken hauen hobekuntza testuaren kalitatean ikusten da, izan ere, ikasle hauen testuetan aurretik erakutsitako abileziak askoz aberatsago eta finago erakutsi dituzte ondo-testuan.

4. Ondorioak

Ikerketa honek SD baten fidagarritasuna erakutsi du. Horretarako, irakasle-ikasketak egiten ari diren unibertsitateko ikasleekin lan egiteko, egunkarietan argitaratzen diren *zuzendariari gutunak* testu-generoa aukeratu da. Ikasleek egindako aurre-testuetan testu-genero hau ekoizteko zailtasunak dituztela identifikatu da, eta zailtasun horiek gainditzeko SD bat diseinatu eta gelaratu da, tresna didaktiko hau eraginkorra dela frogatzearren. Ikasleen ondo-testuak aztertu dira eta bertan erakutsi dute aurre-testuan agertutako zailtasunak ondo-testuan hobeto eginda aurkeztu direla. Hobekuntza, sofistikatuago diren abilezietan ikusi da. Bestalde, azpimarratzekoa da SD hauetan ikasleek aurre- eta ondo-testua ekoizteko aukera izatea: biak alderatu eta aurrerapenak ikusteko aukera izateak fidagarritasuna ematen dio baliabideari, lortutakoaren berri zehatza ematen baitigu.

Metodologia honek, gainera, unibertsitateko ikasleentzat badu balio erantsi bat. Izan ere, SDa egiterakoan izango duten esperientziak hizkuntzen irakaskuntzan eurek erabiliko dituzten printzipioetan murgiltzen ditu: batetik, sekuentzia egiten izan duen esperientzia hori erabil daiteke diseinu didaktikoari buruz aldi berean hausnartzeko; eta, bestetik, hausnarketa didaktikoa egiten denean, ikasleek sekuentziaren irudi argi bat izango dute.

Emaitzei dagokienez, ikasleen azken testuetan abilezia gehiago erakutsi dute, ikasleen hiru laurdenek sekuentzian landutako 10 edukitik gora erakutsiz. Aurre-testuan, ordea, ikasleen hiru laurden kokatzen dira 3 eta 10 edukien artean. Beraz, hobekuntza nabaria da ikasle guztien testuetan, idatzitako azken testuak aberatsagoak izan direlako kasu guztietan.

5. Etorkizunerako norabidea

Ikuspegi diskurtsiboa azken hamarkadetan ezaguna den arren, egindako bidea labur samar ikusten da, batez ere ikuspegi honetatik edukiak deskribatzeko orduan. Oraindik testu-genero asko

deskribatzeko daude eta beste asko ez daude oso zehatz deskribatuta; behintzat, ez abilezia diskurtsibo-linguistikoetan. Eta euskaraz oraindik hutsune hori handiagoa da.

Hemen aurkeztu den SDa diseinatzeko ezinbestekoa da oso argi izatea zein ezaugarri dituen testu-genero horrek, ezaugarri horiek bihurtuko direlako sekuentziaren eduki. Horretarako ahal denik eta karakterizazio aberatsena egitea komeni da, eta jardunean dauden irakasleek sarritan testu-generoen ezaugarritze falta izaten dute.

Testu-generoen ezaugarritze faltaz gain, beste zailtasun bat kontsigna egokiak asmatzea izaten da. Hau da, irakasleak ikasleei proposatzen dien ariketaren formulazioan ez da argi deskribatzen zer dela eta ekoitzi behar den eskatzen den testu hori. Izan ere, sarritan ikasleei ematen zaien kontsigna gela barrurako izaten da, eta ez da kontuan hartzen, zein garrantzitsua den egoera komunikatibo argi eta erreal bat deskribatzea testuaren ekoizpena motibatzeko. Horretarako, kontsignan argi gelditu behar da zein egoeratarako egin behar den testua. Ez da ahaztu behar ematen den kontsignaren arabera, hiztunak abilezia batzuk edo beste batzuk erakutsiko dituela bere testuan.

6. Erreferentziak

Arriola, J., Bilbao, L., Ibarra, J., Ibarra, G., Lauzirika, A., Mielgo, R., Ocerinjauregui, J. eta Ocio, B. (2006): *Testugintza*, BAM Irakasleen Unibertsitate Eskola, Bilbao.

Bronckart, J.P. (2004): *Actividad verbal, textos y discursos: por un interaccionismo socio-discursivo*, Fundación Infancia y Aprendizaje, Madril.

Dolz, J. eta Schneuwly, B. (1997), "Géneros y progresión en Expresión oral y escrita. Elementos de reflexión a partir de una experiencia en la Suiza francófona", *Textos de Didáctica de la Lengua y de la Literatura*, 11, 77-98.

Dolz, J., Noverraz, M. eta Schneuwly, B. (2001): *S'Exprimer en français. Séquences didactiques pour l'oral et pour l'écrit*, De Boeck, Bruxelles.

Dolz, J., Mabillard, J.P., Tobola, C. eta Vuillet, Y. (2009), "Analyse contrastée des difficultés des élèves dans la rédaction d'une réponse au courrier des lecteurs, et de leur traitement en classe", *Revue suisse des sciences de l'éducation*, 31(3).

Dolz, J. eta Gagnon, R. (2010), "El género textual, una herramienta didáctica para desarrollar el lenguaje oral y escrito", *Lenguaje*, 38-2, 497-527.

Hymes, D. (1971): "On Communicative Competence", in J.B. Pride eta J. Holmes (Arg.), *Sociolinguistics*, Penguin, London, 269-293.

Ibarra, J. (2012), "Sekuentzia didaktikoen onurak testuak ekoizten irakasteko: Irakasle-eskolako ikasleekin egindako esperientzia baten emaitzak", *Ikastaria*, 18, 137-152.

Labayen, P. (2001), "Argudiozko testuen inguruko lan esperientziak ikastetxe elebidunetan", *Hik Hasi*, 8. Monografikoa, 38-44.

Sainz, M. eta Garcia Azkoaga, I. (2001), "Zer ikasi dute ikasleek sekuentzia didaktikoarekin? Ikasleen aurretestuak eta ondotestuak", *Hik Hasi*, 8. Monografikoa, 85-96.

Sanchez, V., Dolz, J. eta Borzone, A.M. (2012), "Escribir textos argumentativos desde el inicio de la escolaridad. Un análisis de textos producidos a partir de una secuencia didáctica", *Campinas*, 51(2), 409-432. Doi: 10.1590/S0103-18132012000200008.

Zayas, F. (2012), "Los géneros discursivos y la enseñanza de la composición escrita", *Revista Iberoamericana de Educación*, 59, 63-85.

Ergatiboaren erabileran argibide eskariek duten eragina

Galdos Urbizu, Nerea
UPV/EHU, Elebilab ikastaldea
nereagaldosurbizu@gmail.com

Laburpena

Euskaran bada zerbait hiztuni bereziki zaila egiten zaiena: ergatiboaren *–k* atzizkiaren erabilera. Euskararen irakaskuntza eremuan kezka handia sortzen duen gaia da ergatiboarena; hori horrela, lan honetan eskola praktika bat diseinatu eta aurkeztu da ergatibo markaren erabilera sendotzeko. Horretarako beste zenbait hizkuntzaren irakaskuntzan erabilia izan den teknika jarriko da martxan: feedback negatiboaren parte diren argibide eskariak. Era honetan, irakaskuntza praktika honek haurren ergatiboaren erabileran zer nolako eragina duen aztertu eta planteatu diren hainbat aurreikuspen eta hipotesi ikertuko dira. Lortutako emaitzak ondorioztatuz, etorkizuneko gai honi buruzko ikerketen norabidea proposatuko da.

Hitz gakoak: Euskara, ergatibo marka, eskola/irakaskuntza praktika, feedback negatiboa, argibide eskariak.

Abstract

The Basque language has a special difficulty: the ergativity condition. The issue of the ergative –k suffix and its acquisition is a big deal for Basque teachers. Therefore, throughout this paper a teaching practice has been designed and presented in order to work on the use of the ergative morphological marker. It is the method of negative feedback (based on clarification requests) the one that has been chosen for this research, a technique used in other language teaching practices. This way, it will be analysed the effect this negative feedback has in the use of the ergative in early ages. Moreover several hypotheses will be tested and the results obtained will suggest the direction future research may take.

Key words: Basque language, ergative case marker, teaching practice, negative feedback, clarification requests.

1. Sarrera eta motibazioa

Euskararen ezaugarrietako bat da ergatibotasuna. Ondoren azalduko diren hainbat ikerketak ondorioztatu dutenez euskal ergatibo markaren jabekuntza eta erabilera ez dira beste kasu marka batzuk (absolutiboa esaterako) bezala menperatzen (Barreña, 1994). Gainera, ergatiboaren erabilera izenaren morfologian (kasu markan) zailago hauteman eta erabiltzen da aditzaren morfologian baino (Barreña et al., 2008).

Datu hauek guztiek euskararen irakaskuntzan kezka sorrarazi dute, batez ere euskara hizkuntza ahul bezala (elebidunek konpetentzia gutxien erakusten duten hizkuntza) daukaten hiztunen kasuetan.

Eskolak duen kezka honen aurrean konponbide bat aurkitu nahi zaio ergatiboaren markaren erabilerari. Hori horrela, ikerketa honetan ergatibo marken erabilera sendotzeko ahozko hizkuntzan oinarritutako eskola praktika bat (irakasle jarduera mota bat) ikertzea izango da helburu. Horretarako, beste hizkuntzen irakaskuntzan nahiko landua izan den irakaskuntza praktika bat izango dugu aztergai: feedback negatiboaren teknika. Praktika horren eragina aztertzeko datu-bilketa bat bideratu da eta hau martxan jartzeko pilotaje txiki bat diseinatu da; datu batzuk bildu eta aztertuz praktika honek (feedback negatiboak) ergatiboaren erabileran duen eragina zenbatekoa den ikertzeko asmoz.

2. Ikerketaren helburuak

Ikerketa honen helburua haurren ergatiboaren jabekuntza eta ergatiboak feedback negatiboarekiko duen sentikortasuna aztertzea da. Hori egiteko ikerketa pilotu bat diseinatu da, datu sasi-espontaneoen bilketa bat eta bertatik ateratzen diren emaitzekin eta ondorioekin etorkizuneko ikerketa bat bideratzeko asmoarekin.

Haurren ergatiboaren erabilera ikertzeko 3-5 urte bitarteko haur elebakar eta elebidunak dauden testuingurua hartuko dugu eszenatokitzat: Nafarroako herri txiki bateko eskola jarduneko momentu zehatz bat aukeratu dugu: jolastordua (bertan erabiltzen den hizkuntza eskolako hizkuntza izan arren, ez delako gela barruko hizkuntza bezain formala). Herri txiki hau aukeratzeko ez da aparteko hauturik egin; ikertzaileak eskura izan duen ikastetxea izan baita. Ikastetxe honetako jolastordu batzuetan haur hauek gainontzeko haurrekin eta helduekin izaten dituzten interakzioak behatu eta ergatiboa behar duten esaldietan jartzen ez dutenetan feedback negatiboaz baliatuko da ikertzailea. Metodologia hau martxan jarriz honako hau da ikerketa honetan aztertu nahi dena:

1- Eskola barruan baina ikasgelatik at jasotzen den feedback negatiboak (argibide eskariak) eraginik ba ote duen haurraren ergatiboaren erabileraren inguruko ondorengo erantzunean (epe laburrean behintzat).
2- Feedback-aren eragina haurraren hizkuntzaren aurre-ezagutzekin lotuta dagoen. Hau egia bada feedback negatiboarenganako sentikortasuna ez da berdina izango etxetik euskaldunak eta ez euskaldunak diren haurretan.

3. Ikerketaren muina eta ondorioak

3.1. Marko teorikoa

Zer da ergatibotasuna?

Hizkuntza ergatiboak trataera bera ematen die aditz iragangaitzeko subjektuei eta aditz iragankorreko objektuei (Comrie, 1981). Ergatiboaren fenomeno hau hizkuntza ergatiboen morfologian ez ezik sintaxian ere antzeman daiteke. Hala eta guztiz ere, hizkuntza ergatibo guztietan ez dira ezaugarri berak topatzen; bakoitzak bere berezitasunak ditu (Oyharçabal, 1992). Euskararen ergatibo marka subjektu batzuei gehitzen zaien -*k* bezala identifikatzen dugu hiztunok (hori baino sakonagoa da kontzeptua, hala ere) eta ergatibo marka hori aditz iragankorreko subjektuek eramaten dute. Bestalde, aditz iragangaitzetako subjektu eta objektuek kasu absolutiboa hartzen dute (Barreña, 1994). Hori dela

eta, euskarazko aditz iragankorrek ergatibo markarekin eta aditz iragangaitzek marka absolutiboarekin bat egiten dutela esan daiteke.

Ergatibotasunaren erabilera goiztiarra

Hainbat ikerketa egin da haurren ergatiboaren jabekuntzaren inguruan eta datu interesgarriak bildu dira. Ezeizabarrena eta Larrañagak (1996) M haur elebidunaren ergatiboaren jabekuntzaren garapena azaltzen dute euren ikerketan, eta M-ren elebitasunak jabekuntza honetan duen eragina aztertzen dute. Emaitzek erakusten dutenez, M-k ez du zailtasunik euskarako kasu absolutiboarekin; baina, aldiz, ergatiboaren erabileran hutsune batzuk aurkitu dituzte; ergatiboaren kasu marka behar duen kasu batzuetan ez du erabiltzen. Hori horrela, M haurrak ergatiboaren jabekuntza ez du 2;04 adinera arte barneratzen, eta hau gertatzearen eragileetako bat, baina ez bakarra, fonetikoa dela diote ikerlariek. Hala ere, badirudi barneratzeko eta erabiltzeko zailtasun hau ez dela fonetikoa soilik, izan ere *-ak* plural forma fonetikoki ergatiboaren berdina bada ere, ez dute ergatiboa bezainbeste alditan hutsik egiten (Ezeizabarrena eta Larrañaga, 1996).

2;04 adinarekin haurra *–k* atzizkia maiztasunez erabiltzen hasten bada ere, ergatiboaren jabekuntza prozesu gradual bat dela azpimarratu behar da; M ez da ohartzen 2;04 adinera arte euskal gramatikak duen ergatibo/absolutibo dikotomiaz, eta behin dikotomia hau presente duenean, gradualki, pausoz pauso, ergatiboaren marka morfologikoa erabiltzen hasiko da ondorengo etapetan. Izan ere, batzuetan esaten badute ere, beste hainbatetan *–k* ergatibo marka behar denetan ez dute erabiltzen. Hori horrela, ergatiboaren jabekuntza prozesu graduala dela ondorioztatzeaz gain, M haurraren datuek erakusten dutenez, aditzaren morfologia zailtasun berezirik gabe jaso badu ere, izenaren morfologiaren kasuan, jabekuntza berantiarragoa da. M haurraren elebitasunari erreparatuz M-ren aditz sintagmetan gazteleraren eraginik ez dagoela ondorioztatzen da. Hala eta guztiz ere, izen sintagmetan erakusten duen ergatiboaren erabilera ezak (behar duenetan) gaztelerarekin izan dezakeela zer ikusia hausnartzen dute. Beste ikerlari batzuek, Barreñak (1994) esaterako, elebitasunak haurren ergatiboaren jabekuntzan eta erabileran eraginik ez duela defendatzen du. Beste aldetik, Austin (2007), ez dator bat Barreñaren ideia horrekin; izan ere, Austin (2007)-en iritziz, elebitasunak (euskara/gaztelera) eragin zuzena du haurraren ergatiboaren jabekuntzan eta honen garapenean. Bere aburuz, haurra ez da elebiduna bi urte izan arte hau da, ez ditu bi kode desberdintzen bere hizkuntza jabekuntzan; baina behin elebiduna denean, haurraren hizkuntza menderatzaileak (elebidunaren hizkuntza nagusi edo indartsuenak) eragina izango du bigarren hizkuntzaren (hizkuntza ahularen) gramatikan. Hori horrela, gaztelera/euskara dituen haur batek, eta batez ere gaztelera hizkuntza nagusitzat duen haur batek, euskarak ergatibo marka eskatzen duen kasuetan hau ez esateko joera erakutsiko du (gaztelera ez baita hizkuntza ergatiboa); aldiz, euskaldun elebakarra den haurrak akats gutxiago egingo ditu ergatiboaren kasu markari dagokionez. Hala eta guztiz ere, elebidun eta elebakarren artean desberdintasuna baldin badago ere, Austinek esaten du elebakarren ergatiboaren erabilera ez dela perfektua. Hori dela eta, ergatiboaren jabekuntza kasu bietan (elebakar/elebidun) nahiko berezia eta kritikoa dela defendatzen du Austinek beste euskarako zenbait kasu eta deklinabide markekin alderatuz (Austin, 2007).

Gainera, ikusi da gaztelera ez dela euskararen ergatibo kasu markan eragina duen hizkuntza bakarra. Izan ere, frantses/euskara elebidunekin eta euskal elebakarrekin eginiko ikerketa batean, nahiz eta lagina txikia izan datu kualitatibo hauek bildu dituzte (Duguine, Köpke eta Nespoulous, 2014): lehenik eta behin ikusi dute aldea dagoela hizkuntzaz jabetzeko bi moduen artean (elebakar/elebidun). Elebidunen kasuan bi mota bereizten dira: ondoz ondoko (H1 frantsesa dutenak eta H2 eskolan jasotako euskara) eta aldibereko elebidunak (euskara eta frantsesa momentu berean jaso dituztenak).

Ikerketa honetan ondorioztatu dute euskaldun elebakarrak direla ergatiboa ondoen erabiltzen dutenak; eta 3 urterekin akatsak egiten badituzte ere, 5 urte dituztenean garapen handia ikusten da, ergatibo kasu markak espero diren guztietan edo ia guztietan ekoizten baitituzte. Elebidunei erreparatuz, ondoz ondoko elebidunak elebakarretatik hurbilago daudela ikusten da (eta hau ez da espero dena). Aldibereko elebidunen kasuan berriz, 3 urte eta 5 urtetako ekoizpenak ikusi eta elebakarretan ikusten den garapen eta eboluzio hori ez da ikusten; akatsak mantendu egiten dira, eta hobekuntzarik ez da sumatzen.

Honekin lotuta aipatzekoa da, baita Ezeizabarrena, Manterola eta Beloki (2009)ren ikerketan bildutakoa ere. 2-3 haur elebakarrek %30 akats egin zituzten ergatibo markaren inguruan, baina haur berberak 5 urterekin ikertu ondoren, akats horiek zuzendu zituztela konturatu ziren. Aldibereko elebidunen kasuan 2-3 urtetan eginiko akatsak hor jarraitzen dute 5 urterekin ere, ez da hobekuntzarik sumatzen. Beraz, elebakarrek 3-4 urte inguruan ergatiboaren erabilera menderatzen dute eta elebidunen kasuan ezin da horrelakorik esan.

Hori horrela, -*k* ergatibo marka ez esateko joera hori sarriagotan topatzen da haur elebidunen kasuan. Ezeizabarrenak (2012) erakusten du bere ikerketan ergatibo/absolutibo kasuen arteko desberdintasuna oso gaztetan egiten dutela haurrek, 2;00-2;08 adin tartean hurrenez hurren. Adin honetatik aurrera hasten dira txikiak aditzen inflexioez jabetzen, bietan, elebakar eta elebidun kasuetan (Ezeizabarrena, 2012). Aipatu bezala, haurra ez da hasten ergatiboaren kasu marka erabiltzen bi urte inguru izan artean; behin adin horretara iritsita, esan bezala, ergatiboaren jabekuntza prozesu graduala denez, haurrak ez du guztiz bereganatzen 2;06-3;00 urte izan arte. Hau guztia kontuan hartuta, ergatiboaren jabekuntza graduala eta elebakar/elebidunen artean irregularra dela ondoriozta daiteke (Ezeizabarrena, 2012).

Argibide eskariaren erabilera/eragina hizkuntza irakaskuntzan

Haurrak helduengandik jasotzen duen feedback (*feed*: elikatu/ *back*: atzera, bueltatu) esplizitua (positiboa esaterako) edo inplizitua (negatiboa) izan daiteke eta estrategia desberdinak erabili daitezke bata edo bestea helarazteko. *Feedback esplizituan* argibideak esplizituki adieraztean akatsaren zuzenketa modu ireki eta zuzen batean egiten da eta hau burutzeko helduak azalpen meta-linguistikoak ematen ditu. Hona hemen adibide bat (1):

(1) Haurra: Amonak *karamelos* eman dizkit.
Heldua: *Karamelos* gaztelerazko hitza da, *goxokiak* esaten da euskaraz.
Haurra: Ba… amonak *goxokiak* eman dizkit

Feedback esplizituaren presentzia ez da ohikoa izaten lehen hizkuntza jabekuntzaz ari garenean, baina sarriagotan gertatzen dira bigarren hizkuntzari erreparatzen diogunean (Saxton et al., 2005). Feedback *inplizitu edo negatiboari* dagokionez, helduak estrategia desberdinak erabiltzen ditu haurra, kasu honetan, akatsa egin duela jabetu dadin. Feedback inplizituaren bidez akatsa ez da zuzenean zuzentzen, zehar zuzenketa bideratzen duten estrategiak erabiltzen dira elkarrizketa moztu gabe. Feedback-a inplizituki transmititzeko modu desberdinak daude: errepikapenak, argibide eskaerak, berresate ariketak... Hona hemen adibide bat?

(2) Haurra: Amonak *karamelos* eman dizkit.
Heldua: Amonak zer eman dizula?
Haurra: *Goxokiak/Karamelos*

Aipatu berri den bezala, lehenengo hizkuntzaren inguruko feedback-a erruz ematen da esplizituki; Demetras et al., (1986)-ek aipatu bezala, feedback esplizitua gutxitan suertatzen da testuinguru hauetan eta gertatzen den kasuetan edukiarekin zerikusia duten akatsak zuzentze aldera helarazten da, formaren inguruko akatsak zuzentzeko baino gehiago.

Bestalde feedback inplizitu edo negatiboaren ondorioz, subjektua (kasu honetan haurra) egin berri duen akatsaz jabetzen da eta etorkizuneko ekoizpenean feedback positiboa (esplizitua) edo feedback-ik jaso ez duten horiek baino ekoizpen zuzenagoa egingo du (Podsakoff eta Farth, 1989). Feedback negatiboak haurraren gramatika akatsean zuzenean du eragina, ondorengo (3) adibidean ikusgai, eta haurra egin duen akatsaz jabetzea du helburu; akatsaz konturatze hori hala ere, esplizitua beharrean era inplizituan egina izan behar duela aholkatzen du, besteak beste, Saxtonek (Saxton, 2000). Honekin lotuta Van-Dijk-ek eta Klugerrek (2001) esaten dutenez, feedback positiboak (esplizituak) feedback negatiboak baino motibazio areagotzeko eragin handiagoa azaltzen du norbanakoak *egin nahi dituen* ariketetan (*task*); bestalde, feedback negatiboa positiboa baino eraginkorragoa da *egin beharrekoak* diren ariketen inguruko motibazioa handitzeko.

Hainbat izan daitezke feedback negatiboa haurrari transmititzeko bideak; lehen aipaturiko estrategiez gain, isiluneak, helduaren intonazio/azentu jolasak eta helduaren aurpegiko espresioak ere izan daitezke feedback negatiboa bultzatzeko estrategiak. Hamaika dira, beraz, feedback negatiboa transmititzeko moduak; hala ere, Saxtonek (2000) argibide eskaeren inguruko apustua egiten du, gehien erabiliak eta eraginkorrenak direla defendatzen baitu. Bere aburuz, feedback negatiboa helarazteko estrategien artean argibide eskariak dira tresnarik fidagarrienak eta indartsuenak. Hemen argibide eskaeren inguruko adibide bat (Saxton, 2000:228).

(3)Child: The pirate hitted him on the head.
Adult: What?
Child: That pirate hit him on the head.:

(3)adibidean ikusten da helduak *(adult)* argibide eskari bat egiten diola haurrari *(child)*, honek aditzaren iragana *-ed* erantsiz egin baitu. *-ed* ingelesezko iraganeko aditzen marka erregularra bada ere, *hit* (*jo*) aditza irregularra izanik, ez du *-ed* marka eskatzen. Hori horrela *hit* aditzaren iragana *hit* izango litzateke, eta ez *hitted*. Hasierako ekoizpenean haurrak akatsa egin badu ere, helduaren argibide eskariaren ondoren akatsa identifikatu eta zuzendu egin du.

Demetras et al., (1986) ek aipatzen dutenez feedback negatiboa transmititzeko estrategiez baliatuz, haurra egin duen akatsaz konturatu, eta etorkizuneko ekoizpenean akats hori zuzentzeko gai izango da. Hala ere, haurrak akatsen bat egiten duenean, ez du beti akatsa identifikatu, aldatu edo zuzentzen; zuzenketa gerta dadin, haurrak ekoiztu duen akastun estruktura hori bere hizkuntza sisteman (edo gramatika mentalean) izan beharko du; bestela, feedback negatiboak ez du inolako eraginik izango haurraren etorkizuneko ekoizpenean. Saxtonen (2000) aburuz feedback negatiboak haurrari egin duen akatsa identifikatzen eta kasuak kasu, hau zuzentzen lagunduko dio, hori dela eta Saxtonek feedback negatiboaren garrantzia, eta batez ere argibide eskarien (*clarification request*) estrategia azpimarratzen du. Argibide eskaeren eragina azpimarragarria da bi urtetik gorako haurrengan; adin horretatik aurrera erruz baztertzen dituzte haurrek argibide eskaera hauek, gehienetan helduak helarazitako eskaera hori errepikatuz edo birformulatuz. Hala eta guztiz ere, haurrak akatsa zuzentzen

duen kasuetan, kontuan hartu behar da zuzenketa horrek denbora-motzeko *(short term)* eragina izan dezakeela. Hau da, posible da momentuan akatsa identifikatu eta zuzentzea, baina etorkizunean berriro akats bera egitea. Feedback negatiboak sorrarazten duen kezka hau *Prompt Hyphotesis* kontzeptuarekin azaldu ohi da: hipotesi honek dioenez, feedback negatiboak ekoizpenean akatsa egon delako alarma helarazten dio hiztunari eta batzuetan akats horretaz jabetzera ere lagundu dezake hiztuna, baina kasu gehienetan, ez hori baino gehiago.

3.2. Metodologia

Diseinua

Ikerketa honetan erabilitako metodologia batez ere feedback negatiboan oinarrituko da. Ikusi denez, feedback negatiboari esker, haurra akatsaz jabetu daiteke eta hainbat kasutan baita egin duen akatsa zuzendu ere. Feedback negatiboa erabiltzean, helduak ez dio haurrari zuzenketa modu zuzenean egiten, hainbat baliabideren laguntzaz haurraren ekoizpenean zerbait zuzen ez dagoelako ideia transmitituko dio haurrari era inplizituan (Hittie eta Timperley, 2007). Feedback negatiboa, ikusi denez, hainbat estrategia erabilita helarazi daiteke; ikerketa honetan *argibide eskariak* erabiliko ditu irakasleak haurraren ekoizpenak zuzentze aldera.

Aurreko atalean Saxtonek erabilitako argibide eskariaren antzekoa izango da ikerketa honetako metodologiaren oinarri. Antzekoa bada ere, kasu honetan pausu bat haratago joango gara eta helduak akatsaren aurrean egiten duen galdera ez da Saxtonen “what?” bezain orokorra izango. Ikerketa honek ergatiboaren kasu marka du ardatz eta beraz, haurraren ekoizpenetan horri erreparatuko zaio. Hori horrela, haurrak ergatiboa isiltzen duenean helduak argibide eskariak erabili ditu eta hauen aurrean haurrak zer-nolako erantzuna ematen duen (akatsa identifikatzen duen, zuzentzen duen…) aztertuko da.

Ondorengo hau izango da helduak ikerketa honetan esku hartzeko modua:

(4)Haurra: June makila kendu dit.
Heldua: Nork kendu dizu?
Haurra: June/Junek

(4)adibidean ikus daitekeenez, Saxtonen galdera “what?” hemen erabili dena baino orokorragoa da. Kasu honetan NORK+ *haurrak erabili duen aditz berbera* erabili du helduak haurraren argibidea eskatzeko. Modu honetan haurrak bere ekoizpenean ergatiboaren esaldia zuzentzen duen edo ez ikusiko da eta horren arabera, feedback negatiboak ergatiboarengan duen eragina ere aztertuko da.

Helduak testuinguru honetan gertatzen diren hainbat elkarrizketa behatuko ditu, eta beste hainbatetan parte ere hartuko du. Elkarrizketa hauetan ergatiboa behar denetan isildu egin duela jabetzen denean aipatu dugun feedback negatiboa jarriko du martxan helduak. Jasotzen den guztia helduak eskura izango duen koadernotxo batean bilduko da, ekoizpenaren data, egilea eta deskribapenarekin.

Ikerketa honetako parte-hartzaileak (ondoren sakonduko da honi buruz) Nafarroako herri txiki bateko 3-5 urte bitarteko 31 haur izan dira. Helduaren esku-hartze hau gertatuko den testuingurua larreko ordua (jolastordua) izango da (goizeko 11:00-11:45 bitartean); beraz, testuingurua ez da gela barruko testuinguru formala izango, eskolakoa baina gelatik kanpokoa izango baita bai haurrek/helduek erabiltzen duten hizkuntza, eta baita feedback-a ere. Hori horrela, testuinguru honetan eta familia

euskalduneko eta ez euskaldunekoak diren haurrak parte hartzaile direlarik, feedback-a ergatiboaren erabilerarekin lotuko duen metodologia bat diseinatu da Nafarroako herri txiki bateko eskolako jolastordu garaian martxan jarriko dena. Haurren ezaugarri linguistikoak eta estralinguistikoak kontutan hartuta honako datu hauek biltzea espero da. Alde batetik, haurren ekoizpen akastunetan feedback negatiboak eragina izango duela aurreikusten da; ikusi denez feedback negatiboak baduelako eraginik haurren gramatikan, eta hortaz, baita ergatibo kasu markan ere. Horretaz gain, berresate ariketa honek ergatiboaren ekoizpenean izango duen eragina etxetik euskaldunak eta ez euskaldunak diren haurren artean desberdina izango dela espero da, feedback-aren eragina hizkuntzaren aurre ezagutzekin lotuta dagoela aurreikusten baita. Beraz, akatsa identifikatzeko eta zuzentzeko gaitasuna handiagoa izatea espero da etxetik euskaldunak diren haurren artean.

Prozedura

- Datu bilketa: zentroarekin kontaktatu, ordutegia zehaztu (zein datatan/ordutegitan bilduko diren datuak), haurren/gurasoen baimenak eta onarpen agiriak eskuratu, zenbat sasiotan eta zein data tarterekin egingo den datu bilketa.

  a) Datak eta ordutegiak
  b) Zenbat haur aldiko eta zenbat aldiz bakoitza.
  c) Non kokatu ikertzailea (jolastorduan non, datuak nola bildu) eta zer nolako rola azaldu haurren aurrean.
  d) Analisirako behar/espero diren itemak zehaztu.

- Datuen analisia: fitxategia prestatu, zenbat item eta zeintzuk izango diren planifikatu eta umeen perfil linguistikoen deskribapena egin: ondoz ondoko elebidunak, aldibereko elebidunak edota elebakarrak diren adierazi.
  a) Jasotako datuak analisirako prestatu: partehartzaileka kodetu, iraupenak, item kopuruak zenbatu, itemak zerrendatu eta kodetu.
  b) Datuen analisia: espero ziren eta jaso diren akoizpenak, ekoizpen motak identifikatu eta kuantifikatu (subjektudunak/gabeak, esaldi zuzenak/ez zuzenak, feedbackaren eragina bai/ez.
  c) Jada eskura ditudan datuetatik ikusi dudana. Nahiz eta lagina txikia izan, hona hemen bildu ditudan datuetako batzuk:

     J haurra

     (5)J haurra: Nerea, rueda kendu dit Olatz!
     Ikertzailea: Nork kendu dizu?
     J haurra: Olatz.

     (6)J haurra: Nerea! Olatz asmatu du!
     Ikertzailea: Nork asmatu du?
     J haurra: Olatz.

     A haurra

     (7)A haurra:Ni nahi dut

Ikertzailea: Nork nahi du?
A haurra:Nik

(8)Txakurra bat kaka egin du
Nork egin du kaka?
Txakurrak

(5) eta (6) adibideak 5 urteko J haurrarenak dira. J haurra etxe edo familia ez euskalduneko haurra da eta ikusten denez, helduak helarazten dion argibide eskariekin ez du akatsa identifikatu eta zuzentzen. Bestalde, A haurrak (3 urte), (7) eta (8) adibideetan ikusten denez, argibide eskarien ondoren bere ekoizpena aldatu eta *–k* ergatibo marka gehitzen du aurretik egin duen akatsa zuzenduz; eta A haurra etxetik euskalduna da.
Datu hauek ezer ondorioztatzeko gutxi badira ere, esan dezakegu, "etxe euskalduneko haurrek feedback negatiboarenganako sentiberatasuna handiagoa dutela" hipotesiaren aldeko datuak direla hemen erakutsitako hauek.

- Hipotesiak testatu: bildu diren datuen analisia egin ondoren ikerketan azaldu diren aurreikuspenak bete diren edo ez ikusi.
  a) Feedback-ak eragina izango du bat-bateko erantzunean.
  b) Eragina desberdina izatea espero da.

  Hau testatu ondoren, emaitzen azalpen teorikoa garatu eta hausnarketa egin: lortutako emaitzek eta ondorioek zertan/nola lagundu dezakete irakaskuntzak ergatiboren kasu markarekiko duen kezkan.

4. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Pilotaje hau egiteko, beraz, lagin txiki bat erabiltzea bildu eta aztertuko da. Lagin horretako datuak aztertuz, eta hipotesiak testatuz, etorkizuneko ikerketaren noranzkoa zehaztuko da. Pilotaje txiki honek korrelazio argirik erakusten badu (partehartzaile mota eta feedbackarekiko sentikortasunaren artean, esaterako), lagin handiago batekin ikergai hauek sakonago aztertzea da helburu. Etorkizuneko ikerketan, beraz, kontutan hartuko da pilotaje honekin ikasi dena eta espero ziren datuak eta bildu direnak kontrastatuko dira (bai kopuruz eta baita kalitatez ere). Honetaz gain, euskal irakaskuntza praktika hau beste ingurune soziolinguistiko batean/batzuetan egitea interesgarria izango litzatekeela uste da. Izan ere, aurreikusten da zenbat eta ingurune euskaldunagoa izan, feedbackarekiko sentiberatasuna handiagoa izango dela. Bi hipotesi daude, beraz, etorkizunean testatzeko: ingurune soziolinguistikoak eragina duela feedbackaren sentiberatasunean eta etxeko hizkuntza garrantzitsua dela, baina baita familia bizi den lekuko testuingurua ere.
Euskararen eta honen ergatiboaren erabileraren inguruan asko dago ikasteko oraindik, beraz, pilotaje txiki honek noranzko hori pixka bat argitzea espero da.

5. Erreferentziak

Austin, J. (2007). Grammatical interference and the acquisition of ergative case in bilingual children learning Basque and Spanish. *Bilingualism: Language and Cognition, 10*(3), 315-331. doi:10.1017/S1366728907003094

Barreña, A. (1994). Sobre la adquisición de la categoría funcional COMP por niños vascos. In *La adquisición del Vasco y del Castellano en niños bilingües,* Jürgen M. Meisel (ed.), 231-283. Frankfurt am Main: Vervuert.

Barreña, A., Ezeizabarrena, M.J., García, I. (2008). Entzundako hizkuntzaren eragina haur euskaldun txikien gramatika-garapenean. *ASJU, 51,* 106-127.

Comrie, B. (1981). Language Universals and Linguistic Typology. *Syntax and Morphology*. Oxford: Blackwell.

Demetras, M., Post, K., & Snow, C. (1986). Feedback to first language learners: The role of repetitions and clarification questions. *Journal of Child Language, 13*(2), 275-292. doi:10.1017/S0305000900008059

Duguine, I., Köpke, B., eta Nespoulous, J.L. (2014). Variations dans l'acquisition du marqueur ergatif en basque par des enfants bilingues basque-français. *Language, Interaction and acquisition, 5:2*(2014), 227-251.

Ezeizabarrena, M.J., and Larrañaga, M.P. (1996). Ergativity in Basque: a problem for language acquisition?. *Linguistics, 34,* 955-991.

Ezeizabarrena, M.J., Manterola, I., & Beloki, L. (2009). Euskara H2 goiztiarraren ezaugarrien bila: adizkiak eta gramatika kasuak haurren ipuin kontaketetan. *Euskera, 54*(2-1), 639-681.

Ezeizabarrena, M.J. (2012). The (in)consistent ergative marking in early Basque: L1vs. child L2. *Lingua. 122*(2012), 303-317.

Hattie, J., eta Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of educational Research, 77*(1), 81-112. Doi: 10.3102/003465430298487

Oyharçabal, B. (1992). Structural case and inherent case marking: ergaccusativity in Basque. In *Syntactic Theory and Basque Syntax,* Joseba Lakarra eta Jon Ortiz de Urbina (eds.), 309-342. Donostia: Diputación Foral de Guipúzcoa.

Podsakoff, P. M. eta Farh, J. L. (1989). Effects of feedback sign and credibility on goal setting and task performance. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 44,* 45-67.

Saxton, M. (2000). Negative Evidence and Negative Feedback: Immediate Effects on the Grammaticality of Child Speech. *First Language,20*(2000), 221-252.

Saxton, M., Houston-Price, C., & Dawson, N. (2005). The prompt hypothesis: Clarification requests as corrective input for grammatical errors. *Applied Psycholinguistics, 26*(3), 393-414. doi:10.1017/S0142716405050228

Van-Dijk, D. eta Kluger, A. N. (2001). *Goal orientation versus self-regulation: Different labels or different constructs?* 16th annual convention of the Society for Industrial and Organizational Psychology, San Diego, CA.

Landareria Xabier Leteren kantagintzan

Martin-Etxebeste, Jon

EHUko Hizkuntzaren eta Literatura saileko ikerlaria. LAIDA ikerketa taldeko kidea.
jonmartinacademia@gmail.com

Laburpena

Ez Dok Amairu kolektiboko poeta handienetakoa izan zen Xabier Lete. Kantari oiartzuarrak maiz aipatzen zuen natura bere lanetan. Ikerlan honek kantariaren diskografia arakatzen du loreei buruzko aipamenen bila. Loreez gain bestelako landareria ere aztertzen da eta elementu hauei ematen dizkion esanahiak aztertzen ditu. Bizitzaren, edertasunaren, itxaropenaren eta leialtasunaren sinbolo dira loreak. Letek bere kantatan behin eta berriz aipatzen dituen gaiak bilduko ditu nire tesiak eta haietako baten deskribapena da ikerlan hau.

Hitz gakoak: Xabier Lete, kantagintza berria, loreak, natura

Abstract

Xabier Lete was one of the main poets of the collective known as Ez Dok Amairu. Elements of nature were mentioned many times in his lyrics. This study has focused on the importance of flowers in his discography. Not only the flowers had been taken on consideration, but also bushes ands trees. This research has explored the meanings given by this singer to flowers: They are a symbol of life, beauty, hope and loyalty. This work is a part of a thesis that analyzes the recurrent topics of the poet from Oiartzun.

Keywords: Xabier Lete, nature on lirics, flowers, trees

1. Sarrera eta motibazioa (Formatu orokorra eta bibliografia)

Xabier Lete Euskal Herriak eman duen poetarik finenetakoa izan da. Hala izanik ere gutxietsi egin izan dira bere sortzaile ahalmenak. Musikariek poetatzat hartu izan zuten, poetek bertsolaritzat eta bertsolariek musikaritzat. Bere kantuak eresi bihurtu badira ere euskaldunen gehiengoak ez daki obraok oiartzuarrari zor zaizkionik. Bere lana hobeto ulertzeko ahalegina da artikulu hau.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Ez Dok Amairu, euskal kulturgintzak eman duen kolektiborik eraginkorrena izanik, aztertu izan da; baina talde gisa eta ikuspuntu soziologiko eta historikotik heldu izan zaio gaiari. Kantagintza tradizionalaren eta modernoaren arteko zubia izan zen kolektibo hau eta herri baten esperantzari hitz berriak asmatu zizkion (Aristi, 1985:15).

Banakakotan erreparatu izan denean Mikel Laboaren figura gailendu izan da batez ere. Leteren lana aztertzen dihardugu bi ikerlarik une honetan (Alex Gurrutxaga eta biok) eta datozen urteetan tesi bana kaleratuko dugu. Hain zuzen ere tesi horren zati bat da honako testua. Izan dira Leteren figura espreski aztertu duten liburuak, baitez ere poeta hil (2010) eta urtebetera argitaratutakoak: Inazio Mujikak osatutako *(Auto)biografia bat* eta Bidegileak sailekoa. Koldo Izagirreren *Elurra ikusi dut* liburuak ere sakondu zuen Leteren ikuspegian. *Hegats literatur aldizkaria*-k 47. alea eskaini zion 2011ean; bertan, bere poemen eta kanten azterketa laburra eta interesgarria kaleratu zuen.Egan aldizkariaren 2000. urteko aleak ere jaso zuen bere poetikari buruzko azteketarik. Ez dago, ordea, bere diskografia osorik aztertu duen lanik. Badira kanta zehatzei buruzko ikerlanak, adibidez, Lurdes Otaegik 'Izarren hautsa' kantari buruz egindakoa.

Ikerlan honek Leteren kanten letretan jartzen du fokua eta zehazkiago naturarekiko zuen atxikimenduan. Letek txikitako bere baratzarekin konektatzen du bere abestien bitartez eta sinbologia handiz erabiltzen ditu loreak bere kantatan.

3. Ikerketaren muina eta ondorioak

Lorez beteta dago Leteren obra. Lehen diskatik azkeneraino egiten ditu loreen aipamenak bere kantatan eta diska bati izena ere ematen dio: *Lore bat, Zauri bat*. Hauek dira loreen inguruko pentsamenduak. Lan honek hauen aipamenak aztertuko ditu bere kantagintzako alorrean. Bere autoretzako naturaren erreferentziak aztertu dira, nahiz eta berak itzulitako lanetan ere topa daitezke erreferentziok.

Lete bost urte arte Oiartzungo Landetxe eremuko etxe batean bizi izan zen eta haren atzealdean parke bat zeukan Joxe Arregik egindako elkarrizketa batean kontatu zuenez (Hemen 2004-4). Bere aitak, Pasaian fabrika batean lan egin arren, mendizaletasun handia zuela dio Jabier Muguruzak egindako elkarrizketan (Noticias de Guipuzkoa, 2009-3).

Koldo Izagirrek bere ibilbide poetikoaren errepasoa egin zuen *Elurra ikusi dut* antologiaren hondarrean. Lau aro hauek zehazten ditu: Lete kritiko-sentimentala, gordin-zinikoa, etsi-ukakorra eta mistiko-tragikoa (2017:288):

> *"Aro bakoitzak dauka bere hiztegia eta bere giroa, baina lauretan ageri dira, existentzialismoarekin batera, Leteren gainerako gaiak eta ezagarriak: malenkonia, zalantza, herritartasun jator baten bilaketa, arratsaldea, gaua, egunsentianatura iradokitzaile eta bideratzaile bezela..."*

Naturak aro guztiak zeharkatzen ditu; denetan present dago.

Letek Lizardiren oihartzunak dakartza bere kantatan. Zarauztarraren *Zuaitz etzana* izeneko poema baten pasarteak honela dio:

> *Zuaitz bat, urtezua, lurrera botea...*
>
> *Zaarra izanagatik bazun ark osasun betea!*
>
> *Ondoan orra agiri, zomak ezotua,*
>
> *aizkora ankerraren ebaki sarri-berritua.*

Oiartzuarrak honako irudia erabiltzen du:

> *Haizea dator ifarraldetik, hego berotik ekaitza,*
>
> *Ez da nabari lanbro artean zuhaitz hautsien emaitza.*

Lizardiren iturritik edandakoa zen Lete eta ziurrenik azkar ohartuko zen naturaren gorazarrea herriari buruz jarduteko primerako baliabidea zela zentsura garaitan. Leteren zaletasunaren seinale gorena da Lizardiren hainbat poema musikatu izana (*Izotz ondoko eguzki, Berriro igo nauzu...*).

Bestelako keinuak ere egin zizkion kantariak olerkariari. Lehen aipatutako kantan, 'Haizea dator'-en, "zuhaitz handien emaitza" dion zatian "asaba zaharren baratza" kantatu izan zuen omenaldi gisa.

Jaingoikoari egindako erreferentziatan dago bi autoreen arteko alde nabarmenena. Hala ere, Letek Lizardiren obraz gogoeta egin zuen liburu batean eta panteistatzat jo zuen bere bizitzaren ikuspegia (1974:29):

> *"Lizardi, zalantzarik gabe, fede-sinesmenez kristau zen; poema askotan adierazpen oso konkretuak daude horri buruz. Baina haren sinesmena eta bizitzarekiko zentzua, sentsualitate sakon kosmiko-panteista batean finkatzen da".*

Letek Lizardiz diona bere buruaren deskribapentzat ere har daiteke.

Loreak, kategoria abstraktuan, bizitza eta heriotza dira Leteren kantuetan: 'Ni naiz' kantuan aipatzen du "ni naiz / lorerik gabe gelditzen ari den ardaxka lehorra". Metafora bera, baina bizitza beharrean osotasuna, euskaltasuna, ordezkatzen du loreak Barojari eskainitako 'Altzateko jaun' kantan ("desertuko haizeak lehortu ez zuen lorea"; alegia, Baroja ez du usteldu Espainiak). Kantu berean "Bidasoaren ezker-eskubi udaberrian lore gorriak / isilikako ur izkutua" aipatzen du. Kasu horretan, koloreak gain hartzen dio landareari eta isuritako odola irudikatzen du isurkai likidoaren aldamenean.

Lorea bizitza bada, loratu ezina heriotza da, jakina, eta halaxe ageri da "Urepeleko artzaia"-ren atariko 'Xalbadorren heriotzean (I)'-en: "Teilatuan elurra / Herrian ekaitza / Bihotzean azken agurraren beldurra... / Udazken hotza / Loratzeko ezinak / Bizitzaren garrasia heriotz egina." Ikusten denez, loreak adina, loreen ausentziak aipatzen ditu Letek.

Beste modu bateko aberastasuna ere ordezkatzen du loreak, sistema ekologikoa nahieran darabil Letek. Baratza hitza naturaren kontrola da. 'Neguaren zai kantan': "Ez nau iluntzen baratzatikan / azken loreak biltzeak" dio. Kasu horretan heriotzari beldurrik ez diola adierazi nahi du.

Baratza, natura etxekotua litzateke, zibilizazio; eta, apur bat luzatuta, euskaldunak ordezkatzen ditu: 'Biographia' abestian dio "itzaltzear delarik zentzu iratzarrien lorezko baratza / ezin baitut hazia gatzak estali zuen lur antzuan erein".

Lorea opari bat ere bada zenbait kantatan: 'Haur andaluz bati seaska kanta'-n dio "Lore bat da nere hitza, dardarrez dakarkizut, / zure lo hortatik esnatzean ikurrin gisan jaso dezazun." Kasu honetan, euskaldunek espainiarrei emandako oparia ordezkatzen du, mundu ikuskera berri bat; baina bizitzak gizakiari emandako oparia ere izan daiteke lore hori. Bide beretsutik, 'Ez dut amets haundirik' kantan "Bizitza maite dut, baina ez dut alferrik gastatzen / eguneroko lorea egarriz baitut dastatzen.", dio. Naturak gizakiaren beharrak asetzen ditu Leteren iruditerian eta, tentuz eta esker onez jaso behar da emandakoa.

Lorea bezain garrantzitsua izan daiteke lore horien kokagunea zenbait kantatan. Leialtasunari buruz diharduen 'Agian' abestian, adibidez, "Orduan udaberriko lore xumeak / ikusten zenituen gauez / mesanotxe gainean / portzelanazko ontzitxoan". "Zilarrezko ontzietan" kokatzen ditu 'Lore gorrien balada'-n. Bietan, loreak oparitzat har daitezke, baina beste zerbaiten ordezko dira; konpentsazio bide bat. Leialtasunaren ordezko bata eta maitasunaren ordezko bestea. Letek lorrei aitortzen die balioa eta balio hori traizionatua denean edukiontzi garestietan kokatzen ditu loreak gutxietsi izana seinalatzeko.

1999ko zuzeneko kontzertuan grabatutako azken kantatako batean ere, 'Jardin bat zuretzat'-en, loreak justu leialtasunaren sinbolo dira: "Egunsentiko ihintza, goizeko loreak". Egunero berritzen den maitasunaren ordezko dira. Kanta hau Leteren kantagintzaren estilokoa bada ere hiztegi aldetik esanahi aldetik eraldatuta sumatzen da, egunsentia, goiza, loreak... bezalako hitzak ohikoak dira; baina gehienetan ez bezala esanahi baikorrez zipriztinduak datoz.

3.1. Loreak ere heltzen dira

Loreak sentsualitatea, sexuaren iratzartzea ordezkatzen du kanta batzuetan. Beatriz Allenderen suizidioaz diharduen kantua da 'Lore bat, Zauri bat' eta honakoa dio: "Nahiko hunan zentzuak, / lore goiztarren gisan, / Zorrik ordaindu gabe / Desiotan askatu.", dio. Heldutako gorputzaren aipamena ere egiten du 'Herri zahar hontan'-kantan ere: "Gorputz loratuen farre eta laztana". Kanrta horretan bertan loreak edertasuna ordezkatzen du, beste misteriorik gabe: "Zelai eta oihan, eguzki-lorea". 'Amodio Amore'-n edertasunari hauskortasuna edo iragankortasuna gehitzeko erabiltzen du lorea: "belazean dagoen lorerik ederrena, izotzaren arnasa zelatari ez balitz..."

Lorea izan daiteke itxaropena ere. 'Gauaren ordezko eguna' kantuan, birsortzen ari den herria ordezkatzen du: “Erreduraren errauts artetik sortzen ari da lorea, / Nahiz oraindikan bere jantziak izan ubel ta morea. / Aspaldi ari da margoz apaintzen, ez da jadanik gordea, / Harrizko bere zaintzaile ditu Auñamendi ta Gorbea”.

Bere azken kantatan loreak lore dira eta, ondorioz, heriotzaren sinbolo. 'Malkoak euri balira' abestian “eta lore bakarrek / entona lezakete / ehortze letani bat / zerraldo gainetan”, dio. Loreak pertsonifiaktuta ageri dira kasu honetan.

Aurreko adibideetan lore gehienak kategoria abstraktuan aipatzen ditu, baina zenbaitetan lore zehatzak izendatzen ditu: larrosa, otea, eguzki-lorea...

Larrosa literaturan oso erabilia izan da bere elegantzia eta fragantziagatik. Letek huraxe aipatzen du 'Sinisten dut' kantan: “Sinisten dut / kolore zoragarrizko larrosen kapulotasun legunean”. Kasu honetan, edertasunaren ataritzat dauka larrosa, bere baitaratuz babesten den izaki moduan. Lore honi buruzko aipamenak badaude beste autoretatik itzulitako abestitan ere: 'San Martin, azken larrosa'-n ”Zatoz, maite, ta azken larrosa / moz dezagun elkarrekin” kantatzen du, sexuari erreferentzia eginez. Zentzu erotiko bera igertzen zaio 'Habanera'-n: “udaberriko euritan larrosak bizten ikusiz...”

Otea, sasiaren antzerakoa kontsideratu izan da maiz, arantzengatik; baina lore hori ederrak ematen ditu eta ganadua elikatzeko baliabide ona izaten ziren. 'Langile baten seme' abestian: “Ez da erraza trebe xehetzen euskaldun otea”, dio. Beraz, modu nahiko baikorrean darabil otea. Lana behar duen, baina probetxua atera dakiokeen gaia da. 'Izarren hautsa'-n, ordea, sasia modu ezkorrean darabil, masustei tarterik utzi gabe: “...saia gaitezen ikusten: amets eroak bazterturikan, sasi zikiñak behingoz erreta bide on bat aukeratzen”.

3.2. Jardinak,fruituak eta zuhaitzak

Leteren naturarekiko zaletasuna bistakoa da. 'Neguaren zai' abestian egunsentiaren indar eraldatzaileaz dihardu, ihintzaz estalitako paisaia bat deskribatuz: “nun dirudien bizirik gabe / natura zabal hilotzak”. Ohikoak dira bere kantatan goizalde eta iluntze lanbrotsu edo ihintzatsuak. Halakoetan natura itxuraldatuta irudikatzen du eta kanpo paisaiaren bitartez maisuki deskribatzen du gizakiaren barne mundua.

Loreak ez ezik, landareria guztia kontutan hartuz are zabalagoa da kantuetan naturak duen eragina. Segidan, beraz, fruituak eta zuhaitzak ere aztertuko dira.

'Jardin bat zuretzat' abestian usaimenak garrantzia handiagoa hartzen du aurreko bere edozein kantatan baino: “mendabeltxen usaia, zure irrifarra”, dio. Ez da mendabeltza bere lanetan agertzen den lehen aldia, *Urrats desbideratuak* liburuan ere ageri da (1981:25):

Maiteagoak negu gorriruntz

loaren apaingarriak

urrats gabeko bide galduen

mendabeltx eta harriak

mendi hegalen itzal barnekoi

hodeien dantza sarriak.

Kanta honetan Letek fedearekin zuen borroka etengabea islatzen da. Zeruko jardinak ziurtzat ematen ditu, bere maitea berriz ikusteko aukera delako; baina, aldi berean, zeruaren existentzia zalantzan jartzen du:

Mugarik gogorrena,

noizpait hil beharra

igaro eta gero

munduko zeharra,

mendabeltxen usaia,

zure irrifarra

berriro gozatzea

nere ametsa da

"zeruko jardinetan,

zerurikan bada."

Fruitua, lorea bezala, bizitzak eta naturak gizakiari emandako oparia ere izan daiteke. 'Ez dut amets haundirik' kantan "Eguneroko fruituaz eskuak bete ditzagun" dio.

Zuhaitza bera eta bere zatiak oso present daude autore honen kantatan. Leteren esaldi ezagunenetakoa da "gu sortu ginen enbor beretik sortuko dira besteak, / burruka hortan iraungo duten zuhaitz-ardaska gazteak" ('Izarren hautsa'). Zuhaitz genealogiko-identitarioaz ari da Lete. 'Biographia' kantuan "Zuhaitz heldua naiz hilobiari itzal isil dagiona, menturazko ametsa gazte batek noizpait abesti egina: / atsedena baliz ausaz iraunkorra eta lotan grina / bere soseguan argitsu litzateke lurrezko gizona" aipatzen du. Kanta honetan ere nortasun hori errepresentatzen du, baina zuhaitzen patxada erabiltzen du gizakiaren iragankortasuna seinalatzeko.

Normalean, zuhaitza kategoria horretan darabil, baina badira zenbait zuhaitz zehazki izendatuak: pinuak aipatzen ditu 'Nafarroa, arragoa'-n: "Pinudiek usaintzen dituzten / harri txigorrezko bidetan gora", eta lizarra 'Haizea dator ifarraldetik' abestian. Lehen ere aipatu da Lizardi poetaren oihartzunak suma daitezkeela kanta honetan eta bere izenarekin ere jolasten duela dirudi:

Agur oihanak, agur itsaso,

atariko lizardia

imajinetan izkutatzen zait

hurbileko izadia

Kanta honetan Letek bere heriotza edo bere kulturaren amaiera gertu sumatzen du eta pertsonetaz agurtu beharrean paisaiaz agurtzen da. Zuhaitzek beretzat duten balio sinbolikoaren neurgailutzat hartu daiteke. Gizakiak hobira ostean ere bertan irauten duten izakiak dira beretzat. Agur horretan Otañok etxe atariko ombuari jarritako bertsoen oihartzunak topa daitezke. Bertsolariak, herriminez, etxe atarian zuen intxaur-ondoa eta atzerrian zuen onbuaren arteko paralelismoa egiten du:

Euskal Herriko lur maite hartan,

jaio nintzan baserrian,

itzal haundiko intxaur arbol bat

dago gure atarian.

...

...

eguna pasa larrian eta

jiratzen naizen orduan,

nere begiak gozatzen dira

aldameneko onbuan.

Zuhaitzen babes funtzioa bistakoa da bietan. Lehenengo bertsoan errima bera ere antzerakoa darabil. Baserri edo etxe aurreko zuhaitzak etxearen luzapen funtzioa betetzen du Otañorentzat eta, are gehiago, aberri bat ordezkatzen du. Sorta honen amaieren bere hezurrak onbuaren pean lurperatu nahi dituela berresten du.

Mahastiak ere aipagai ditu inoiz. Izan ere, Letek ardoaren aipamenak egiten ditu maiz samar. Ardoaren unibertsoak katebegiaren funtzioa bete dezake bere abestietan: 'Neguaren zai'-n "ardo berriak onduko dira / mahastietan aihen zaharrak / gure oraina arrazoiturik /beste batzuren biarrak", kantatzen du belaunaldien arteko katea erakusteko. Aberastasuna, oparotasuna eta zori ona ere irudikatu dezake ardoak: 'Biographia' kantuan, adibidez, "Itzuliko dira exaltazio baten elikagai zaharrak, / uda ederrarekin kantak asmatutako irudi galkorrak / gorputzak, irriak, mahastien urrea, pozaren abarrak". Hala ere, kontrakoa ere irudikatu dezake ardoa nolakoa den zehazten badu: "ardo mindua edanaz / historiaren tabernan" aipatzen duenean 'Langile baten seme' abestian, adibidez. 'Haizea dator ifarraldetik' kantan ardoa zalantzaren indargarri da, lausotzaile: "Haizea dator ifarraldetik hego berotik ekaitza, / ez da nabari lanbro artean asaba zaharren baratza... / eguneroko lagunak ditut beldurra eta zalantza / ardo txar honek eragiten dit noraezeko balantza". Deskribatzaile huts ere bada zenbaitetan ardoaren aipamena, sinbologiarik gabea. 'Nafarroa, arragoa'-n: "Nafarroa, arragoa mahats eta gari", dio. Kanta honetan gauza bat eta bere aurkakoa aldamenean jartzen du behin eta berriz.

4. Ondorioak

Bi alde oso markatu ditu Leteren obrak. Bata, oso jasoa eta kontzeptuala da; hausnarketari emana. Eta bestea, lurtarragoa. Zenbaitetan bigarren alde hau lehenengoa deskribatzeko erabiltzen du oiartzuarrak. Badira gizateriaren ikuspuntu hiritarraren zenbait zipriztin bere lanetan. Industrian lanean jardundako urteen eta aitaren eraginen ondorioz ziurrenik, baina naturaren eragina askoz ere intentsoagoa da bere lanean.

Industrializazioak ekarri zuen alienazioaren aurkakotzat jotzen du natura, purutasunaren islatzat dauka.

Natura indar bizi bat da bere obran eta eraldaketarako duen gaitasunak txunditzen du batez ere. Zalantzari lotuta dago maíz aldakortasun hori eta tenperaturarekin oso lotuta askotan. Bestalde, eraldaketa horrek iragankortasuna ere seinalatzen du. Letek bere existentziaren hutsaltasuna adierazten du maiz zuhaitzen betierekotasunarekin kontrastean.

Bere kantatatik ondoriozta daiteke natura elementu menderakaitza dela alde batetik, baina aldi berean gizakiaren behar guztiak asetzeko kapaz dela. Ikuspuntu ekologista baino, naturarekiko maitasun sakon bat adierazten dute bere letrek.

Loreek txunditzen zuten bereziki eta haien edertasuna miresten zuen. Bizitzaren metafora gisa erabiltzen ditu gehienetan bere lanean. Gordetzen duten sekretua bistaratzeko zaindu beharreko izakiak dira loreak; egoki tratatu ezean ximelduko diren altxorrak.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Lan honen hurrengo urratsa Leteren eragin izan ziren poeten lanetan loreek zuten sinbologia aztertzea izango da eta baita Ez Dok Amairu-ko gainontzeko partaideen lanetan zuena aztertzea ere.

Loreen sinbologiaz gain, Leteren obrak badaude errekurrenteak diren gaiak, hala nola, eguneko orduak, heriotza, langileria, borroka... Banan banan deskodetu eta pilatuta aukeztea aurreragoko erronka izango da.oreen sinbologiaz gain, Leteren obrak badaude errekurrenteak

diren gaiak, hala nola, eguneko orduak, heriotza, langileria, borroka... Banan banan deskodetu eta pilatuta aukeztea aurreragoko erronka izango da.

6. Erreferentziak

Aristi, P. *(1985). Euskal kantagintza berria 1961-1985.* Erein.
Izagirre, K. (2017). *Elurra ikusi dut.* Elkar. Donostia.
Lete, X. (1974): *Xabier Lete*. Diska laburra. Elkar.
Lete, X et Lertxundi, A. et Zelaieta, A. (1974): *"Xabier Lizardi olerkari eta prosista*. Jakin, 14. Oñati.
Lete, X. (1976): *Xabier Lete eta Lourdes Iriondo*. Diska laburra. Edigsa.
Lete, X. (1976): *Kantatzera noazu*. LP-a. Elkar.
Lete, X. (1977): *Lore bat zauri bat*. LP-a. Elkar.
Lete, X (1981): *Urrats desbideratuak*. Gipuzkoako Arrezki Kutxa Probintziala. Donostia.
Lete, X. (1976): *Xabier Lete eta Lourdes Iriondo*. Diska laburra. Edigsa.
Lete, X. (1991): *Eskaintza*. LP-a. Elkar.
Lete, X. (1992): *Hurbil iragana*. LP-a. Elkar.
Lete, X. (2010): *Xabier Lete zuzenean. Errenteria 1999.IX.25.Azekn kontzertua*. 2 diska. A&M Kultur Promotorak.
Lete, X. (2004ko apirila): *"Xabier Leterekin kontu kontari" (Joxe Arregi)*. Hemen.
Muguruza, J. (2011): *Encuentros con el alma.* Alberdania.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau Eusko Jaurlaritzak sustatzen duen LAIDA, IT 1012/16 ikerketa proiektuaren baitan kokatu behar da. Ikerlanaren egilea Mikel Laboa katedrako bekaren onuradun izan da tesiaren lehen bi urtetan. Bi laguntza hauek gabe ezinezkoa zatekeen ikerlan hau.

Hitz barneko kode alternantzia euskara-gaztelaniaren kasuan: ezaugarri fonologikoen azterketa

Isasi-Isasmendi Landaluze, Arrate

Euskal Herriko Unibertsitatea

aisasiisasmend001@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Azkenaldian kode alternantzia ikertu duten hainbat lanen arabera, sistema fonologiko bakarra erabili dezakegu hiztunok hitz bakoitzaren errealizazio fonetikoan, eta ondorioz ezinezkoa da hitz bakarrean hizkuntza ezberdinetako elementuak txertatzea (MacSwan, 2005; MacSwan eta Colina, 2014). Alabaina, euskara eta gaztelaniaren arteko kode alternantzia hitz barnean ere ematen da, eta hori dela eta, sistema fonologikoak ez daudela guztiz bereizita eta sistemen artean interakzioa egon daitekeela proposatzen dugu. Honekin bat, erakutsi nahi dugu kode alternantziaren azterketa baliogarria dela hizkuntzaren ezaugarri orokorrak ikertzeko.

Hitz gakoak: kode alternantzia, hitz-barneko alternantzia, PF interfazea, egokitzapen fonologikoa

Abstract

According to recent approaches to code-switching, we can only use one phonological system in the phonetic mapping of each word, and therefore it is impossible to integrate elements from different languages within a word (MacSwan, 2005; MacSwan and Colina, 2014). However, code-switching between Basque and Spanish is also found in word internal position. Because of that, we propose that phonological systems may not be completely separate and that there may be a certain degree of interaction between them. In doing so, we also aim to show that the study of code-switching is relevant for investigating general properties of languages.

Keywords: code-switching, intra-sentential code-switching, PF interface, phonological adaptation

1. Sarrera eta motibazioa

Kode alternantziak, hau da, bi hizkuntza edo gehiagoren erabilerak hizketa jardunean, hizkuntzalari askoren arreta piztu du azken hamarkadetan. Kode alternantzia (KA, hemendik aurrera) aztergai zuten lehen lan ezagunak 1980 hasieran agertu ziren (Poplack, 1980; Polack eta Sankoff, 1981) eta ingelesa eta gaztelania zituzten ardatz kasu gehienetan. Hasierako azterlan hauetan alternantzia patroiak deskribatu eta hizkuntza aldaketa posible ez zen testuinguruak ere aztertu zituzten, corpusetan agertzen ziren egiturak azaltzeko "mugak" formulatuz. Ondorengo urteetan, KA beste hizkuntza pare batzuetan aztertu dute hainbat autorek (Joshi, 1985; Di Sciullo et al., 1986; Mahootian, 1993; Myers-Scotton, 2001) eta muga berriak proposatu dira KA gidatzen duten patroi orokorrak azaltzeko, hau da, edozein hizkuntza paretan gertatzen diren alternantzia kasuak azaltzeko.

Alabaina, orain arte proposatu diren muga gehientsuenak ez dira gai izan kasu guztiak azaltzeko hizkuntza pare berriak ikerketa eremura sartu direnean, eta hau dela eta, mugetan oinarritutako ikuspuntua alde batera utzi dute hainbat autorek. Ordez, proposamen berrietan programa minimalistaren (Chomsky, 1995) ideiak baliatu dituzte hizkuntzalari batzuek azken urteetan KA azaltzeko (Mahootian, 1993; Chan, 2003). Autore hauek KA hizkuntza gaitasunaren marko barruan ulertu behar dela aldarrikatu dute. Ondorioz, alternantziaren mugak gaitasun unibertsal horren mugak besterik ez lirateke, eta zehatzago, fonologiaren errealizazioarekin lotutako mugak.

Testuinguru honetan, euskara eta gaztelaniaren arteko KA aztertzea bereziki interesgarria eta egokia iruditzen zaigu bi hizkuntzen ezaugarri linguistikoak kontuan hartuta. Alde batetik, morfosintaxiaren aldetik oso diferenteak dira: euskara buru-azkena eta ergatiboa da eta kasuak eta postposizioak ditu, eta gaztelania aldiz hizkuntza buru-lehena, nominatiboa eta preposizioduna da. Bestalde, euskara eta gaztelaniaren sistema fonologikoak oso antzerakoak dira, tartean bost unitateko bokal sistema eta kontsonante asko partekatzen dituztelarik. Beraz, kasu hau bereziki aproposa da fonologiari lotutako alternantzia mugak proposatzen dituzten hipotesiak frogatzeko. Orain arte izan dira euskara eta gaztelaniaren arteko KA aztertu duten hainbat lan baliotsu (Epelde eta Oyharçabal, 2010; Ezeizabarrena, 2015; Iriondo, 2017), baina aipaturiko alderdi fonologikoa eta honi lotutako mugak ez dira aztertuak izan oraindik.

Ondorengo atalean, KA azaltzeko azken urteotan garatu den teoria baten azalpen labur bat emango da, programa minimalistaren ideietatik eraikia dena. Horrekin bat, teoria honetan zehazten diren hipotesiak eta hipotesi hauetatik sortzen diren KAren inguruko aurreikuspen unibertsalak zeintzuk diren zehaztuko dugu. Honi lotuta, aurreikuspen horiek euskara eta gaztelaniaren arteko alternantziari aplikatuko dizkiogu eta hipotesi horiek zuzenak izanez gero espero beharko genituzkeen emaitzak zeintzuk liratekeen zehaztuko dugu. 3. atalean datuak biltzeko metodologia azalduko dugu eta ondoren datuak aztertuko ditugu. Azkenik, lortutako emaitza horiek interpretatuko ditugu aipatutako ikuspegi minimalistak kontuan izanda.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. MacSwan: PF Interfaze Baldintza

MacSwanek KAn berezko mugarik ez dagoela proposatzen du hizkuntza gaitasun orokorraz haratago (ikus Chan (2003) eta Mahootian (1993) ere ildo bereko beste proposamen batzuetarako). Hartara, mugak oinarri dituzten aurretiko teorien laburpen eta kritika bat egiten du MacSwanek (2005), hainbat autorek proposatu dituzten eta ondoren baztertuak izan diren mugak aipatuz.

Hori dela eta, programa minimalistaren hainbat ideiatik abiatuz KAren teoria propioa gauzatzen du autore honek. Berau azaltzeko, gogoratu behar da aurrenik zein den programa minimalistak proposatzen duen hizkuntzaren deribazio prozesua. Minimalismoaren marko teorikoaren baitan, hizkuntzaren deribazioa gauzatzeko lexikoko elementuak numerazioan sartzen dira eta ondoren, Spell-Out izeneko pausuan, deribazioa banatu egiten da bitan. Batetik, PF izeneko interfazean (ingelesezko *phonetic form*-etik eratorria) hizkuntzaren forma hautemangarria islatzen da, hau da, material linguistikoak forma akustikoa eta hautemangarria eskuratzen du. Bestetik, LF interfazean (*logical form*-etik) forma kontzeptuala gauzatzen da sistema semantikoaren bitartez. Marko hau baliatuz, MacSwanek azaltzen du KAn hizkuntza diferentetako elementu lexikoak konputazio sisteman barneratzen direla elebakarretan hizkuntza bakarreko lexikoak egiten duen bezalaxe. Alabaina, Spell Out-ean deribazioa banatzen denean, ezaugarri egokiek forma fonetikoa hartzen dute PF interfazean, eta elementu lexiko bakoitza dagokion hizkuntzako sistema fonologikora bideratzen da.

Ondorioz, hizkuntza ezberdinetako morfemak batuta sortutako hitz konplexuak ezin dira gauzatu, hauen ezaugarriak ezin baitira bidali aldi berean bi sistema fonologikotara. Ideia hau PF Interfaze Baldintza deituriko teoreman, (PFIC ingelesez eta hemendik aurrera), jasotzen dute MacSwanek eta Colinak formalki. Teorema honen arabera, “elebidunek modu bereizian kapsulatutako sistema fonologiko bana dute beren errepertorioko hizkuntza bakoitzerako” (2014) eta buru sintaktiko bakoitzak forma fonetikoa hartu behar duenez Spell Out-ean, “buruen (hitzen) arteko mugan kokatzen da KA gauzatzeko aukera minimoa” (2014).

Beraz, MacSwanek eta Colinak mugetan oinarritutako aurreko autoreen ikuspegia baztertzen dute baina bestalde KA posible den testuinguruak definitzeko muga berri bat formulatzen dute, kasu honetan hizkuntzaren deribazio ezaugarri unibertsaletatik abiatuz: KA ezin da gauzatu sintaktikoki konplexuak diren hitzen barnean.

2.2. Ikerketa helburuak. Euskara-gaztelania KA ikuspegi fonologikotik

Aurreko lerroetan aipatutako ikerketa ildoan sakontze aldera, lan honek euskara eta gaztelaniaren arteko KAren alderdi fonologikoa aztertzea dauka helburu. Azterketa honen bitartez euskara eta gaztelania nahasten dituzten hiztunek egiten dituzten alternantzia motak ezagutu nahi ditugu, eta modu zehatzago batean, MacSwan eta Colinak proposatutako PFIC hipotesiaren aurreikuspenak betetzen diren ikusi nahi dugu.

Orain arte azaldu bezala, aipatutako hipotesiaren arabera KA ez da posible sintaktikoki konplexuak diren hitzen barnean (MacSwan eta Colina, 2014). Hori horrelaxe litzateke hizkuntzek beren PF propioa edo behintzat sistema fonologiko bereiziak dituztelako PFan, eta materiala horietako batera ala bestera bidali behar delako. Euskara eta gaztelaniaren arteko KAri erreparatuz, hipotesi honen arabera posible litzateke hitz barnean hizkuntza bietako elementuak aurkitzea baldin eta sistema fonologiko bakarraren bitartez islatzeko moduko egiturak izanez gero. Hau fenomeno oso arrunta litzateke euskara eta gaztelaniaren kasuan, bi sistema fonologikoek ezaugarri komun asko baitituzte.

Bestalde, KA ez litzateke posible izango hitz barnean bi hizkuntzek partekatzen ez dituzten ezaugarri fonologikoen kasuan. Beste era batera esanda, PFIC hipotesiaren arabera gaztelaniazko ezaugarri fonologiko partikularrak dituzten hitzak ezingo lirateke euskarazko material flexiboarekin

konbinatu euskal fonologiara egokitu ezean. Fonema mailan, aurreikuspen hau betetzen den ikusteko frikari horzkari ahoskabea, /θ/, erabil daiteke, gaztelaniaren kontsonanteen artean aurkitzen dena baina ez euskararen sisteman, tradizionalki behintzat (Oñederra, 2004). Beraz, aurreikusten dugu /θ/ fonema daroaten alternantzia kasuak ez direla hitz barneko posizioetan aurkituko. Prosodiari dagokionez, erdialdeko euskararen ezaugarri nagusienetakoa da azentua hasierako-osteko posizioan (bigarren silaban) izatea (Hualde, 2003), gazteleraz ohikoa den azken-aurreko azentu posizioaren ordez. Ondorioz, aurreikusten dugu gaztelaniazko azken-aurreko azentuera jarraitzen duten alternantzia kasuak ez direla hitz barnean aurkituko euskarazko flexioarekin konbinatuta.

3. Ikerketaren muina

3.1. Metodologia

Euskara eta gaztelaniaren arteko kontaktua ikertzeko corpus bat sortu da, hartarako euskarazko komunikabideetako saioetako 20 orduren transkribapena eginez. 20 ordu horietatik, 10 ordu Etb1 kateko Gure Kasa programari dagozkio, eta beste 10 orduak irratsaioetatik hartuak dira, 6 ordu Dida saiotik eta 4 Gaztea Box saiotik, biak Gaztea irrati katekoak. Esatari ofizialen eta kolaboratzaile ohikoen jarduna bakarrik transkribatu da, horrela hiztun profil bateratua sortzeko: guztiak dira gaitasun handiko euskal hiztunak, euren jardunean erakusten duten jarioak eta zuzentasunak adierazten duen bezala. Gaztelaniari dagokionez, ez daukagu baliabide zuzenik hizkuntza honetan duten gaitasunari buruz jakiteko, baina guztiak izanik hegoaldeko euskal herritarrak eta are komunikazio arloko profesionalak, baieztatu dezakegu gaitasun handia dutela hizkuntza honetan ere. Irrati eta telebista saioetako elkarrizketak Muysken-en (2000) KAren taxonomiari jarraituz transkribatu eta etiketatu dira sareko datu base batean, zeina laster publikoki eskuragai izango den internet bidez.

Aipatutako hiru programak gazteei zuzenduak dira eta era berean gazteak dira aurkezle eta esatari gehienak. Honi lotuta, erabiltzen den hizkera informala, naturala eta gazte jendeari lotutakoa da hein handi batean, eta beraz KA ugaria da hizketa jardunean, batez ere gaztelania eta ingelesarekin. Edozein kasutan, KA ez da maiztasun eta forma berberekin ematen esatari guztien kasuan; komunikabide publikoak izanik, esatari batzuk euskara hutseko jardunari lotuta daude, eta beste batzuek hizkuntzak nahasteko askatasun osoa daukate saioan duten pertsonaiaren rolaren arabera, Elorduik aztertu bezala (2016).

Edonola ere, lan honetan ez da kontuan izan aztertutako KA kasuen egilea zein den eta kasu guztiak ondo eraikitako alternantzia adibide naturaltzat hartu dira, esatari guztiak baitira gaitasun handiko euskara-gaztelania elebidunak. Hala ere, corpusean aurkitutako alternantzia kasu eztabaidagarri edo nabarmenak onargarriak direla ziurtatu dugu. Horretarako, 10 gazte aukeratu dira, guztiak euskara-gaztelania elebidun goiztiarrak (5 urte baino lehen bi hizkuntzak jasotakoak) eta bi hizkuntzetan antzeko gaitasuna dutenak, autoebaluazioen arabera. Horrez gain, KA egunerokotasunean praktikatzen duten gazteak dira, eta beraz alternantzia adibide posible eta ez posibleen inguruko intuizio sendoak dituzte. 10 pertsona hauei corpusean aurkitutako adibideak onargarriak eta naturalak diren galdetu diegu eta horretarako 1 (inondik ere onargarria) eta 7 (guztiz onargarria) arteko eskala batean ebaluatu dute audio alternantzia kasu bakoitza. Audio bidez eta bere testuinguruan eskaini zaie kasu bakoitza, hau da, hitza txertatzen den esaldi osoa izan dute entzungai.

Beraz, corpuseko datuak onargarritasun epaiekin osatu dira hipotesiei begira interesgarriak diren alternantzia kasuak aztertzeko. Zehazki, euskarak eta gaztelaniak partekatzen ez dituzten ezaugarri fonologiko bi, /θ/ fonema eta hitz azentua, hitz barneko alternantzia adibideetan bilatu ditugu, kasu hauek ematen diren ala ez ikusteko.

3.2. Emaitzak

- /θ/ fonema hitz-barneko KA kasuetan

Hainbat hitz barneko alternantzia kasutan aurkitu dugu /θ/ fonema gaztelaniazko hitz erroaren eta euskal flexioaren konbinaketaren ondorioz. Hauen artean izenak (1-3), adjektiboak (4-6) eta aditzak (7-8) aurkitu ditugu, besteak beste:

(1) Ementxe jarriko dugu oraintxe bertan Rosalíaren kantu birala, bai bideoagatik eta baita *temazo*agatik

(2) *Neceserr*a sin falta.

(3) Kasu onetan txakurrak sartu dio *picotazo*a oillarrari.

(4) Bai, frogatuta dago. *Cientifico*a.

(5) Aber txikis, ni naz oso *polifacetik*i eta dana kontrolaten dot

(6) Ta oain geoz ta obeto, o sea eztakit *concienteago*

(7) Ze zabize, neuri *vacila*ten

(8) Joe *emociona*ten naz apur bet e

Alternantzia kasu hauekin batera, kontrako adibideak ere aurkitu ditugu, hau da, /θ/ fonema euskal fonologiara egokituta duten adibideak eta ondorioz /s̪/ edo /s̪/ dutenak. Konparaketa egite aldera, aurreko zerrendako (2) eta (8) adibideak ondorengo (9-14) kasuekin erkatu daitezke:

(9) Neure aita *emoziona* itxen zan

(10) Egiten da *emoziona*tu

(11) *Emoziona* ba in naz baie ez olan negar

(12) Mai Alirirekin gaur Didan, nola egin, nola osatu udako *nezeserra*

(13) Bale, orduan *nezeserr*a aldatu

(14) Ori, sartu *nezeserr*ean, Marta Elvira

Azken zerrenda honetako adibideak askoz ere ohikoak dira corpusean, hau da, ohikoena da corpusean gaztelaniaren sistema fonologikoko fonemaren ordez euskarazko bat erabiltzea. Honek pentsarazi dezake (1-8) kasuak ezohikoak eta gaizki formatuak direla, baina onargarritasun epaietan guztiak onargarritzat eta naturaltzat jo dituzte hiztunek.

- Hitz azentua hitz-barneko KA kasuetan

Bestalde, gaztelaniaren azentu patroia jarraitzen duten hainbat hitz-barneko alternantzia kasu aurkitu ditugu, hau da, azken-aurreko silaban azentua eta euskal flexioa konbinatzen duten hitzak. Kasu honetan, alde batera utzi ditugu azterketarako Bizkaia iparraldeko euskalkiaren hiztun diren esatariak; erdialdeko euskara hitz egiten duten esatarien jardunean zentratu dugu azterketa, azken hauen azentu patroia baita gaztelaniazkoarekin konparatu nahi duguna.

(15) Eta aal bada, posible bada, apurtxo bat *pillotéo*an ere aritzea.

(16) Ja dagoeneko afalduta, traste guztiak *lavavajíllas*ean sartuta

(17) Ori da nik uste dut nire bizitzan daukadan *interrogánte*rik andiena

(18) Antton, baiño ola *torniquéte*a ingo zu.

(19) Ori da, ta baiña kontuz *posturéo*arekin ze momentu batetan.

(20) Jugosito *jugosíto*a.

(21) Die *supermájo*k

(22) Gai super *imaginatívo*a, tío.

Horrela, alternatutako izen (15-19) eta adjektibo (20-22) hauetan azken-aurreko silaban mantendu da azentua erro lexikoan, gaztelaniazko patroiari jarraituz. Postposizioen bidez euskarazko flexio materiala gehitzeak ez du aldatu jatorrizko azentu posizioa bi norabideetako batean ere: azentua ez da hasiera-osteko silaba posiziora aldatu euskararen fonologiara egokituz (**pillóteoan*), baina bestalde. gaztelaniazko azken-aurreko azentua ez da produktiboa izan flexio materiala gehitu zaionean, patroiak ez baititu euskarazko silabak kontatu azken-aurreko azentua ezartzeko (**pilloteóan*). Hala ere, corpusean aurkitzen diren hitz barneko alternantzia kasuetan patroirik ohikoena hasiera-osteko silaba azentua da:

(23) *Pingánillo*ak eta oriek guztiak jarri dira modan, erabat kezkatuta daude.

(24) *Remánga*tuta gaiñera, Cristiano estiloan.

(25) Esaten da filtrau in bi zala, o sea ja prensak bazakixela, ta orduan *komúnika*ua in bi zauien bai ala ba

(26) Bai, *pantálonet*ia ochentero, fuboleko pantaloneta orrek motzak zianak

(27) Orregatik esaten nizuen, ez, kontu, o sea, *desénmascara*tu ditzagun

(28) Ez, benetan, ori begira, hater izatearena bezela, ori da *postúreo*a

(29) Julen, ez, bat, ez bi, zazpi errezeta *preténdi*tzen dute egitea

(30) Orduan, ori bukatzen denean bilduko dira, egingo dute, ori *asésore*ekin beste billera bat

Onargarritasun epaietan, /θ/ fonemaren kasuan baino onargarritasun maila baxuagoa eman zaie (15-22) esaldiei. Hiztunek ez dituzte guztiz onargarritzat jo esaldi batzuk, batez ere (15) eta (19) esaldien kasuan eta horrez gain, esaldi guztietan ia hiztun guztiek euskarazko hitz azentua erabiltzeko joera adierazi dute. Hala ere, orokorrean esaldiak posibletzat jo dituzte.

4. Ondorioak

Emaitza hauek ez dituzte MacSwanen hipotesiei jarraituz egindako aurreikuspenak bete. Aztertutako bi ezaugarriak, /θ/ fonema eta hitz azentua, PFIC hipotesiak onartzen ez dituen alternantzia posizioetan aurkitu ditugu. Nahiz eta euskal fonologiari dagozkien ezaugarriekin ohikoagoak eta onargarriagoak diren kasu gehienetan aztertutako adibideak, posible da euskarazko flexioa eta gaztelaniazko ezaugarri fonologikoak dituen erroa konbinatzea hitz barneko posizioetan.

Hain zuzen ere, izan dira lehenago hainbat lan aipatutako bi teoriek baztertzen dituzten alternantzia motak aurkitu dituztenak, tartean swahili-ingelesa eta kroaziera-ingelesa hizkuntza pareetako KA aztertu duten hainbat lan (Jake et al., 2002). Alabaina, MacSwan eta Colinaren lanean ustezko kontra-adibide horiek tratatzen dira eta "adibide morfologiko hauek sintagma mailako hizki moduan" (2014) analizatu daitezkeela argudiatzen da. Ondorioz, ez lirateke egiazki hitz barneko KA kasuak izango. Honi jarraituz, lan honetan aurkeztutako hainbat adibide modu horretan aztertu litezke akaso PFIC hipotesia aplikatzen ez zaiela argudiatu aldera. Ordea, ez dirudi sintagma mailako hizki izaera hori ondorengo kasuak aztertzeko erabil daitekeenik:

(7) Ze zabize, neuri *vacila*ten

(8) Joe *emociona*ten naz apur bet e

Hain zuzen, interesgarria da bi adibide hauek, eta zehazki horietan lehena Poplackek emandako eta MacSwanek (2000) erabiltzen duen adibide klasikoarekin konparatzea:

(44a) *Juan está eat-iendo
Juan be/1Ss eat-DUR
'Juan jaten ari da'

Bi kasuetan (7) eta (44a), alternatutako elementua aditz erro bat da eta flexio morfologikoa gehitu zaio aspektu duratiboa edo jarraia adierazteko. MacSwanen arabera, (44a) ez da gramatikala *eatiendo* hitzak hizkuntza diferentetako material fonologikoa daramalako eta honen ondorioz deribazioak huts egiten duelako Spell Out-ean, morfema bakoitza ezin delako PF ezberdinetan gauzatu aldi berean. Euskara eta gaztelaniaren kasuan, baina, (7) zuzena eta onargarria da.

Bada, hala ere, (7) eta (8) moduko adibideak PFIC hipotesiaren baitan ulertzeko beste modu bat; azken hamarkadetako hizkuntza kontaktuaren eraginaren ondorioz /θ/ fonema euskal sistema fonologikoaren parte dela ondorioztatu ahalko litzateke. Hain zuzen, Oñederra et al-ek (2015) elebitasun goiztiarraren eraginez azken belaunaldietan hasitako eta oraindik martxan den aldaketa fonologikotzat hartzen dute fonema honen erabilera euskaran. Ildo honetan, lan honek aldaketa fonologiko hori baieztatuko luke. Aterabide honek, baina, ez luke azalduko zergatik kasu gehienetan fonema berri horren ordez euskarazko /s/ fonema azaltzen den, egokitzapena gauzatuz; /θ/ euskal fonemako kontsonantea balitz sistema bereizi eta zurrun batean, /θ/>/s/ ez litzateke emango, baina hiztun eta testuinguru berberetan bi fonemak tartekatzen dira.

Hitz azentuari dagokionez, zailagoa dirudi aurkitutako emaitzentzat antzeko azalpen bat ematea hizkuntza aldaketa oinarri hartuta, kasu honetan euskarak eta gaztelaniak bateragarriak ez diren ezaugarri fonologikoak baitituzte. Bi ezaugarriak kontuan harturik, MacSwanek proposatutako alternantziaren ikuspegi minimalista mantendu nahi izanez gero euskara eta gaztelaniaren kasurako, bi PFen arteko interakzio maila bat onartu beharko litzateke eta are MacSwanek aipatzen duen PF guztiz bereizien ideia alboratu. Hain zuzen, euskara eta gaztelania moduko hizkuntza berdintsuetarako (fonologiaren aldetik) bi PF interfaze izatea baino sinpleagoa eta zentzuzkoagoa litzateke bakarra izatea eta bertako material eta arau fonologiko gehienak partekatuak izatea. Ikuspegi hau hainbat

lanetan aurki dezakegu fonologia eta hizkuntza jabekuntza ikertzen duten autoreetan, tartean Oñederra et al-en: "Oro har ematen du elebidun goiztiarrek ez dituztela fonema inbentario bereziak, baizik eta bereganatu dituzten hizkuntza bien unitateak biltzen dituztela, eta unitate horiek erabiltzen dituztela hizketa bahetzeko oharmenaren bidez" (2014). Iruditzen zaigu mota honetako proposamen batek hobeto azalduko lituzkeela hemen aztertu ditugun alternantzia kasuak eta hizkuntza kontaktuaren ondoriozko aldaketa prozesuak, sistema fonologikoen arteko (edo baitako) interakzio edota interferentziak azaltzeko bidea erraztuko luke eta.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Lan honetan gaztelaniazko bi ezaugarri fonologiko aztertu dira hitz-barneko KA kasuetan. Azterketa honetatik atera diren emaitzak eta ondorioak balioztatzeko, baina, beharrezkoa litzateke ezaugarri fonologiko horien azterketa sakonagoa egitea eta bestelako aldagai batzuk kontuan izatea. Adibidez, KA estigmatizatutako praktika denez gero, jakin beharko litzateke hizkuntza jarrerak eta identitateak zer puntura arte baldintzatzen duen /θ/ ala /s/ fonema ekoiztea. Horrez gain, gaztelania eta euskararen KAn nahasten diren bestelako ezaugarri fonologiko batzuk ere ikertu beharko lirateke, hemen aurkeztutako emaitzekin bat datozen ikusteko. Hartara, bereziki interesgarria litzateke gaztelaniaz haratago, euskara eta frantsesaren arteko KA ere aztertzea ikuspegi fonologiko berberetik. Jakina da euskara eta frantsesaren artean ezberdintasun fonologikoa handiagoa dela gaztelaniaren kasuan baino, eta orain arteko lanek erakusten dute posible dela, adibidez, frantses bokal sudurkariak mantentzea euskarazko jardunean maileguen kasuan (Oñederra et al., 2014).

Modu honetan, KAren azterketa baliatu ahal izango litzateke euskarak bizi dituen fonologia mailako aldaketak hobeto ezagutzeko. Bestalde, ikerlerro honek ikuspegi berritu bat ekarriko luke KAren eta elebitasunaren azterketa orokorrera, bi hizkuntzen fonologiak aldi berean nola erabiltzen diren ikertzeko datu adierazgarriak eskainiko lituzke eta. Hau ikusita, iruditzen zaigu azpimarratzekoa dela KAren azterketak fenomeno linguistiko orokorragoei buruz datu berriak emateko duen gaitasuna. Horretarako, baina, beharrezkoa litzateke KAren azterketa beste arlo batzuetako ikerlanarekin uztartzea, hala nola fonologian, hizkuntzaren jabekuntzan eta hizkuntzaren prozesamenduan egiten den lanarekin.

6. Erreferentziak

Chan, B. H. (2003), Aspects of the Syntax, the Pragmatics, and the Production of CodeSwitching. Cantonese and English, *Berkeley Insights in Linguistics and Semiotics,* 51 (2), Peter Lang, New York.

Chomsky, N. (1995): *The Minimalist Program,* MIT Press, Cambridge, MA.

Di Sciullo, A.M., Muysken, P. eta Singh, R. (1986), Government and code-switching, *Journal of Linguistics,* 22, 1-24.

Elordui, A. (2016), Elebakartasunetik heteroglosiara: Gaztea Irratia, bernakulizazioa gazte-komunikabideen diseinu sozioestilistikoan, *Uztaro,* 97, 31-52.

Epelde, I. eta Oyharçabal, B. (2010), Perpaus barneko hizkuntza lerratzeak (HL) ekialdeko euskal elebidunetan, *ASJU*, 52, 55-64.

Ezeizabarrena, M. J. (2014): Kode alternantzia elebidun txikien hizkuntzak bereizteko gaitasunaren adierazgarri, in Ezeizabarrena M.J. eta Gómez, R., *Eridenen duzu zerzaz kontenta. Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008),* EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo, 207-225.

Hualde, J.I. (2003): From phrase-final to post-inital accent in Western Basque, in P. Fikkert and H. Jacobs, *Development in prosodic systems*, Mouton de Gruyter, Berlin, 249-281.

Iriondo, A. (2017), Kode-alternantzia elebidun gazteetan: DS nahasiak, *Gogoa*, 16, 25-56.

Joshi, A. (1985): Processing of sentences with intrasential code switching, in David R. D., Lauri K., eta Arnold M.Z., *Natural language parsing: Psychological, computational and theoretical perspectives,* Cambridge University Press, Cambridge.

Jake, J, Myers-Scotton, C. eta Gross, S. (2002), Making a minimalist approach to codeswitching work: Adding the Matrix Language. *Bilingualism: Language and Cognition* 5 (1), 69-91.

López, L., Alexiadou, A. eta Veenstra, T. (2017), Code-Switching by Phase, *Languages,* 2 (3), 9.

MacSwan, J. (2000), The architecture of the bilingual language faculty: evidence from intrasentential code switching, *Bilingualism: Language and Cognition*, 3 (1), 37-54.

——————(2005), A Minimalist Approach to Intrasentential CodeSwitching, *Italian Journal of Linguistics,* 17, 55-92.

MacSwan, J. eta Colina, S. (2014): Some consequences of language design: Code switching and the PF interface, in MacSwan, J., *Grammatical Theory and Bilingual Codeswitching,* MIT Press, Cambridge, MA, 185–200.

Mahootian, S. (1993): *A Null Theory of Code-Switching,* Ph.D dissertation, Northwestern University.

Myers-Scotton, C. (2001): The matrix language frame model: Developments and responses, in Jacobson, R., *Codeswitching worldwide II*, Mouton de Gruyter, Berlin, 23-58.

Muysken, P. (2000): *Bilingual Speech,* Cambridge University Press, Cambridge.

Oñederra, M.L., Jauregi O. eta Epelde, I. (2014), Hiztunaren fonema inbentarioa eta elebitasun goiztiarra: euskara gehi frantsesa vs. euskara gehi gaztelania, *Lapurdum*, 18, 75-95.

Oñederra, M.L. (2004): *Fonetika fonologia hitzez hitz*, EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.

Poplack, S. (1980), Sometimes I'll start a sentence in spanish y termino en español, *Linguistics,* 18, 581-618.

Poplack, S. eta Sankoff, D. (1981), A formal grammar for code-switching, *Papers in Linguistics,*14, 3-45.

EusTimeBank-TL corpusa: denbora-informaziodun testuetatik denbora-lerroetara

Altuna, Begoña[1]; Aranzabe, María Jesús[1] eta Díaz de Ilarraza, Arantza[1]

Ixa Taldea
Euskal Herriko Unibertsitatea

begona.altuna@ehu.eus

Laburpena

Ikerketa-lan honen helburua da denbora-informazioa etiketatuta duen EusTimeBank corpusa oinarri hartuta, denbora-lerroak eskuz etiketatuta dituen EusTimeBank-TL corpusa sortzea. KroniXa bezalako tresnek automatikoki sortzen dituzte denbora-lerroak eta horiek ebaluatzeko sortu da corpus hori. Lan honetan corpusa eraikitzeko egindako urratsen berri ematen da. Urrats horiek dira gertaerak kronologiako uneetan kokatzeko jarraitu beharreko irizpideak zein diren azaltzea, irizpide horiei jarraituz bi etiketatzailek egindako lana alderatzea eta ebaluatzea, eta, behin hori guztia eztabaidatuta, urre-patroia osatzea eta zein erabilera duen azaltzea.

Hitz gakoak: Denbora-informazioaren prozesamendua, denbora-lerroak, urre-patroia, etiketatzearen azterketa

Abstract

The goal of our work is creating the manually annotated EusTimeBank-TL timeline corpus based on the temporally annotated EusTimeBank corpus. Tools such as KroniXa automatically generate timelines and the corpus has been created for tehir evaluation. In this work we describe the process of the creation of the corpus. Those steps are defining the annotation guidelines for anchoring events to time points, comparing and assessing the annotation work two annotators have done following those guidelines and, after a discussion has been conducted, building the gold standard database and describing its uses.

Keywords: Temporal information processing, timelines, gold standard, annotation analysis

1. Sarrera eta motibazioa

Hizkuntzaren Prozesamenduko (HP) ataza nagusietako bat testuetako informazioa automatikoki erauztea da. Horretarako, tresna automatikoak garatu behar dira eta, askotan, horiek garatzeko oinarrian ikasketa algoritmoak daude. Ikasketa algoritmoek testuetako informazio esanguratsua markaketa-lengoaien bidez etiketatuta duten testuak (urre-patroiak) behar dituzte. Horretan datza corpus etiketatuen interesa. Gainera, corpus horiek garatutako tresnak ebaluatzeko baliabide garrantzitsuak dira.

Denbora-informazioaren kasuan, *zer noiz* gertatzen den identifikatzen da. Esaterako, (1) adibideko esaldian Apple-ren kapitalak jasandako hiru hazkunde (*hirukoiztu*, *bikoiztu* eta *%16 hazi*) eta bakoitza noiz gertatu zen (*2004*an, *2005*ean eta *2006*an, hurrenez hurren) ageri dira.

(1) Apple-ren kapitala **hirukoiztu** egin zen *2004an*, **bikoiztu** *2005ean* eta % 16 **hazi** *2006an*.

Informazio hori HPko tresnekin baliatu ahal izateko, denbora-informazioa etiketatzeko markaketa-lengoaien bidez etiketatu behar da. 1. irudian, (1) adibideko esaldiaren etiketatzea irudikatu dugu EusTimeML markaketa-lengoaia (Altuna *et al.*, 2016) erabilita. Ikus daitekeenez, gertaerek `<EVENT>` etiketa hartzen dute eta denbora-adierazpenek, `<TIMEX3>`. Etiketa bakoitzak atributu zerrenda bat hartzen du eta horien bidez gertaeren edo denbora-adierazpenen atributuak (mota eta balio normalizatuak, besteak beste) esplizitu egiten dira. Halaber, gertaeren eta denbora-adierazpenen artean aldiberekotasuna (*IS_INCLUDED*) adierazten duten denbora-erlazioak etiketatu dira.

1. irudia. (1) adibideko esaldiaren etiketatzea EusTimeMLren bidez

Informazio hori baliatuta, 2. irudian ageri den denbora-lerroa sor daiteke. Denbora-lerro hori eraikitzeko, (1) adibideko esaldiko gertaerak gertatzen diren uneetara ainguratu edo lotu ditugu. Horretarako, zein gertaera zein unetan gertatu den kontuan izan dugu.

2. irudia. (1) adibideko esaldiko denbora-informazioan oinarrituta sortutako denbora-lerroa

Euskarazko denbora-informazioaren prozesamenduan, EusTimeML markaketa-lengoaia definitzeaz gain, horri jarraituta, EusTimeBank corpusa (Altuna, 2018) sortu dugu eta euskarazko denbora-informazioa automatikoki erauzten duten EusHeidelTime (Altuna *et al.*, 2017) eta bTime (Salaberri Izko, 2017) tresnak garatu ditugu. Zehazki, EusHeidelTimek denbora-adierazpenak identifikatzen eta sailkatzen ditu, eta ISO-8601 arauaren araberako balio normalizatua (ISO-TimeML working group, 2008) esleitzen die; bTimek, berriz, gertaerak eta denbora-erlazioak identifikatzen eta sailkatzen ditu.

EusHeidelTimek eta bTimek denbora-informazioa etiketatuta duten testuak itzultzen dituzte. KroniXa sistemak, etiketatuta dagoen informazio horretan oinarrituta, testuetako gertaerak ardatz kronologikoan kokatzen ditu. Lan honetan, KroniXa ebaluatzeko sortu dugun denbora-lerroak eskuz etiketatuta dituen EusTimeBank-TL corpusa nola garatu dugun deskribatuko dugu.

2. Arloaren egoera eta ikerketaren helburuak

Denbora-informazioa automatikoki tratatzeko sistemek informazio linguistikoa etiketatuta duten corpusak hartzen dituzte oinarritzat. Hain zuzen ere, mota horretako corpusen bitartez tresna horiek entrenatu eta ebaluatu egiten dira. KroniXa garatzeko eta ebaluatzeko baliabideak aukeratzeko, beste hizkuntzetan denbora-lerroen inguruan egin diren lanak aztertu ditugu .

2.1. Arloaren egoera

Denbora-lerroak automatikoki sortzeko saiakerak nabarmen ugaritu dira denbora-informazioa erauzteko sistemek denbora-informazio normalizatua erabilgarri egin dutenean. Esaterako, ikergaiaren gaurkotasunaren eredu da 2015ean SemEval ebaluazio-saioan egin zen denbora-lerroak sortzeko ataza (Minard *et al.*, 2015). Ataza horretan, hainbat sistema lehiatu ziren atazan definitutako denbora-lerroak eraikitzen eta, gaur egun, denbora-lerroak ebaluatzeko erabiltzen den metrika definitu zen. Ebaluazio-metrikak *Temporal Awareness Score* metrika (UzZaman *et al.*, 2012) eta gertaeren posizio erlatiboak hartzen ditu kontuan.

Gerora ere ugaritu dira denbora-lerroak automatikoki sortzeko sistemak. Reimers et al.-ek (2016) testuko gertaerak gertatzen diren egunetan ainguratzen edo kokatzen dituen sistema garatu dute. Cheng et al.-ek (2018) ere kronologiako uneen balio absolutuak hartzen dituzte denbora-lerroak sortzeko oinarri gisa. Leeuwenberg et al.-ek (2018), aldiz, denbora-lerroak sortzen dituzte gertaeren arteko posizio erlatiboetan oinarrituta.

Euskarari dagokionez, KroniXa sistemak testuko gertaerak kronologiako uneetan kokatzen ditu. Horretarako, oinarritzat hartzen ditu batetik, bTimek eta EusHeidelTimek lortutako denbora-informazioa eta, bestetik, euskararen prozesamendu-katetik (Otegi *et al.*, 2016) lortutako dependentzia sintaktikoen informazioa.

Testu bakarretik denbora-lerroak sortzen dituzten sistemak ebaluatzeko, ez da oraindik erabilera zabaleko urre-patroirik sortu. Ondorioz, tresnak ebaluatzeko unean uneko urre-patroiak sortu dira. Hain zuzen ere, urre-patroi funtzioa betetzen duen EusTimeBank-TL sortu dugu KroniXa ebaluatzeko.

2.2. Helburuak

Lan honen helburu nagusia da euskarazko denbora-lerroen EusTimeBank-TL corpusa sortzea. EusTimeBank corpusean (Altuna, 2018) etiketatuta dagoen denbora-informazioa (gertaerak, denbora-adierazpenak eta horien arteko denbora-erlazioak) oinarritzat hartuta, gertaerak kronologiako uneetan eskuz ainguratu dira. EusTimeBank-TL urre-patroitzat hartuko dugu eta denbora-lerroak automatikoki sortzen dituen KroniXa tresna ebaluatzeko erabiliko dugu. Helburu nagusi hori lortzeko, jarraian zerrendatu ditugun urrats hauek definitu ditugu:

- etiketatze-ataza eta irizpideak definitzea
- etiketatzaileen lanak ebaluatzea eta konparatzea
- denbora-lerroak sortzeko irizpide bateratuak definitzea eta urre-patroia sortzea

Egin ditugun urrats horiek hurrengo atalean deskribatuko ditugu.

3. Ikerketaren muina: testuetako denbora-lerroen eskuzko etiketatzea

Urre-patroitzat hartzen den EusTimeBank-TL corpusa sortzeko definitu ditugun etiketatze-ataza eta -irizpideak azalduko ditugu atal honetako 3.1 azpiatalean. Ondoren, bi etiketatzailek sortu dituzten denbora-lerroak konparatuko eta ebaluatuko ditugu 3.2 azpiatalean eta, jarraian, etiketatzaileen lanen azterketan identifikatutako zailtasunak kontuan hartuta, urre-patroia sortzeko prozesua deskribatuko dugu 3.3 azpiatalean.

3.1. Etiketatze-atazaren eta irizpideen definizioa

EusTimeBank corpusaren ebaluaziorako azpicorpusa osatzen duten albisteak erabili ditugu denbora-lerroak sortzeko. Corpus hori EusTimeMLri jarraituta etiketatuta dagoenez[1], markaketa-lengoaia horrek eskaintzen duen informaziotik gertaerak, denbora-uneak (egunak, orduak, etab.) adierazten dituzten denbora-adierazpenak eta horien artean sortzen diren denbora-erlazioak baino ez ditugu kontuan hartu.

Zehazki, hauek dira etiketatzaileei eman zaizkien irizpideak gertaera eta denbora-adierazpenak denbora-lerroetan koka ditzaten:

- Testuko informazioa baino ezin da erabili denbora-lerroan eta ezin da testuan ez dagoen informaziorik gehitu.
- Testu etiketatuan gertaera etiketa duen elementu oro agertuko da denbora-lerroan.
- Testuan uneak (datak eta orduak) adierazten dituzten denbora-adierazpenak baino ez dira denbora-lerroko aingurak edo ainguratze-puntuak izango.
- Testuan gertaera zein unetan gertatu(ko) den agertuz gero, gertaera une horretan ainguratuko da.
- Testuko gertaera testua idatzi den unean gertatzen bada edo egia bada, gertaera hori dokumentuaren sorreradatari (*DCT, Document Creation Time*) lotuko zaio.
- Gertaera ezin bazaio aingura zehatz bati lotu, XXXX-XX-XX aingurari lotuko zaio, betiere denbora-lerroan kokagune egokiena mantenduz.

Zer-nolako denbora-lerroak sortu definitu ondoren, bi etiketatzailek irizpide horiei jarraituta denbora-lerroak sortu dituzte. Horretarako, aurrez prestatutako kalkulu-orriak erabili dituzte, formatuan bat etortzea errazteko. Esperimenturako erabili ditugun testuak eta denbora-lerroak luzera ezberdinetakoak badira ere, denbora-lerro bakoitza definitutako formatuan sortzeak batez besteko ordubeteko lana eskatu du.

[1] Ikus 1. irudiko etiketak, atributuak eta horien balioak.

Eskuzko denbora-lerro baten eredua jarri dugu 3. irudian, eta urdin argiz markatu ditugu (1) adibideko aingura-gertaera erlazioak. Ikus daitekeenez, lehenengo zutabean unea-gertaera pareak denbora-lerroan hartzen duen posizioa (*Position ID*) definitu da[2]. *Timex Token*, *Timex ISO Value* eta *Timex Form* zutabeek denbora-uneari buruzko informazioa dute: denbora-unea testuan zein tokenek[3] adierazten duten, ISO-8601 ereduari jarraituta hartzen duen balio normalizatua eta denbora-adierazpenaren forma, hurrenez hurren. Jarraian, gertaera adierazten duen tokenaren identifikadorea (*Event Token*) eta testuan duen forma (*Event Form*) daude. Amaitzeko, eztabaidan baliagarriak izango diren iruzkinak gehitzeko tartea ageri da *Notes* zutabean.

3. irudia. Denbora-lerro baten eskuzko etiketatzea

Position ID	Timex Token	Timex ISO Value	Timex Form	Event Token	Event Form	Notes
1	w229	2004	2004an	w226	hirukoiztu	
2	w232	2005	2005ean	w231	bikoiztu	
3	w62,w63	FY2006	tarte berean	w64	irabazitako	
4	w91	2006	2006an	w89	igo	
4	w237	2006	2006an	w236	hazi	
5		XXXX-XX-XX		w123	iragarri	hemen?
5		XXXX-XX-XX		w155	iragarria	korref w123
5		XXXX-XX-XX		w156	zuen	
6	w52,w53,w54	FY2007	urte ekonomikoaren hasieran	w55	bikoiztu	ondorioa geroago dago
6		FY2007		w59	salmentak	
6		FY2007		w76	irabazita	
6		FY2007		w79	hautsi	
6		FY2007		w133	hobeak	
6		FY2007		w134	izan	
6		FY2007		w142	izan	
6		FY2007		w153	izango	
7	w158,w159,w	FY2007-Q1	urte ekonomikoko lehen hiruhilekoan	w179	saldu	berez F2007-Q1 eta 2006-Q4 berdinak dira
7	w158,w159,w	FY2007-Q1	urte ekonomikoko lehen hiruhilekoan	w182	horrek	
7	w158,w159,w	FY2007-Q1	urte ekonomikoko lehen hiruhilekoan	w186	salmentak	hemen?
7	w158,w159,w	FY2007-Q1	urte ekonomikoko lehen hiruhilekoan	w190	hazi	hemen?
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w44	izan	
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w42	eskari	
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w17	hazi	
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w29	igoera	korref w17
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w100	hazi	korref w17
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w103	ekoiztutako	hemen?
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w108	egon	
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w239	hazkunde	hemen?
8	w19,w20	2006-Q4	azkeneko hiruhilekoan	w244	salmenta	hemen?
9	w47	2006-12	Gabonetako	w48	salmenta	
10	w23,w24,w25	2006-12-30	2006ko abenduaren 30ean	w26	amaitu	

Formatu hori egokia da konparazioa errazteko, amaierako denbora-lerroan agertzen den informazioaz gain, informazio gehigarria ere baduelako. Hala, automatikoki sortutako denbora-lerroak ebaluatzeko, eskuzko etiketatzetik informazioa erauzi eta SemEval-2015ko atazan definitutako formatura moldatu dugu. Formatu horretan, aingura-gertaera erlazioak kronologikoki ordenatuta adierazten dira eta une berean gertatzen diren gertaerak multzokatzen dira. SemEvaleko formatu hori etiketatzaileen lana ebaluatzeko ere erabili dugu.

3.2. Etiketatzaileen lanen ebaluazioa eta konparaketa

Etiketatze-lana egin ondoren, sortutako denbora-lerroak aztertu, aspektu korapilatsuak komentatu eta ezberdintasunak eztabaidatu ditugu. Horretarako, etiketatzaileek ebaluazio-corpuseko 7 dokumentutan egindako lana konparatu dugu.

Etiketatzaileak bat etorri diren ikusteko, lehenik bi etiketatzaileen lanen arteko adostasuna neurtu dugu SemEval-2015eko atazako metrika erabilita. Horren bidez, dokumentu mailako gertaeren ordenaren doitasuna, estaldura eta horien arteko batez besteko harmonikoa (F neurria) neurtu ditugu. 1. taulan ikus daitekeenez, doitasuna % 61,83koa da, estaldura % 62,61koa eta F neurria % 62,22koa.

1. taula. Etiketatzaileen arteko adostasuna

Doitasuna	Estaldura	F neurria
61,83	62,61	62,22

Emaitza horiek erakusten dute testuetako informazioaren parte handi bat berdin antolatu dutela etiketatzaileek. Hala ere, agerian geratu da testuak interpretatzeko aukera bat baino gehiago izaten dela. Hain zuzen ere, ez da adostasun osorik egon denbora-lerro bat eraikitzean ere. Hala, desadostasunak zein izan diren ere aztertu dugu.

[2]Denbora-aingura bakoitzak posizio bat hartzen du eta aldi berean gertatzen diren gertaerek posizio bera hartzen dute.

[3]Tokenak esanahi osoa duten unitate minimoak dira; hau da, hitzak ez ezik puntuazio-markak, zenbakiak, laburtzapenak edo antzeko beste edozein karaktere.

Denbora-lerroak sortzean gertaerak denbora-aingurei lotu dizkiegunez, azterketaren lehen urratsean aingura berak identifikatu diren aztertu dugu. Horretarako, testuan esplizitu agertzen diren denbora-ainguretatik denbora-lerroetan zein kokatu diren identifikatu dugu. Orokorrean, aingura berak identifikatu dituzte bi etiketatzaileek eta kasu bakarrean baino ez dugu aurkitu unea adierazteko murriztapena betetzen ez duen denbora-aingura bat.

Hala eta guztiz ere, aingura egokiak denbora-lerroan kokatzean, anbiguotasuna dagoela ikusi ahal izan dugu. Arestian 3. irudian ikusi bezala, aingura batzuek ISO-8601 balio zehatza hartzen dute eta beste batzuek XXXX-XX-XX moduko balio zehaztugabeak. Balio esplizituei dagokienez, etiketatzaileek granularitatearen araberako ordena (unitate handienekoak aurretik) zaindu dute eta, ondorioz, balio esplizitua duten ainguruak beren artean ondo ordenatu dituzte denbora-lerroa orraztean egindako akats bat salbu.

Aingura zehatzak kokatzeko arazorik egon ez bada ere, erreferentzia lausoa adierazten duten aingurak ordenatzean desadostasunak ikusi ditugu. Esaterako, 4. irudian adierazi nahi izan dugunez, (2) adibideko denbora-adierazpenak ezberdin ordenatu dituzte. Etiketatzaile batek (A) *aspaldian* unea (2. posizioan) *uztailaren hondarrean* (4. posizioan) baino atzerago kokatu du eta beste etiketatzaileak (B) kontrako ordena interpretatu du. Izan ere, *aspaldian* moduko une zehaztugabeak irakurlearen interpretazioari lotuta daude.

(2) Kataluniako enpresan **aspaldian** da lanean (...) **uztailaren hondarrean** erabakitako adjudikazioa kontratuan ofizial egin behar da.

4. irudia. Balio zehaztugabeen eragina ainguren ordenan

Etik.	Position ID	Timex Token	Timex ISO value	Timex Form	Event Token	Event Form
A	2	w158	XXXX-XX-XX	aspaldian	w159	da
	4	w214,w215	2014-07	uztailaren hondarrean	w216	erabakitako
B	2	w214,w215	2014-07	uztailaren hondarrean	w216	erabakitako
	3	w158	XXXX-XX-XX	aspaldian	w159	da

Era berean, kontuan izan behar da XXXX-XX-XX bezalako aingura zehaztugabeen anbiguotasunak aingura-gertaera pareen posizio absolutuetan duen eragina. 5. irudian bi etiketatzaileen lanen laginak parean jarri ditugu. Ikus daitekeenez, biek ordenatu dituzte zuzen *ekainaren hasierako* eta *ekainaren 3an* ainguruak baita horiei gertaera berak ainguratu ere. Etiketatzaile batek (B), ordea, bi aingura horien artean zehaztugabeko *XXXX-XX-XX* ainguradun erlazioa gehitu du eta horrek ondorengoen posizio absolutuak baldintzatu ditu.

5. irudia. Balio zehaztugabeen eragina ainguren ordenan

Etik.	Position ID	Timex Token	Timex ISO value	Timex Form	Event Token	Event Form
	3	w29,w30	2009-06	ekainaren hasierako	w26	kendu
	3	w29,w30	2009-06	ekainaren hasierako	w11	kenduko
A	3	w29,w30	2009-06	ekainaren hasierako	w27	nahi
	4	w54,w55	2009-06-03	ekainaren 3an	w56	izango
	4	w54,w55	2009-06-03	ekainaren 3an	w58	entzunaldia
	3	w29,w30	2009-06	ekainaren hasierako	w26	kendu
	3	w29,w30	2009-06	ekainaren hasierako	w27	nahi
B	4		XXXX-XX-XX		w11	kenduko
	5	w54,w55	2009-06-03	ekainaren 3an	w56	izango
	5	w54,w55	2009-06-03	ekainaren 3an	w58	entzunaldia

Gertaeren ainguratzeari ere erreparatu diogu. Zehazki, gertaerak aingura berei lotu zaizkien aztertu dugu. Testuan esplizituki agertzen diren aingurak eta horiei esplizituki lotzen zaizkien gertaerak denbora-lerroan kokatzea ez da lan zaila eta era bertsuan identifikatu dituzte bi etiketatzaileek. Hala ere, hain lotura zuzena ez duten gertaerak ainguratzean ezberdintasun nabariak izan dira. Arazoa azaltzeko, (3) adibideko esaldia hartu dugu adibide gisa.

(3) ... *ostiralean* **jakinarazi** zuen bere kontzesionarioetakoa 1.100 inguru ixteko **asmoa zuela**.

(3) adibidean ikus daitekeenez, *ostiralean* izan zen *jakinarazpena*. *Asmoa izatea*, ordea, data berean (*ostiralean*) edo beste une zehaztugabe batean gertatzen dela interpretatu dute etiketatzaileek.

Aipatu bezala, oro har adostasun nabarmena egon da, baina hizkuntzaren beraren anbiguotasunak eragin handia izan du eta desadostasunerako patroiak aurkitzen saiatu gara. Etiketatzaileen lana aztertzean, hiru anbiguotasun-

fenomeno nagusi identifikatu ditugu: i) iraupen luzeko gertaeren ainguratzea, ii) korreferenteak diren gertaera-adierazpenak ainguratzea eta iii) diskurtso zuzen zein zeharkakoan agertzen diren gertaerak ainguratzea. Halaber, mundu ezagutzaz baino ezin desanbigua daitezkeen ainguraketak ere identifikatu ditugu.

Lehen kasuistikari dagokionez, denbora-lerroak eraikitzeko gidalerroetan adierazten da i) gertaera gertatzen den denbora-uneari ainguratuko zaiola eta ii) gertaera aingura bakarrari lotuko zaiola. Erregela horien arabera, iraupen luzeko gertaerak denbora-lerroko hainbat aingurari lot dakizkioke, baina bakarra aukeratu behar da.

(4) *Ekainaren 1a* bitarteko epea **du**.

Esaterako, (4) adibidean denboran luzatzen den *epea izatea* agertzen da. Izan dokumentua sortu zen datan zein *ekainaren 1ean*, gertaera horrek egia-balioa du eta zilegi da biei lotzea. Etiketatzaileek ere hala jokatu dute eta bakoitzak *du* gertaera aingura bati, sorrera-datari edo *ekainaren 1*ari, lotu dio.

Korreferenteak diren gertaerak ainguratzean ere aingura erabakitzeko irizpide desberdinak hartu dituzte etiketatzaileek. Gertaera bat aingura bakarrari lot dakiokeenez, gertaera horri erreferentzia egiten dioten adierazpen guztiak aingura berari lotu behar zaizkio. Kasu gehienetan ez da arazorik egon, baina korreferentzia ebazteko kasu zailak ere identifikatu ditugu. Esaterako, (5) adibideko *ofizialtzeko* eta *hori* gertaera beraren bi adierazpen dira, baina aingura banari (kurtsibaz) lotuta daude testuan. Gertaera-adierazpen horiek denbora-lerroan zein aingurari lotu erabakitzea zaila da, kontuan izanda balizko testuinguruetan daudela gertaera horiek.

(5) Bada aukeraren bat (...) *bihar bertan* **ofizialtzeko** (...), baina oso litekeena da **hori** *datorren astean* gertatzea.

Bestalde, bi gertaera-adierazpenen artean egiazko korreferentzia-erlaziorik dagoen ere aztertu dugu. Izan ere, gertaera bera den edo mota bereko beste gertaera bati erreferentzia egiten zaion erabakitzea ez da beti erraza. Adibidez, (6) adibidean *kontzesionarioak ixtea* aipatzen da. Batetik, etorkizunean egingo den gertaera da eta bestetik duela urte asko egin beharrekoa. Ondorioz, gertaera bera izanagatik ere, bi gauzatze dagoela interpreta daiteke (bat errealitatean egin ez bazen ere). Sinpletasunaren izenean, ordea, egokiena da gertaera bakartzat hartzea eta, ondorioz, aingura berari lotzea.

(6) ...*kontzesionarioetatik 1.100 ixteko* asmoa duela ... Jendeak pentsa dezake duela urte asko egin beharrekoa zela **hori**.

Testuan agertzen diren aipuetako gertaerak ainguratzean ere desadostasunak sortu dira. Diskurtsoa aztertzean, testuaren sorrera uneaz gain, iterazioaren unea ere kontuan hartu behar da. Horrek gertaeren ainguruak definitzean desadostasunak ekarri ditu, zailagoa egiten baita gertaerak zein uneren arabera ainguratu behar diren erabakitzea.

(7) Obamaren administrazioak *esan zuen* ez ziola diru-laguntza gehiagorik **emango** enpresari (...) betetzea adosten ez badute.

(7) adibideko esaldian *esan zuen* aditzak diskurtsoa sartzen du testuan; hain zuzen ere, diru-laguntzak ez emateari buruzko mezua. Etiketatzaileetako batek *emango ziola* lehenaldian (dokumentua sortu baino lehen) kokatu du eta besteak, etorkizunean (dokumentua sortu ondoren); aditz-denborak inplika dezakeena desberdin interpretatuta.

Amaitzeko, etiketatze-lanean azaleratutako zalantzak aztertu ditugu. Etiketatze-lanen azterketan ikusi bezala, hizkuntzaren beraren anbiguotasuna izan da atazaren zailtasuna justifikatzeko faktorerik garrantzitsuena. Beste faktore batzuek ere eragina izan dute, ordea. Zehazki, kazetaritza-testuen formak ere eragina izan du. Esaterako, albisteetan ohikoa izaten da, tituluaren ondoren, testu-gorputzeko informaziorik garrantzitsuena *lead* delakoan adieraztea. Gure corpuseko testuetan, *lead*eko aditzen denbora eta gorputzekoa ez dira beti bat etorri eta horrek gertaera bera bi aditz-denboraren bidez adieraztera eraman du.

(8) Akordio bat **egin zuen** Fiat autogilearekin. (...) Bitartean, akordio bat **egin du** Fiatekin.

Adibidez, (8) adibideko *egin zuen* eta *egin du* aditzek gertaera berari egiten diote erreferentzia. Aditz-denborari erreparatuz gero, ordea, badirudi lehena testuaren sorrera-unetik urrunago gertatu zela bigarrena baino, eta bi gertaera ezberdin direla pentsa daiteke.

Kazetaritza-testuen beste ezaugarri bat denbora-adierazpenen trataera da. Corpusean hainbat aldiz identifikatu dugu asteko eguna erabili dela testua publikatu den egunari erreferentzia egiteko. Hiztunok joera dugu asteko eguna eta testua ekoitzi den eguna bat datozenean, asteko egunak astebete lehenagoko edo ondorengo egunari erreferentzia egiten diotela pentsatzeko.

(9) General Motorsek **ostiralean** jakinarazi zuen kontzesionarioetako 1.100 inguru ixteko asmoa duela. (Sorrera data: 2009-05-15, ostirala)

Esaterako, (9) adibideko esaldia irakurtzean, *ostiralean* denbora-adierazpenari *2009-05-08* balioa esleituko genioke bai aditza lehenaldi burutuan dagoelako, bai iterazioaren egunari erreferentzia egiteko asteko eguna erabiltzea arrotz zaigulako. Testuingurua ezagututa,ordea, data zuzena *2009-05-15* dela egiazta dezakegu.

Hala, etiketatzeak konparatu, desadostasunak aztertu eta zailtasunak azaleratu ondoren, urre-patroia sortu dugu.

3.3. Etiketatze-irizpide bateratuen definizioa eta urre-patroiaren sorrera

Bi etiketatzaileen lana konparatu ondoren, urre-patroia bi fasetan sortu dugu. Lehenean, etiketatzearen azterketan landutako dokumentuak egokitu ditugu. Bi etiketatzaileen lanak kontuan hartuta, desadostasunak banan-banan aztertu eta horiek era bateratuan tratatzeko irizpideak finkatu ditugu gidalerroak eguneratzeko. Hala ere, etiketatzeen analisia egin dugunean ikusi bezala, batzuetan zenbait gertaeraren arteko ordena anbiguoa da eta kasu horietan bi etiketatzaileen artean adostutako ordena aukeratu dugu.

Bigarren fasean, gainontzeko denbora-lerroak izan ditugu aztergai. Etiketatzaile baten lana oinarritzat hartuta, gidalerro berrien araberako berreraikitzea egin dugu. Zehazki, berriz testua hartuta denbora-lerroko aingurak, gertaerak eta horien arteko ordena zuzena den egiaztatu dugu. Anbiguotasun-kasuetan bi etiketatzaileek adostutako ordena aukeratu dugu.

Denbora-lerroetako informazioa zuzena dela iritzi dugunean, ebaluazio-sistemak onartzen duen formatura bihurtu ditugu urre-patroiko denbora-lerroak KroniXak sortutakoak ebaluatu ahal izateko.

4. Ondorioak

Lan honen helburua automatikoki sortutako denbora-lerroak ebaluatzeko urre-patroia sortzea zen. Teknikoki zailtasunak gutxi izan badira ere, anbiguotasuna ebazteak edota testuetako informazio inplizitua interpretatzeak nabarmen oztopatu dute etiketatze-lana unean uneko erabakiak hartu behar izan baitira.

Testuak interpretatzeko anbiguotasunak agerian utzi ditu zailtasun batzuk. Denbora-lerroen azterketak erakusten duenez, testu beretik pertsona desberdinek denbora-lerro bera sortzea zaila da. Izan ere, gertaeren arteko segida logikoa (kausa-ondorio erlazioak, denbora-erlazio esplizituak, etab.) kontuan izanda ere, gertaera batzuen arteko ordena hainbat modutan interpreta daiteke.

Ondorioz, hizkuntzaren anbiguotasunagatik eta mundu errealeko informazioa eskuratu ezinagatik, gertaerak ordenatzean, bi interpretazio onargarri dagoela ikusi dugu. Gauzak hala, denbora-lerroen ebaluazioari dagokionez, ezin esan dezakegu eztabaidaren ondoren osatu dugun urre-patroia denik testuko denbora-informazioa adierazteko era zuzen bakarra.

Era berean, aukera zuzen bat baino gehiago egoteak orain arte baliatutako denbora-lerroen ebaluazio-erabakiak ezbaian jartzen ditu eta erronka berriak azaleratzen ditu, gaur egun arte automatikoki sortutako denbora-lerroak ordena bakarra onartzen duen urre-patroi bakarrarekin konparatu izan baitira. Etorkizunean, egoera anbiguoak okertzat hartzen ez dituzten ebaluazio-neurriak eta sistemak sortu behar izango dira eta urre-patroietan aukera aniztasuna nola islatu erabaki behar izango da.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Denbora-lerroen urre-patroia KroniXaren funtzionamendua ebaluatzeko sortu dugu. Zehazki, urre-patroitzat hartu dugun corpusa tresnak automatikoki sortutako denbora-lerroekin erkatzeko erabiliko dugu. Hala ere, KroniXa hobetzen jarraituko badugu, tarteko ebaluazioak egiteko corpusa sortu behar izango dugu, tresna horrekin ebaluatzeko eta ebaluaziorako denbora-lerroekiko gehiegizko egokitzapena (*overfitting*) saihesteko.

Denbora-lerroen ebaluazioan aurrera egiteko, anbiguotasuna nola islatu da etorkizuneko erronkarik handiena.

Alde batetik, anbiguotasuna kontuan hartzen duen urre-patroia nola sortu erabaki behar izango dugu. Bestetik, anbiguotasun hori ontzat hartuko duen ebaluazio-sistema definitu behar izango dugu.

KroniXak testuetako denbora-lerroak sortzen dituenez, erabilgarria izan daiteke Humanitate Digitaletako (HD) hainbat alorretan. Esaterako, testuen laburpena egiteko, gai bati buruzko iturri desberdinetako informazioa kronologian kokatzeko edota infografiak sortzeko oinarria izan daiteke.

6. Erreferentziak

Altuna, Begoña, 2018. *Denbora-informazioaren azterketa eta corpusaren sorrera*. Donostia: Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa saila, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU) tesia.

——, María Jesús Aranzabe, eta Arantza Díaz de Ilarraza. 2016. Euskarazko denbora-egiturak etiketatzeko gidalerroak v2.0. Technical report, Lengoaia eta Sistema Informatikoak Saila, UPV/EHU. UPV/EHU/LSI/TR;01-2016. `https://addi.ehu.es/handle/10810/17305`.

——, María Jesús Aranzabe, eta Arantza Díaz de Ilarraza. 2017. EusHeidelTime: Time Expression Extraction and Normalisation for Basque. *Procesamiento del Lenguaje Natural* 59.15–22. `http://journal.sepln.org/sepln/ojs/ojs/index.php/pln/article/view/5488`.

Cheng, Fei, eta Yusuke Miyao. 2018. Inducing Temporal Relations from Time Anchor Annotation. In *Proceedings of the 2018 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long Papers)*, 1833–1843. Association for Computational Linguistics.

ISO-TimeML working group. 2008. Language resource management – Semantic Annotation Framework (SemAF) – Part 1: Time and events. International Standard ISO/CD 24617-1(E), International Organization for Standardization, Switzerland. `http://lirics.loria.fr/doc_pub/SemAFCD24617-1Rev12.pdf`.

Leeuwenberg, Artuur, eta Marie-Francine Moens. 2018. Temporal Information Extraction by Predicting Relative Time-lines. In *Proceedings of the 2018 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 1237–1246, Stroudsburg, PA, USA. Association for Computational Linguistics. `http://aclweb.org/anthology/D18-1155`.

Minard, Anne-Lyse, Manuela Speranza, Eneko Agirre, Itziar Aldabe, Marieke van Erp, Bernardo Magnini, German Rigau, eta Ruben Urizar. 2015. SemEval-2015 Task 4: TimeLine: Cross-Document Event Ordering. In *Proceedings of the 9th International Workshop on Semantic Evaluation (SemEval 2015)*, 778–786, Denver, Colorado. Association for Computational Linguistics.

Otegi, Arantxa, Nerea Ezeiza, Iakes Goenaga, eta Gorka Labaka. 2016. A Modular Chain of NLP Tools for Basque. In *Proceedings of the 19th International Conference on Text, Speech and Dialogue — TSD 2016, Brno, Czech Republic*, ed. by Petr Sojka, Aleš Horák, Ivan Kopeček, eta Karel Pala, volume 9924 of *Lecture Notes in Artificial Intelligence*, 93–100. Springer International Publishing.

Reimers, Nils, Nazanin Dehghani, eta Iryna Gurevych. 2016. Temporal Anchoring of Events for the TimeBank Corpus. In *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*, 2195–2204, Berlin, Germany. Association for Computational Linguistics.

Salaberri Izko, Haritz, 2017. *Rol semantikoen etiketatzeak testuetako espazio-denbora informazioaren prozesamenduan daukan eraginaz*. Donostia, Euskal Herria: Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea tesia.

UzZaman, Naushad, Hector Llorens, James F. Allen, Leon Derczynski, Marc Verhagen, eta James Pustejovsky. 2012. TempEval-3: Evaluating Events, Time Expressions, and Temporal Relations. *Computing Research Repository (CoRR)* abs/1206.5333. `http://arxiv.org/abs/1206.5333`.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan hau Eusko Jaurlaritzaren Ekonomia, garapen eta azpiegitura sailak finantzatutako MODENA: Neurona-eredu aurreratua kalitate handiko itzulpengintza automatikorako proiektuari (KK-2018/00087), Espainiako Ekonomia eta Lehiakortasun Ministerioaren PRO-SAMED: PROcesamiento Semántico textual Avanzado para la detección de diagnósticos, procedimientos, otros conceptos y sus relaciones en informes MEDicos proiektuari (TIN2016-77820-C3-1-R) eta Europar Batasunaren LINGUATEC: mugakide diren hizkuntzen arteko lankidetza eta ezagutza-transferentzia hizkuntza-teknologian proiektuari (EFA227/16) esker egin da.

Tipi-tapa euskararen erritmoan: Korrikako abestien bilakaera, 1980-2019

Agirre Zapirain, Ugaitz
Experiencia moderna ikerketa taldea, UPV/EHU
ugaitzagirre@gmail.com

Laburpena

Euskal Herriko azken hamarkadetako testuinguruan garrantzia handia izan du musikak ideia ezberdinak plazaratzeko. Eragin horretaz jabetuta, bestelako ekimenek musikaren bidez luzatu nahi izan dute euren mezua. Korrika ekimen kulturala horren adibidea da, eta bere ibilia aztertzen badugu edizio bakoitzean sortu den abestiaren bidez, euskaltasuna ulertzeko modu ezberdinak daudela ikus daiteke. Hori horrela izanda, 1980tik gaur egun arteko Korrikako kantak, kontrakultura fenomenoaren parte, identitate aldaketa horien izandako eraginak aztertuko dira artikulu honetan.

Hitz gakoak: Euskaltasuna, Euskal musika, Kontrakultura, Korrika

Abstract

Music has been an important key when publishing different ideas in the Basque Country during the last decades. Since the new initiaves had realised this, they have been trying to expand their message using music. The cultural initiative Korrika is an example of that, and if we focus on their carrer, we will realise that there are different ways of understanding basquism depending on the song you listen to. In this article, we are analising the causes of identity changes visible between the different Korrika ´s songs since 1980.

Keywords: Basquism, Basque music, Counter-Culture, Korrika

1. Abestiek ezkutatzen dutena

Bi urtetik behin Korrikaren sukarra zabaltzen da Euskal Herriko txoko ezberdinetan. Lehenik, leloa zein irteera eta helmuga herriak izango direnak aurkezten dituzte AEK-ko antolatzaileek; eta gerora, edizio horretako abestia izango dena plazaratzen da. Aurtengo "Klika" deituak zalaparta andana sortu du sare-sozial eta bestelako espazioetan. Atzean zerbait pisuzkoa izan behar duelakoan, eta abestiak Korrikaren bueltan eratzen den euskaltasuna eta euskal musikaren ibilera historikoa aztertzeko baliagarri direlakoan, heldu zaio azterketa honi.

2. Interes akademikoa zein soziala handitzen

Euskal musikaren inguruko ekoizpena handituz doa, nahiz eta txikia den beste musiken aldean. Gotzon Barandiaran egile duen *Hitzen ahairea. Zeri kantatzen diogu euskaldunok?* (2018) gaiaren inguruan dagoen azken lana da. Bertan, idazleen eta musikarien arteko elkar lanean oinarritutako abestien azterketa egiten du idazleak, bai eta hari historiko bat iradoki garaian garaiko ideiak, kezkak, asmoak, utopiak, minak deskribatuz. Bestalde, Alberto Irazuk rockaren eta bertsolaritzaren arteko harremanak azaltzen dituen *Rocka puntua!* (2017) lana dago. Ion Andoni del Amoren *Party & Borroka. Jóvenes, música(s) y conflicto(s) en Euskal Herria* (2016) eta Josu Larrinagaren *Euskal musika kosmikoak. Euskal musika popularra gizartearen isla eta aldatzailea* (2016) doktorego tesi biren emaitza ditugu. Biak ala biak musikak euskal gizartearen identitatean izandako eraginak aztertzen dituzte. Horiez gain, Elena Lopez Aguirreren lanak ditugu: *Del txistu a la telecáster: crónica del rock vasco* (1996), *Historia del rock vasco. Edozein herriko jaixetan...* (2011) eta *Neskatxa maite. 25 mujeres que la música vasca no debería olvidar* (2015). Eta ezin ahaztu Pako Aristik garaiko kronika gisa argitaratutako *Euskal kantagintza berria, 1961-1985* (1985).

Hala ere, horiek ez dira euskal musika gaitzat duten lan bakarrak. Musikarien biografiak, garai konkretuagoetan oinarritzen diren lanak, doktorego tesi zenbait, artikulu akademikoak, musika bestelako gaien laguntzaile moduan agertzen den argitalpenak... Musikaren gaiak interesa pizten du, agian gehiago publiko zabalagoarentzat hurbilago dauden eremuetan, hala

nola prentsan edota dibulgazioan; nahiz eta unibertsitateko esparruetan bere tokia egiten ari den belaunaldi berriekin.

Bestalde, Korrika bera ere hizpide izango denez lan honetan, azpimarratu nahi da Teresa del Valleren *Korrika. Rituales de la lengua en el espacio* (1988) liburua. Urte mordoa izan arren, gaurkotasun handiko gakoak eskaintzen ditu Korrika bera ulertzeko. Azken urteetan zenbait argitalpen egin dira gaiaren inguruan ere, artikulu formatuetan edota ikus-entzunezkoetan, eta batik bat esperientzia konkretuak dituzte mintzagai.

Hori horrela, ikerketa honek helburu jakin bi ditu:

1. Korrikako abestiak azaltzen duten euskaltasunaren bilakaera nolakoa izan den aztertzea.
2. Prozesu hori kontrakulturaren logikan ulertzea.

3. Korrikako abestiak: Korrika bezain performatiboak

3.1. Zergatik kontrakultura?

1960ko hamarkada historia unibertsalaren mugarri izan da. Euskal Herriari dagokionez, Joxe Azurmendiren hitzetan:

> "Aro berri bat hasi da sortzen derrotatik eta desenkantutik [...], fedegabetasunaren itsasoan jaio eta geratzeko. Esperantzak hil dira. [...] Horixe da Leturia halaber: fede baten, esperantza baten «lilura» absolutu baten iluntzea eta zuloa. Dena lilura hutsa izan da [...]. Bestelako Euskal Herri baten esnatzea da –mendeetatik!" (Azurmendi, 1998: 33)

Modernitatea deitu izan den garaiaren krisia da Azurmendik erakusten duena, testuinguru globalean hartu behar den krisia. Jean-François Lyotardek Modernitatearen metaerrelatuen krisia deitua, Ilustrazio garaitik zetorren garapen teknologikoak gizarte hobea ekarriko zuen ideiarekin amaitzea izan zen (Lyotard, 1987: 10). Liluramendutik irtete horretan kokatu behar da kontrakultura, Theodore Roszakek planteatutako kontzeptua. Bere arabera, kontrakultura indarrean dagoen gizarte ereduaren, hau da, teknokraziaren aurkakoa den mugimendua da. Azken finean, teknokrazia da lehenago esandako ideia modernistaren emaitza: gizartea eta bere funtzionamendua era guztiz kualitatiboan ulertzen da (Roszak, 1981: 20-21) eta makineria soziala bermatuko duten "adituak" hezten ditu horretarako (*Ibid.*: 35). Horrek aurka, honela definitzen du kontrakultura:

> "...una cultura tan radicalmente desafiliada o desafecta a los principios y valores fundamentales de nuestra sociedad, que a muchos no les parece siquiera una cultura, sino que va adquiriendo la alarmante apariencia de una invasión bárbara" (*Ibid.*: 57)

1960an hasten den kontrako mugimendu hori aldaketaren aldeko mobilizazioa da, eta batzuetan bestearen aurka eta besteetan bere buruaren aurka eraldatzen joango da. Richard Vinenek "68 luzea" deitutakoa 60 eta 70. hamarkadei erreferentzia eginez (Vinen, 2018: 29-55) edo Greil Marcusek ikusten duen jarraipena ondorengo punk mugimenduarekin ere (Marcus, 1993), kontrakulturaren metamorfoseatzeko ahalmena erakusten dute.

Zentzu horretan ulertu behar da jarrera horietako musikaren indarra. Eneko Bidegainek adierazten du Euskal Herriaren lurraldetasunaren kontzientzia eragile nagusiak izan zirela kultura eta euskalgintza (Bidegain, 2018: 90). Simon Frithek kultur esparruaren ikerketan ondorioztatu du musikak identitate indibiduala eta kolektiboa eraldatzeko indarra eskaintzen duela esperientziaren bidez eta edonolako mugak gainditzeko forma kultural egokiena dela (Frith, 1996: 213). Identitatea mugikorra baita Frithentzat, eta horrek modernitatean definitu ziren identitate estatikoekin apurtzen du: "La identidad es *móvil*, un proceso y no una cosa, un

devenir y no un ser; [...] la mejor manera de entender nuestra experiencia de la música [...] es verla como una experiencia de este *yo en contrucción*" (*Ibid.*: 184).

Baina musikak identitatearengan duen eragina ez da hain sinplea ere, eta Eduardo Apodakaren ekarpenak ideia batzuk argitu ditzake, beti ere azken 60 urteetako euskal musika popularrera mugatuta (Larrinaga, 2016). Bi kontzeptu bereizten ditu Apodakak: identitatea eta anomalia. Lehena, jokaera (praktika) arautuen egitura da. Bigarrena, aldiz, egitura zalantzan jartzen duen matxinoa. Anomaliak txertatu daitezke identitatean; horrek, ordea, lehenaren subordinazioa eskatzen du, identitateari aldaketa mantsoak gustatzen baitzaizkio (Apodaka, 2015). Bi kontzeptu horiek kontrakulturaren logikan txertatu daitezke, eta hain zuzen Roszak berak ere ohartarazten du egitura teknokratak deskontentua asimilatzeko duen indarraz, eta tesi hori dute eskuartean Heathek eta Potterek *The Rebel Sell* (2004) liburuan.

Barandiaranek euskaraz abestea nahikotzat hartzen du kontrakulturala izateko euskal musika, 80. hamarkadaz ari dela (Barandiaran, 2018: 135). Testuinguruan jarriz gero, ulertu behar da euskal kantagintza Pako Aristik "txanpiñoien aroa" deitua (Aristi, 1985), hots, protesta kantuaren eztanda pasa berritan zela, eta euskaltasuna monopolizatuta zela jarrera eta estilo musikal jakin batzuetan. Beraz, Hertzainak bezalako talde bat anomalo, kontrakultural agertzen da euskal eszenan[1]. Baina 1961ean Mixel Labegeriek hasiera emandako kantagintza berrian joera anomaloak eta kontrakulturalak hasieratik topatzen ditugu: Joxe Mari Iriondok Manuel Olaizola *Uztapide* bertsolariari jarritako twist-dun puntua (Irazu, 2017: 13), 1960ko azaroko *Enbata* aldizkariaren alean Soroak laukoteari egiten zaion kritika "gitarra española" euskalduna ez dela argudiatuz (Lopez Aguirre, 2011: 34), Errobiren doinu rockeroak euskaldunaren "amerikanizazioa" zela salatzen zuen Manex Pagolak (Aristi, 1985: 88), Hemendik at! techno taldearen aurkako "hau ez da gure estiloa!" oihuak (del Amo, 2016: 21)...

Euskal musikaren popularraren historia jokaera anomaloz betea dago, kontrakultural gisa hartu daitezkeenak, eta estilo hegemonikoen kontra jartzen da garaian garaiko ezaugarriekin.

3.2. Euskararen erritmoa

Korrika aipatu berri den garai gatazkatsutik sortu zen. 1968an euskara batuaren oinarriak jarri zituen Euskaltzaindiak Arantzazuko bilkuran, eta euskararen egoera ikusita, euskalduntze programa bati eman nahi zaio hasiera erakundetik. Hala, 1975ean Alfabetatze Euskalduntze Erakundea (AEK) sortzen da. AEK-ko hainbat bileren ostean, dirua lortzeko ekimen bat sortzea erabakitzen da eta hori izan zen Korrika: hamaika egunez gelditu gabe egingo zen errelebo lasterketa zeinak Euskal Herriko geografia zeharkatuko zuen (del Valle, 1988: 75-85). Ekimenak, halaber, edizio orotan ezberdinak diren ezaugarri batzuk ditu: leloa, irudia eta kantua. Abestiek ezaugarri jakin batzuk dituzte: bi urtez behineko maiztasunarekin egiten den kantua da, musikaria eta letragilea ezberdinak dira ediziotik ediziora eta abestia enkargu bidez egiten da. Gaia da aldatzen ez dena: Korrika eta euskara, nahiz eta bien interpretazioa ezberdina izaten den egileen arabera. Hori horrela, zaila da bereizketa handiak egitea. Asmoa ere ez da hori, Korrikako abestien bilduma bilakaera baten erakusleiho baita. Horregatik, hemen proposatzen dena da bilakaera hori azaltzea eta hausnartzea hartu dituen zio ezberdinen inguruan, euskal musikan ematen diren aldaketen isla izan ohi direnak gainera.

1980koa den lehen abestiak sakontasun berezia merezi du. Xabier Amuriza bertsolariak idatzi zuen letra, bai eta kantatu ere. Kantu honek ondorengo abestien oinarriak jarri zituen, bai bederen diskurtsoari dagokionez. Egiturari erreparatuz gero, pop abesti baten eskema du: lelo bat behin eta berriz errepikatzen dena abestian zehar (kasu honetan hiru aldiz), eta tartean, bi paragrafo ditu, bertsoaren forma hartzen dutenak.

Leloan kokatuz, Korrikaren indarra azpimarratzen da "Bat korrika, bi korrika, milaka korrikari" horrekin, bildu nahi duen jendetzaren erakusgarri. Eta korrikalari guzti horiek badute helburu edo lelo bat bigarren esaldian: "Euskal Herri guztietan denok bai euskarari!" Bi aspektu

1 Josu Zabalak *Salda badago* dokumentalean aipatzen du: "El estilo vasco era, en el campo musical, los cantautores; en el campo lírico, el pueblo, pero muy idealizado. Muy... no sé. Parecía que Euskadi era una cosa que flotaba. Y para nosotros el pueblo era nuestro bar, nuestro ambiente, hacer el amor, y vivir."

nabarmentzekoak dira esaldi horretan. Batetik, geografiari dagokiona. Lehen edizioko irudia bera korrikaren ibilbidea izan zen, Euskal Herria osatzen duten zazpi lurralde historikoen profil lauso bat irudikatuz. Gainontzeko mapetan bereizketak egiten badira ere, kasu honetan ez dago barne mugarik probintziak euren artean aldentzen dituena. Halere, ez da lurraldearekin legitimatzen kohesioa, baizik hizkuntzarekin *denok bai euskarari* horrekin adierazita dagoena. Gogoan izan behar da aurreko hamarkadako "Bai euskarari" ekimenaren jarraipen moduan agertzen zaigula Korrika (del Valle, 1988: 78-83), eta beste ikerketa baterako emango lukeela iritzita, besterik gabe iradokiko nuke euskara eta kultur adierazpenen (nagusiki musikarena) harremanak gune itxietatik Korrika bezalako performanceetarako jauzia eman zuela. Garaiak aldatuz zihoazen, eta *24 ordu eskaraz* edo *Bai Euskarari* bezalako jaialdi masiboen arrakastarik akaso ez zuen lortuko euskararen aldeko borrokak 80ko hamarkadan, eta ez soilik Auritz Aurtenetxek aipatzen duen musikaren funtzio aldaketa eta profesionalizazioaren inguruko eztabaidengatik (Aurtenetxe, 2013: 340). Euskal kontrakulturaren barruan rockaren eta bereziki punkaren anomaliak agertzen dira eta bi aldeak batzeko hamarkada osoa pasa beharko da.

Amurizagana itzulita, bertsoetan duen diskurtsoa aztertzean, lehenik eta behin euskararen aldeko borrokan bi subjektu bereizten ditu: euskaldunak eta euskaldun gai direnak. Eta bien arteko anaitasuna eta batasuna egiten duena ez da odola (50. hamarkada amaieratik ukatzen joan zen ikuspegi aranista hain zuzen), baizik euskara bera. Beraz, lehen bertsoan protagonistak identifikatzen ditu, eta amaierako puntuan, Korrikako kantetan hain ohikoa den sujerentziaren edota aginduaren esferan mugitzen den bokatiboa darabil: "Guk ere bai, zuk ere bai, esan euskarari bai". Eta ikusgai den eran, beste behin *bai euskarari* kontzeptua txertatzen du.

Bigarren bertsoan, euskararen identitatearen oinarria hizkuntza dela azpimarratzen da *hutsik* eta *biluzik* bezalako hitzak erabiliz. Hortik abiatuta, herriaren kontzeptua (zentzu politikoan) gehitzen du diskurtsoan esaten duenean "Ez dugu nahi Euskadirik / euskaraz izan ezik". Sabino Aranaren arabera, euskara galtzeak ez lukeen deus askorik esan nahi euskaldun arraza kutsatu ezean beste arrazekin, eta espainiarretatik bereizteko errusieraz hitz egin zezaketen (Amezaga, 1994: 38). Orain, aldiz, euskarak ematen dio zentzua proiektu politikoari, eta ezaugarri hori kantu denetan konstantea izango da. Egoeraren larriaren zertzeladak ageri dira azken puntuan "esan baietz eta korri / ez gero, *orain* baizik" dioenean (neronek indartua).

Musikari dagokionez, soiltasun handikoa da. Leloa abesbatza batek abesten du, emakume ahotsak nabarmentzen direna, eta bertsoak Amurizak berak kantatzen ditu, atzetik txalapartaren ttakun hotsa entzuten delarik. Diskurtsoak hartzen du garrantzia, bertsoaren bakardade horretan geratzen da eta konpainia egiten dio hamarkada eta erdi lehenago ia ahaztetik berreskuratua izandako bertako instrumentuak.

Beraz, lehen edizioko abestiak jartzen ditu Korrikaren diskurtso musikatuak izango dituen oinarri batzuk: nor den subjektua, zer ezaugarri dituen, zer den euskara subjektuarentzat eta zein den subjektuaren lurraldea. Gehien bat subjektuaren ezaugarriak izango dira aldatzen joango direnak Euskal Herriko gizartean gertatzen diren aldaketak medio. Halere, XXI. mendera iritsi arte antzekoa izango da mezua. Musikari dagokionez, aldiz, aldaketa nabarmenak ematen dira, eta diskurtsoan aipatzen diren ezaugarriak musika estiloarekin konfrontazioan imajinatzeak sortuko ditu egonezinak.

Lehenik, abiatu gaitezen diskurtsoaren bilakaera aztertzen. 1980koa Korrikari forma eman zion hamarkada izan zen, eta forma emate horretan aldeko eta kontrako jarrerak topatu zituen. Kontrakotasun hori 1991. urteko Korrika arte ikusgarriak dira: Eganek alderdikeria salatzen du bere kantuarekin, Lontxo Aburuza euskararen aurkako erasoez mintzo da, Xanti eta Maiderren bertsoetan "[euskara] hil nahiean dabiltza" diote, Akelarre berak iradoki dezake historian zehar euskarak jasandako mespretxua. Baina guztietatik markatuena Irigoien anaiek eta Mikel Erramuspek egindako kantua da, 7. ediziokoa. Bertan, euskararen aurka daudenak bihurtzen dira protagonista, eta ez diete hitz onik eskaintzen ez poliziari, ez nekazariari, ez langileari, ez gazte maiteminduari. Kantu hori ulertzen dut Iparraldean bizi zen euskararen aurkako atmosferak eraginda. Geroztik ez da egiten aurka daudenen kontrako aipurik.

Esan dezakegu aurrekoari segituz, Korrikako gutasuna (abestien letra-egileen arabera beti ere) oposizioan eraiki zitekeela. Halere, 91ko abestiaz gain, ez dago halako kontrajartzerik. Euskal identitatea hizkuntzak egiten du, *euskara da euskaldun egiten gaituena* (G. Aresti) edo *herria da gorputza, hizkuntza bihotza* (F. Aire, Xalbador) premisak daude kantuen atzean. Bigarrenari jarraikiz, herriaren inguruko gogoetak behin baino gehiagotan egiten dira. Fermin Muguruzaren "Big Beñat" kantua horren adibide garbia da. Globalizazioaren testuinguruan, euskaldunak munduan kokatzen ditu, gainerako mundutarren pare, baina diskurtso ekologista baten aldarriarekin lotzen ditu. 2005. urteko Betagarriren abestiak ere herriari buruzko iritzia plazaratzen du. Amurizak zionari hertsiki lotuta, euskaldun gai haiek (agian jada euskaldunak) non duten jatorria azaltzen dute: "Rami hazi zen Afrikan eta Andoni Gernikan. Maddalen, berriz, Sohütan, Evaristo Amerikan". Horrek suposatzen du gizartearen profila aldatu dela 1980koarekin, atzerritik etorri direnen kopurua handitu da, eta bertan integratu daitezen , eurena ere izan dadin herri hau, euskararen bidea erakusten zaie. Euskararen funtzioa bera ere azaleratzen da ideia horretan, elkarrekin komunikatzea, alegia. Eta aurtengoa, Mad Muasel, La Furia eta Muguruzarena litzateke herriaren itxurarekin lotuta beste aldarri bat proposatzen duena: feminismoarena.

Herria, baina, subjektuek egiten dute, eta hemengo kasuan, euskaldunek. Euskaldunak euskararekiko harremanean, ordea, aldaketa nabarmenak dituzte, batez ere euskararen premiak eraginda. Euskararen atxikipena tarteko, honako gogoeta eskaintzen dute 20. edizioko "Zirkorrika" abestiaren leloaren harira Galparsorok, Garmendiak, Ormazabalek eta Urbizuk:

> "*Bestea*-z ari garenean ere, euskararekiko duten jarreraren arabera, *beste* ezberdinak bereizten ditugu. Izan ere, euskara mespretxatu duen *beste*-rik badela jakinik ere, euskal hiztun ez diren baina euskararen aldeko jarrera duen *beste*-rik bada. Aurtengo edizioko leloa ildo horretatik doa, *bat zuk* hitz jokoak "beste" horrekin bat egitearen ideia indartuz." (Galparsoro, *et al.*, 2017: 78)

Amurizarekin aipatzen zen euskarak batasuna emateko balio ziola euskaldunari, eta gaur egun arte mantentzen den ezaugarria dela nabarmentzen da, bestetasuna gutasun bihurtuz. Hala, 80ko euskaldun eta euskaldun gai haiek Korrikako subjektuak izaten jarraitzen dutela azpimarratzekoa da. Horren aurka, modu indibidualagoan, euskalduna izatea zer den aldatzen joango da.

Lehen hamarkadan, lanean, korrika dabilena da, ezkutuko lanean ari dena gau eta egun, eta batzuetan konnotazio utopikoekin, sarri egiten baita etorkizunari edota itxaropenari keinurik. Horren adibide garbiena Jon Sarasuak Tapia eta Leturiari idatzitako "Aide Korrika" abestian aurki daiteke: "Euskararen bizitzaren geroaren atzetik hau da gure maratoia". Maratoia bezalako hitz bat erabiltzeak, bestalde, zenbat esanahi dituen: korrika egiteari erreferentzia zezena egiteaz gain, erresistentzia froga da, eta beraz, euskararen geroa eskuratzea ez da esprint bat. Ekin eta ekin aguantatzen egon behar den lasterketa da euskararena. Edorta Jimenezen "Bizi ganoraz" letran ere ageri da geroari egiten dion aipamena, baina ez soilik euskararenari, bai eta euskaldunarenari ere. "Euskara da gero" dioenean, euskaldunen etorkizunari egiten dio erreferentzia, eta itzultzen da euskaldun egiten duena hizkuntza dela esatera, euskararik ezean ez baitu euskaldunak etorkizunik. Aldi berean, etorkizun hori eskuratzea euskaldunaren esku dago, eta miraririk ez dela gertatuko behin eta berriz errepikatzen da: "Amets horren atzetik presaka, hauxe bada Korrika" (Akelarre), "Hemen gehiena dago gure esku, gure hanka" (J. Sarasua – Tapia eta Leturia), "Gu gara gure gero" (Igor Elortza – Mikel Laboa eta Ruper Ordorika)...

Hala ere, euskararekin harremanean jartzeko erak aldatu egiten dira, eta hori bistakoa da kontzeptuei so eginez gero. Batez ere azken edizioetako abestietan sumatzen da hori. *Euskalakari* eta *euskahaldun*, azken urteetan euskararen erabilera sustatzeko sortutako terminoak (edota iazko ahobizi eta belarriprest Euskaraldiaren biran) azaltzen dutena da ez dela nahikoa hizkuntza ikastea, baizik eta erabiltzeko dela. Aipatua da etorkizuna ez dela posible erabilera ez bada sustatzen edo erabilerarako eremuak eratzen ez badira. Aurtengo Klika bera,

ohitura aldaketa bultzatzeko kontzeptua da. Euskaldun egiten gaituena euskarak jarraituko du izaten, baina euskara ez da nahi museorako, baizik eta kalerako.

Mezua, ordea, abestiaren pieza bat besterik ez da. Esana da gorago atzerrikotzat hartzen diren musikekiko erreparoa izan dela euskal kulturan. Baina nola eragin izan dio horrek Korrikako abestien melodiari? Lehen edizioko sotiltasuna aipatu dugu, ia konparagarria izan daitekeena 1960ko hamarkadako kantagintza berriaren moldeekin (hau da, gitarra eta ahotsa). Alabaina, mezuan ez bezala, musikan bira etengabeak soma daitezke.

Bigarren edizioan bertan, rock musika sartzen da Akelarreren eskutik, eta euskal kantagintzan hain ohikoa izan den praktika bati jarraitzen diote: gustuko edo modako dituzten abestien euskal bertsioak egiterena. Akelarreren "Korrikan" abestiaren doinua ez baita Kenny Loggins musikari amerikarraren "Don´t Fight It" abestiarena besterik. Eta Egan taldeak gauza bera egingo du, bere kasuan Robert Palmer abeslariarekin. Gogoan izan behar da, Euskal Rock Erradikala etiketa Eganek Korrikako abestia egiten duenean sortua dela, momentu hartako rock-punk eszena hartzen ari zen hegemoniaren nolabaiteko isla, eta aldi berean, badirudi Korrikako soinu banda 1960 eta 1970eko hamarkadetako oinarriak dituen musikari begira dagoela. Ñabardurak egin behar dira, ordea. Orduko punk-rock eszenan gutxiengoa ari da euskaraz abesten, nahiz eta Roberto Moso Zaramako abeslariak defenditu punk doinuan euskara hobeto txertatzen zela (*Muskaria*, 1982: 26-27). Ordorikak berak gako bat ematen du horren inguruan: "En Bilbao hay una divergencia total entre lo euskaldun y lo moderno. La gente que ha ido de interesante ha tratado siempre el hecho euskaldun como aldeano" (*Muskaria*, 1983: 9).

1993an, trikitia sartzen da Tapia eta Leturiarekin. Euskal plazetan arrakastatsua bazen ere, hau da, euskaltasun baten iruditeriaren parte, lehen urratsak ematen ari zen pop joeretan, Joseba Tapiak 1988ko trikiti txapelketaren harira hala kontatzen du: "...gizonezko bat publikotik pasilora aterata rock dantzatzen hasi zen Kepa Junkera arin-arina jotzen ari zela. *El Diario Vasco* egunkarian Imanol Arregi izeneko batek idatzi zuen gazteen bide okerra deitoratuz eta trikitixaren akabera iragarriz" (Tapia, 2016: 65). Euskal kultura tradizionalaren erreferente ziren hainbat adierazpen bidegurutzean aurkitu dira XX. mendearen azken laurdenean, eta mundu tradizional hura galtzen zihoan eran, adierazpen horien funtzioak ere patu bera zuen, baldin eta testuinguru berrirako jauzia egiten ez bazuen. Esango nuke trikitiaren munduari belaunaldi berriek eman zioten aire berriaren erakusle izan zela hiru ediziotan jarraian trikitiarekin osatutako taldeek ezin izana Korrikako abestia, eta bestalde, jarraikortasun bat adierazten du hain urrun ikusten diren bi mundu kontrajarri horien artean, alegia, tradizioa (iragana) eta modernitatea (oraina). Horri lotuta, del Vallek 4. edizioko hasieran egin zen antzerkia ekarri dezadan. Jendea pilatuta zen Atharratzeko plazan, eta bat-batean Zuberoako maskaradako bost pertsonaia nagusiak sartu ziren dantzan, del Vallek dion moduan, zentzu lokala emanez ekitaldiari. Baina harrigarriena izan zen inor ohartu gabe agertu zen pertsonaia, historiaurreko pertsona bat interpretatuz. Ez zen performancearen protagonista bakarra; hurbiletik jarraitzen zuen jakintsuaren rola zuenak, hau da, euskararen misterioa ulertu nahi duen pertsonaia (del Valle, 1988: 23-27). Iraganaren eta orainaren artean egiten den lotura horrek dakarren jarraikortasunaren ideia ahalik eta esparru gehienetan egin nahi dela dirudi.

1999tik aurrera, rockaren poliedrikotasunari eman zaio aukera Korrikako kantua egiteko, hain zuzen, 80ko hamarkadan musika egiten hasi ziren rockero haiei eta euren jarraitzaileei. Ordorikak aurkezten zuen bi mundu ezberdinen ezin uztartua ematen da, onartzen da eta zabaltzen da; eta Joxe Ripiauk reggae estiloarekin, Fermin Muguruzak raparen bidetik, Afrikak soul musikaren adierazpenetan, Niko Etxartek eta El Drogasek rock klasikoa dei daitekenean, Betagarrik ska musikarekin... Korrikako abestia egitea horren adierazle garbia da. Azken hamarkadetako musikaren ildoan euskaltasuna ulertzeko eta bizitzeko sortu diren anomaliak euskal identitatearen parte izatea litzateke, eta noizbait aurkako iritzirik sortu badute, Korrika bezalako ekimen baten ahotsa izatean, erakusten da euskaltasunaren mugak zabaltzen direla.

Euskal identitatea ulertzeko *heresiak* izandakoak euskal identitatearen parte ulertzen dira XXI. mendean zehar, nahiz eta hautsak harrotzen dituzten maiz anomalia ezberdinek. Trikitia aurkeztu da mende amaieran espazio berriak urratzen eta zer nolako iritziak sorrarazi zituen.

Mende honetan, beste bide batzuk hartu ditu Gose eta Esne Beltza bezalako taldeetan ikus daitekeen eran. Hala ere, noizean behin tradizioari lotuagoak dauden doinuak eskaintzen dira Laboak eta Ordorikak egin zuten 13. ediziokoa eta Oskorriren "Sautrela" abestia moldatuta egin zen 19. ediziokoa kasu. Musikaren unibertsotik euskaltasunaren estandarrei beste ikuspegi bat eskaintzen zaie. Baliteke aldaketek abiadura handiegia hartu izana norberaren atseginerako, identitatea bera ez ote den lausotua ageri, eta zerbait segurua, betikoa, eskatzen da identitate aferak tarteko direnean. Jamesonek nostalgiaren kontzeptua aipatu zuen behin definitzeko orainaldiko momentuan iraganeko sentsazioen beharra (Jameson, 2002: 171), eta azken urteetako Korrikako kanten inguruko jarrera mesfidatien eta gaitzespen osoen iturburua hor kokatzen da. Lehen esandako Atharratzeko plazako antzerki haren beharra du noizean behin euskaldunak bere identitatea bermatzeko, eta horri lotuta, zera idatzi zuen Gabilondok:

> "Gure inkontziente afektiboaren oinarria oraindik ere *ez dok hamairu*ko kultura da. Benito Lertxundik egindako iparraldeko lirika herrikoiaren eguneraketa, edo Laboak egindako euskal poesiaren musikatzea egun oraindik ere 80ko rock erradikala (Kortatu) edota azken momentuko pop guztia (Ken Zazpi) baino eraginkorragoak dira." (Apodaka, 2015: 11)

4. Ondorioak

Euskaltasunaren aldaketa nabarienak abestiaren melodian aurkitu izan dira, nahiz eta diskurtsoan ere aldaketa zenbait identifikatu diren, batik bat azken hamarkadetako abestietan. Euskalduna euskarak egiten du, baina euskararen egoera edo euskararekiko pertzepzioa aldatzen den heinean, era ezberdinean abesten zaio. Balantza horretan jolasten dute Korrikako kantek, oreka bilatzen korronte berritzaileen eta mezuaren beharren artean.

Bestetik, nostalgiarako joera izan ohi da abestiei kontra egiteko arrazoi nagusia. Gogoan izan Gabilondoren esana, eta Korrika bezalako ekimen batek denen gustukoa izan behar duenaren aitzakian galga zapaldu eta konbentzionaltasunera itzultzeko deia egiten da. Ikusi ahal izan da, baina, aldaketak hasieratik izan direla musikari dagokionez. Mezuan ere aldaketak nabaritu dira, batez ere zer den euskaldun izatea galdetzen dutenetan eta dagoena zalantzan jartzen dutenean. Beraz, euskaldunen herria nolakoa izango den imajinatzen da kantu hauen bidez, eta zenbait kasutan proposamenak aurkeztu ere. Horren harira esaten dugu logika kontrakultural batean jardun zuela euskal kantagintzak, batetik hizkuntza gutxitu batean abesteagatik, eta bestetik, dagoenaren kontrarako jarrera izan duelako erresistentzia eta utopia kutsuekin.

Korrikako abestiak ibilera baten erakusleiho besterik ez dira, ordea; eragin handiagoa edo txikiagoa izan dezakete momentuan, baina egunerokoaren lagin bat izaten jarraitzen du. Batzuetan abangoardian kokatzen da. Besteetan, tradizioaren defentsan. Batean edo bestean, dagoena erakusten du, nahiz eta ezin dugun ozeanoa bere osotasunean ulertu eskuartean izan dugun edalontzian denarekin.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Lan honetatik harago, musikak eta kantu konkretuek beste espazio eta ekimenetan izan duten eragina aztertu daiteke, bai bertan eta bai atzerrian. Gerora, lurralde ezberdinetan musikak bestelako ekimen sozial eta kulturalekin izandako sintonia mailak konparatu ahal izango lirateke, eta horrela gizarteko talde ezberdinen arteko harremanak eta loturak (edo lotura ezak) nola garatu diren ikusi ahalko litzateke. Musikak gizartearen txoko askotara iristeko ahalmena eskaintzen du, eta interesgarria da bide horiek arakatzea.

6. Erreferentziak

Amezaga, J (1994): *Herri kultura: euskal kultura eta kultura popularra*k, EHU, Leioa.

Apodaka, E. (2015): *Identitatea eta anomalia*. Pamiela, Arre.

Aurtenetxe, A. (2013): 1970. hamarkada, kontzertuak euskal zaleen bilgune. *Baga biga higa sentikaria* espektakulutik jaialdietara, *Musiker*, 20, 327-341.

Azurmendi, J. (1998): *Oraingo gazte eroak. Gogoetak ETAren sorreraren inguruko kultur giroaz eta gaurkoaz*. Luma Liburuak, Irun.
Barandiaran, G. (2018): *Hitzen ahairea. Zeri kantatzen diogu euskaldunok?*. Susa, Zarautz.
Bidegain, E. (2018): *Lurraldea eta herria*. Pamiela, Arre.
Galparsoro, A. *et al.* (2017): Irri, zirri, urri, korrika iturri, *Ankulegi*, 21, 75-91.
Irazu. A. (2018): *Rocka puntua!* Pamiela, Arre.
Frith, S. (1996): "Música e identidad", in S. Hall eta P. Du Guy (arg.), *Cuestiones de identidad cultural*, Buenos Aires, 181-213.
Jameson, F. (2002): *El giro cultural: escritos seleccionados sobre el posmodernismo, 1983-1998*. Manantial, Buenos Aires.
Larrinaga, J. (2016): *Euskal musika kosmikoak. Euskal musika popularra gizartearen isla eta aldatzailea*. Baga-biga, Mungia.
Lopez Aguirre, E. (2011): *Historia del rock vasco. Edozein herriko jaixetan...* Aianai, Gasteiz.
Lyotard, J. (1987): *La condición posmoderna. Un ensayo sobre el saber*. Cátedra, Madril.
Marcus, G. (1993): *Rastros de carmín. Una historia secreta del siglo XX*. Anagrama, Bartzelona.
Muskaria (1982): Euskaraz enrilatzen dirinez, *Muskaria*, 15 (azaroa-abendua), 26-27.
——— (1983): Frases locales, *Muskaria*, 17 (apirila-maiatza), 9.
Roszak, T. (1981): *El nacimiento de una contracultura. Reflexiones sobre la sociedad tecnocrática y su oposición juvenil*. Editorial Kairós, Bartzelona.
Tapia, J. (2016): *Larreko eskolatik. Trikitixarekin gozatzeko apunteak*. Tirikitrauki, Lasarte-Oria.
Del Amo, I. A. (2016): *Party & borroka. Jóvenes, música(s) y conflicto(s) en Euskal Herria*. Txalaparta, Tafalla.
Del Valle, T. (1988): *Korrika. Rituales de la lengua en el espacio*. Editorial Anthropos, Bartzelona.
Vinen, R. (2018): *1968. El año en que el mundo pudo cambiar*. Crítica, Bartzelona.

7. Abestien zerrenda

Xabier Amuriza (1980): *Korrika 1*.
Akelarre (1982): *Korrikan*.
Egan (1983): *Korrika*.
Lontxo Aburuza (1985): *Korrika 4*.
Oskorri (1987): *Korrika*.
Xanti eta Maider (1989): *Gu Aek-koak gara*.
Irigoien anaiak eta Mikel Erramuspe (1991): *Korrika 7*.
Tapia eta Leturia (1993): *Aide Korrika* [Hitzak: Jon Sararua].
Kepa Junkera (1995): *Bizi ganoraz* [Hitzak: Edorta Jimenez].
Gozategi (1997): *Euskal Herrian korrika* [Hitzak: Andoni Egaña].
Joxe Ripiau (1999): *Bat eta bat* [Hitzak: Maialen Lujanbio].
Fermin Muguruza (2001): *Big Beñat.*
Mikel Laboa eta Ruper Ordorika (2003): *Gero bat gaurdanik* [Hitzak: Igor Elortza]
Afrika (2005): *Ni ere bai*.
Niko Etxart (2007): *Heldu*.
Betagarri (2009): *Ongi etorri lagun*.
Gose (2011): *Euskalakari*.
Esne Beltza (2013): *Bagoaz*.
Hainbat egile (2015): *Denok Korrikara*.
Xabier Zabala (2017): *Zirkorrika* [Hitzak: Uxue Alberdi]
Mad Muasel, La Furia eta Fermin Muguruza (2019): *Klika*.

8. Eskerrak eta oharrak

Lan hau egiten nabilen 1961-1991 bitarteko Euskal Herriko musika kontrakulturalari buruzko tesitik eratorritako lana da.

Hiri irudikapenak Saizarbitoriaren literatuan: euskal eleberrigintzaren lehen irudikapenak

Majuelo Itoiz, Irati

Universitat de Barcelona
iratimajuelo@gmail.com

Laburpena

Hiriaren eta literaturaren arteko harremana ezinbestekoa da gaur egungo literatura garaikidea ulertzeko. Ikerketa honek euskal eleberrigintzako hirien lehen irudikapenak eta horien testuingurua aztertzea du helburu, horretarako Saizarbitoriaren lehen hiru eleberriak baliatuta. XX. mendean zehar euskal literaturak eta hiriak izan duten harremanari behatuko zaio, baita literatura kanoniko nagusien ezaugarri urbanoak jarraitzen dituzten hiriari buruzko zenbait teoria literario berrikusi ere. Horrek bide emanen dio 60ko hamarkadako testuingurua aztertu eta Saizarbitoriaren lehen etapa literarioa sakonki ikertzeari, euskal literaturari urbanotasunaren aldetik egin dion ekarpena azaleratzeko.

Hitz gakoak: Euskal literatura, Eleberrigintza, Hiria, Saizarbitoria

Abstract

The relationship between the city and literature is essential to understand contemporary literature. The aim of this work is to study the first representations of the city in the Basque novel, along with their context, using the first novels of Saizarbitoria as a basis. We'll research the relationship that Basque literature has had with the city during the 20th century, and we'll try to revise certain literary theories that are based on the urban characteristics of the canonical literatures. That gives rise to analyze the context of the decade of the 60s, as well as to study the first literary stage of Saizarbitoria, so we'll be able to claim his contribution to Basque literature from the prism of urbanity.

Keywords: Basque literature, Novels, City, Saizarbitoria

1. Sarrera eta motibazioa

Hiriaren eta eleberriaren arteko harremana naturala suertatzen da egun, zaila izaten baita kokaleku urbanorik gabeko eleberri garaikiderik topatzea askotan. Hala ere, ezin dugu ahaztu gurean bien arteko lotura duela gutxikoa dela, duela 50 bat urtekoa, hain zuzen ere. Are gehiago, euskal literaturaren eta hiriaren arteko elkarreraginak aztertzea gure kritika eta teoria literarioan konpondu gabeko gaia dela esan daiteke.

Lan honek euskal eleberrigintzan hiriaren agerpena aztertu nahi du Saizarbitoriaren lehen obratik abiatuta eta hiriari buruzko zenbait teoria nagusi aintzat hartuta. Literaturan, hiriaren irudikapena modernitatearen sarrerarekin loturik egonik, espazio urbanoak garrantzi handia hartu zuen nazioarteko literaturan industrializazio-prozesuak gertatzearekin batera. Nahiz eta ez diren bi prozesu paralelo, ezin da ukatu hiriak ugaritu eta tamainan zein populazioan handitzeak berebiziko pisua izan zuela gerora hiriak literaturara eramaterako orduan. Baita horien azterketa teorikoetan ere.

Mendebaldeko tradizioko literatura nagusietako —frantsesa, alemaniarra, ingelesa edo ipar amerikarra, esaterako— hirien lehen irudikapenei buruzko esperientziak eta teorizazioak irakurriz gero, literatura txikiagoetan prozesu horrek guztiz desberdina behar duela pentsa daiteke, ez baitute bat egiten ez garaian, ezta garapen-erritmoan ere. Horrez gain, hiriari buruzko teoria garrantzitsuenek (hala nola Simmel, 2001; Williams, 2001; Casanova, 2001; Augé, 1993) literatura nagusien erreferentziak izan ohi dituzte. Hori aintzat harturik, esan daiteke teorian hutsune nabarmenak aurki daitezkeela literatura txikien urbanizazio-prozesuak aztertzerakoan. Euskal eleberrigintzaren urbanizazioari gagozkionean ere, zailtasunak antzematen dira teoria urbano nagusien bitartez analizatzeko, eta horrek, beraz, prozesu hori nolakoa izan den pentsatu eta ikertzera eraman gaitzake.

Euskal eleberrigintzan lehen irudikapen urbanoak horren berantiarrak izateak zenbait zantzu eman diezazkiguke bere urbanizazio prozesuari buruz. Baina era berean galdera ugari planteatzera eraman gaitzake: zergatik ez da eleberri urbanorik egon XX. mendeko azken herenera arte? Zergatik sortzen da eleberrigintza urbanoa 60ko hamarkada amaierako

testuinguru jakin horretan? Eta horrekin batera beste zenbait: zer harreman izan dute hamarkada hori baino lehenagoko idazleek Mendebaldeko literaturaren tradizio urbanoarekin? Zer harreman izan dute hiriarekin? Zer-nolako hiriak irudikatu dira lehen eleberri urbanoetan?

Hari-mutur guztiei heltzeko ikerketa sakon eta luze bat behar denez, lan honetan lehen abiapuntu bati heldu zaio. Saizarbitoria euskarazko lehen irudikapen horien erreferentetzat hartuz, bere lehen hiru liburuak aztertu dira, bertan agertzen diren hiri-espazioak nolakoak diren eta testuinguruarekin zer lotura duten ikusteko.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak (Azpiatalak eta zerrendak)

2.1. Arloko egoera

Nazioarteko literatura teoriari dagokionez, hirien sorreratik espazio urbanoa literaturara eraman den gisan, lehenengo irudikapenetatik hasi da literaturaren teoria ere horiek teorizatzen. Dagoen corpus zabalean lehen erreferenteetakoa da Simmel (2001), hiria gizakien soziabilitatearen prismatik irakurtzen hasi baitzen. Ezinbestekoa da Williams (2001) ere, modernitate literarioaren oinarri material eta sinbolikoak landa eta hiriaren arteko dialektikaren bidez azaltzen dituena. Bi teorilari horiek gidatu dute ikerketa honen lehen zatia. Horiez gain, hiriaren irudikapen literario eta kulturala landu duen ikerketa-esparru zabala garatu da azken hamarkadetan (Pike, 1981; Lehan, 1998; Matas, 2010; Wirth-Nesher, 2003). Ikerketa horiek modernitatearen eta hiriaren irudikapen literarioaren arteko harremanak aztertzera jo dute. Bestalde, lan honetan landu diren Mendebaldeko modernitatearen tentsioak eta Mendebaldeko literaturen arteko transferentzia eta dependentziak aztertzen dituzten lan teorikoak ugaritu egin dira XX. mende amaieran eta XXI.aren hasieran. Hiri espazioen eta literatura mendebaldarraren barruko botere-harremanen eta zentro/periferia dinamiken inguruko adibide dira, besteak beste, Bourdieu, 1995; Casanova, 2001; Prendergast, 2001; eta Moretti 2001.

Euskal kritikan eta teorian, berriz, berandu heldu zaio hiriari buruzko begirada kritikoa garatzeari. Hala ere, azken 30 urteotan egin du bere bidetxoa. 90eko hamarkadan aurki ditzakegu Epaltzaren (1993) zein Jimenezen (1993) lanak, hiriari ikuspuntu periferiko batetik behatzen diotenak. XXI. mende hasieran ere gaiak zenbait unibertsitatetako ikerketa taldetan indar handiagoa hartu du: Zulaikak (2003) Guggenheim efektuari buruzko *Guggenheim Bilbao Museoa. Museums, architecture and city renewal* lana aurkezten du Nevadan, eta Euskal Herriko Unibertsitateak, Jon Kortazarren gidaritzapean eta beste unibertsitate batzuekin elkarlanean (Bartzelona, Kiel, Paris eta Tartu), nazioarteko mintegiak antolatu ditu 2004an eta 2005ean. Lan horien zenbait fruitu *Cuadernos de Alzate* aldizkariko 35. eta 37. zenbakietan argitaratu ziren, 2006. eta 2007. urteetan. Azpimarratu behar dira alor honetan Apalategik (2006, 2007, 2008) eta Kortazarrek berak egindako hiriaren –edo haren gabeziaren- irudikapenei buruzko hausnarketa eta ekarpenak. Azken boladan, globalizazioa, postmodernitatea eta postnazionalismoa bezalako kontzeptuak lantzen ari dira euskal teorian (Apalategi 2006, Gabilondo 2013, Mercero 2017), eta horien bidez ere aztertu da urbanotasuna, baina ez era berezituan. Oinarri bat baden arren, ez dira ugariak hiria eta euskal eleberrigintza lotzen dituzten ikerlanak.

Hala ere, esan beharra dago, lan honetan aztertutako garaia eta autorea aurretik ere ikertuak izan direla sarri. Saizarbitoriaren eleberrigintzari buruz, esaterako, tesi interesgarria idatzi zuen Hernández Abaituak (2008), lan honetarako oso baliagarria izan dena. Horrez gain, euskal literaturaren bigarren pizkundea eta modernitatearen sarrera harremantzen dituzten ikerlan asko daude, esaterako Sarasolaren (2016) lana, baita Etxeberriarekin (2002) zenbait idazlek izandako elkarrizketa pertsonalak jasotzen dituen liburua ere. Lan horiek garaiko literaturak testuinguru sozial eta politikoarekin zuen harremana azaleratzen dute. Hiria literaturan sartzea ere testuinguru horren ondorio da, baina egia da ikerketa horiek ez dutela hiriak hartzen duen presentzia bere horretan ikertu.

2.2. Helburuak

1) Euskal eleberrigintzak hiriarekin izan duen lehen harremana aztertzea. Euskal Herriko industrializazio prozesua berantiarra izaki, gatazkatsua eta konplexua izan da hiriaren sarrera euskal literaturan. XX. mendean zehar hiriaren eta euskal literaturaren artean

egondako harreman gorabeheratsua aztertuko da, fokoa 60ko hamarkadan jarrita bereziki. Hiritartasunaren ulerkeran nazioarteko literaturaren parametro orokorretatik desberdindu izan den literatura nazional gutxiagotu gisa hausnartuko da euskal eleberrigintzari buruz, eta hortik abiatuta ikertuko da zein izan diren, Mendebaldeko literatura nagusiekin alderatuta, literatura urbano berantiar bat garatzeko arrazoi eta faktoreak.

2) Ramon Saizarbitoriaren obrako lehen etaparen (1969-1976) bidez euskal eleberrigintzan egondako hiriaren lehen irudikapenak aztertzea. Saizarbitoria literatura urbanoaren erreferentetzat harturik, bere lehen hiru liburuetan hiriak zer garrantzi duen behatu nahi dugu, baita zer-nolako hiriak eraman zituen literaturara ere. Hori dela eta, 60ko hamarkadaren amaieran euskal eleberrigintzan egon zen aldaketa espaziala analizatzea da asmoa, garai hartako testuinguru soziala aintzat hartuz, urbanotasunaren eta modernitatearen iritsiera eragin baitzuen euskal literaturan.

3) Nazioarteko literaturaren teorian hiriari buruz garatu diren ideia eta proposamenak landu eta euskal eleberrigintzaren testuingurura ekartzea. Literaturaren teorian hiriari eta urbanotasunari buruz teorizatutako ideia garrantzitsuenetan sakontzea eta hori euskal nobelaren kasu espezifikoan zentratzea da asmoa. Nazioarteko literaturaren teorian landutako zenbait ideia zenbaitetan ez datoz bat euskal literaturaren sistemak izan duen errealitate txiki eta periferikoagoarekin. Hori dela eta, helburua da teoria horiek euskal literaturaren testuinguru eta historiara egokitzea. Hortaz, literaturaren teoria kanonikoa aztertzeaz gain, teoria horien ertzak eta hutsuneak bilatuko dira, alde batetik literatura urbanoaren oinarri sendoak jartzeko balioko baitute, baina bestetik, euskal literaturak literatura txiki gisa dituen ezaugarri bereziak teorizatzeko bideak irekiko baitituzte, kritika zehatzago bat eraikitzea helburu izanik.

4) Ikerketa zabalago baterako lehen oinarria jartzea. Lan hau ikerketa sakonago baten hasiera gisa ulertzen da. Izan ere, hiriak euskal eleberrigintzarekin izan duen harremana aztertu nahi bada, Saizarbitoriaren obra abiapuntutzat har daiteke, baina ezinbestekoa da ordundik hiriak euskal nobeletan hartu duen presentzia esponentziala eta molde askotarikoa aintzat hartzea. Hori dela eta, lan honen helburua izanen da, xumeki, XX. mendeko 60ko hamarkadararteko harremanen errepaso historiko bat egitea, zenbait zimendu teoriko ipini eta euskal literaturaren testuingurura egokitzea eta Saizarbitoriaren obra lehen adibide gisa aztertzea, gerora sakondu beharreko ikerketak oinarri bat izan dezan.

3. Ikerketaren muina

Lehen esan bezala, ikerketa honek euskal eleberrigintzako hirien lehen irudikapenak eta horien testuingurua aztertzea du helburu, horretarako Saizarbitoriaren lehen hiru eleberriak baliatuta. Muinari heltzeko, ikerlana hiru urratsetan bereizten da. Lehenbizikoan, XX. mendean zehar euskal literaturan hiriarekiko egon diren jarrerak aztertzen dira, eta hiriari buruzko literatura teoria nagusiak Euskal Herriko testuingurura egokitzeko saiakera egiten da. Bigarrenean, 60ko hamarkadako testuinguru zehatza aztertzen da, eta lan honetarako Saizarbitoria eta bere lehen etapako obrak zergatik aukeratu diren arrazoitu. Azken urratsean, hiru eleberri horien azterketa egiten da, eta horietan hiriak duen papera ikertu.

3.1. Testuingurua eta marko teorikoa

Hiriak ez ziren euskal eleberrigintzaren parte izan XX. mendeko hirugarren herenera arte, ez irudikapenetan, ezta hausnarketa literarioan ere. XX. mendean zehar euskal literaturak eta hiriak izan duten harremanari behatuko zaio errepaso historiko baten bidez. Halaber, atal honek marko teoriko bat sortzeko beharrari erantzuten dio, baita literatura kanoniko nagusien ezaugarri urbanoei men egiten dioten zenbait teoria literario berrikusteari ere. Horretarako Williams (2001), Simmel (2001) eta Casanovaren (2001) lanak erabili dira, marko teoriko hori sortzeaz gain, euskal eleberrigintzaren errealitate urbanoa aintzat hartuta hausnarketa horiek aktualizatzeko.

XX. menderako, Europako potentzia handiek euren mundu literarioa hirien inguruan berreraikia zuten, literaturaren erdigunea hiriburuetan jarriz. Hiriak sorkuntzarako espazio gisa ulertzen ziren literaturan, espazio sinbolikoak ziren, eleberrien espazio eta subjektu. Euskal Herrian, ordea, oso

bestelakoa zen egoera. Mendearen lehen herenean, euskal berpizkundearen indarpean, landa-eremuak erosotasuna eta babesa eskaintzen zien idazleei, poesian bereziki. Egoera horretan, hiria espazio arrotza zen, eta aldaketa horrek beldurra eragiten zuen. Williamsek (2001) azaldu bezala, landa eremuaren eta hiriaren arteko talkak ezinegona eta arbuioa sorrarazten zuen euskal idazleen artean. Ez zen haien mundu literarioan presente zegoen espazio erreal eta ezaguterraz bat, eta Europatik zetozen metropoli ereduak urruti geratzen zitzaizkien.

Mendearen bigarren herenean, Espainiako gerraostean, aldaketa handiak egon ziren gizartean, industrializazioa indartsuago egin baitzen eta biztanleriaren zati handi bat herrietatik hirira (probintzia hiriburuetara, Euskal Herrian) mugitu behar izan baitzen. Horrek hiriarekiko begirada aldatu zuen, euskal herritarrak hiri espaziora hurbildu, eta hiriak sozializaziorako eta topaketarako espazio bihurtu baitziren, Simmelek (2001) proposatu gisa. Hala ere, literatura kanonikoetan proposatutako literatura urbanoen ereduak arrotzak zitzaizkien oraindik euskal idazle zein irakurleei, euskal literatura urrun baitzegoen Paris, New York edo Buenos Aires gisako metropoli handien inguruan garatzen zen literatura urbanotik, eta are gehiago hiriburu literario bat edukitzetik.

60ko hamarkadan, ordea, mugimendu sozial eta politikoen eraginez, kultura eta hizkuntzaren arloetan aldaketa handiak egon ziren, bai euskara eta bai euskal literatura hirietara hurbilduz. Hurbilpen horrek hiriaren agerpena eragin zuen euskal eleberrigintzan, eta arroztasun sentsazioa leundu egin zuen. Esanguratsua da, halaber, hiriaren agerpen berantiarraz gain, zer moldetako hiriak agertu ziren lehenengoz euskal eleberrigintzan, Saizarbitoriak lehenik eta beste zenbait autorek gerora hiri ertainak irudikatu baitzituzten, landa munduarekin harreman estua zutenak, Euskal Herriko errealitatetik gertu zeudenak. Izan ere, aurkezten diren proposamenak ez datoz bat Casanovak nazio eta literatura txikiei aurreikusitako bi aukerekin; hau da, norbere sorkuntzak literatura dominanteen molde, hizkuntza eta baldintzetara aldatzea edota kanonarentzako salbuespen exotiko eta folklorikoa izanen den literatura sortzea. Horrela bada, erraz azalerazten dira literatura dominanteen prismatik idatzitako teoriaren eta euskalduna bezalako literatura txiki baten errealitatearen arteko desberdintasunak. Oinarrizko desberdintasun horietatik abiatuta, baina Mendebaldeko literaturaren ereduei guztiz ihes egin gabe, euskal eleberrigintza urbanoak bere errealitatera egokitutako molde bat sortzeko beharra izan du. Horrek Saizarbitoriaren lehen eleberriak beste era batera irakurtzera eraman gaitzake: historia literarioaren logika orokorretik deszentraturik dauden literatura txikiei balioko dien urbanotasun formula baten bilaketa gisa, alegia.

3.2. Zergatik Saizarbitoria?

Behin hiriaren lehen irudikapenak historiaren garai konkretu batean kokaturik, eta aurretik egondako jarrera eta saiakerak azterturik, agerpenaren testuinguru zehatza aztertzeko beharra ikusi dugu, hiri-espazio horien nolakotasuna ulertu asmoz. 60ko hamarkadan hasten da euskal literaturaren bigarren berpizkundea, beste mugimendu kultural, sozial eta politiko askorekin batera. Gerraosteko giro politikoak, askotariko mugimendu sozialek, eta euskal musikan emandako aldaketak eragin zuzena izan zuen euskal literaturan, baina bereziki garrantzitsua izan zen euskararen aldeko mugimendua eta euskara hirietara sartzeko egindako ahaleginak. Zurrunbilo horren erdian, Saizarbitoria ez da eleberrigintzan proposamen berritzaileak egiten dituen idazle bakarra, baina oso garrantzitsua da hiriaren irudikapenekin bultzatzen duen espazio-aldaketa. Garai bertsuan sortu zuen *Txillardegik Leturiaren egunkari ezkutua* (1957), eta euskal eleberrigintzan modernitatearen sarrera bideratu. Modernitatea oso loturik dago hiriaren agerpenarekin, baina bide horretan, Saizarbitoriaren ekarpena nabarmenagoa da espazio-aldaketari dagokionez, zuzen-zuzenean jartzen baitu hiria eleberriaren erdigunean.

Idazlearen lehen eleberrigintza etapa hartu dugu ikergaitzat. Izan ere, lehen hiru nobelek — *Egunero hasten delako (1969)*, *Ehun metro (1976)* eta *Ene Jesus (1976)*— esanahi berezia dute, bai idatzitako garaiagatik, baita hiru proposamen desberdin aurkezten dituztelako ere: bata atzerriko hirietan oinarritua, bestea Donostian eta, azkenekoa, espazio mugatu eta itxi batetik egiten diren kanpoko edota imajinatutako espazioetatik abiatua. Gainera, lehen eta bigarren etapen artean jauzi tenporal handia dago, eta horrek eragin handia du hiriaren irudikapenen nolakotasunari dagokionean.

3.3. Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza: hiriaren irudikapenak

Saizarbitoriaren eleberrigintzaren lehen etapak hiru eleberri berritzaile behatzeko aukera eman digu. Nahiz eta desberdintasun ebidenteak dituzten, hiruretan nabari da eszenatoki urbano bat aurkezteko intentzio argia, haren bidez mundu modernoaren problematika azaleratu asmoz. Hiru eleberrietan proposatutako hiri-espazioak desberdinak badira ere, horien azterketa oso baliagarria da idazleak hiria nola bizi duen ohartzeko. Baina baita hiria irudikatzean zer intentzio duen ere, jakiteko zer asoziatzen duen espazio urbanoarekin eta sumatzeko hurrengo etapetan espazio hori noruntz garatuko duen.

Ezin ukatu *Egunero hasten delako* (1969) eleberri apurtzailea izan zela, bai gaiaren eta bai formaren aldetik. Baina azpimarratu behar da hiriaren espazioak, lehen aldiz, posizio esanguratsua duela eleberri honetan, baita garrantzi semantiko handia ere. 60ko hamarkadako Europan dago kokatua, hiri-eremuan: tren geltokiak, kafetegiak, parkeak eta hirian barna egiten diren joan-etorriak ditu oinarri espazial, eta horien bueltan garatzen dira Gisèlen gorabeherak. Liburuan zehar hainbat hiri ezagun aipatzen diren arren, Durkheim, eta hein txikiagoan Riemmes, dira istorioari espazio urbanoa eskaintzen diotenak. Asmatutako izenak eduki arren, Friburgoren antza handia dute, hiri ertain edo ertain-handiak baitira, probintzia-hiriak, mendiz eta aintziraz inguratuak daudenak. Horrek Euskal Herriko errealitatera gerturatzen ditu eta hiriak era ez-gatazkatsuan irudikatzen laguntzen du, agerian utziz Saizarbitoriak euskal literaturara hiri-paisaia ekartzeko egindako ahalegina. Hiria, beraz, inguru natural gisa ageri da, espazio modernoa da, zenbait askatasun eskuratzeko baldintzak jartzen dituena: autonomia, erabakimena, moral tradizionalaren kritika, etab.

Horrez gain, hiriak eleaniztasuna eta bere aukerak azaleratzeko balio du. Izan ere, Suitzako hizkuntza ofizil diren frantsesa, alemaniera eta italiera ageri dira, baita ingelesa ere. Horrela, nazio eleaniztun baten eredu positibo gisa uler daiteke eleberriko hiria, Euskal Herriko diglosiaren aurrean. Baina, bereziki, hiria eleberriaren muina azpimarratzeko tresna da, izan ere, pertsonaiak eraikitzeko balio dio Saizarbitoriari. Pertsonaia bakoitza ezaugarritzen dute hirian egiten dituzten ibilbideek edota okupatzen dituzten espazioek. Horrez gain, hiria beste pertsonaia bat gehiago dela esan daiteke zenbaitetan, Gisèlen haurdunaldiari buruzko kezkak metafora bidez irudikatzeraino. Hala bada, hiria ezinbesteko bihurtzen da, bai tramaren garapenerako, bai pertsonaien karakterizaziorako. Eleberri honek hiriaren irudikapenaren beharra du, Saizarbitoriak modernotasuna eta kultura urbanoa txertatu nahi izan baitzituen istorioaren muinean, eta hortaz, ahalegin hori hesanguratsu bihurtzen da euskal literaturaren historiarako.

Ehun metro (1976) da, ziur aski, hiru liburuetan ekarpen nabarmenena egiten duena. Hiriak ezinbesteko papera jokatzen du eleberri honetan, elkar gurutzatzen dien istorioen puzzleari espazio amankomuna eskaintzen baitio. Hasteko, Saizarbitoriak Donostia ekartzen du euskal literaturara, betiere begirada gertu eta ezagun batetik, baina inolaz ere sinplifikatu gabe, eszenatoki huts bihurtu gabe. Izan ere, eleberri honetan ere, espazio urbanoak esanahi berezkoa dauka, istorioa garatzeko ezinbestekoa. Saizarbitoriak bere kontraesan eta gatazka guztiekin literaturizatu zuen Donostia 70eko hamarkadan, egoera soziopolitikoaren erakusle. Batetik, Euskal Herriko, baina bereziki, hirietako egoera diglosikoa azaleratzeko ezinbesteko tresna da. Euskara eta gaztelera eleberri osoan zehar tartekatzen dira, baina ez hori bakarrik, Donostiari buruzko deskribapen edota aipamenak gaztelaniaz agertzen baitira sarri. Hala, egunkarietan eta auzokideen ahotan ageri den Donostia hiri pinpirina da, frantsestua, burgesa eta Espainiako turismoari begira saltzen dena. Ekintzek, ordea, bestelako hiri bat erakusten dute, gatazka politiko bat bizi duen hiri bat, errepresioaren eta bortizkeriaren testigu dena. Hortaz, Saizarbitoriak eleberriaren tesia azpimarratzeko elementu gisa erabiltzen du hiria: errealitate desberdinen elkarbizitza kontraesankorra erakutsi, eta gizartearen indiferentziaren aurrean borroka armatuaren sakrifizio absurdoa azaleratzeko. Hala, espazio erreala eta irakurlearentzat gertukoa dena, espazio sinboliko ere bilakatzen da, nobelaren muina bere baitan izanik.

Aztertutako azken eleberria da *Ene Jesus* (1976), eta akaso bere ekarpena ez da horren nabarmena, eleberri psikologikoa eta, modu batean, kriptikoa izaki. Zaila da eleberri honen espazio literarioa aztertzea, pertsonaia nagusia eroetxe bateko gelan itxita baitago istorio guztian zehar. Barne-espazio itxi horrez gain, gainerako espazioak pertsonaiaren oroitzapen, amets edo delirioetan agertzen dira, eta hiri bat erakusten dute gehienetan. Hiri-espazio horiei dagokienez, irudikapenak zatiturik eta desordenaturik ageri dira. Oroitzapen edo asmakizunetan azaltzen diren espazioek Donostia gogorarazten dute hein handi batean, elementu amankomun ugari baitituzte, hala nola portua, itsasoa eta alboko mendia, etab. Horrez gain, esanguratsuak dira tren geltokiko oroitzapenak, landa eremuaren eta hiriaren arteko zubi gisa adierazten baitira, iraganaren eta modernitatearen arteko konexio-eremu gisa. Horrez gain, protagonistaren espazio hurbila da garrantzitsua, bere auzoa: amaren etxea, etxe ondoko taberna eta parkea. Bertan garatzen da eleberriko trama. Hortaz, eleberri hau espazioen aldetik

bereziki esanguratsua ez den arren, esan beharra dago Saizarbitoriak elementu ezagunak eta leku zehatzak erabiltzen dituela hiriaren adierazpen ezaguterraz bat lortzeko, irakurleari arrotza eginen ez zaiona. Deskribapenak oso laburrak diren arren, irudikatzen dituzten espazioak garrantzitsuak dira protagonistaren psikologia eta eleberriaren osotasuna ulertzeko.

Laburpen gisa, argi ikus daiteke Saizarbitoriak hiri-espazioak modu sozial batean bizi dituela guztiz, eta literaturan ere hala erreproduzitzen dituela. Alde batera utzi ezin duen begirada soziologikoak zuzentzen du bere mundu literarioa ere. Ondorioz, hiria topaleku eta sozializaziorako eremu gisa irudikatzen du, Simmelen (2001) proposamenarekin bat eginez. Saizarbitoriaren literatura espazioak ez daude aleatorioki hautatuak, baizik eta aurrez ongi kalkulatuta, normalean espazioak eleberriaren garapena baldintzatzen duen funtzio zehatz bat betetzen baitu. Hala bada, hiriak pisu diskurtsibo handia dauka, leku bakoitzak paper sinboliko bat baitu, sarri emozioei edo identitateei lotua.

Zentzu horretan, Saizarbitoriak proposatutako hiriak begirada berri batez irudikatzen dira, espazio natural eta ezagun gisa aurkezten baitzaizkio irakurleari, eta ez aurretik literaturan nagusi zen jarrera arrotzez edo mesfidantzaz. Gainera, espazio berri horrek ez du gatazkarik sortzen eleberrian. Era berean, irudikapenek ez dute bat egiten nazioarteko literatura nagusietan gailendu diren hiri eta metropoli handien ezaugarriekin, baina ez dio erantzuten ere nazio txiki baten literaturi suposatu zaion gutxiagotasun traumari. Hiri ertainak dira hiru eleberrietako espazioak, hiri ezaguterrez eta zenbaitetan guztiz errealistak, Donostiaren errepresentazioarekin gertatzen den bezala. Halaber, hiri ertainak izan arren, hiri konplexuak dira, euren problematika propioak dituztenak: hizkuntza egoera diglosikoak, norbanakoaren askatasun zein zapaltze espazioak, nazio eta klase gatazkak, borroka sozialak, landa eremuarekiko harremanak, modernitatearen eta tradizioaren arteko talka, etab. barnebiltzen dituztenak. Hortaz, hiri ertain eta probintzialei buruz hitz egiten digu Saizarbitoriak, baina baita horiek iragan ruralarekin eta modernitate globalarekin dituzten loturez ere.

4. Ondorioak

Euskal eleberrigintzan hiriaren lehen irudikapenak noiz eta nolakoak izan ziren jakin asmoz, ibilbide historiko labur eta xume bat proposatu zen XX. mendean zehar. Errepaso horretatik atera daitekeen ondorio nagusietako bat da mende hasieran euskal literaturak hiriarekiko jarrera herabe eta atzerakoia zuela oro har. Alde batetik, lehen euskal pizkundearen arrakastak sortutako nolabaiteko erosotasunak —poesian, bereziki— literatura tradizioak mundu-ikuskera guztiz landatarra zuen gizarte batera erroturik jarrai zezala eragin zuen. Bestetik, Europatik iristen ziren hiri-literaturaren ereduek metropoli literarioak aurkezten zituzten, euskal hirien errealitate eta iruditeriatik guztiz aldentzen ziren hiri handiak. Horrek hirienganako jarrera arrotza areagotu zuen, Williamsen (2001) landa eta hiriaren arteko gatazka dialektikoen bidez ikusi den gisa. Hiriaren irudi arrotz horri euskarak hirietan zuen presentzia urria gehitu behar zaio, euskal idazleei landa eremu natural gisa ulertzea errazten baitzien.

Gerraosteko literaturari dagokionez, beharrezkoa da ohartaraztea gizarte-egituraren aldaketek biztanleengan urbanizazio bat eragin zutela, biztanleriaren ehuneko handi bat hirira joan baitzen lan egin eta bizitzera. Horrek hiriarekiko perspektiba aldatu zuen, eta zentzu horretan, Simmelek (2001) teorizatutako hiriaren soziabilitatearen ideiak leku gehiago izan dezake euskal literaturaren testuinguruan. Soziologo alemaniarrak aurkezten duen hiri ertain edo txikiaren eredua euskal idazleen errealitatetik hurbilago dago, hiriarekiko lehen kontaktu hori hurbileko harremanetan, soziabilizazio espazioetan eta landa-mundutik gertuko adibideetan gertatu baitzen. Hala ere, eleberrigintzan hutsune handi bat ondorioztatu daiteke oraindik. Hala bada, Simmelek aipatutako eta kapital sinbolikoa biltzen duen hiriburu literario bat edukitzetik urrun dago garai hartan euskal eleberrigintza, oraindik ere Mendebaldeko literaturetako adibideak arrotz baitzaizkio. Argi ikus daiteke, beraz, urbanotasunaren irudikapena eta erreferentzia metropolitarren berantiarra dela Europako literatura nagusiekin alderatuz gero.

60ko hamarkadan euskarak eta euskalgintzak izandako bultzadaren bidez, gutxika-gutxika, hiriak literaturarako espazio potentzial gisa ikusten hasi zirela ondoriozta daiteke, baita modernitatearen espresio bihurtzeko ere. Halaber, garai bertsuan hasten da euskal literatura bere burua nazio gutxitu bateko literatura nazional gisa pentsatu eta birplanteatzen. Lan honetan ondorioztatu da nola eleberrigintza urbanizatu eta modernizatzen saiatzean, gure tradizioak gatazkak izan dituela nazioarteko tempus eta parametroak jarraitzeko, baina era berean ez diola literatura txiki bati

aurresuposatutako esentzia folklorikoarekin guztiz bat egiten ere. Beraz, Casanovak (2001) literatura txikiei eskainitako bi aterabide horiei uko egiten die nolabait 60ko eta 70eko hamarkadetan euskal eleberrigintzak. Hala, mendearen azken herenean eleberrigintzak bulkada modernizatzaile bat bizi duela ondoriozta daiteke, eta nahiz eta hori eraikuntza nazionalaren ideiak inspiratu, oinarri-oinarrian estilo eta forma europar berritzaileak gerturatzea du helburu, baita modernitatearen problematikekin lotutako gaiak ere. Zentzu horretan, euskal eleberrigintzan gertatzen den espazio-aldaketa eta urbanotasunaren sarrera nabarmendu behar da, betiere testuinguru sozial, linguistiko eta politikoari hertsiki loturik. Aldaketa horretan erreferente da Saizarbitoria, hiriaren irudikapen berri eta desberdin bat ekartzen baitu euskal literaturara.

Ondorioz, aurreko hausnarketa teorikoak aintzat hartuta, Saizarbitoriaren eleberrigintzaren lehen etapari buruz horrela hausnar dezakegu: bazterrean edo deszentraturik egon daitezkeen literatura edo testuinguruentzat historia literarioaren eta europar konparatibismoaren barruan formula deszentratuak bilatzen dituen saiakera —ez, nahitaez kontziente— gisa. Zentzu horretan, eta bere obran zentraturik, idazleak begirada soziala erabiltzen du hiri-espazioak aurkeztu eta, horien bidez, euskal hiriek bizi zituzten arazo moderno eta errealitate konplexuak erakusteko. Hortaz, estilo eta gai apurtzaileak proposatzeaz gain, Saizarbitoriak Euskal Herriko testuinguruarekin bat egiten zuten hiri-espazioak ekartzen ditu 60ko hamarkada amaierako literaturara. Irudikapen horiek nazioarteko metropoli ereduetatik aldentzen dira, baita literatura gutxiagotu baten ustezko parametroetatik ere. Hain zuzen ere, Saizarbitoriak modernitatearen adierazpen gisa errepresentatzen du hiri ertaina, eta horren bidez, mundu modernoaren gatazkak eta kontraesanak azaleratzen saiatzen da. Bere testuinguruarekin zuen lotura ikusita, esan daiteke euskarak modernotasuna adierazteko zuen gaitasuna erakusteko baliatu zuela hiriaren irudikapena. Adierazpen horietan Donostiaren literaturizazioa nabarmentzen da, bere obraren lehen etapa honetan zimenduak jartzen baitizkio gerora bere lanen eszenatoki nagusi izanen den hiriaren irudikapen motari, gutxinaka bere hiri literario propioa sortzeraino.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Aipatu bezala, lan honek ikerketa sakonago baten abiapuntu izan nahi du. Norabide horretan, hiriaren lehen irudikapenetatik eta Saizarbitoriaren lanetatik harago joan eta ikergai zabalago batera jotzeko beharra sentitu da, osotasun bat bilatu asmoz. Hortaz, hiriaren agerpenak euskal eleberrigintzan zer-nolako eragina izan duen aztertzeaz gain, gerora izan duen bilakaera eta presentzia hartze garrantzitsua landu nahi da etorkizunean, baita hiriaren irudikapenen garapen horrek testuinguru sozialarekin dituen harremanak behatu ere. Horretarako, beharrezkoa da euskal literatura arloa nola eraiki den eta nazioarteko literatur sisteman zer leku hartu dituen aztertzea, Bourdieuren (1995) proposamen teorikoari jarraikiz. Hiriak lotura zuzena dauka Mendebaldeko kulturarekin, espazio urbanoetan islatzen baitira europar jendarte modernoaren harreman-sare, gatazka eta tentsio nagusiak (Pike, 1981). Idazleek hirien sorreratik jo dute espazio urbanoa literaturan irudikatzera eta, horregatik, hiriaren teorizazio eta irudikapen literarioak aztertzean, jendarte horren ezaugarriak, kultura eta tentsioak azaleratzen dira. Hori dela eta, hiriaren irudikapenek euskal eleberrigintza Mendebaldeko literaturaren mapan garai bakoitzean non kokatu duten aztertu nahi da ikerbide hori hartuta.

Etorkizunerako planteamenduan, hasteko, corpusa zabaldu eginen da, bai tenporalki bai hiriaren irudikapenen aniztasunean. Hortaz, alde batetik, euskal eleberrigintzan XX. mendeko lehen irudikapenetatik gaur egun arteko ibilbidean egondako joerak planteatuko lirateke aztergai gisa, eta beste alde batetik, hiriaren azterketak berekin dakartzan azpigai edo zeharkako gaiak lantzeko eleberri espezifikoak hautatuko lirateke. Beraz, barnebilduko dira tradizio ruralarekiko hausturarekin hasten den hirien irudikapena, gero ibilbide konplexua garatzen du modernismoaren eta errealismoaren aroetatik pasata, XXI. mendean hiria postmodernismoarekin uztartu arte. Hiriaren trataera konplexu eta gatazkatsu horrek urbanotasunarekin elkargurutzatzen diren beste zenbait kontzeptu aztertzeko aukera emango luke: nazio eta hizkuntza auziak, nazioarteko literatura sistemen zilegitasuna eta postmodernismoa eta identitate gatazkak.

Ondorioz, euskal eleberrigintzaren hiri-irudikapenen bilakaerari buruzko lan berezitua egitea da asmoa. Saizarbitoriaren lanen azterketatik abiatuta ikuspuntua zabalduko litzateke, bai hartutako denbora espazio zabalagoarengatik, bai hiriaren irudikapenak tratatzeko era ugariengatik. Horren bidez, euskal kritikan eta teorian hiriari buruz idatzi diren lanei ekarpena

egin nahi lieke eta ikuspegi osotuago bat eskaini, eta literatura teoria orokorretan kokatzeko ahalegina eginez.

6. Erreferentziak

Apalategi, U. (2006): "Ciudades y cambios de personalidad", *Cuadernos Alzate*, 101-120.
_____ (2007): "La huida de la ciudad", *Cuadernos Alzate*, 78-94.
_____ (2008): "Hiria eta nortasun aldaketak euskal eleberrian", *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 41-57.
Augé, M. (1993): *Los no-lugares. Espacios del anonimato*, Gedisa, Bartzelona.
Bourdieu, P. (1995): *Las reglas del arte. Génesis y extructura del campo literario*, Anagrama, Bartzelona.
Casanova, P. (2001): *La República mundial de las Letras*, Anagrama, Bartzelona.
Egaña, I. (2006): "Leer y escribir la ciudad", *Cuadernos Alzate*, 137-152.
Epaltza, A. (1993): "Ghettotik", *Galeuzca*, 22-26.
Etxeberria, H. (2002): *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan* [*Cinco escritores vascos. Entrevistas de Hasier Etxeberria*], Alberdania, Irun.
Gabilondo, J. (2013): *New York-Martutene. Euskal postnazionalismoaren utopiaz eta globalizazio neoliberalaren krisiaz*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
Hernández Abaitua, M. (2008): *Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza.* UPV. Servicio Editorial=EHU. Argitarapen Zerbitzua.
Jimenez, E. (1993): "Hiri espazioa euskal literaturan", *Galeuzca*, 83-84.
Kortazar, J. (2006): "La ciudad en la literatura vasca contemporánea", *Cuadernos Alzate*, 97-100.
_____ (2007): "Literatura y ciudad", *Cuadernos Alzate*, 75-78.
Lehan, R. (1998): *The city in literature. An intellectual and cultural history*, University of California Press, Berkeley.
Matas, A. (2010): *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*, Lengua de Trapo, Madril.
Mercero, G. (2017): *Mundu-ikuskerak euskal narratiba garaikidean: modernitatearen krisitik postidentitatearen promesera*, Labayru Fundazioa, Bilbo.
Moretti, F. (2001): *Atlas de la novela europea*, Trama, Madril.
Pike, B. (1981): *The image of the city in modern literature*, Princeton University Press, Princeton.
Prendergast, C. (2001): "La negociación de la literatura mundial", NLR 8, Madril.
Sarasola, B. (2015): *Bainaren belaunaldia: Ustela, Pott eta Oh! Euzkadi*, Labayru Fundazioa, Bilbo.
Simmel, G. (2001): *El individuo y la libertad*, Península, Bartzelona.
Williams, R. (2001): *El campo y la ciudad*, Paidós, Buenos Aires.
Wirth-Nesher, H. (2003): *City Codes. Reading the modern urban novel*, Cambridge University Press, Cambridge.
Zulaika, J. (2003): *Guggenheim Bilbao Museoa. Museums, architecture and city renewal*, University of Nevada, Reno.

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu honetan jasotakoa 2018ko neguan aurkeztutatko Master Amaierako Lanetik eratorria da. Hori dela eta, Universitat de Barcelonan nire zuzendari eta irakasle izandako Àlex Matas Ponsi eskertu nahi diot emandako laguntza. Baita UPV/EHUko Iratxe Retolaza Gutierrez eta Ibon Egaña Etxeberriari ere, hasierako lan xumea noizbait tesi bihurtzeko lehen pausoa ematen laguntzearren.

Euskararen erabilera sustatzeko ideologia eta estrategiak D ereduko gurasoen hizkuntza politika eleaniztunetan

Garcia-Ruiz, Maite; Manterola, Ibon eta Ortega, Ane

Munduko Hizkuntza Ondarearen UNESCO Katedra, UPV/EHU
eta ELEBILAB, UPV/EHU
maite.garciaru@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honen helburu nagusia da Euskal Autonomia Erkidegoko testuinguru erdaldun bateko gurasoek hartzen dituzten erabakiak eta ideologiak aztertzea euskara, gaztelania eta ingelesaren ikaskuntzari eta erabilerari dagokionez. Hau da, familien hizkuntza politikak aztertu nahi dira, arreta jarrita horien atzean dauden elementu ideologikoetan eta estrategietan. Ikerketa honek ekarpena egin nahiko luke euskararen belaunaldiz belaunaldiko jarraipenaren eta eleaniztasunaren esparruan. Izan ere, ideologia eta estrategia horietan gaztelania eta ingelesak duten lekua aztergai da.

Hitz gakoak: familiako hizkuntza politika, eleaniztasuna, gurasoak, ideologiak, estrategiak

Abstract

The main objective of this article is to examine in a Spanish dominant context in the Basque Autonomous Community, the decisions parents make regarding Basque, Spanish, and English learning and use. Meaning family language policy will be examined, including the ideologies and strategies behind them. This research project would like to contribute to the fields of Basque transmission and multilingualism. In fact, the place or role Spanish and English play in those ideologies and strategies is object of study.

Keywords: family language policy, multilingualism, parents, ideologies, strategies

1. Sarrera eta motibazioa

Hizkuntzen belaunaldiz belaunaldiko jarraipenean familiaren esparrua lehentasuneko ikerketa esparrua da. Hain zuzen ere, gaur egun familiako hizkuntza politika gisa ezagutzen den ikerketa esparruak indar handia hartu du azken hamarkadan (King et al., 2008; Schwartz eta Verschik, 2013). Familiako hizkuntza politikak (FHP) hizkuntzen erabilerari eta hizkuntza ikaskuntzari buruz gurasoek hartzen dituzten erabakiak ikertzen ditu, erabaki horiei lotutako ideologiekin eta estrategiekin batera. Erabaki, ideologia eta estrategia horiek era askotakoak izan daitezke: agerikoak eta gurasoen edo guraso eta haurren artean negoziatuak, negoziatu gabeak edo inplizituak, edo baita bat batekoak ere (Curdt-Christiansen, 2013; Fogle, 2013).

Gobernu edo erakundeen hizkuntza politiken ikerketan bezalaxe, FHPren esparruan hiru dira aztergai nagusiak: ideologiak, estrategiak eta praktikak (King et al., 2008; Spolsky, 2012). Ideologien barruan eleaniztasunari buruzko jarrerak, eta hizkuntzen ikaskuntza eta irakaskuntzari buruzko jarrerak sartuko lirateke besteak beste. Estrategiek gurasoek familiaren baitako hizkuntzen erabileren kudeaketan hartzen dituzten erabakiei egiten diete erreferentzia, baita hizkuntzen ikaskuntza bideratzeko hartzen dituzten neurriei ere. Adibidez, guraso erdaldunek D eredua aukeratzea FHPko estrategiatzat har daiteke. Estrategia honen atzean dagoen ideologia da seme-alabak euskara-gaztelania elebidun izatea nahi dutela gurasoek (Amorrortu eta Ortega, 2009). Azken osagaia praktikena da, eta familiaren esparruan egiten diren hizkuntza erabilerak aztertzen eta neurtzen ditu (Nandi, 2018; Smith-Christmas, 2018).

Bost urtero egiten den Inkesta Soziolinguistikoaren azken datuei (2016) erreparatuta, ikusten da zelan konfigurazio euskalduna duten gurasoen %87,3k euskara transmititzen dietela seme-alabei (soilik euskara edo euskara eta gaztelania). Eta bikote mistoen kasuan, hau da, bat euskalduna, bat erdalduna, %38,7k egiten die euskaraz eta gaztelaniaz seme-alabei (Eusko Jaurlaritza, 2016). Inkestaren datuei erreparatuta, ikus daiteke gurasoen lehen hizkuntzak ere paper garrantzitsu bat betetzen duela. Izan ere, nahiz eta guraso biak euskaldunak izan, batek

erdara badu lehen hizkuntza, %70k transmititzen du euskara bakarrik, eta %6k gaztelania bakarrik transmititzen du. Baina honelako ikerketa kuantitatiboetan ez da emaitza horien arrazoietan sakontzen.

Datuak ez ezik, emaitzak ulertzeko eta euskararen transmisioaren eta erabileraren egoera hobetzeko motibazioarekin hasi zen egitasmo hau.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

2.1. Aurrekariak

Euskarari buruz badira familiaren esparruan euskararen jarraipena ikertu duten lanak, nahiz eta FHPren izenpean ez agertu (Hernandez, 2015). Kasaresen (2015) lanak, esate baterako, euskara jakin gabe umeak euskaraz hazten dituzten gurasoen ideologiak eta estrategiak erakusten ditu, besteak beste. Halaber, eskolan euskara ikasitako umeek familiaren esparruan euskararen praktika hedatzen dutela ere nabarmentzen du, euskararen jarraipenerako umeen rol aktiboa erdigunean jarriz. Escandonen (2016) lanak, berriz, erakusten du Gasteizko guraso mistoen kasuan (euskara batek bakarrik dakien bikotea), erdaldunek jarrera positiboak dauzkatela bikoteak etxean seme-alabekin euskara erabiltzearen inguruan. Azkenik, Ikardok (2017) haurrak D eredura daramatzaten Lapurdi kostaldeko guraso erdaldunen ideologiak aztertzen ditu, eta nabarmentzen du guraso hauek euskararen jarraipenaren aldeko jarrera daukatela.

Euskararen mugetatik kanpo, Galizian galizieraren hiztun berrien FHPk aztertu dira. Nandiren (2018) ikerketan ikusten da gurasoek familiaren esparruan galiziera sustatzeko ideologia oso argia daukatela, Galiziako Gobernuaren hizkuntza politikaren kontrako aktibista bihurtzeraino. “Aktibista” ideologia hau gauzatzeko estrategien artean, Nandiren lanetik bi azpimarratu nahi genituzke: bata, haurrak galizierazko eskola pribatuetan eskolatzea; eta bestea, galizieraren erabilera sustatzen duten beste guraso batzuekin batera harreman talde “galiziera-zaleak” egitea. Nandik erakusten du bi estrategia hauek gurasoei aukera ematen dietela haurren galizieraren erabilera nolabait “zaintzeko”, eta, beraz, haurrak galizieraz sozializatzeko.

Hala ere, FHPn gurasoak ez ezik, beste eragile batzuk daude haurren hizkuntza sozializazioan eta Smith Christmas-en (2018) lanean ikusi den bezala, haur bat baino gehiagoko familietan, haurren adinak hizkuntza politikan eragiten du, eta zehazki, seme-alaben hizkuntza jarreretan eta praktiketan. Eskoziako familia batean, amamak gaelikoa irakatsi zien bere hiru seme-alabei, horietako batek, beste 3 seme-alaba izan zituen; nagusiak gaelikoa daki, bigarrenak jarrera positiboa du orokorrean, baina gehienetan ingelesa erabiltzea nahiago du, eta hirugarrenak, aldiz, jarrera negatiboak ditu hizkuntza gutxituarekiko. Ikerketa horretan ikusten den bezala, seme-alaba nagusia hazi ahala, gizartean presentzia handiagoa duen hizkuntza gero eta gehiago erabiltzen da hizkuntza gutxiagotuaren kaltetan, eta seme-alaba nagusiaren erabakiak gazteen hizkuntza jarrerei eta praktikei eragiten die, gazteenek etxean bertan kanpoko hizkuntza etxekoa baino gehiago hitz egiteraino.

Euskararen kasuari dagokionez, Arrue proiektuko ikerketak (Eusko Jaurlaritza, 2013) antzeko ondorioak iradoki ditzake haurrek eskolaren testuinguruan egiten duten hizkuntzen erabileraz. Datuek erakusten dute lehen hezkuntzatik bigarrenera pasa ahala, haurrek gero eta euskara gutxiago, eta gero eta gaztelania gehiago egiten dutela.

Euskara eta gaztelaniaz gain, egitasmo honetan ingelesari dagokion FHPa ere aztertuko dugu. Mundu osoan bezalaxe, Euskal Autonomia Erkidegoan (EAE) estatus politikoa eta akademikoa onartzen zaio ingelesari, “nazioarteko” hizkuntza gisa hartzearen ondorioz (Lasagabaster, 2003). Hau dela eta, EAEn ingelesaren hedapena hizkuntza gutxituentzako arrisku modura ere ikusi izan da (Lasagabaster et al., 2014). Kontuak kontu, gaur egun EAEko familietan hizkuntzen transmisioa eta sozializazioa ikertzeko orduan, ez da nahikoa euskara eta gaztelania bakarrik kontuan hartzea, ingelesak daukan rola ere aintzat hartu behar baita. Izan ere, EAEko biztanleen %95entzat ingelesa ikasteak garrantzia handia dauka (Eusko Jaurlaritza, 2017).

Ehuneko hau ia laukoiztu egin da azken 30 urteetan. Azkenik, herritarren %80k uste du ingelesa ondo ikasteko, oso gazte hasi behar dela ikaskuntza prozesua. Ingelesari buruzko ideologiak eta baita ere, oro har, ingelesa-gaztelania-euskara eleaniztasunari buruzko ideologiak nabarmen aldatu dira azken 35 urteotan (Eusko Jaurlaritza, 2017). Egoera eleanitz hau gogoan izanda, ikerketa honetan hiru hizkuntzei dagokien FHP aztertu nahi da.

Hiru hizkuntzei dagokien FHPak aztertuta, lan honek nolabaiteko berrikuntza ekarri nahiko luke EAEko bi hizkuntza ofizialei eta ingelesari buruzko ikerketa soziolinguistikoetara. Atal honetan ikusi dugun moduan, familiako esparruan euskararen jarraipena ikertu izan denean, gehienez ere gaztelania hartu izan da kontuan, euskaraz gain. Aldiz, ez dago ikerketarik euskara, gaztelania eta ingelesa hirurak batera hartzen dituenik, alegia, ikuspuntu eleaniztuna (Gorter eta Cenoz, 2015) jarraituz.

Ikerketa honek aukera emango du datu soziolinguistiko makroek euskara eta gaztelaniaren transmisioaz ematen dituzten argazki orokorrari maila askotako xehetasunak gehitzeko. Inkesta Soziolinguistikoak euskararen eta gaztelaniaren zein frantsesaren transmisio datu kuantitatiboak eskaintzen ditu. Hala ere, motz geratzen dira hizkuntza politikaren, eta zehazki, hizkuntzen belaunaldiz belaunaldiko jarraipenaren dimentsio mikroagoak ikertzerako orduan (Kasares, 2015) inkestan ez baitira aztertzen transmisio datuen atzean dauden ideologiak. Eta aurretik aipatu ditugun Kasaresen (2015) zein Escandonen (2016) emaitzak gogoan, uste dugu FHParen ikerketa esparruak xehetasun oso interesgarriak eman ditzakela euskararen belaunaldiz belaunaldiko jarraipenari buruz.

Ingelesaren hedapena ere asko indartu da euskal gizartean, eta, esate baterako, herritarren %52ak atzerriko hizkuntzaren bat daki (Eusko Jaurlaritza, 2017). Aldiz, oraindik ez dago daturik etxeko testuinguruan gurasoek ingelesaren ikaskuntza zergatik eta nola sustatzen duten erakusten duena. Hemendik ondoriozta daiteke euskal gizartearen argazki soziolinguistikoa asko aldatu dela duela hogeita hamar urtekoarekin konparatuta. Aldaketa hau, gainera, esanguratsua ari da izaten euskararen erabilera eta presentzia ahula den inguruetan (Ortega et al., 2016), eta euskara dakien populazioak gorakada handia eman duen moduan, ingelesaren aldeko jarrerak ere indartu egin dira.

2.2. Helburuak

Artikulu hau tesi batean oinarrituta dago. Tesia Manterola eta Ortega ikertzaileen zuzendaritzapean gauzatzen ari da Garcia-Ruizek. Momentuan hastapenetan gaude oraindik, baina horren lehenengo faseen emaitzetan zentratuko gara artikulu honetan. Ikerketaren helburu orokorra da familiako hizkuntza politika (FHP) eleaniztuna aztertzea, Getxoko testuinguru soziolinguistikoa, oro har, erdalduna izanik, haurrak D ereduko lehen hezkuntzako 4. mailan (LH4) dituzten familien kasuan. Horretarako, FHPren hiru elementuetan (ideologiak, estrategiak eta praktikak) banatu ditugu ikerketa galderak:

- Gurasoen jarrera eta ideologiei dagokienez:

    - Zein dira gurasoen jarrerak euskarari, gaztelaniari eta ingelesari dagokionez? Zein balio egozten dizkiote hizkuntza bakoitzari?

    - Nolako ideologiak dauzkate eleaniztasunaren inguruan? Eta zehazki, nolako ideologiak dauzkate eskolak sustatzen duen eleaniztasunaren inguruan, bizi diren testuingurua nagusiki erdalduna izanda?

- Gurasoen estrategiei dagokienez:

    - Gurasoek nolako estrategiak dauzkate haurrek hiru hizkuntzetako bakoitza ikas eta erabil dezaten?

- Praktikei dagokienez:

    - Estrategia horiek hartuta, zeintzuk dira seme-alaben praktikak? Hau da, gurasoek espero dituzten emaitzak lortzen dituzte estrategia horiekin?

FHPko elementuei zuzenki lotuta doazen galderez gain, beste galdera espezifiko batzuk ere erantzun nahi dira: batetik, ikertu nahi da ea gurasoen konfigurazio linguistikoen arabera familiako hizkuntza politikan joera ezberdinak dauden, alegia:

- zein antzekotasun eta ezberdintasun daude perfil ezberdineko gurasoen FHP eleaniztunetan, kontuan hartuta gurasoek konfigurazio linguistiko ezberdina daukatela?

Bestetik, gurasoen FHPak seme-alaba desberdinekin aldatzen den ikertu nahi genuke. Kontuan hartuta tesiaren fokua LH4ko ikasleen gurasoengan jarri dugula:

- badago alderik gurasoen FHPetan LH4ko ikaslearen eta beste seme-alabaren kasuan? Politika horiek zertan dira antzekoak eta zertan desberdinak LH4ko ikaslea seme-alaba nagusia edo gaztea denean?

2.3. Hipotesiak

Kontuan hartuta Escandonen (2016) artikuluan jarrera positiboak nabarmentzen zirela eta ikerketa honetako seme-alaba guztiak ikastolan daudela eskolarizatuak, aurreikusten da euskararekiko jarrera positiboak aurkitzea. Lasagabaster eta besteren (2014) ikerketan oinarrituta posible izango litzateke gaztelania garrantzitsutzat hartzea. Ingelesari dagokionez, Eusko Jaurlaritzak (2017) erakusten du oso orokortuta dagoela ingelesaren balioa. Hiru hizkuntzak alderatzerako orduan, ordea, gerta daiteke balio instrumental handiagoa ematea hizkuntza hegemonikoei, gaztelania eta ingelesa, alegia, eta euskarari balio sentimentala (Ortega et al., 2016).

Cenozen (2009) liburuan ateratako emaitzak ikusita, ez litzateke harritzekoa eleaniztasunaren aldeko jarrerak aurkitzea eta "hainbat eta hizkuntza gehiago, hobeto" ikuspuntua presente egotea.

Baliteke ere gurasoek Nandiren (2018) ikerketan topatu ziren estrategiak erabiltzea. Aldez aurretik badakigu D eredura sartu dituztela haien seme-alabak, baina hipotesia da euskara sustatzeko hartu zutela erabaki hori. Espero da guraso profil oso berezi bat aurkitzea ingelesaren mesedetan egiten duena eta bere seme-alaba eskolaz kanpoko ingeleseko klaseetara eramaten duena.

Aipatutako Galiziako ikerketan, gurasoek hizkuntza gutxitua erabiltzeko testuingurua sortu zuten (Nandi, 2018), beraz, aurreikus zitekeen gure parte hartzaileek ere euskara erabiltzeko taldea sortzea, baina hipotesia da Getxoko testuinguru erdaldun makroak eragin handiagoa izango duela eta ez dutela aukera hori aurreikusiko eta, ondorioz, ez dutela praktikan jarriko.

Eusko Jaurlaritzaren (2016) emaitzetan oinarrituta, espero da gurasoen konfigurazioak eragina izatea haien FHPtan, hau da, guraso biak erdaldunak direnean edo bikote mistoen kasuan ere bai, aurreikusten da FHPk ez izatea oso indartsuak edo sendoak euskarari begira.

Ez da aurreikusten FHP desberdinak izan dituztelaren diskurtsoa, baina bai espero dugula praktikak aldatu behar izana egoera desberdin batean daudelako seme-alaba bat baino gehiago dagoenean familian. Izan ere, Smith-Christmasen (2018) artikuluan amamak (hizkuntza gutxituaren mesedetan egiten zuena) ez zuen gaelikoz jarraitzearen estrategia aldatu, baina bere praktika bai egoera eta pertsona ez zelako bera eta iloba txikienak eskatzen zionean ingelesez egiteko, berak ingelesez egiten zuen.

3. Ikerketaren muina

Ikerketa honetako parte hartzaileak seme-alabak EAEko eremu erdaldun bateko (Getxo) ikastola batean eskolaratu dituzten gurasoak dira. Zehazki, 9-10 urteko (LH4) haurrak dituzten gurasoak izango dira. Getxon bakarrik %33,28a da euskalduna[1], eta nahiz eta euskararen ezagutzak gora egin duen azken urteotan (Ortega et. al., 2016), eremu erdalduntzat hartu dugu

[1] http://www.eustat.eus/municipal/datos_estadisticos/getxo.html

ikerketa honetan. Testuinguru hori aukeratu da 1981tik 2011ra euskaldunen ehunekoak gorakada izan duelako eta euskara biziberritzeko ahaleginak ere egiten ari direlako.

Ikerketa honen metodologia kualitatiboa da nagusiki. Erabili diren teknikak galdetegia eta eztabaida taldeak dira, etorkizunean eztabaida talde gehiago eta elkarrizketa indibidualak egitea planifikatuta dago.

Galdetegia hasieran pasatu zen 4. mailako gurasoen "argazki orokorra" izateko. Galdera itxiak zein irekiak zeuden galdetegian. Itxien artean, Likert galderak eta itemak puntuatzeko galderak zeuden, besteak beste. Likert eskalak aukera anitzeko galderak izaten dira, normalean baieztapen batekiko adostasuna edo desadostasuna adierazteko. Galdera irekietan zergatiak arrazoitzeko eta haien esperientziei buruz idazteko eskatu zitzaien. Haien eta seme-alaben informazioa jasotzeko galdera sozio-demografikoak ere bazeuden.

Eztabaida taldeak galdetegien erantzunetan sakontzeko helburuarekin egin dira. Galdetegiak guraso parte hartzaileen FHPei buruzko oinarrizko informazioa ematen digu, eta eztabaida taldeen bidez, aztergaia askoz ere modu sakonagoan ikertzeko aukera dugu.

Taldeak antolatzeko, Nandik (2018) egin bezala, bikotea diren parte-hartzaileen kasuan, aitak edo amak parte-hartuko du eztabaida batean, ez biek. Hori egitea erabaki da, bikotekide baten erantzunak bestearen iritzia ez baldintzatzeko.

Eztabaida taldeak eta elkarrizketa indibidualak oso eraginkorrak eta erabiliak izan dira hizkuntza jarreren, eta, oro har, etxeko esparruan gertatzen den euskararen belaunaldiz belaunaldiko ikerkuntzan (Ortega et al., 2016; Kasares, 2015; Escandon, 2016). Teknika hau parte-hartzaileen sentimenduetan eta bizipenetan oinarritzen da eta gurasoek haien esperientziei eta iritziei buruz askatasunez hitz egiteko aukera ematen die, baita haien seme-alaben bizipenei eta hizkuntzen ikaskuntzari eta erabilerari buruz hitz egiteko ere.

Moderatzaileak gutxi parte hartu dezake eztabaidan, erdi-gidatu dezake gaiak proposatuz, edo guztiz gida dezake elkarrizketa. Ikerketa honen helburuari begira eta gaiaren konplexutasuna kontutan hartuz, eztabaida erdi-gidatuak egitea erabaki da. Honek parte-hartzaileei askatasuna ematea aurreikusten da, baina gaiari heltzeko aukera ematen digu beharrezkoa denetan.

Momentuz, bi eztabaida talde egin dira. Taldeak osatzeko ez genuen irizpiderik jarri ez zelako profil zehatz bat bilatzen aukerak ez ixteko. Eztabaida bakoitzean 4 guraso zeuden, lehenengoan 3 ama eta aita 1, eta bigarrenean 4 ama.

3.1. Emaitzak

Getxoko ikastola horretan, 75 ikasle zeuden LHko 4.mailan ikerketa hasi zenean. Ikasle horien guztien gurasoei bidali zitzaien galdetegia, hau da, 140-150 gurasok jaso zuten. 41 erantzun jaso ziren euskaraz eta 10 gaztelaniaz, totalean, 51 parte hartzaile (%34-36ko parte-hartzea). 40 familien erantzunak jaso ziren, beraz, familien %53ren emaitzak daude. Borondatezko lan hori egin zutenen artean 4 pertsonako bi talde sortu genituen, hau da, momentuz, 8 gurasok parte hartu dute eztabaida taldeetan.

Galdetegietatik lortutako datuen artean perfil nahikoa homogeneoa ikusten da: guraso gehienek jarrera positiboak edota proaktiboak dituzte euskararekiko. Oso puntako jarrera proaktiboak erakutsi dituzten gurasoek familiaren baitan euskara sustatzeko estrategia berriak ezagutzeko nahia adierazi dute, eta horrek egoera hobetzeko nahia iradokitzen du. Guraso erdaldun gehienek "eroso" edo "pozik" daudela adierazi dute haien seme-alabak D ereduan egoteaz, eta haurrek euskaraz jakingo duten ziurtasuna erakutsi dute. Guraso euskaldunek, aldiz, gaztelaniaren presentzia handituz doan kezka aipatu dute behin eta berriz. Galdetegiko emaitza hau eztabaida taldean ere azpimarratu zen hainbat alditan.

Galdetegian hiru hizkuntzei buruz galdetu bazaie ere, joera orokorra antzeman dugu ingelesa "ekiditeko", eta bere lekuan, euskara aipatzeko. Hau da, ingelesari buruz zuzenean galdetuz gero, horri buruz hitz egiten dute, baina orokorrean hizkuntzei buruz galdetzerakoan, guraso askok ingelesa ahaztu dute. Esate baterako, eskolaz kanpoko ekintzetan, LH 4ko guraso parte-

hartzaileen ia erdiak esan du seme-alabak ingelesa egiten duela, baina askok ez du aipatu hori ingelesa sustatzeko estrategia denik. Hala ere, aipatzekoa da guraso erdaldunek gehiago aipatu dutela ingelesa guraso euskaldunek baino, eta, batez ere, hizkuntzen ikaskuntza sustatzeko estrategien atalean. Puntu honi dagokionez, eztabaida taldeetan momentuz ez dugu gurasoen profil garbi bat antzeman ingelesaren alde edo kontra egiten duenik.

Aipatzekoak dira galdetegitik ateratako eleaniztasunari buruzko datuak; nahiz eta gaitasun desberdinak izan, guraso guztiek dakite hiru hizkuntza gutxienez: euskara, gaztelania eta ingelesa. Hau da, guraso guztiak dira eleaniztunak. Hala ere, eztabaida taldeetan ikusi zen ez dagoela bere LH4ko seme-alaba eleaniztuna dela uste duen gurasorik ikastolan 3 hizkuntzak ikasten dituen arren.

Emaitzen artean, aurrekarietan aipatutako joera baten kontrakoa aurkitu da gure gurasoetan: guraso gehienek gaztelania dute ama hizkuntza, eta hala ere, %70a euskara erabiltzen du haien seme-alabekin.

4. Ondorioak

Datuetan oinarrituta, esan daiteke espero ziren emaitza batzuk aurkitu direla, baina baita espero ez ziren batzuk ere, eta horietan guztietan sakontzeko beharra ikusten dugu oraindik ere esperientzia eta bizipen berriak jasotzen ditugulako guraso desberdinetatik.

Alde batetik, eta lehenengo galderari erantzuten, esan daiteke guraso guztiek, oro har, jarrera positiboak dituztela hizkuntzekiko. Guraso batzuk asko markatu dute euskarak duen balioa haientzat. Hemen guraso batek galdetegian idatzitakoa: "*euskara maitatzen ikasi dute. Euren hizkuntza bakarra da. Harro nago euren ametsak euskaraz direlako*". Balio instrumentala ere oso nabarmen dago bigarren eztabaida taldeko guraso honetan: "*(el título) te lo van a pedir también en Eroski*".

Bestetik, eleaniztasunari dagokionez, eta aurreko puntuari lotuta ere bai, balio handia ematen diete hizkuntzei, eta eleaniztuna izatearen garrantzia azpimarratu zen bereziki bigarren eztabaida taldean: "*es importante saber idiomas para nivel de ocio, para viajar…*", baina bi ahoko ezpata izan da eleaniztasunaren gaia utopiatzat hartzen dutelako: "*el trilingüismo entonces no es real*" eta "*yo no creo en el trilingüismo*".

Estrategien aldetik, frustrazioaren diskursoa atera da gehienbat euskarari lotuta. Bazirudien guraso gehienen estragiek porrot egin dutela haien seme-alabekin eta honela espresatu dute lehenengo eztabaida taldeko gurasoek: "*La oíamos sola hablando en castellano. "Euskaraz, etxean euskaraz hitz egiten da!" rollo caos así*" eta "*Hablamos en euskara, en casa, en euskara, nos levantamos, euskara, desayunamos, euskara… coche en euskara, bajan del coche, pasan la verja de ikastola, y se pasan al castellano. A mí eso me impactó mucho*". Orduan, badute euskara erabiltzeko estrategia, baina ez dituzte estrategia nahikoak haiek nahi duten FHP aurrera eramateko. Esate baterako, euskaraz hitz egiteko talderik ez dute "eraiki" eta ikusten dute zelan ikastolako lagunekin gaztelaniaz egiten duten haien seme-alabek. Horregatik dute frustrazioaren diskurtsoa.

Ingelesaren aldetik, bi jarrera aurkitu dira: guraso profil bat ez dago ingelesaren ikaskuntzaz kezkatuta eta ez du estrategia kontzienterik erabiltzen edo ezartzen ingelesaren mesedetan, beste profil batek uste du ingelesa garrantzitsua dela eta gaztetan hastea beharrezkoa dela "*(hay que meter el inglés antes) si realmente quieres el trilingüe*".

Gurasoen konfigurazioari dagokionez, ez da alde handirik ikusi. Bikote euskaldunek frustrazio handiagoa erakutsi dute, baina estrategien aldetik, gehiengoak ikastola aukeratu zuen euskararengatik, eta bikote euskaldunak desberdintzen dira etxeko eremua euskalduntzea "lortu" dutelako, baina seme-alabek gero eta gehiago sartzen dute gaztelania, beraz, praktiken aldetik eta umeen euskara erabileraren aldetik, ez dago desberdintasun handirik gurasoen konfigurazioan.

Guraso guztiek adierazi zuten ez zituztela haien FHPk aldatu, baina batzuk bai onartu zutela ezin izan zituztela haien estrategiak "inposatu" seme-alaba nagusiarekin txikiari arreta gehiago eskaintzen zietelako, edo familiako egoeragatik ezin zirelako horretan zentratu. Beraz, adin batera ailegatzean, seme-alaba nagusiak kontrola hartzen du bere hizkuntza praktiketan eta horrek eragiten dio luzean bere neba-arreba txikiari.

Argi dago emaitza gehiago jasoko direla eta ziurrenik ondorioetan gehiago gehitzeko aukera egongo dela ikerketa aurrera joan ahala. Izan ere, elkarrizketa indibidualekin datuetan gehiago sakontzeko aukera egongo da. Baita aurretik agertu ez diren gai eta galdera berriak aztertzeko ere.

Horrez gain, FHPren eremua hazten eta gero eta gehiago ikertzen ari den gaia izanik, honi buruzko ezagutza handiagoa izango dugu datuak konparatzeko eta ondorio zehatzagoak ateratzeko.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Tesiaren bigarren urtea izanda, ikerketaren hurrengo pausoa elkarrizketa indibidualak egitea da. Etorkizun luzera begira, ordea, testuinguru eta herri desberdinetako FHPak aztertzea ikuspuntu eleanitzetik ikerketa lerro posible bat liteke.

Egitasmo honek ikerketa kuantitatiboetan lortutako datuak osatzen dituela esan daiteke, baina lan handia dago egiteke FHPren eremuan, batez ere, datu kualitatiboei dagokionez eta ikuspuntu eleanitza kontutan hartuta.

6. Erreferentziak

Amorrortu, E., eta Ortega, A. (2009): "Zergatik eskolaratzen dituzte gurasoek seme-alabak euskarazko hizkuntza-ereduetan?" *Euskera*, 54, 2–1.

Cenoz, J. (2009): *Towards Multilingual Education. Basque Educational Research from an International Perspective*. Multilingual Matters, Bristol.

Curdt-Christiansen, X. L. (2013): "Family language policy: sociopolitical reality versus linguistic continuity", *Language Policy*, 12 (1), 1-6. [https://doi.org/10.1007/s10993-012-9269-0]

Escandon, A. (2016): "Vitoria-Gasteizko gurasoekin euskararen transmisioaz eginiko ikerketa kualitatiboaren ondorio txostena", *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 98, 128-144.

Eusko Jaurlaritza, (2013): *Ikasleak hiztun: 2011ko Arrue Proiektua. Ikerketaren emaitza. Adituen iritzi-azalpenak*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Vitoria-Gasteiz.

——————, (2016): *VI. Inkesta Soziolinguistikoa*. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Vitoria-Gasteiz.

——————, (2017): *Atzerriko Hizkuntzen Ezagupena eta Ikasketa*. Eusko Jaurlaritza, Prospekzio Soziologikoen Gabinetea, Vitoria-Gasteiz.

Fogle, L. W. (2013): "Family language policy from the children´s point of view: Bilingualism in place and time", in M. Schwartz & A. Verschik (arg.), *Successful Family Language Policy*, Dordrecht, Springer, Netherlands, 177-200.

Gorter, D. eta Cenoz, J. (2015): "Translanguaging and linguistic landscapes", *Linguistic Landscape*, 1 (1), 54-74. [https://doi.org/10.1075/ ll.1.1-2.04gor]

Hernandez, J. M. (2015): "Familia hizkuntz politika: transmisioa ulertzeko eredu berri baten bila", *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 94 (1), 47-62.

Ikardo, U. (2017): "Ikastoletako guraso erdaldunak eta euskararen jarraipena Lapurdiko kostaldean", *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 105 (4), 11-45.

Kasares, P. (2015): "Euskararen belaunez belauneko jarraipena aztergai eta jomuga", *BAT Soziolinguistika Aldizkaria*, 94 (1), 13-45.

King, K. A., Fogle, L., eta Logan-Terry, A. (2008): "Family Language Policy", *Language and Linguistics Compass*, 2 (5), 907-922. [https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2008.00076.x]

Lasagabaster, D. (2003): *Trilingüismo en la enseñanza. Actitudes hacia la lengua minoritaria, la mayoritaria y la extranjera*. Milenio Educación, Lleida.

Lasagabaster, D., Doiz, A. eta Sierra, J. M. (2014): *Motivation and foreign language learning. From theory to practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam Philadelphia.

Nandi, A. (2018): "Parents as stakeholders: Language management in urban Galician homes", *Multilingua*, 37 (2), 201-223. [https://doi.org/10.1515/multi-2017-0020]

Ortega, A., Amorrortu, E., Goirigolzarri, J. eta Urla, J. (2016): *Euskal hiztun berriak: esperientziak, jarrerak eta identitateak*. Bizkailab / Deustuko Unibertsitatea, Bilbao.

Schwartz, M. eta Verschik, A. (2013): *Successful Family Language Policy. Parents, Children and Educators in Interaction*. Springer.

Smith-Christmas, C. (2018): "'One Cas, Two Cas': Exploring the affective dimensions of family language policy", *Multilingua*, 37 (2), 131-152. [https://doi.org/10.1515/multi-2017-0018]

Spolsky, B. (2012): "Family language policy – the critical domain", *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 33 (1), 3-11. [https://doi.org/10.1080/01434632.2011.638072]

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu honetan jasotakoa 2017an hasitako doktorego tesiko lehenengo bi atalen materiala da. Tesia Ibon Manterolaren (UPV/EHU) eta Ane Ortegaren (BAM) zuzendaritzapean gauzatzen ari naiz. ELEBILAB ikertalde osoari eman nahi dizkiot eskerrak haien laguntzarengatik eta haiekin ikasitako guztiarengatik. Baita ere, eskerrik asko ikastolari eta ikastolako gurasoei ere ikerketan parte hartzeagatik eta haien onena saiatzeagatik haien seme-alaben hizkuntza sozializaziorako.

D ereduan euskaldundutako eremu mistoko gazte nafarren hizkuntza jarrerak eta identitateak

Pardina, Ainhoa, Manterola, Ibon
UPV/EHU
ELEBILAB
apardina002@ikasle.ehu.eus

Laburpena

Nafarroako eremu mistoan D ereduan euskaldundutako gazteen euskararen erabilerak, jarrerak eta identitateak aztertzeko ikerketa baten abiapuntua da lan hau. Zehazki, parte hartzaileen profil soziolinguistikora lehen hurbilketa egiteko galdetegi bat aurkeztuko dugu. Galdetegiaren helburu nagusia da aurreikusita dauden eztabaida talde eta banakako elkarrizketetarako auzi interesgarriak identifikatzea. Galdetegiaren diseinua kontuan hartuta, aurreikusten dugu aukera izango dugula parte hartzaileek DBH bukatu eta unibertsitate adineko garaira arte egindako bilakaera soziolinguistikora lehen hurbilketa egiteko. Gazteen bizialdi horretan garatutako euskararekiko hizkuntza identitateak eta muda linguistikoak nolakoak izan daitezkeen iradokiko dugu lanaren bukaeran.

Hitz gakoak: galdetegi soziolinguistikoa, hizkuntza jarrerak, hizkuntza identitateak, D eredua, hiztun berri gazteak

Abstract

This work is the first stage of a wider research that aims to study the uses, attitudes and identities of young speakers of Basque who learnt the language in the D model in the central area of Navarre. Specifically, we will introduce the sociolinguistic survey designed to make a first approach to the profile of the participants. The main goal of the questionnaire is to identify the relevant topics for the focus groups and individual interviews that are expected to be carried out in the near future. Taking into account the design of the questionnaire, we predict that we will be able to access the evolution of the sociolinguistic profile of participants between the end of secondary school and the period of university studies. More specifically, at the end of the paper we will make some predictions about the linguistic identities and mudes of the participants.

Keywords: sociolinguistic questionnaire, language attitudes, linguistic identities, D model, young new speakers

1. Sarrera eta motibazioa

Azken hamar urteetan euskararekiko jarreren eta erabileraren ikerketa esparruan ikuspegi kualitatiboekin egindako hainbat lan argitaratu da. Hiztun profilei dagokienez, lan batzuek euskaraz ez dakitenengan (Amorrortu et al., 2009) eta hiztun berriengan (Ortega et al., 2016) jarri dute arreta. Helburuei dagokienez, euskararen inguruko oinarrizko diskurtsoak aztertu dira Euskal Autonomia Erkidegora mugatuta (Martinez de Luna et al. 2016), edo Nafarroan euskara sustatzeko adostasun sozial berriak identifikatu dira (Erize, 2018). Ikerketa hauek guztiek Arrue Proiektua (Eusko Jaurlaritza, 2013) edo Inkesta Soziolinguistikoa (Eusko Jaurlaritza et al., 2017) bezalako ikerketa makro-kuantitatiboen ekarpenak osatzeko aukera ematen dute. Esate baterako, euskararen sustapenari buruzko jarreren kasuan, Inkesta Soziolinguistikoak ematen dituen emaitza kuantitatiboen atzean egon daitezkeen jarrera eta ideologiak modu finagoan ikertu daitezke metodologia kualitatiboekin (eztabaida taldeak, banakako elkarrizketak, autobiografia linguistikoak eta abar), gorago aipatu ditugun lanetan egin izan den bezala.

2. Arloko egoera eta helburuak

Hemen aurkeztu dugun ikerlana Nafarroako eremu mistoan kokatzen da. Euskararen ofizialtasunari dagokionez, Euskararen Legeak bereizten dituen hiru eremuetako bat da eremu mistoa (Agoitzaldea, Erronkari-Zaraitzu, Iruñerria, Lizarraldeko ipar ekialdeko herriak, Garesaldeko herri gehienak eta

Tafallaldeko herrien erdiak, beste erdiak eremu ez-euskaldunekoak izanik). Bertan, euskara ez da guztiz ofiziala baina legediak aukera ematen du euskara neurri batean bada ere sustatzeko. Eremu euskaldunean euskara ofiziala da gaztelaniarekin batera (Auñamendi, Baztanaldea, Bortziriak, Sakana, Leitzaldea, Malerreka eta Ultzamaldeko herri gehienak), eta aldiz, eremu ez euskaldunean, gaztelania bakarrik da ofiziala (Irunberrialdea ia osoa, Tafallaldeko herrien beste erdiak, Tuteraldea, Vianaldeko ia herri guztiak, Zangozaldeko herri gehienak, Lizarraldeko hego mendebaldeko herriak eta Erribera). Hizkuntza eskubideen banaketa geografikoki honi dagokionez, aipagarria da Nafarroako biztanle gehien eremu mistoan eta ez-euskaldunean daudela.

Honela, aipatu berri ditugun soziolinguistikako ikerketa ildoei jarraituz, Nafarroako eremu mistoko gazteen euskararen erabilera, jarrerak eta identitateak aztertzeko ikerketa baten lehen pausoak aurkeztuko ditugu lan honetan. ELEBILAB ikertaldeak azken bi hamarkadetan euskara-gaztelania gaitasunen garapenaz egindako lanei segida eman nahi zaie, taldearen aurreko ikerketetan parte hartutako gazte berberen hizkuntza jarrerak eta identitateak aztertuz. Lan honetan, zehazki, aipatutako gazteen gaur egungo profil soziolinguistikora lehen hurbilketa egiteko galdetegi bat aurkeztuko dugu, euskararen ezagutzari, erabilerari eta jarrerei buruzkoa. Galdetegietako emaitzetan oinarrituta, asmoa da eztabaida taldeak eta banakako elkarrizketak diseinatzea eta egitea, aipatutako parte hartzaileen euskararekiko jarreretan eta hizkuntza identitateetan sakontzeko.

Testuinguru soziolinguistiko orokorra dela eta, Nafarroan euskararen sustapenak ez dauka adostasun sozio-politiko handirik, Inkesta Soziolinguistikoek erakutsi izan duten moduan; izan ere, bertako 16 urtetik gorako biztanleen %33,3 euskararen erabilera sustatzearen alde dago, %39,1 aurka dagoen bitartean (eta, beraz, %27,6 ez alde eta ez aurka). Gainera, Nafarroako eremuen arabera emaitza hauek aldakorrak dira, eremu euskaldunean euskararen erabilera sustatzearen aldeko jarrera askoz handiagoa baita (%68,1), eremu mistoan (%36,3) edo eremu ez euskaldunean (%19,1) baino, (Nafarroako Gobernua et al., 2017).

Erizeren (2018) arabera, aniztasun handia dago euskararekiko bizipen pertsonalei dagokienez. Baina hala ere, euskararen sustapenerako funtsezko zortzi adostasun identifikatu ditu ikerlariak. Esate baterako, euskararen eta gazteleraren hiztunen arteko errespetuaren beharra eta euskararekiko hizkuntza politika alderdikarietatik banatu beharra. Desadostasunak ere aurkitu dira: besteak beste, herritarren nahi eta behar linguistikoekiko administrazioaren erantzuna nolakoa izan behar den, edota euskara inposatu den edo ez. Gure ikerketari dagokionez, hemen aipatu diren auziak eremu mistoko gazteen jarreretan nola agertzen diren aztertuko dugu.

Euskararen legezkotasunak Nafarroan dauzkan mugak handiak izanik ere, hezkuntzako eredu linguistikoei dagokienez, hainbat aukera daude: guztia euskaraz ikastea, gainerako hizkuntzak izan ezik (D eredua), ikasgaien erdia euskaraz eta beste erdia erdaraz ikastea (B eredua), ikasgai guztiak erdaraz izan arren euskara ikasgai bezala ematen duena (A eredua) eta, azkenik, euskararik irakasten ez den eredua (G eredua). Hala ere, kontuan izan behar dugu eremu euskaldunerako A, B eta D ereduak baimentzen direla; eremu mistorako A, B, D eta G ereduak eta, azkenik, eremu ez-euskaldunerako A, D eta G ereduak (Aldasoro, 2001). Joan den mendeko laurogeigarren hamarkadatik aurrera Nafarroan D eredua hedatuz joan da, nahiz eta bilakaera hori oro har mantsoa izan den eta ez duen lortu euskararik gabeko G ereduaren matrikulazio portzentajeetara gerturatzea: G ereduan matrikulatu diren ikasleen portzentajea %50 inguruan mantendu da azken hamar ikasturteetan, eta aldiz, garai berean, D ereduko matrikulazioa %30 gainditu ezinda dabil (Berria, 2019).

Bestalde, Nafarroako eremu mistoko D ereduko eskola bateko ikasleen gaztelania H1 / euskara H2 garapenaz egindako ikerketa sekuentzialek erakutsi dute bi hizkuntzen garapena antzekoa dela 5 eta 11 urte bitartean. Era berean, ikasle horien eta ingurune eta etxe euskaldunetako haurren euskara garapena konparatuta, antzekotasun ugari ikusi da, nahiz eta ezberdintasun batzuk ere badauden, bai euskararen alderdi gramatikal batzuen garapenean eta baita alderdi diskurtsibo batzuen garapenean ere (Ezeizabarrena, 2012; Manterola eta Almgren, 2013; Manterola et al., 2013; Manterola, 2019). Hain zuzen ere, ikerketa hauetan aztertu ziren ikasleen euskararekiko jarrera eta identitateak nahi dira aztertu artikulu honetan aurkezten dugun ikerketan.

Eskolari lotuta, gure lan honetarako interesgarria den beste ekarpen bat Arrue Proiektuarena da (Eusko Jaurlaritza, 2013). Bertan, Euskal Autonomia Erkidegoko LH4tik DBH2ra arteko ikasleen

eskola giroko hizkuntza erabilerak aztertzen dira; hau da, euskara eta gaztelera zenbat erabiltzen dituzten eta erabilera hori errazten edo zailtzen duten aldagaiak zeintzuk diren ikertzen da. Emaitzek erakusten dute euskararen erabilera baxuagoa dela adinean aurrera egin ahala: ikasgelan LH4ko ikasleen %60k eta DBH2ko ikasleen %28k erabiltzen dute euskara. Jolaslekuan ere LH4koek DBH2koek baino euskara gehiago erabiltzen dute, nahiz eta gaztelania den nagusi bi taldeetan (%59 eta %76, hurrenez hurren). Ikerketaren ondorioetako bi hauek izan dira: eskolak lehen hezkuntzan bigarren hezkuntzan baino gehiago lortzen duela euskararen erabileraren aldeko baldintzak sortzea. Eta aurrekoari lotuta, adinean aurrera egin ahala, eskolaz kanpoko sozializazio espazioek zaildu egiten dutela euskararen erabilera. Hau dena kontuan hartuta, guretzat interesgarria da ezagutzea D ereduan euskaldundutako ikasleen euskararekiko erabilerek eta erabilerarekiko jarrerek nolako bilakaera izan duten DBH bukatu eta unibertsitate garaira bitartean, non eta Nafarroako eremu mistoan, hizkuntzak Nafarroan daukan estatus soziolinguistiko konplexua kontuan hartuta.

D ereduan euskara ikasitako gazteen hizkuntza jarrerei dagokienez, Ortega eta besteren (2016) liburua erreferentziazko lana da. Beste ekarpen askoren artean, hizkuntza identitate ezberdina duten hiztun berri gazteen profilak identifikatu dituzte (euskaldun zaharra, euskalduna eta euskaldun berria), eta baita profil horietan eragiten duten faktoreak ere (besteak beste, hizkuntza gaitasuna eta harreman sareak). Gazteek beren burua profil batean ala bestean kokatzeko orduan, gainera, Ortega eta bestek ikusi dute gazteek beren buruari euskal hiztun gisa ematen dioten benetakotasuna eta zilegitasuna ere aldagai garrantzitsuak direla. Woolarden (2008) lana aipatuta, Ortega eta bestek zehazten dute hiztunen benetakotasuna eta zilegitasuna elkarrekiko lehian dauden bi baliotan ardazten dela: "anonimatu" balioa eta "benetakotasun" balioa. Honela, euren ikerketako partaideek batuari esleitzen diote hizkuntza «anonimo»aren balioa, eta aldiz, tokian tokiko hizkerei benetakotasunarena. Balioen dinamika honetan, erreferentea jatorrizko euskal hiztuna da, “euskaldun zaharra”, aipatutako ikerketaren arabera. Gure ikerketari dagokionez, interesgarria izango da aztertzea ea parte hartzaileek nola kokatzen duten beren burua hiztun gisa benetakotasunari eta zilegitasunari dagokionez, kontuan izanik ikertuko dugun testuinguru soziolinguistikoan jatorrizko tokian tokiko hizkera XIX. mendean zehar desagertu zela.

Gure lanerako garrantzizkoa izan daitekeen beste ekarpen bat muda linguistikoaren inguruko ikerketarena da (Pujolar et al., 2017). Muda linguistikoa kontzeptuak adierazten duena da ea hiztunak zenbateraino eta zergatik pasa diren hizkuntza bat egitetik bestea egitera euren eguneroko ohiko elkarrekintzetan. Abian den ikerketa batean, Amorrortu eta bestek (2018) ikusi dute Bilbo inguruko gazteen artean hainbat profil daudela muda linguistikoei dagokienez: gazte batzuentzat euskara ohiko hizkuntza izatera pasa da; beste batzuek, aldiz, ez dute muda linguistikoa egin, hau da, ez dute euskara euren errepertorio linguistiko aktiboan sartu, euskarazko eremu akademikotik harago behintzat. Pujolarrek eta bestek (2017) muda linguistikoak gerta litezkeen bizitzako hainbat une bereizten dituzte, eta gure ikerketarako bereziki interesgarriak direnak dakartzagu hona: bigarren hezkuntzako institutu batean hasteko unea, unibertsitatean edota lanean hastekoa, eta bikote harreman bat hastekoa. Ikergai ditugun parte hartzaileen bizialdia kontuan hartuta, arreta berezia jarriko dugu une horietan gertatu (ahal) izan diren muda linguistikoetan eta haien arrazoietan. Kataluniako kasuan, hizkuntza erabileran atzemandako aldaketa handia institututik unibertsitatera pasatzerakoan gertatzen da (Pujolar et al., 2017): jatorrizko gaztelania-hiztunek sozializaziorako hizkuntza gisa hartzen dute katalana. Gainera, muda horretan katalan hiztunek unibertsitatera joaterakoan katalanaren erabileran jaitsiera nabaritzen dutenez, askok gaztelaniaz hitz egiten dutenengan mudak eragiten dituzte; hau da, gaztelaniaz hitz egiten dutenak katalanez hitz egitera igaroarazten dituzte, ingurunea aldatu dela-eta erreakzio gisa.

3. Ikerketaren muina

3.1. Helburuak

Nafarroako eremu mistoan D ereduan euskaldundutako gazteen profil soziolinguistikora lehen hurbilketa egitea ahalbidetuko duen galdetegi bat aurkeztu nahi da lan honetan. Izatez, ikerketa zabalago baten lehen pausoa da lan hau. Nafarroako eremu mistoan D ereduan euskaldundutako gazteen euskararen erabilera, jarrerak eta identitateak aztertzea da helburu orokorra, eztabaida talde eta banakako elkarrizketen bidez, jarrera eta identitate horien atzean dauden faktoreak ezagutze aldera.

3.2. Parte hartzaileak

Gorago aurreratu dugun moduan, ELEBILAB taldearen hainbat ikerketatan 5, 8 eta 11 urterekin parte hartu zuten subjektuak nahi dira aztertu, gaur egun unibertsitate graduko ikasketak egiteko adinean daudela. Lehenago egindako azterlan horietan, parte hartzaileen euskara-gaztelania gaitasunen garapena aztertu zen. Nafarroako eremu mistoko herri batean jaioak dira, etxean gaztelaniaz haziak eta euskara D ereduan ikasiak, bizpahiru urtetatik aurrera. Beraz, euskararen hiztun berri gisa har ditzakegu parte hartzaile hauek, Ortega eta besteren (2016) arabera.

Nafarroan gerra aurreko bigarren ikastola izan zen ikergai izango ditugun gazteen herrikoa, 1933an zabaldu zena (Erbiti, 2015). Eredu publikoari dagokionez, ikergai izango diren gazte hauen herrian 1995ean ezarri zen D eredu publikoa, beraz, hortik aurrera bi aukera izango zituzten eskualde horretako gurasoek haurren eskolatzea euskaraz egiteko (Dufur, 2012).

3.3. Ikerketarako lehen tresna: galdetegia

Parte hartzaileek online betetzeko galdetegia prestatu da, haien ezaugarri eta profil soziolinguistikoetara lehen hurbilketa bat egin nahirik. Behin EHUko datuen babeserako protokoloak eskatzen dituen prozedurak beteta, parte hartzaileei bidaliko zaie. Guztira 36 galdera dauzka galdetegiak: batzuk erantzun kopuru mugatukoak dira, beste batzuk 5 aukerako eskalakoak, eta azkenik, badira erantzun irekietarako galderak ere. Orrialde kopuruaren muga dela eta, galdetegia luzeegia da lan honetan txertatzeko. Horregatik, hurrengo paragrafoetan galdetegia aurkeztera mugatuko gara, galdera multzoek parte hartzaileen profil soziolinguistikoaren zein alderdi aztertzea ahalbidetuko diguten azalduz.

Parte hartzaileen jatorria

Izen-abizenak, emaila eta adina bezalako informazio pertsonala bete ondoren, bizitokiari buruzko datuak emango dituzte, eurenak zein gurasoenak. Honez gain, bera eta bere familia egungo bizitokian noiztik bizi diren ere galdetuko zaie, familiak belaunaldiz belaunaldi euskararekin izan dituen harremanak irudikatu asmoz.

Parte hartzaileen lehen hizkuntza eta hizkuntza gaitasuna, gurasoen hizkuntza gaitasunak eta etxeko hizkuntza ohiturak

Beste galdera multzo batzuek izenburuan aipatutako gaiei buruzko informazioa lortzeko balioko dute. Zehazki hizkuntza gaitasunei eta hizkuntza ohiturei dagokienez, txikitatik gaur egun arte aldaketarik egon den ala ez jakin ahal izateko galderak txertatu ditugu. Esate baterako, hizkuntza ohituren kasuan: "Etxeko hizkuntza ohiturei dagokionez, aukeratu euskaraz zenbat egiten zenuen/duzun". Bi taulatan banatu dugu galdera hau, bata "zure haurtzaroan" eta bestea "gaur egun" izenburupean, bi garaietako informazioa eskatuz, eta bosteko eskala batean erantzuna markatzeko eskatzen zaie parte hartzaileei, "inoiz ez"-etik "beti"-ra arte. Galdera honek lehen pista bat eman diezaguke parte hartzaileen muda linguistikoen inguruan. Gainera, "ama hizkuntzaren ideologia"k, hiztun berriengan zenbateraino eragiten duen aztertzeko lehen pista jaso genezake hemendik, Ortega eta besteren (2016) lanean egin bezala Euskal Autonomia Erkidegoko hiztun berrien kasuan. Hain zuzen ere, ideologia honen arabera, familian ikasitako hizkuntzak erabat eta bizitza guztirako baldintzatzen du pertsonaren hizkuntza-identitatea.

Euskararen erregistroak

Galdera baten bidez, parte hartzaileek euskararen erregistro formal eta informalak zenbateraino erabiltzen dituzten jakin nahi dugu. Iruditzen zaigu pista interesgarria izan daitekeela parte hartzaileen profil soziolinguistikoaz, Ortega eta besteren (2016) lanean faktore garrantzitsua delako erregistro informala menderatzearena, hiztun berrien hizkuntza identitateak direla eta.

Euskararen erabilera esparruz esparru

Izenburuak argitzen duen moduan, hainbat esparrutan euskara zenbateraino erabiltzen duten galdetuko diegu parte hartzaileei, 1etik (batere ez) 5era (etengabe) doan eskalaren bidez. Beste item

batzuen kasuan bezala, hemen ere iraganeko erabilerei buruz ere galdetuko diegu. Zehazki eskola giroari dagokion galderaren bidez, derrigorrezko eskolaldia bukatu eta unibertsitate garaiaren artean egon daitezkeen muda linguistikoen berri izan genezake. Halaber, lan mundutik eta eskola girotik kanpoko esparruetan DBH garaian eta gaur egun euskara zenbateraino erabiltzen duten galdetuta, parte hartzaileen bilakaera soziolinguistikoan aisialdia, kultur kontsumoa eta lagunartea (sare sozialak barne) bezalako sozializazio esparruek joka dezaketen paperaren aztarna batzuk aurkitzea espero dugu.

Euskararekiko jarrerak

Galdetegiaren azken atalean, euskararen balio afektibo, identitario, sozial eta ekonomikoari erreferentzia egiten dioten hainbat baieztapen aurkezten zaizkie parte hartzaileei, kasu batzuetan eskala baten araberako (des)adostasuna adieraz dezaten, eta beste batzuetan, hainbat erantzunen artean aukera dezaten. Hona hemen adibide batzuk: "Nahiago dut ingeles maila hobetu euskara baino"; "Ez dago euskara jakin beharrik euskalduna izateko"; "Zer asmo dituzu euskarak bizi duen egoerarekiko?"; "Hemendik urte batzuetarako euskarari zer etorkizun opa diozu?". Horretaz gain, jarrera eta ideologiarekin lotuta, hiztun profilen irudikapenari buruz ere galdetuko zaie, hau da, euren burua Ortegak eta bestek (2016) azaltzen duten zein aukerarekin identifikatuko zuketen (euskaldun zahar / euskaldun / euskaldun berri), baita euren burua hiztun zilegitzat hartzen duten ere.

4. Ondorioak

Ikerketaren fase honetan atera ditzakegun ondorioak galdetegietatik aterako ditugun profil soziolinguistikoetara mugatu beharra daukagu. Oraindik goizegi da ikerketaren helburu orokorrei erantzungo dieten ondorioak hona ekartzeko.

Nafarroako eremu mistoko euskararen erabilera datuak gogoan (Eusko Jaurlaritza et al., 2017), aurreikus genezake, oro har, parte hartzaileek euskara gutxi erabiliko dutela. Inpresio orokor honetatik harago, dena dela ere, litekeena da parte hartzaile batzuek harreman sare euskaldunak eraiki izana, Ortega eta besteren (2016) lanean erakusten den moduan hiztun berri batzuen kasuan. Emaitzak alde batera ala bestera egin, uste dugu parte hartzaileen euskara gaitasunak ibilbide oso ezberdina erakutsiko duela DBH bukatu eta gaur arte: batzuen kasuan euskarazko gaitasuna berbera edo hobea izango da, eta besteen kasuan, berriz, pentsatzekoa da ezagutza maila jaitsi izana. Puntu honetan, aurreikusten dugu muda linguistikoaren fenomenoak joko handia emango duela, batez ere, noski, euskararen erabileran aldaketak egin dituzten parte hartzaileen kasuan, eta zehazki, euskara presente dagoen unibertsitateetan edo lan munduetan murgildu diren parte hartzaileen kasuan.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Gorago aipatu dugun bezala, lan hau lehen pausoa besterik ez da. Hemen aurkeztu dugun galdetegia parte hartzaileei bidali eta atzera bueltan jaso ostean, galdetegiak kodetu, emaitzak atera eta eztabaida taldeetarako auzi interesgarriak identifikatuko dira. Jarraian, eztabaida taldeak antolatu eta egingo dira. Hurrengo pausoa eztabaida taldeak transkribatzea, kodetzea eta aztertzea litzateke, banakako elkarrizketetarako auzi pertinenteak identifikatzeko. Ikerketaren azken analisi fasea banakako elkarrizketena litzateke.

6. Erreferentziak

Aldasoro, E. (2001). La evolución de la enseñanza en euskera en Navarra: una perspectiva pedagógica. *Revista Internacional de los Estudios Vascos / Nazioarteko Eusko Ikaskuntzen Aldizkaria / Revue Internationale des Etudes Basques*, 46(2), 593-624.

Almgren, M. eta Manterola, I. (2016). The development of narrative skills in learners of Basque as a second language. *Education Inquiry,* Vol. 7, No. 1, March 2016, pp. 27- 46.

Amorrortu, E.; Goirigolzarri-Garaizar, J. eta Ortega, A. (2018). El proceso de muda en jóvenes universitarios del Gran Bilbao: una primera aproximación. *Actas do XIII Congreso Internacional de Lingüística Xeral, Vigo 2018,* 63-70.

Amorrortu, E.; Ortega, A.; Idiazabal, I. eta Barreña, A. (2009). *Erdaldunen euskararekiko aurreiritziak eta jarrerak*. Eusko Jaurlaritza: Vitoria-Gasteiz.

Berria (2019). Euskarak eutsi, erdarek irabazi. *Berria*, 2019-02-20. https://www.berria.eus/paperekoa/1911/010/001/2019-02-20/euskarak_eutsi_erdarek_irabazi.htm [azken kontsulta: 2019-02-21]

Dufur, A. (2012). *Lizarra, euskararen biziberritzetik indarberritzera*. Hiznet Hizkuntza Plangintza Gradu ondoko sakontze egitasmoa. UPV/EHU.https://hiznet.asmoz.org/wp-content/uploads/2018/10/Lizarra.pdf [azken kontsulta: 2019-03-29]

Erbiti, F. (2015). *Ametsa egia*. Nafarroako Ikastolen Elkartea: Iruñea.

Erize, X. (2018). Nuevos consensos sociales plurales para el fomento de la lengua vasca en Navarra. *Príncipe de Viana.* Nafarroako Gobernua: Iruñea.

Eusko Jaurlaritza, (2013). *Ikasleak hiztun: 2011ko arrue proiektua: ikerketaren emaitza, adituen iritzi-azalpenak.* Eusko Jaurlaritza: Vitoria-Gasteiz.

Eusko Jaurlaritza; Nafarroako Gobernua eta Euskararen Erakunde Publikoa, (2017). *VI. Inkesta Soziolinguistikoa Euskararen eremu osoa.* [https://www.irekia.euskadi.eus/uploads/attachments/9954/VI_INK_SOZLG-EH_eus.pdf?1499236557]

Ezeizabarrena, M.J. (2012). The acquisition of the (in)consistent ergative marking in Basque: L1 and early L2. *Lingua 122 (3),* 303-317. I. Laka eta B. Fernández (eds). Special Issue accounting for ergativity.

Manterola, I. (2010). *Euskarazko murgilketa haur hezkuntzan: euskara-gaztelania elebitasunaren azterketa*. EHU: Vitoria-Gasteiz.

_____, (2019). A study of recipes written by Basque immersion students: any evidence for language revitalization? In N. Yigitogl u eta M. Reichelt (ed.), L2 *writing in non-English languages*. Multilingual Matters: Bristol.

Manterola, I. eta Almgren, M. (2013). Las grandes líneas de progresión de los aprendizajes lingüísticos en la escolarización en euskera. In J. Dolz eta I. Idiazabal (eds.), *Enseñar (lenguas) en contextos multilingües.* UPV/EHU: Bilbao. 217-240.

Manterola, I.; Idiazabal, I. eta Almgren, M. (2013). Basque L2 development in immersion school settings. *International Journal of Bilingualism,* 17(3), 375– 391.

Martinez de Luna, I.; Erize, X.; Etxaniz, J. eta Elizagarate, A. (2016). *Euskararen gaineko oinarrizko diskurtsoen lanketa*. Eusko Jaurlaritza: Vitoria-Gasteiz.

Nafarroako Gobernua; Eusko Jaurlaritza eta Euskararen Erakunde Publikoa, (2017). *VI. Inkesta Soziolinguistikoa Nafarroako Foru Komunitatea.* [http://www.euskarabidea.es/fitxategiak/irudiak/fckeditor/NAFInkesta2016euskaraz.pdf]

Ortega, A.; Amorrortu, E.; Goirigolzarri, J. eta Urla, J. (2016). *Euskal hiztun berriak: esperientziak, jarrerak eta identitateak.* Deustuko Unibertsitatea: Bilbo.

Pujolar, J.; González, I. eta Martínez, R. (2017). Gazte katalanen muda linguistikoak. *BAT Soziolinguistika Aldizkaria,104*, 51-70.

7. Eskerrak eta oharrak

Lan honetan egiten den ikerketa proposamena, batetik, Eusko Jaurlaritzak ELEBILAB ikertaldeari diruz lagundutako IT-983/16 / GIC15/129 proiektuari esker landu da, eta bestetik, Eusko Jaurlaritzaren Ikasiker Lankidetza Beka (2018-2019) bati esker.

Neptuno berreraiki, *-a* artikulua kalkulatzeko: euskal inesibo singularraren diakronia eta berreraiketa metodoaren dibulgazio saio bat

Manterola, Julen

Euskaltzaindia, UPPA
julen.manterola@ehu.eus

Laburpena

Bi eginkizun ditu artikulu honek: batetik, berreraiketa morfologikozko ariketa baten berri ematea; bestetik, zientziaren alor ezberdinetan pentsatzeko moduak berdinak izan daitezkeela erakustea, are itxuraz urrun diren hizkuntzalaritza diakronikoan eta astronomian. Euskarazko inesibo singularreko sintagma zenbaitetan, hala nola *lanean*, *hitzean* eta halakoetan irregulartasun bat dugu, *-e-* epentetikoa: inoizko kontsonante desagertu baten lekukotzat hartu ohi da, eta *-gan* berreraiki izan da inesibo singularra; bestelakoa da hona dakardan azalpena. Era berean, Uranoren orbitan irregulartasun zenbait deskribatu zituzten astronomoek: hastapeneko bestelako proposamenak baztertuta, planeta ezezagun baten lekukotzat hartu zituzten, eta gaur Neptuno deitzen dugun planeta hor zegoela kalkulatu.

Hitz gakoak: euskal inesibo singularra, berreraiketa, epentesia, Neptunoren aurkikuntza

Abstract

The aim of this article is twofold: on the one hand, I put forward a case of morphological reconstruction; on the other, I show that the way we think about very different scientific problems can be very similar, even in fields as distant as diachronic linguistics and astronomy. There is an irregularity in Basque inessive phrases such as lanean*,* hitzean*, namely the epenthetic* -e-*: it is usually considered to be the effect of a dropped consonant; I offer here an account of the problem that differs from the traditional* -gan *reconstruction of the inessive postposition. Likewise, astronomers in the 19th century had described some irregularities in Uranus' orbit: these irregularities were treated as evidence in favor of the existence of a then unknown planet, the planet we now call Neptune.*

Keywords: Basque inessive singular, reconstruction, epenthesis, the discovery of Neptune

Would it not be admirable thus to ascertain the existence
of a body which we cannot even observe?
Jean Élias Benjamin Valz[1]

1. Sarrera. Irregulartasunen garrantzia berreraiketan eta ikerketan oro har

Gauza onartua da euskal deklinabide mugatua, hots, artikuluduna, erakusleen gramatikalizazioz sortua dela. Gramatikalizazioa prozesu diakroniko bat da, zeinetan unitate lexikoak gramatikal edota gramatikalak gramatikalago bilakatzen diren, maiz materia foniko eta zehaztapen semantiko zenbait bidean galduta/aldatuta[2]. Honela azaltzen du Mitxelenak (1961-1977: 213), erakusle sintagmetatik, *etxearen* eta *etxeari* moduko sintagma definituen jatorria:

(1) a. *etxe haren* > *etxearen*
b. *etxe hari* > *etxeari*

Inesibo singularrean, bukaera kontsonantikoa duten lexemetan, irregulartasun bat dugu: *-e-* epentetiko bat agertzen da. *Lan* hitzaren singularreko deklinabide artikuludun oinarrizkoa bildu dut

[1] Astronomo frantsesa; 1835eko gogoeta, Halley kometaren orbitaren irregulartasunak azaldu nahian zebilenean (*apud* Grosser, 1962: 51).

[2] Adibide gisara, frantsesezko *chez* hitza ekar daiteke gogora: latinezko *casa* 'etxe' izenetik dator eta preposizio (unitate gramatikal, beraz) bilakatu da latin modernoa den frantsesean, fonetikoki aldatuta eta esanahia ere zabalduta: '-en artean', 'baitan' adierazteko ere erabil daiteke, cf. adibidez *chez les femmes* 'emakumeen artean'.

(2)-ko adibideetan,[3] (2a)-n irregulartasunik gabeko absolutibo, ergatibo, datibo eta genitibo sintagmena, (2b)-n haiekiko irregularra den inesiboarena:

(2) a. ABS *lana*, ERG *lanak*, DAT *lanari*, GEN *lanaren*
b. INES *lan-e-an* (****lanan*)

Berebiziko garrantzia du (2b)-ko irregulartasun horrek deklinabide mugatuaren berreraiketarako. Honela diosku Traskek, hizkuntzalaritza diakronikoan halako irregulartasun edo txandakatzeek duten balioaz ari denean:

> Alternations in the forms of particular stems or affixes are very frequent in the languages of the world, and in most cases such alternations result from the application of regular phonological changes to what were originally non-alternating morphemes. *This makes alternations particularly profitable targets for internal reconstruction*. (Trask 2015: 238; etzana nirea, JM)

Ondoko ataletan, inesiboetako irregulartasun horren inguruan sortu den eztabaidaren berri emango dut. Hala berean, irregulartasunen garrantzia nabarmentzeak euskal hizkuntzalaritza diakronikotik harago jotzeko aukera emango dit, eta astronomiaren alorreko kasu klasiko bat ekarriko dut hona: Neptuno planetaren aurkikuntzaren abiapuntuan ere matematikoentzat kezka ziren irregulartasunak ditugu. Izan ere, Neptuno izan da kalkulu matematikoetan oinarriturik aurkitu den planeta bakarra.

2. Arloa zertan den. Jacobsenen berreraiketa eta planeta ezezaguna

2.1. Epentesiaren motibazioaren bila

Arestian deskribaturiko epentesiaren irregulartasun hori azaltzeko asmoz, Jacobsenek (1977), de Rijkek (1981: 89-95), Traskek (1997: 202-203) eta berrikiago Etxeparek (2013) argudiatu dute inesibo singularreko sintagmak ez direla, jatorriz, paradigma mugatukoak; hau da, *etxean*, *lanean* eta halakoetako *-a-* ez dela artikulua, analisi sinkronikoetan edo euskara modernoaren gramatiketan hala zehazten badugu ere.

Inesibo singularreko epentesiaren motibazioa zein zen bilatu nahi zuten autoreok. Euskal deklinabidean, ezaguna da *-e-* epentetikoa bi kontsonanteren artean agertu ohi dela. Garbi ikusten da hori paradigma mugagabean, hots, artikulugabean. Halaxe dugu kontsonante bukaera duen *Paris* izenari inesiboko *-n* gehituta (3a), eta orobat gertatzen da hastapenean kontsonantea duten beste kasu marka edo postposizioekin, hala nola *Julen* izen bereziaren ergatiboan (3b) eta baita *lan* moduko izen arrunten ablatiboan (3c) zein adlatiboan (3d) ere. Bokal epentetikoa beti dago kontsonantez (C) inguratua, honela: C-e-C.

(3) a. *Paris + -n = Paris-e-n* (****Parisn*)
b. *Julen + -k = Julen-e-k* (****Julenk*)
c. *lan + -tik = lan-e-tik* (****lantik*)
d. *lan + -ra = lan-e-ra* (****lanra*)

Jacobsenek azaltzen digunaren arabera, *atalean*, *hitzean*, *ibarrean* eta *lanean* bezalako sintagmetan ere ikusten ez den kontsonante bat behar dugu postulatu: **lan-e-Can*. Diakronian ohikoa den terminoa erabiliz, kontsonante bat *berreraiki* behar dugu inesibo singularreko sintagmetan eta **lan-e-Can* > *lan-e-an* aldaketa proposatu. Galdera berehalakoa da: zein da kontsonante misteriotsu hori?

Jacobsenen ustez, eta aldeak alde hari jarraitu diote de Rijkek, Traskek eta Etxeparek, *-gan* berreraiki behar da inesibo singularreko sintagmen atzizkia (4); euskara historikoan dokumentatuta dago V*g*V > VV aldaketa, bokalarteko /g/ belar ahostunaren ahultzea eta galera. Horrela, orain arte azalduriko arauak betez, bokalez bukaturiko izenetan ez da irregulartasunik ikusten (4a), baina bai kontsonantez bukatutakoetan (4b):

(4) a. *etxe + -gan = *etxe-gan > etxean*
b. *lan + -gan = *lan-e-gan > lanean*

Analisi horren arabera, izen bizidunen inesiboan forma osoan iraun duen *-gan* bera da bizigabeetan ageri dena, eta *lagun-a-ren-gan* edo *ama-gan* moduko sintagmen kide beteak lirateke, jatorrian, gaurko *etxean* (< **etxegan*) edo, kontsonante bukaeradun izenetan, *lanean* (<**lanegan*).

[3] Gramatiketan singularreko paradigman biltzen badira ere, euskalki gehienetan morfologikoki mugagabeak dira adlatiboak eta ablatiboak; orobat partitiboa eta prolatiboa.

Itxuraz, behintzat, aski proposamen erakargarria dirudi Jacobsenenak; funtsean, bi ardatzen gainean eraikia dago:

- Bokalarteko herskari belar ahostunaren galera arrunta da euskaraz: cf. *egin* > *eγin* > *ein* gisako bilakaera ezagunak.
- Izen bizidunen (*lagun*, *ama*…) eta bizigabeen (*etxe*, *mendi*, *lan*…) deklinabidean dagoen zatiketa bateratzen du. Euskara modernoan deskribatzen den banaketa hori azalekoa baizik ez litzateke; aldaketa fonetiko ttiki batek, bokalarteko *g* herskari ahostunaren galerak, ekarri du ustez azalekoa den banaketa hori. Ik. goian Trasken aipua.

Proposamen honen ondorio nagusietako bat hauxe da: inesiboko sintagmetan (*etxe**a**n*, *mendi**a**n*, *lane**a**n*…) ikusten dugun *-a-* ez da artikulua, baizik *-gan* postposizioaren hondar bat.

Nire ustez, *-e-* epentetikoak agerian uzten duen irregulartasunari beste irtenbide bat eman behar zaio. Jacobsenen proposamenaren arazo zenbait zerrendatuko ditut ondoko atalean, eta proposatuko artikuluaren analisi tradizionaletik azal daitekeela irregulartasuna: artikuluaren jatorriari begiratzen badiogu, hots, erakusleari begiratzen badiogu, ongi azal daiteke epentesia.

2.2. Urano eta haren orbitaren irregulartasunak

Astronomiaren eta euskal hizkuntzalaritza diakronikoaren bide paralelo honetan, itzul gaitezen orain XIX. mendearen erdialdera, antzeko egoera batean bizi baitziren orduko astronomoak. Data bat jartzeagatik, eraman dezagun gure burua 1840. urtera. Zazpi planeta ezagutzen genituen orduan Eguzki-sisteman: Merkurio, Artizarra, Lurra, Marte, Jupiter, Saturno eta Urano. Planeta horien eguzkiaren inguruko ibilbidea ongi ulertzen zuten orduko astronomo eta matematikoek, baina bazen garaiko ikertzaileei buruhausteak ematen zizkien auzi bat: Uranoren orbitan irregulartasunak zeuden edo, bestela esateko, Uranok ez zuen zehazki betetzen kalkulu matematikoek aurreikusten zioten ibilbidea, behaketetatik zetozen datuek ez zuten bat egiten matematikak esaten zuenarekin. Behar ez zuen tokian agertzen zen Urano.

Irregulartasun horien azalpen bila, izan zen proposatu zuenik eguzkitik hain urrun Newtonen grabitatearen lege unibertsalak ez zuela funtzionatzen, edo beste modu batean funtzionatzen zuela lege horrek (ik. Lyttleton, 1968: 216; egin ziren hipotesien azalpenerako, ik. Grosser, 1962: 46-50). Bide horrek, bistan denez, ez zuen komunitate zientifikoa asetzen. Bada, astronomoek Newtonen legeak betetzeari uztea nahi ez zuten bezala, nik ere ez nuke nahi artikuluak artikulu izateari utz diezaion *lanean* eta *etxean* gisako sintagmetan.

3. Planeta ezezaguna berreraikitzen, kontsonante misteriotsua kalkulatzen

3.1. Irregulartasunak ulertzen: planeta eta kontsonante galduen bila

Zer izan zitekeen Uranoren orbitan halako irregulartasunak sortzeko bezain indartsua? 1840ko hamarkadan lanean ari ziren John Couch Adams ingelesak eta Urbain Le Verrier frantsesak argi zuten: Newtonen legean "sinestekotan", masa handiko entitate bat berreraiki… barka, kalkulatu behar zuten. Eguzki-sistemaren miaketaz ari garen honetan, halako masa handia gauza bakar batek izan zezakeen: ordura arte ezezaguna zen planeta batek.

> According to my calculations, the observed irregularities in the motion of *Uranus* may be accounted for by supposing the existence of an exterior planet, the mass and orbit of which are as follows […]. (Adamsek Airyri bidali gutuna, 1845eko urriaren 21ean; *apud* Grosser, 1962: 88)

> [I]t is impossible to satisfy the observations of Uranus without introducing the action of a new Planet, thus far unknown; and, remarkably, there is only one single position in the ecliptic where this perturbing Planet can be located. Here are the elements of the orbit which I assign to this body […]. (Le Verrierek Galleri bidali gutuna, 1846ko irailaren 18an; *apud* Grosser, 1962: 116)

Astronomoen galde-modu hori bera gure aztergaira ekar dezakegu orain: zein entitatek eragin zezakeen euskal deklinabide mugatuan inesiboan *-e-* epentetikoa agertzea? Jacobsenek *-g-* bat kalkulatu… barka, berreraiki zuen, baina proposamen hau ez da arazorik gabea. Zenbait ohar edo galdera egin behar dira proposamen horren eragozpenak zerrendatzeko:

- Arestian esan bezala, Jacobsenen proposamenaren ondorio nagusi bat da *etxean* eta *lanean* gisako sintagmak artikulu gabekotzat jotzea. Horrek ez du bat egiten sintagma

horien definitutasun efektuez ezagutzen dugunarekin. Horren adibide ona da *etxen*/*etxean* bikotea. Biak erabiltzen diren hizkeretan, haien interpretazioaren eta erabileraren arteko aldea garbia da (edo izan da tradizionalki): *Peio etxen da* ia modu bakarrean interpreta daiteke, hots, 'Peio bere etxean dago'; bestelako testuinguruetan, ordea, *etxean* da erabiltzen den sintagma. Bada, hori da, hain zuzen, munduko hainbat hizkuntzatan deskribatu ohi dena: erreferentzia bakarreko izenak uzkurrago ageri dira artikulua hartzeko, edo, bestela esateko, izen bereziak balira bezala jokatzen dute (suomierarako, cf. Chesterman, 1991: 150, 160 eta Laury, 1997: 259-260; orokortze tipologikorako, Ultan, 1978: 251). Halakoak izan ohi dira 'eguzki', 'ilargi', 'aita', 'ama'… baina baita testuinguru pragmatiko jakinetan bakartzat hartzen direnak ere; gure adibidean, norberaren etxea da bat eta bakarra dena. *Etxen*/*etxean* alternantzia, beraz, ongi azaltzen da artikuluen hedatzeari buruz beste hizkuntzetan deskribatu izan denarekin.

- Inesibo singularrari gagozkiolarik, datu garrantzitsu bat ahazten du Jacobsen eta besteren proposamenak: dokumentatuta daude hurbileko inesibo singularrak, hala nola *lasterreon*, *bereon*, etab. Horietan ere *-e-* epentesia dugu (cf. *laster-e-on*), baina ezin dugu Jacobsenen azalpena aplikatu: ezin da *-gan* postposiziorik proposatu, eta balizko **-gon* bat proposatzeak ez du zentzurik, ez baita halakorik izen bizidunen deklinabidean.
- Aintzat harturik *lagunagan* gisakoekin parekatzen dituela Jacobsenek *etxean* (< **etxegan*) eta *lanean* (< **lanegan*) moduko sintagmak, galdera berehalakoa da: zergatik dugu artikulua izen biziduneko *lagun-a-gan* sintagman, baina ez beste horietan?
- Zergatik ez da *-g-* hori izen guztietan erortzen, bizidun izan zein bizigabe izan? *etxe-Øan* azalduko genuke, baina ez dago ***lagun-a-Øan* formarik, *lagunagan* baitugu horren ordez. Oñederrak (2005: 388) zerrendatzen ditu arazo honen xehetasunak.

Epentesiaren auziak bestelako azalpen bat behar du. Uranoren orbitaren irregulartasunak beste *planeta* batek eragiten dituen bezala (ez haren satelite erraldoi ezezagunen batek, ez talka kosmiko batek), deklinabide artikuludunaren berreraiketan ere *artikuluei* loturiko ezaugarriak nahi ditugu esplikagarri gisa.

Arazoa horrela mahaigaineraturik, erantzuna aski agerikoa da, batez ere jarraian azalduko ditudan bi puntuak aintzat hartzen baditugu. Batetik, gauza jakina da munduko hizkuntzetan artikuluak erakusleetarik etorri ohi direla (Himmelmann, 2001). Hizkuntza erromantzeetan, esaterako, latinezko *illa porta* 'ate hura' ereduko sintagmak dira gaztelaniazko *la puerta* edo frantsesezko *la porte* 'atea' sintagma artikuludunen sorburu; latinezko *illa* 'hura.FEM' erakusleak bere indar deiktikoa —urruntasun adierazpena— galdu, materia fonikoa galdu eta *la* gisa gramatikalizatu da bi hizkuntza erromantze horietan. Euskaraz ere horixe proposatu ohi da: *-a* artikulua (cf. *etxe-a*, *lan-a*…) *a* 'hura' erakusletik dator. Bizkaieraz segitzen du bizirik *a* erakusle honek, nahiz eta euskara batuak beste euskalkietako *hura* hartu duen hizkuntzaren eredu estandarrerako.

Bestetik, berebizikoa da ohartaraztea euskal erakusleek *h-* dutela hastapenean (cf. *hau*, *hori*, *hura*, *haiek*, *han*, *haietan*…); erakusleetako hasperen hori, nahiz eta hizkera moderno gehienetan galdua den, orokorra izan da inoiz. Berebizikoa dela nioen, horixe baita gure kontsonante misteriotsua, hasperena.

Horrenbestez, Jacobsenen eta haren jarraitzaileen **etxe-gan* edo **lan-e-gan* berreraiki gabe, bestela berreraikiko ditut nik:

(5) a. *etxe* + *han* = **etxe-han* > *etxean*
b. *lan* + *han* = **lan-e-han* > *lanean*

Hau da, jatorrizko **etxe han* 'etxe hartan' sintagma batetik sortu da **etxehan* > *etxean* 'etxean [+DEF]', erakusleen gramatikalizazioan ohikoa den balio deiktikoaren galerarekin.

Ez da arazo euskara modernoan *hartan* izatea urruneko erakusle inesiboa, eta ez *han*; Lafonek berak esana digu *han* zatekeela forma zaharra, adberbio gisa ihartua geratu dena: "le suffixe *-an* est identique à l'adverbe *an* 'là', qui est certainement un ancien inessif du démonstratif" (1999: 608).

Ageri denez, nire proposamenean erakusle deklinatua da, osorik (*-han*), gramatikalizatzen dena. 2006ko artikulu batean landu nuen hipotesi hau.

3.2. Teleskopio berriak, testu zaharrak

Aurreko azpiatalean esan bezala, planeta ezezagun bat "berreraiki" zuten astronomoek, matematika lagun. Izenburu argigarria du 1846ko Le Verrieren artikulu batek: "Sur la planète qui produit les

anomalies observées dans le mouvement d'Uranus. – Détermination de sa masse, de son orbite et de sa position actuelle" (bibliografiarako, ik. Molina, 2017). Hizkuntzalariok, berriz, fonetika-morfologia lagun, kontsonante desagertu bat "kalkulatu" dugu, hasperena.

Baina bi alorren arteko paraleloa edo, hobeki esanda, hemen aztertu ditudan bi auzien arteko paraleloa ez da hor bukatzen. Le Verrieren kalkuluak erabiliz eta haren eskariari jarraikiz —George Airy Erret Astronomoak ez zion abegi bera egin Adams gaztearenari—, Johann Galle astronomo alemaniarrak planeta ezezagunaren bilaketari ekin zion. Baita aurkitu ere. Teleskopioa hara zuzendu eta Le Verrierek kalkulaturiko tokian zegoen:

> The Planet whose position you have pointed out *actually exists*. The same day I received your letter, I found a star of the eighth magnitude which was not shown on the excellent chart (drawn by Dr. Bremiker) […] The observations made the following day determined that this was the sought-for planet [Gallek Le Verrieri bidali gutuna, 1846ko irailaren 25ean; *apud* Grosser, 1962: 119].

Neptuno izena jarri zioten.

Polemika publiko handi xamarra piztu zen izendapenaren harira, sumindura nazionalistek eta garaiko egunkariek hauspotuta, aurkikuntzaren egiletasuna esleitzeari garrantzizko irizten ziotenen artean. Le Verrier frantsesaren eta Adams ingelesaren artean, ordea, bizi guztirako adiskidantza ernatu zen elkar ezagutu zutenean, bata besteari zioten miresmenaren eta aitortzaren seinale (Grosser, 1962: 123-143).

Hizkuntzaren diakronian ari garenok ez dugu teleskopiorik. Are gehiago, gure berreraiketazko proposamenak berrets litzakeen tresnarik eraikitzeko aukerarik ere ez dugu: gure teleskopioak testu zaharrak baitira, eta haien existentziaren (eta eskuragarritasunaren) menpe dago gure hipotesien froga enpirikoa.

Espazioan urrutira begiratzeko astronomoek teleskopioak erabiltzen dituzten bezala, hizkuntzetan urrutira (hots, denboran urrutira) begiratzeko testuak erabiltzen ditugu guk. Teleskopio berri bat, irismen handiagoko bat eraikitzeko modua aurkitzen dutenean, espazioko muga berriak ikuskatzeko leiho berri bat irekitzen dute astronomoek. *Ikusezinaren astronomia* delakoaren ariketa praktiko etengabean bizi dira: arrazoiaren eta kalkulu matematikoaren begiekin irudikaturiko errealitateak teleskopio berriek ekartzen dituzte haien ikus-eremura. Batzuetan, diakronistek ere zorte hori dugu.

Fernando Maioraren lan eskergari esker, euskal testuen ortzi-muga zabaldu ahal izan dugu: inoiz osatuko ez den puzzle bat bailitzan, orain arte ilunpean zeuden eremuak argitu ditu Maiorak; teleskopioaren faltan, lupa xumearekin arakatuz artxibategietako agiri ahaztuak. Bere lan maratzaren balioaren lekuko ona da 1554ko esalditxo hau (Maiora, 2011: 48):

> (6) *senarrary porchara neurehan porchara eguyten deraut*

Honela ulertu behar dugu euskara batuan: *senarrari bortxara, neurean [neure etxean] bortxara egiten dit!* Testu horretan pertsona bat kexu da, bere etxean bertan aguazilaren aginduz mandoa[4] bortizki bahitu diotelako. Ageri denez, interesatzen zaigun hitza *neurehan* hori da: nire ustez, inesiboko *neurean* sintagmaren forma zaharra dugu, hasperen eta guzti. Hortxe dugu 2006ko nire lanean berreraikitako *-han*. Aurkitu dugu gure Neptuno, aurkitu dugu gure hasperena.

4. Ondorioak

Nabarmena denez, datuak ez dira inoiz nahi bezain osoak. (6)-ko *neurehan* horrek (5a)-n **etxehan* berreraikitakoaren lekukotza eskaintzen digu; ez dugu, egia da, (5b)-ko ereduaren ordezkaririk. Alabaina, aski datu da, nire ustez, gramatikalizaturiko erakuslearen azalpenaren alde egiteko: inork ez du zalantzan jartzen bokalez bukaturiko hitzetan (*etxe*, *mendi*…) zein kontsonantez bukaturikoetan (*lan*, *atal*…) inesiboko atzizkia bat eta bera denik. Horrela, Jacobsenen proposamena behin betiko bazter dezakegu.

Berreraiketa ariketa konkretu horretatik harago, dena den, beste ekarpenik ere egin du artikulu honek: zientziaren alor ezberdinetan pentsatzeko moduak antzekoak izan daitezkeela erakutsi dugu adibide horrekin. Lehenago ere egina zuen Mitxelenak gisa bertsuko konparaziorik; hizkuntzalaritza

[4] Epaiketaren gaztelaniazko bertsioaren arabera, aski argi dago *senar* hitzak 'mando' esanahia duela: gazt. *macho* hitzarekin itzulia dago eta horixe da, mandoa, jabeari konfiskatu nahi zaiona. *OEH*n ez dago 'mando' esanahia dokumentatuta *senar*-entzat, baina bai bigarren adiera bat, "2. (SP, Dv, H). Macho de un corchete. "*Kurtxeta senharra*, crochet à boucle" SP", hitzak inoiz bestelako adierak izan zitzakeelako seinale.

diakronikoa zientzia naturalekin konparatuz ongi esan zuen bezala, diakronistek *atzeranzko iragarpenak* egiten ditugu (1963: 20):

> Es cierto que la previsión en lingüística diacrónica tiene fundamentalmente un sentido: es una previsión del pasado […] al contrario de lo que ocurre en las ciencias naturales, donde se trata por lo general de previsión en sentido propio, de previsión del futuro […] lo esencial es que hay previsión («predictability») y que se trata de una previsión científica, dentro de los estrictos límites que le han sido asignados, no una mántica que dependa de dones individuales de intuición. Y su validez, dentro siempre de esos límites, ha sido y sigue siendo confirmada por la experiencia.

Hortaz, ondorio orokor gisa, esan daiteke diakronisten metodoaren balioztatze edo homologatze etengabean ekarpen bat gehiago baizik ez dela izan hemengo hau. Alde horretatik, indoeuroperazko laringalen berreraiketaren adibide klasikoaren ildo berean kokatzen da hemen kontatu dudana: Saussurek 1879an aitzin-indoeuroperarako berreraikitako laringalak hititazko idazkietan topatu zituen, 1927an, Kuryłowiczek (Trask 2015: 243-246). Berreraikitzen denaren sakontasun kronologikoari begiratuz gero, askoz adibide apalagoa da gurea —indoeuroperazko laringalen kasuan duela 3000 mila urte baino gehiagoko egoera berreraikitzen da!—, baina ongi erakusten du funts metodologiko sendoa dutela Mitxelenak hizpide dituen atzeranzko iragarpen horiek, eta ez dutela inongo zerikusirik zori hutsarekin edo unean-uneko zalearen apetarekin.

5. Laburpena eta etorkizuneko ikerketarako ildoak

Aurreko ataletan, Jacobsenen proposamenaren kritika egin dut: hark eta haren jarraitzaileek proposaturikoaren aurka, ez dut *-gan* berreraiki euskararen inesibo singularra; horren ordez, artikuluen gramatikalizazio bide ezaguna gogora ekarri eta epentesia eragiten duen kontsonantea hasperena izango zela aldarrikatu dut.

Berreraiketa proposamen horrekin batera, astronomian XIX. mendean izandako aurkikuntza handienetako batek ere pentsatzeko modu berberei segitu ziela erakutsi nahi izan dut. Bi auzien arteko ibilbide paraleloa nabarmendu dut horrela, eta berreraiketa metodoaren balioa berretsi.

Berrespena bi aldetikoa da, hortaz: batetik, hizkuntzalaritzaren eta filologiaren lanabesetatik atera gabe, 2006an maila teorikoan berreraikitako elementu batentzat froga positiboa eskaini digulako gerora, 2011. urtean, agerturiko testu batek; bestetik, diziplina-arteko paralelo bat bilatu zaiolako inesibo mugatuaren diakroniaren arazoari, hizkuntzen berreraiketa metodoan zein astronomian —Neptunoren aurkikuntzan, kasu honetan— irregulartasunek duten garrantzia nabarmenduz.

Deklinabide mugatuaren berreraiketa modu horrek bestelako auziei ere irekitzen die bidea: ondorio sakonak izan ditzake ez bakarrik singularreko deklinabidearen berreraiketarako, baizik eta baita pluralekoetarako ere: *mendietan* moduko inesibo sintagma pluraletan **mendihetan* da berreraikiko genukeena. Horren aldeko datu gisa erabil daitezke Erdi Aroko toponimiako hainbat datu, hala nola 1025eko *Erroheta*, 1089ko *Sagarzaheta* etab. Horietan ere hasperen galduaren lekukotasuna dugu.

Hori guztia lotua dago oraindik egiteko dugun Erdi Aroko testu zaharren arakatze sistematikoarekin. Hizkuntzalarion esku ez badago ere (ez zuzenean, behintzat), horixe izan daiteke etorkizuneko lanen zerrendan ezarri beharreko puntuetako bat: astronomo, fisikari eta optikoek teleskopio berriak diseinatzen diharduten bezalaxe, guk gure artxibategietako agirien katalogazioa eta digitalizatzea behar dugu sustatu. Maiorarena bezalako inurri-lanak ohoratzeko modu ezin hobea litzateke erakundeek ondare historikoa begiratzeko lan hori bere gain hartzea. Digitalizazio lan horrek izugarri erraztuko luke artxibategietako idazki zaharren transkripzio sistematikoa; horrek, eta *Transkribus*en moduko baliabide informatikoak erabiltzeak.[5] Ez dugu itxaropenik galdu behar: altxor linguistiko zahar-berrien aurkikuntzaren ateetan gaude.

6. Erreferentziak

Chesterman, A. (1991): *On definiteness: a study with special reference to English and Finnish*, Cambridge University Press, Cambridge.

de Rijk, R.P.G. (1981): "Euskal morfologiaren zenbait gorabehera", *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Deustuko Unibertsitateko Argitarazioak, Bilbo, 83-101.

[5] Vienako Unibertsitateko Hannes Fellner doktoreari eskertu beharra diot egitasmo honen berri emanik. Innsbruckeko Unibertsitateko *Digitisation and Digital Preservation group* izeneko taldeak garatu du baliabidea eta esteka honetan dago eskuragarri: <https://transkribus.eu>

Etxepare, R. (2013), "Basque primary adpositions from a clausal perspective", *Catalan Journal of Linguistics*, 12, 41-82.

Grosser, M. (1962): *The discovery of Neptune*, Harvard University Press, Cambridge.

Himmelmann, N. (2001): "Articles", in M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher eta W. Raible (arg.), *Language Typology and Language Universals: An International Handbook, Handbooks of Linguistics and Communication Science*, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 20.1(1), 831-841.

Jacobsen, W. H. (1977): "The Basque locative suffix", in W. A. Douglass, R. W. Etulain eta W. H. Jacobsen (arg.), *Anglo-american contributions to Basque studies: essays in honor of Jon Bilbao*, Desert Research Institute Publications on the Social Sciences, Reno, 13, 163-168.

Lafon, R. (1999): *Vasconiana*, IKER 11, Euskaltzaindia, Bilbo.

Laury, R. (1997): *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Lyttleton, R. A. (1968): *Mysteries of the Solar System*, Oxford University Press, Oxford.

Maiora, F. (2011): *Reino de Navarra. Euskera. Injurias, coplas, frases*, autoedizioa.

Manterola, J. (2006), "-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar", *ASJU*, 40, 651-676.

Mitxelena, K. (1961-1977): *Fonética Histórica Vasca*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.

Mitxelena, K. (1963): *Lenguas y protolenguas*, Universidad de Salamanca, Salamanca.

Molina, S. (2017), "El método de análisis y síntesis y el descubrimiento de Neptuno", *Estudios de Filosofía*, 55, 30-53.

OEH = Mitxelena, K. (1987-2005): *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.

Oñederra, M. L. (2005): "Fonologiaren mugak: *alabea* eta *birjinak elexan*", in P. Etxeberria eta H. Knörr (arg.), *Nerekin yaio nun. Txillardegiri* omenaldia, IKER 17, Euskaltzaindia, Bilbo, 379-397.

Trask, R.L. (1997): *The history of Basque*, Routledge, London & New York.

_____ (2015): *Historical Linguistics (Third edition)*, Routledge, London & New York.

Ultan, R. (1978): "On the developmente of a definite article", in H. Seiler (arg.), *Language Universals, Papers from the Conference held at Gummersbach/Cologne, Germany, October 3-8, 1976*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 249-265.

7. Eskerrak

Lan hau Eusko Jaurlaritzako «Hizkuntzalaritza historikoa eta euskararen historia» [GIC.IT486-10], Madrilgo Ministeritzako «Monumentae Linguae Vasconum (V) [FFI2016-76032-P] eta UPV/EHUko UFI11/14 ikerketa taldeei esker egin ahal izan da.

Artikulu honetako ideietako batzuk *Euskal Hizkuntzalaritza eta Filologia* doktorego programaren barruan antolaturiko mintegi batean plazaratu nituen 2018ko apirilaren 18an, Gasteizko Letren Fakultatean. Mintegiaren antolatzaileari, Xabier Artiagoitiari eskertu nahi diot aukera hori eskaintzeagatik.

José Ignacio Hualderi eskertu nahi diot testua irakurririk eta aldaketaren bat iradokirik; Ricardo Gómezi ere eskertu nahi diot egin duen irakurketa xehea eta hainbat iradokizun eta zuzenketa egiteagatik. Bi iruzkingile anonimok adierazitako zuzenkizunak ere zinez baliagarriak izan dira testua hobetzeko eta hizkuntzalaritzatik kanpoko jendearentzat ulergarriago egiteko. Okerrak nire.

Mike Leigh zinegilearen sorkuntza metodoaren baliagarritasuna ikus-entzunezko ikasketetan aktoreen zuzendaritza ikasteko

Urraza Intxausti, Jon
UPV/EHUko Arte Ederretako "Ikerketa Arte Garaikidean" arloko doktoregaia
urrazajon@gmail.com

Laburpena

Mike Leigh (Salford, Ingalaterra 1943) zinegileak, bere helburu artistikoak lortzen saiatzeko zinegintza metodo propioa sortu eta garatu zuen, metodo honek gidoiaren sorkuntza fasea eta aktoreen zuzendaritza faseak uztartzen ditu entseguetan. Nire ikerketaren hipotesia da, metodo hau zine eta ikus-entzunezko komunikazioko ikasleen formakuntzan, pantailarako aktoreen zuzendaritza ikasgaiaren ikasketa garatzeko, oso baliagarria izan daitekeela.

Hitz gakoak: Mike Leigh, Aktoreen zuzendaritza, zinema, zinegintza, zine ikasketak.

Abstract

Mike Leigh (Salford, England 1943) is a filmmaker who developed his own filmmaking method in order to accomplish his artistic goals, this method puts together the writing process and the acting direction process and combines them during the rehearsals. The hypothesis of my research is that this method could be very interesting for the learning process of film students in order to develop a learning on the acting direction for the screen issue.

Key-words: Mike Leigh, Acting direction, cinema, filmmaking, film schools.

1. Sarrera eta motibazioak

Askotan helburu artistikoak erdiesteko, baita artistikoak ez direnak ere, egiteko moduak errepikatzen ditugu, doktrinak, arauak, ohiturak agintzen duen moduan egiten ditugu gauzak gure helburu partikular horiek gauzatzen saiatzeko, baina sarritan, ezarritako egiteko modu horiek ez dute balio izaten gure helburu propioak lortzeko. Horrela, antzerki eta zinemaren kasuan gauzak aldatu dituztenek, gehienetan, ez dituzte bakarrik emaitzak aldatu, prozesuak ere aldatu izan dituzte. Stanislavski-k bere garaiko antzerkian ikusten zituen emozio faltsu eta artifizialak deitoratzen zituen eta hori aldatzeko interpretazio sistema oso bat garatu zuen. Brecht-ek gizartea aldatu nahi zuen antzerkiaren bidez, eta helburu horretarako, Aristoteles-engandik zetorren heroiarekiko enpatia kaltegarria zela ulertu zuen, eta Verfremdung Effekt delakoa garatu zuen bere Antzerki Epikoan aplikatzeko. Mike Leigh-ek, pelikuletan benetako jende arrunta ikusi nahi zuen, benetako pertsonak bezain hiru dimentsiotakoak diren pertsonaiak ikusi nahi zituen, eta ez "filmetan ikusi ohi direnak bezalakoak" (Foundas, 2008), eta hori lortzeko, bere zinegintza metodo propioa garatu zuen, aktoreen zuzendaritzan oinarri zuena. Leigh-ek "dokumental izaerako asmoa duten" fikziozko filmak egin nahi zituen eta horretarako, nahitaezkoa zuen mundu errealaren "sendotasun maila daukan mundu bat sortzea, zerbait hain sendo eta hiru dimentsiotakoa, aizto batekin ebaki zenezakeena" -Mike Leigh (Watson, 2004: azala), eta gero, eraikitako fikziozko mundu "erreal" hori, nola erregistratu erabaki.

2. Arloaren egoera eta helburuak

2.1. Arloaren egoera

Zinemaren industriaren doktrina nagusiak, zinema egiteko prozesua nolakoa izan behar den agintzen du. Lehenengo eta behin gidoigileak gidoia bere mahaian jesarrita sortu behar du eta gero amaituta dagoenean ekoiztetxe bat saiatuko da hura film bihurtzen. Diru-laguntza publiko zein pribatua lortzeko pelikula bat aurrera ateratzeko, ia ezin bestekoa da aurretik idatzitako gidoia aurkeztea. Ondoren, zuzendariak, diseinatzaile artistikoak, argazki zuzendariak eta abarrek film guztia planifikatuko dute eta horren ostean, aktoreak deituko dituzte planifikatu dituzten pertsonaiak interpretatzeko. Gainera, industriaren modus operandi hau, eskarmentu handiko aktore profesionalekin lan egiteko pentsatuta dago, bere lana zuzenduak izan barik egiten dakitenak; izan ere, askotan, aktoreak paper berbera behin eta berriz egiteko deituak izaten dira; zenbat alditan ikusi izan dugu aktore berdina poliziarena egiten, edo mafiosoarena eta abar. Horrela, aktore horiek pantailan agertu eta berehala, ikusleak euren tipoarekin identifikatzen ditu, aurretik egindako lanengatik dakartzaten zama transtestualarengatik (Bordwell, 1996). Hau guztiagatik, aktoreei, zuzendariaren irudimenean aurretik finkatu den emaitza bat eskatuko zaie, hasiera hasieratik tipoa emateko eskatuko zaie, lehenengo egunetik pertsonaia osatua ekartzea eta ondorioz, "aktoreek, eskaini dieten pertsonai konkretua baino, oinarrizko tipo bat finkatzen dute" (Brecht, 2004: 272), eta horrela, aktoreen zuzendaritza (*'dirección'*), aktoreen zuzenketa (*'corrección'*) bilakatzen da.

Beste aldean aktoreak ditugu, tradizionalki arte dramatikoko formakuntzan aktorea interprete soila izateko hezia izan da, irakaslearen agindu hierarkikopean eskolan eta gero zuzendariaren agindupean lanean, eta nahiz eta onartu beharra dagoen EAE-ko arte dramatikoko goi ikasketak definitzen dituen Urriak 26-ko 1614/2009 errege Dekretuak, adierazten duela interpretazioko espezialitatean definitzen den aktorearen soslaia artista, interprete eta sortzailearena dela, eta denok ezagutu ditzakegun salbuespenak salbu, ikus-entzunezko industrian aktoreei interprete hutsaren rola egokitu ohi zaie zuzendari baten gidaritzapean. Horrela bada, nola elkartzen dira bi mundu hauek, denak batera film on bat egiten saiatzeko? Zer gertatzen da lan egiteko eredu honetan fitxatutako aktoreak ez duenean bilatzen dugun emaitza ematen? Nola konpontzen dugu? Edo, aurrera atera nahi dugun filmeko aktore taldearen lanak ez baldin badu interpretazioaren estetika koherente eta homogeneo bat ematen? Hau da, "nola lortzen da, bizitza esperientzia ezberdinak eta interpretazio teknika hain ezberdinak dituzten aktoreak, pantailan film berbera egiten ari direla iruditzea?" (Lumet, 2017: 78). Galdera hauen erantzuna, aktoreak zuzentzen izango litzateke, norabide batekin eta helmuga batetarantz abiapuntutik gidatzen; zuzentzeak, bideratzea eta laguntzea suposatzen baitu. Sidney Lumet-ek, Leigh-ek bezala, erantzuna, "entzuketa aktiboan" kokatzen du, aktoreek bata besteari benetan hitz egin, entzun eta aditzea, "hori da antzezpen estilo eta teknika guztien arteko elkargunea" (Lumet, 2017: 79).

2.2. Ikerketaren helburuak

Ikerketa honen objektua Mike Leigh-en filmografia da, eta ikerketaren arrazoi eta helburu printzipala, Leigh-ek erabiltzen duen zinegintza metodoa, aktoreen zuzendaritzan oinarrituta dagoena. Eta ikerketa hau abiatzeko hipotesia, zinegintza metodo hau baliagarria izan daitekeela zine ikasleek aktoreak zuzentzen ikasteko eta arte dramatikoko ikasleak pantailarako interpretazioan trebatzeko, eta ondorioz, antzerkikoarekin dauzkan berariazko ezberdintasunak

ulertu eta barneratzeko. Mike Leigh-ek, aktoreak hasieratik inplikatzen ditu bere film bakoitzeko sorkuntza prozesuan, gainera, inoiz ez die elkarrizketak idatzita dituen gidoi konbentzionalik ematen, eta horrexegatik, bai zuzendariak eta baita aktoreek ere, horrela lan egin ezkero, istorioaren azpi-testu osoa pausoz pauso sortu beharko dute, eta honek, film sorkuntza prozesuko fase guztietan ikertzeko eta ezagupena garatzeko aukerak bultzatuko ditu. Horrela lan eginez "inork ez du gidoirik behar, eta hau da benetako funtsa, pertsonaiek, motibazioak, helburuak, eta kontutan hartzen diren beste elementu guztiek eragiten dute aktorea hain ondo informatua egotea dena gogoratuko duela" –Mike Leigh" (Clements, 1983: 55). Horrela lan eginez, zuzendariak sorkuntzaren hasierako momentutik edizioa amaitu arte, aktoreak zuzendu behar ditu, eta horren bidez pelikula eraiki.

3. Ikerketaren muina: Mike Leighen zinegintza metodoa

Mike Leigh-ek eguneroko errealitatea eta jende arruntaren ohiko bizitza islatu nahi zuen bere fikziozko filmetan, marrazkigile batek, aurrean daukan modeloa irudikatzen duenean bezala, eta horretarako, zalantzarik gabe, Leigh-en lanean "ez dago ezer abangoardiagokoagorik bere muturreko esperimentazio metodoarekiko daukan konpromiso sakona baino" (Watson 2004: 14). Horrela, Mike Leigh-ek, ez ditu berak aurretik irudikatutako pertsonai baten tipoari egokitzen zaizkion interprete hutsak bilatuko, berak aldiz, hasieratik inplikatzen ditu aktoreak euren pertsonaien sorkuntzan, eta ondorioz, film beraren sorkuntzan ere. Beraz, proiektu bat abian jarri nahi duenean, ezer ere sortu aurretik ematen duen lehenengo pausua, aktoreak hautatzea izaten da.

Leigh-en zinegintza metodoa bi fase nagusitan banatzen da, Aurre-entsegua (*'pre-rehearsal'*) eta egituraketa fasea (*'structuring'*). Aurre-entseguaren helburua "aktoreari ahalik eta errealena eta sinesgarriena den pertsonaia sortzen laguntzea da" (Clements, 1983: 44) eta fase honetan, Leigh-ek ez du izaten pelikula zertaz joango den definitua, baina argi utzi behar da bere metodoa ez dela sistema itxi eta lineal bat, baizik eta malgutasunez aplikatzen duen metodo zirkular bat, izan ere, "proiektua da inportanteena, dena zuzentzen duena" –Mike Leigh (Ho, 2014). Eta honexegatik, salbuespenak egon direla ikus dezakegu, adibidez *Mr. Turner* (Leigh, 2014) filmaren sorkuntzan, Leigh-ek argi zeukan Wiliam Turner artistari buruzko filma egin nahi zuela eta Timothy Spall aktoreari pintatzen ikastea proposatu zion (Ho, 2014), azkenean, entseatzen hasi orduko, Spall-ek bi urte zeramatzan astero pintura eskolara joaten. Eta *Vera Drake* (Leigh, 2004) filmaren kasuan adibidez, hasi aurretik, gerra osteko abortugileen gaiarekin lotutako zeozer kontatu nahi zuela adierazi zuen Leigh-ek, beste hainbat kasutan aldiz, huts-hutsetik, aurretik inolako ideiarik izan gabe abiatu ditu entseguak.

Behin aktoreak hautatuta, entseguetara indibidualki deituko ditu eta hauek pertsonaia ondo menperatuta eduki arte bakarkako lana egingo dute Leigh-ekin. Lehenengo egunerako, aktore bakoitzari, ezagutzen dituen bere adin tarte eta sexu bereko pertsonen zerrenda zabal bat idatzita ekartzeko eskatuko dio eta bakoitzarekin zerrenda guztiak eztabaidatu eta gero, Leigh-ek zerrenda ezberdinetako pertsonen arteko harreman aukerei buruz hausnarketa egin eta aktore bakoitzarentzako bere zerrendako pertsona bat aukeratuko du. Lehenik eta behin, aktoreak, pertsona horren biografia zabala garatuko du Leigh-en zuzendaritzapean, baina aktoreak jatorrizko pertsonari buruz daukan kontzeptu subjektiboa kontutan harturik, helburua ez delako pertsona horren erretratu zehatz bat egitea, baizik eta errealitatetik datorren erreferentzia iturri hori tranpolin gisa erabiltzea "kulturalki, sozialki eta ekonomikoki espezifikoa eta kokagarria den ingurune batetik datorren pertsonai bat garatzeko" (Clements 1983, 22) eta horregatik,

malgutasunez baina koherentziarekin ezagutzen ez diren detaileak asmatuko dituzte, eta lan honekin lortutako ezagutzan oinarrituko da karakterizazioa.

Hemendik aurrera, Leigh aktore bakoitzarekin bakarkako 'inprobisazio figuratiboak' lantzen hasiko da. Paul Clements-en arabera, aktoreak 15 egun inguru eramango ditu entseguetara etortzen eta hau izango da lehen aldia antzezteko eskatuko zaiona. Leigh-ek aurre-entseguan, erabateko garrantzia ematen dio ikerketari pertsonaien sorkuntzan eta honen kokapen lanean, ikerketaren bidez, aktorea entsegu gelatik ateratzen da eta bere pertsonaiaren jatorrizko mundu errealean barneratzen da, ondorioz, "ingurugiro konkretu baten behaketa fisiko eta sentsorial zuzena oinarri daukan ikerketak, aktoreari, interpretatzen duen pertsonaiaren atmosfera sozialean bere burua murgiltzea eskatzen dio. Horrela, aktoreak xurgatu dezake bere jokamolde eta kontzientziaren baitan bere pertsonaiaren klase, kultura, ekonomia, gizarte eta hezkuntzaren ezaugarriak" (Clements, 1983: 43). Logikoki honek, pertsonaiaren hizkera eta hizkuntzaren erabilerarekin lotutako ikerketa lana ekarriko du ere, eta ikerketa honi esker, aktoreek "errealitatearekin zerikusirik ez daukan kolokialismo eskolastikoan, klixeetan eta ustezko errealismo baten konbentzioen artifizialtasunean erortzeko arriskua uxatuko dute" (Brecht, 2004: 109).

Autentikotasun sentsazioa Leigh-en film guztien osagai garrantzitsua da, ikusleek benetan sinesten dute pertsonaien jatorria, eta entseguetan sortzen ari den errealitate horretan aktoreari sinesten laguntzeko, produkzioko errekurtsoak martxan jarriko dira eta altzariak eta arropak prestatuko dira. Gerta daiteke, fase honetan aktore profesionalak pentsatzea ezer gutxi egiten ari dela eta emaitzak transmititzeko joera izatea, baina Leigh-ek aktoreak "askatu egiten ditu, 'interesgarriak, dibertigarriak edo tristeak izateko beharretik', behar guztietatik askatzen ditu, 'errealak izateko beharretik izan ezik'" (Watson 2004, 29), eta aktorearen autokontzientzia hau desagerrarazteko, Leigh-ek batzuetan entsegu gelatik alde egingo du, tarte baterako aktorea inprobisatzen bakarrik utziz. Gero, aktoreak pertsonaia ondo eutsita duenean, kalera irteteko proposatuko dio ekintza arruntak egitera, erosketak egitera, taberna batean zeozer hartzera, paseatzera… horrela pertsonaiaren ohiko bizitza arruntaren bizipenak esperimentatzeko.

Aurre-entseguan, oinarrizko bi esparru landuko dira: 'narratiba' (*'narrative'*) hau da, pertsonaien edukia sortzeko, inprobisazioak, pertsonaien biografiak eta elkartu egiten ditugunean gertatzen diren istorioak, "euren arteko gatazkak eta harremanak, baita euren bizitzako gertakari errealak ere, orain aldikoak, iraganekoak eta oroimenean daudenak". Askotan, Leigh-en filmetan, *Another Year* (Leigh, 2010) filmean adibidez, pertsonaiek, filmeko argumentuan agertzen ez diren euren iraganeko pertsonei buruz egiten dute berba, baina nahiz eta pertsona hauek filmean ez agertu, bai agertuko dira aurre-entseguan sortu duten euren "biografian". Eta bestetik, pertsonaiaren 'portaera' edo 'jokamoldea' (*'behaviour'*), eta honen baitan, "pertsonaien ideiak, kultura, kontzientzia, ezaugarri fisikoak: euren ibilera, euren hitz egiteko modua; euren itxura, planta eta gorpuzkera, euren moduak eta manierismoak, eta gauza guzti hauen arteko elkar harreman posibleak sartuko dira" (Clements, 1983: 33). Sorkuntza lan hau produktiboa izateko, zenbait arau bete behar dira eta printzipalena da, aktoreek inprobisazioetatik kanpo ezin dutela euren pertsonaiei buruz hitz egin; horrela aktoreek bakarrik jakingo dute, bizitza errealean bezala, euren pertsonaiek dakitena. Honek zuzendariari, pertsonaien erreakzio inkontzienteen gaineko kontrola eskaintzen dio (Stanislavski) eta batez ere, apurka apurkako aurkikuntzaren bitartez, aktoreek estimulua jaso aurretik erreakzioak inorganikoki abiatzeko arriskua saihesten du. Leigh-ek dio, era honetako hurbilketak "aktorearen sormena askatzen duela, ez duelako emaitzak berehala emateko presioa sentitzen, eskatzen zaion bakarra, bere pertsonaia momentu horretan

aurkitzen ari dena benetan esperimentatzea da, bizitza errealean gertatzen den bezala" (Cortés-Selva eta Carmona-Martínez, 2016: 115).

Erabakitzen duenean aktoreek euren pertsonaiak menperatzen dituztela, Leigh, bakarka sortutako pertsonaiak elkartzen hasiko da, lehenengo eta behin, bikoteka eta gero taldeka, 'inprobisazio figuratiboak' proposatuz pertsonai hauen arteko harremanak eraikitzen hasteko helburuarekin. Etapa honetan kronologikoki gobernatutako inprobisazio luzeak egingo dira pertsonai bakoitzaren harreman eta bagaje indibidualean bizipenak gehituko dituztenak, baina dramatikoki interesik izango ez dituztenak eta ziurrenik filmean agertuko ez direnak, aurre-entsegua ez delako "ekintzak eta testua sortzeko, baizik eta motibazio eta azpi-testua ikertzeko" (Clements, 1983: 38). Horrela, pertsonaiak ezagutu ziren lehenengo egunak denbora errealean inprobisatuko dituzte, istorioaren orain aldira heldu arte, inprobisazio figuratibo hauek "gertakari erreal gisa planteatzen dira, denbora errealean eta hiru dimentsiotan gertatzen ari direnak, kanpotik ikusta benetan gertatzen ari direla sinistu ahal izateko" (Clements, 1983: 36).

Entseguetan, pertsonaien bizitzaren errealitate sentsazioaren alde egiteko ahal den guztia egiten da, baina inprobisazio figuratiboak ezin direnean egin, Leigh-ek 'inprobisazio eskematikoak' planteatuko ditu edukia sortzeko, adibidez, guraso eta seme-alaben arteko harremanak lantzeko edo bikote baten harreman sexualak lantzeko eta abar. 'Inprobisazio eskematikoak' figuratiboen antzekoak dira baina ez dira denbora errealean egiten, eta normalean aktoreak ez dira %100 pertsonaian sartuko, hauetan, monitorizazio lan bat eskatzen zaio aktoreari informazioa bereganatzeko. Honez gain, beste erabilpen batzuk ere badituzte inprobisazio eskematikoek, adibidez, "erosoegia" bihurtu den harreman bati gatazka berri bat kanpotik gehitzeko. Gainera, prozesuaren atal guztietan izan daitezke baliagarriak, adibidez *Grown ups* (Leigh, 1980) filmean, Brenda Blethyn-en pertsonaiak, bukaeran erreakzio emozional oso intentsua eduki behar zuen, eta erreakzio organiko hura entseguetan ez "erretzeko", eskematikoki erabaki zuten eszenaren nondik norakoak, eta gero, horren arabera, kamera filmatzen zegoenean aktoreak inprobisatu zuen. Gainera, monitorizazio lan honek ere balio dio aktoreari bere bizitzako hainbat uneetan bere pertsonaiaren portaera imajinatzeko.

Beste egoera batzuetan Leigh-ek 'erritualak eta simulazioak' izeneko teknika erabiliko du, *Who's who* (Leigh, 1979) filmeko aktoreek broker batzuen bulegoko lana simulatzen zuten entseguetan, eta *Bleak Moments* (Leigh, 1971) filmean, Sylviaren lana oso aspergarria zen eta sentsazio hau barneratzeko bere lana erritualizatu egin zuten, horrela entseguetan, Leigh-ek, hainbat telefono-aurkibideen orriak atera zituen eta aktoreari ordenatzeko eskatu zion, hau egiten benetan aspertzeko. Eta azkenik, Leigh-ek proiektu guztietan erabiltzen duen teknika bat: 'Quiz Club'. Egun oso bateko ariketa da Quiz Club-a, aktore bakoitza aulki batean jesartzen da eta Leigh galderak botatzen doa, pertsonaiak isilean erantzuten joateko, ezarritako informaziotik abiatuko da (izena, bizilekua eta abar) eta bizitzaren esparru guztietara zabalduko da. Honen helburua, dagoena kontsolidatzea eta egon daitezkeen hutsuneak betetzea da. Quiz Club-a beraz, aurre-entseguaren barruan, baina aktoreen erantzunak arbitrarioak izan ez daitezen, pertsonaiak ondo finkatuta dauzkatenean egingo da, baina gehiegi atzeratu gabe ere, horrela osteko inprobisazio figuratiboak galdeketan sortutako materialarekin aberastu ahal izateko, hemen sortutako datuak ez baitira erreal bilakatuko pertsonaiarentzako, fisikoki inprobisazioetan integratu arte, horrek "erreflexuak sortu eta kondizionatzen baititu bizitzako esperientzietatik ateratzen ditugunak bezalakoak" (Hethmon, 1965: 282). Horrela, apurka-apurka pertsonai bakoitzaren bagajea eta euren errealitate kolektiboa edukiez betetzen doa eta dentsitate handiko azpi-testua garatzen doa, gerora planteatuko den edozein egoera sinple berez konplexuago bilakatuko duena.

Filmatu aurretik, zuzendariak pertsonai guztiak estilistikoki orekatuak eta interpretazioaren estetika berdinaren baitan egotea lortu behar du, eta inprobisazio lana horrela planteatuz, aktoreari, gertakariei pertsonaiatik benetako bizitzaren espontaneotasunarekin erantzutea eskatzen zaio. Aktoreek inprobisazio figuratiboetan ez dakite ondoren zer gertatuko den eta momentu bakoitzean modu espontaneo eta organikoan erreakzionatzen dute, baina gero, argumentuaren egitura finkatuta dagoenean eta eszena bat filmatzera doazenean, aktoreek azkenik, badakite ondoren zer gertatuko den eta orduan funtsezkoa izango da, lehendabiziko aldian bezala, pertsonaiaren jokamolde espontaneoari eustea kamerak harrapatu ahal izateko, bestela egindako ikerketa eta sorkuntza lan sakon guztia alferrikakoa litzateke.

Aurre-entseguen amaieran, Leigh-ek gidoi tratamendu moduko bat idatziko du (‘*scenario*’), Leigh-en hitzetan, “egitura labur bat idazten dut, hiru orrialdekoa edo” *Life is sweet* filmean dio, holakoa izan zela: “1. Eszena: Wendy dantza eskolan”. 2. Eszena: Wendy etxera doa. Eta eszena bakoitza lokalizazioan eraikita, eztabaidatua eta zorroztasunez entseatuta izango da, prest egon arte, eta orduan filmatu egingo dugu” (Movshovitz, 2000: 31). Aurre entseguak ez du forma kontutan hartu, gidoia (*‘scenario’*) aldiz formara orientatua dago, bertan deskribatzen den akzioa aurretik landutako gaien, ideien, eta batzuetan ere gertakari errealen, konpresio eta destilazioa da. Egitura hau aktore taldeari erakutsiko zaio eta inprobisazioei egitura aplikatzeko lana hasiko da.

Egituratze (*‘structuring’*) prozesua, filmatuko den lokalizazioetan egingo da eta honetan ere, fase ezberdinak daude, lehenengo muntaia gordina deiturikoa garatzen da, bertan pertsonai bakoitzak jarraitu beharreko ildoa ezarriko da. Oraindik ez dago ezer itxita eta aktoreei eskatzen zaie inprobisazio hauetan ez edukitzeko kontutan egituratzen dabiltzala eta modu irekian inprobisatzeko gauzak aurkitzen jarraitzeko. Gero bigarren zirriborro bat egingo da eta fase honetan detaile guztiak aztertu eta kolokan jarriko dira. Eta azkenik, edizio, tenkatze eta argitze fasearekin bukatzen da. Leigh-ek lokalizazio errealak erabiltzen ditu beti, eta lokalizazioan egituratzea arriskuak ekarri ditzakeela onartzen du, baina era berean, “lokalizazioan entseatu eta egituratu beharra” dagoela esaten du, lokalizazioak “eragin zuzena duelako ekintzetan, elkarrizketetan eta gertakarien erritmoan” (Clements, 1983: 56). Lokalizazioan bertan inprobisatzen, ikertzen, sortzen eta egituratzen agertzen diren detailetxo aberasgarriak modu honetan aurkitu daitezke soilik, *Secrets & Lies* (Leigh, 1996) filmean adibidez, Monica-k bere etxe berria erakusten dio bere koinatari eta bainugela bakoitzeko atea zabaltzerakoan, bere senarrak komuneko estalkiak altxatuta laga dituela ikusiko du, eta Monica-k orduan, lotsatuta, arineketan jaitsiko ditu. Detailetxo hau lokalizazioetan agertu zen eta bikote horren harremana oso modu adierazgarrian deskribatzeko balio du; honexegatik dio Leigh-ek, sorkuntza fasea lokalizazioetan amaitzeak abantailak dakartzala “ezinezkoa delako zure etxeko mahaian jesarrita holako zerbait asmatzea” (Kagan, 2005: 48). Esan beharra dago, nahiz eta inprobisazioaz aritu denbora guztian, filmatzeko orduan, Leigh-ek eta aktoreek oso zehazki finkatuta izaten dituztela eszenak, detaile txikienak ere, baina esan bezala, bizitza errealeko espontaneotasuna galdu gabe. Gero zineman, dakigunez, konposizioaren azken doiketak edizioan egiten dira eta Leigh-en kasuan ikusi dugu prozesu guztia hasieratik amaiera arte gidatzen duena, pertsonaiak eta hauen arteko harremanak direla eta ondorioz, hau ere izango da edizioan jarraituko duen irizpidea, edozein aldaketa posible dela dio, baina beti ere “ikusleen ikuspegitik pertsonaiaren motibazioek koherentziari eusten badiote” (Clements, 1983: 56).

Ixteko esan, fase bakoitzaren iraupena ezberdina izan dela film bakoitzean, eta proiektuaren beharrizan eta aurrekontuaren araberako orekaren ondorioa izan daitekeela, dena den, Leigh-ek 1983an, Paul Clements-en arabera, gutxienez 8 asteko aurre-entseguak planifikatzen zituen filmatzen hasi aurretik, baina adibidez, “*Bleak Moments* antzezlana (gerora Leigh-en lehenengo

filma izan zena 1971an) bi aste t'erditan entseatu zen" (Clements, 1983: 52), *Life is sweet* (Leigh, 1990) ekoizteko adibidez, Leigh-ek Peter Brunete kazetariari azaldu zion "hiru hilabete entsegu eta bederatzi asteko filmaketa izan zirela" (Movshovitz, 2000: VI introduction); *Naked* (Leigh, 1994) filmean, lau hilabete; eta *Another Year* (Leigh, 2010) filmean, hamazortzi hilabete dedikatu zizkion entsegu faseari. Orokorrean, hori bai, "filmaketaren iraupena bederatzi aste ingurukoa izan ohi da" (Movshovitz, 2000: 31).

4. Ondorioak

Ikusi dugun bezala Mike Leigh ez da gidoi bat interpretatzen duen eszena zuzendari bat, baizik eta aktore zuzendari gisa dauzkan ezagutza, teknika eta abileziak aplikatzen dituen zine sortzaile bat, ondorioz, Leigh-ekin "gidoigintza eta produkzioa bananduak ez dauden prozesuak direla kontutan hartuta, interpretazioa testuaren oinarrizko parte bezala ulertzea funtsezkoa da" (Clements, 1983: 6), testua, aktoreekin bide guztia egitearen ondorioz modu organikoan sortzen baita pertsonaien ahoetatik. Honetarako, Leigh-ek, sortzaile bezala, materialaren kontrol osoa eduki nahi du, eta sortu nahi duena, emaitzan gauzatzeko edo behintzat, ahalik eta gehien hurbiltzeko, aktoreak hasiera hasieratik zuzendu behar zituela aspaldi ulertu zuen, horregatik, Leigh-ek, aktorea hasiera hasieratik gidatzen du pertsonaiaren sorkuntzan, badakielako bere helburu artistikoak lortzeko ezin duela bere lana aktoreak bere kabuz aurkeztuko zuen emaitzaren zuzenketetara murriztu. Eta hau da azken finean, aktoreen zuzendaritzaren gakoa, edo aktoreak hasieratik sorkuntza prozesu guztiaren zehar zuzendu eta gidatu, edo aktoreei gidoia bidali euren kabuz presta dezaten eta gero errodajean, hauek aurkeztutako emaitzari zuzenketak planteatu.

Leigh bezala lan eginez, zuzendari/ikaslea derrigortua dago bide guztia hasieratik amaieraraino aktoreak zuzentzen egitera, testua eskuan edukitzeak ematen duen segurtasun sarerik gabe. Horrela zuzendari/ikasleak, hizkuntza zinematografikoaren bidez esan nahi duten guztia ikasteaz gain, kontziente izango lirateke hori lortzeko aktoreak behar dituztela eta hauek zuzentzen bakarrik lortu ahal dituztela bilatutako helburu horiek; zuzendariek alegia, ulertu behar dute "aktoreekin elkarlana burutu behar dutela, eta hauen lan onaren menpe -teknika zinematografiko hutsetik haratago doana- dagoela, gainontzeko guztiaren arrakasta" (Catalá, 2001: 253). Pelikula baten sinesgarritasuna ez baitator bere teknika zinematografikotik, "baizik eta, pantailan agertuko den giza presentziaren sinesgarritasunetik" (Rabiger,1987: 329).

Horrexegatik da hain garrantzitsua Leigh-ek aktoreekin egindako lana eta horrexegatik ere, izan daiteke hain baliagarria zine zuzendarien formakuntzan, eta era berean aktoreen formakuntzan ere. Azken finean, helburua alor honetan aktore/interprete eta ikus entzunezko hizkuntzan soilik interesatua dagoen zuzendariaren rol bateragaitzak, sorkuntza prozesuaren bidez biltzea litzateke, eta honela hauen formakuntza eta baita gero lana ulertzeko modua ere aldatu, euren rolak hurbilduz eta elkar ulertaraziz. Zine sorkuntza prozesua horrela planteatuz, zuzendariarentzako aktoreak zuzentzen ikastea nahitaezkoa bilakatzen da, eta ez prozesutik at dagoen teknika multzo isolatu gisa ikasiz, baizik eta, zinegintza prozesu osoaren baitan hasieratik bukaeraraino ikertzen eta aplikatzen; eta gainera horrela lan eginez, ikasleak, interpretazioaren estetikari buruzko irizpide propioa garatuko du eta hura bilatzen ikasiko du. Eta ikasle/zuzendariak, bera bezala ikasten ari diren arte dramatikoko ikasleekin lan egiten badu, hauek ere bide horretan ulermen eta ikasketa baliagarria lortuko dute. Gainera, bai zuzendariari eta baita aktoreei ere, ikasitakoa, industriaren metodologia tradizionalaren baitan lan egiteko ere, oso baliagarria izango zaie.

5. Etorkizunerako planteatutako norabidea

Etorkizun hurbilerako neure buruari planteatzen diodan norabidea, neure doktore tesia amaitzea da, ikerketa sakon baten ostean Leigh-eri buruzko tesia idatzi eta aurkeztea da nire asmoa, aurretik eta ikerketa lan hau borobiltzeko, Mike Leigh bera eta bere filmetan parte hartu duten aktore batzuk elkarrizketatzea inportantea litzateke dena den. Bestetik, interpretazio eskolak ematen jarraitu, ikertutakoa aplikatzen saiatuz, *Astelehena* (Jon Urraza, 2018) film laburra sortu eta zuzentzeko egin dudan bezala, nik zuzentzen nuen Sopelako udalak antolatutako antzerki tailerreko ikasleekin sortu baitut film laburra, ikertutako Leigh-en metodoa praktikan jarriz, honela aktore amateurrekin lan eginda ere, hauek hasieratik zuzentzen, sormenerako aukerak egituratuz, hutsetik abiatuz eta bilaketan eta ez emaitzan finkatuz, aktore lan bikainak eta homogeneoak lortu daitezkeela demostratzen saiatuz. Gisa horretako ikerketa performatiboa egiten jarraitzea gustatuko litzaidake, batetik, akademikoki ikertutakoa ulertzeko oso baliagarria izan zaidalako eta bestetik, sorkuntza prozesu honek asebete nauelako ere. Azkenik esan, masterrean egindako ikerketa, pantailarako aktore zuzendaritzari buruzkoa, eta ondorioz garatutako unitate didaktikoa, eta egun doktoregoan amaitzeko bidean nabilen Mike Leigh-eri buruzko ikerketa prozesu oso hau, ikasketa oso aberasgarria izaten ari dela niretzat eta honen ondorioz ikasitakoa, pantailarako aktoreen zuzendaritzan eta baita pantailarako aktore lanaren alorrean ere, irakaskuntzan aplikatzeko aukera izatea litzateke nire helburu/ametsik nagusiena, oso ekarpen interesgarria egin dezakedala uste baitut.

6. Erreferentziak

Bibliografia

Barr, T. 1997: *Actuando para la cámara*. Madrid: Plot S.A.

Barthes, Boons, Burgelin, Genette, Gritti, Kristeva, Metz, Morin y Todorov. 1970: *Lo Verosímil*. Buenos Aires: ETC Editorial Tiempo Contemporáneo S.R.L.

Bazin, A. 1966: *¿Qué es el cine?* Madrid: Ediciones Rialp S.A.

Boal, A. 2001: *Juegos para actores y no actores.* Barcelona: Alba Editorial S.L.U.

Bordwell, D. 1996: *La narración en el cine de ficción*. Barcelona: Paidós Ibérica S.A.

Bordwell, D. Thompson, K. 2010: *El arte cinematográfico*. Barcelona: Paidós Ibérica S.A.

Brecht, B. 2004: *Escritos sobre teatro*. Barcelona: Alba editorial.

Bresson, R. 1979: *Notas sobre el cinematógrafo*. México D.F. Ediciones ERA S.A.

Caine, M. 1990: *Actuando para el cine*. Madrid: Plot S.A. Applause Theatre Publishers.

Cardullo, B. 2010. *Loach and Leigh, Ltd.: The Cinema of Social Conscience.* Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Carney, R. eta Cassavetes, J. 2001: *Cassavetes por Cassavetes*. Barcelona: Anagrama S.A.

Carney, R. eta Quart, L. 2000: *The films of Mike Leigh: Embracing the world*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

Catalá, J. M. 2001: *La puesta en imágenes*. *Conceptos de dirección cinematográfica*. Barcelona: Paidos Ib. S.A.

Clements, P., 1983. *The improvised play: The work of Mike Leigh.* Methuen London ltd.

Cortés Selva, L. 2012: *La influencia de la fotografía cinematográfica en el estilo visual. Análisis del estilo de Dick Pope en las obras cinematográficas del director Mike Leigh: Life is sweet, Naked, Secrets and lies, Career girls, Topsy-Turvy, All or nothing, Vera Drake y Happy-go-Lucky*. Doktore tesia, UCAM Universidad Católica San Antonio, Facultad de Comunicación, Murcia.

Coveney, M., 1996: *The world according to Mike Leigh*. Harper Collins.

Gaudreault, A. Jost, F. 1995: *El relato cinematográfico*. Barcelona: Paidós Ibérica S.A.

Hagen, U. 2002: *Un reto para el actor*. Barcelona: Alba Editorial.

Hethmon, R. H. 1965: *El Método del Actor´s Studio. Conversaciones con Lee Strasberg*. Madrid: Fundamentos.

Isaacs, B. 2006: *Film cool. Towards a new film aesthetics*. Ph.D Thesis University of Sydney.

Kagan, J. 2005: *La mirada del director. Entrevistas con directores de cine*. Madrid: Plot Eds. S.A.

Layton, W. 1990: *¿Por qué? Trampolín del actor*. Madrid: Fundamentos.

Meisner, S. eta Longwell, D. 1987: *Sanford Meisner on acting*. N.Y. A Vintage Original – Random House Inc.

Nacache, J. 2006: *El actor en el cine*. Barcelona, Paidós.

Movshovitz, H., 2000. Mike Leigh: interviews. University Press of Mississippi.

O'Sullivan, S., 2011. *Mike Leigh*. University of Illinois Press.

Rabiger, M. 1987: *Dirección de cine y video. Técnica y estética*. Madrid: IORTV. Butterword-Heinemann.

Ruiz, B. 2008: *El arte del actor en el siglo XX*. Bilbao: Artezblai S.L.

Stanislavski, K. 2003: *El trabajo del actor sobre sí mismo en el proceso creador de la vivencia*. Barcelona: Alba.

Swenson, L. C. 1980: *Teorías del aprendizaje*. Barcelona: Paidós Ibérica S. A. Psicologías del s. XX.

Trestle Jones, E. 2004. All or Nothing: The cinema of Mike Leigh. Peter Lang Publishing inc. N.Y.

Watson, G., 2004. *The cinema of Mike Leigh: a sense of the real.* Wallflower Press.

Mike Leigh-i buruzko dokumentalak

Foundas, S. 2008: *Mike Leigh: Moments*. Regis dialogue with Scott Foundas. Walker Art Center.

Ho, J. 2014: *The one and only Mike Leigh*. Imagine: season 24, episode 5. BBC 1, Documentary.

Artikuloak

Arrieta, A. 2017: *Fikzioa, ezagutza eta zentsura*. Campusa: Euskal Herriko Unibertsitatearen aldizkaria. Cathedra.

Cortés-Selva, L. eta Carmona-Martínez, M. M. 2016: El método de construcción del relato fílmico y el estilo cinematográfico de Mike Leigh: reflejo de una concepción ética y estética del mundo. Zer. Vol. 21 - Núm. 40 pp. 109-123, 2016.

Font, A. (2003): *Una experiencia de autoevaluación y evaluación negociada en un contexto de aprendizaje basado en problemas (ABP)*. Revista de la red estatal de docencia universitaria. 3 (2) p. 100-112

Monterde, J. E. 2001: *Realidad, realismo y documental en el cine español*. Imagen, memoria y fascinación notas sobre el documental en España. Ed. Ocho y medio.

Zunzunegui Díez, S. eta Zumalde Arregi, I. 2014: *Guía para escépticos avatares de la doble lectura modélica del discurso documental*. UNED. Revista Signa 23, págs. 843-865.

Mike Leigh-en filmografia

a) Film luzeak

-1971 Bleak Moments. Autumn Productions / Memorial Enterprises / British Film Institute Production Board.

-1988 High Hopes. British Screen Productions / Channel Four Films.

-1990 Live is Sweet. Film Four International / British Screen / Thin Man Films.

-1993 Naked. Thin Man Films / Fine Line Features / Film Four International / British Screen.

-1996 Secrets and Lies. Thin Man Films / Channel Four Films / Ciby 2000.

-1997 Career Girls. Thin Man Films / Channel Four Films.

-1999 Topsy-Turvy. Thin Man Films / October Films / The Greenlight Fund / Newmarket Capital Group.

-2002 All or Nothing. GB-Francia; Thin Man Films / Les Films Alain Sarde / StudioCanal.

-2004 Vera Drake. Thin Man Films / Fine Line Features.

-2008 Happy-Go-Lucky. Thin Man Films / Summit Entertainment / Ingenious Film P. / UK Film Council.

-2010 Another Year. Film4 / Focus Features / Thin Man Films / UK Film Council.

-2014 Mr. Turner. Focus Features International (FFI) / Film4 / Thin Man Films / Xofa Productions.

b) Telebistarako filmak eta antzezlanak

-1973 A Mug´s Game? (Scene. TV series documentary). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1974 Nuts in May (play for today TV). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1975 The Permissive Society (second city first TV series). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1976 Knock for Knock (second city first TV series). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1977 The Kiss of Death (play for today TV). BBC Birmingham/British Broadcasting Corporation.

-1977 Abigail´s Party (play for today TV). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1979 Who´s Who (play for today TV). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1980 Grown-Ups (TV). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1982 Home Sweet Home (play for today TV). British Broadcasting Corporation (BBC).

-1984 Meantime (TV). Central Production / Mostpoint / Channel 4 Television Corporation.

-1985 Four days in July (TV). British Broadcasting Corporation (BBC).

c) Film laburrak

-1982 Five Minute Films (TV series short). British Broadcasting Corporation (BBC).

-Afternoon.

-A Light Snack.

-Probation.

-Old Chums.

-The Birth of the Goalie of the 2001 F.A. Cup Final.

-1988 The short & Curlies. Channel 4 Television Corporation / Portman Productions.

-1992 Two Mikes don´t make a Wright. (zuzendari askotarikoa: Leigh, M. Moore, M. Parisot, D. Wright, S.) USA-UK; Home Box Office (HBO) / Schooner Productions / Dog Eat Dog Films / Channel 4 Television Corporation / Thin Man Films.

-1992 A Sense of History. Simon Channing Williams.

-2012 A Running Jump. Thin Man Films / Film4 / BBC Films.

7. Eskerrak

Aurkeztutako artikulua, nire doktorego tesirako ikerketaren lagin edo, zineaz ari garela, trailer bat izan daiteke. Eta ikerketa prozesu luze hau 2011-12 urtean hasi zen unibertsitatera itzuli nintzenean master bat egitera, bertan Eneko Lorente Doktorea ezagutu nuen, nire master bukaerako laneko tutorea izan zen, bikain bat jarri zidan eta gero doktoregoa egitea erabaki nuenean, nire tesi zuzendaria izatea onartu zuen. Horregatik eskerrak eman nahi dizkiot Enekori noski, baina batez ere, aldatu zidalako nik ikasketaz nekarren kontzeptua, ikerketak norberarentzako ekar dezakeen aberasgarritasuna erakutsiz.

Unitate fraseologikoen agerpen literalak, *urre baina urri*

Iñurrieta, Uxoa

IXA taldea, HiTZ. Euskal Herriko Unibertsitatea

usoa.inurrieta@ehu.eus

Laburpena

Unitate fraseologiko asko idiomatikoki eta literalki uler daitezke. Esate baterako, *ziria sartzea*k bi esanahi izan ditzake testuinguruaren arabera: norbaiti iruzur egitea edo nonbait ziri bat sartzea literalki. Lan honetan, corpusetan oinarritutako azterketa eleaniztun baten berri emango dugu, eta erakutsiko dugu, batetik, halako hitz-konbinazioak oso gutxitan erabiltzen direla literalki praktikan, eta bestetik, idiomatiko-literal bereizketa egiteko garrantzitsua dela semantika ez ezik morfosintaxia ere kontuan hartzea. Lan hau azterketa zabalago batetik (Savary *et al.*, 2019) eratorria da; bost familiatako hizkuntza bana hartu da kontuan azterketa egiteko, eta horietako bati eskainiko diogu arreta berezia hemen: euskarari.

Hitz gakoak: fraseologia, idiomatikotasuna, literaltasuna, hizkuntzalaritza konputazionala

Abstract

Multiword expressions can be understood either idiomatically or literally. For instance, the Basque expression 'ziria sartu' (lit. 'to put a spike in') can have two meanings: to trick someone or to literally put a spike somewhere. This paper presents a corpus-based analysis carried out in five typologically different languages, with special focus on the Basque language. We show, on the one hand, that literal occurrences of these kinds of word combinations constitute a rare phenomenon, and on the other hand, that not only semantics but also morphosyntax is helpful to distinguish one meaning from the other. This is a derivative piece of work of (Savary et al.*, 2019).*

Keywords: *phraseology, idiomaticity, literalism, computational linguistics*

1. Sarrera

Unitate Fraseologiko (UF) deritze nolabait idiomatikoak diren hitz-konbinazioei, hau da, hitz batez baino gehiagoz osaturik egon arren erabat konposizionalak ez direnei (Baldwin eta Kim, 2010). Halako hitz-konbinazioak idiomatikoki nahiz literalki uler daitezke askotan, eta testuinguruaren arabera argitu ohi da esanahi batez ala besteaz ari garen. Esate baterako, *ziri* eta *sartu* hitzak idiomatikoki erabilita daude 1. adibidean, baina literalki 2.ean[1].

(1) *Ez zen benetan ari.* ***Ziria sartu*** *zizun!*

(2) *Mutikoak egurrezko* <u>*ziria sartu*</u> *zuen zuloan.*

Esanahi idiomatikoen eta literalen arteko bereizketak hizkuntzalaritzako eta psikolinguistikako hainbat ikertzaileren arreta piztu du, eta Hizkuntzaren Prozesamenduko (HP) erronkarik handienetakotzat hartzen da gaur egun, halakoak konputazionalki desberdintzea ertz askoko lana baita (Constant *et al.*, 2017). Hain zuzen ere, PARSEME proiektu europarrak (Savary *et al.*, 2015) fraseologia konputazionalaren arloko ikertzaileak bildu nahi izan ditu, UFek HPn sortzen dituzten zailtasunei nola aurre egin ikertzeko. Proiektu horren baitan, hogei hizkuntzatako corpusak etiketatu dira fraseologia mailan, tartean euskarazkoa, eta corpus horixe erabili dugu guk artikulu honen oinarri den azterketa burutzeko. Oraingoan, ordea, UFei beharrean, UFen agerpen literalei begiratu diegu. Bi hipotesi nagusi hartu ditugu abiapuntutzat: lehena, UFak teorian idiomatikoki nahiz literalki erabil badaitezke ere, praktikan oso gutxitan erabiltzen direla literalki; eta bigarrena, UFak eta beren agerpen literalak bereizteko garrantzitsua dela semantikari ez ezik morfosintaxiari ere begiratzea.

[1] Adibideetan, letra lodiz markatuko ditugu agerpen idiomatikoak, eta azpimarratuta agerpen literalak. Kointzidentziazko agerpenei (ikus azalpena 4.2. atalean) eta gure aztergaitik kanpoko adibideei, berriz, traola jarriko diegu aurretik.

Izan ere, UF asko malguak izaten dira morfosintaxiari dagokionez, baina beste askok murriztapenak izaten dituzte (*min eman* edo *mina eman*, baina *aurre egin* eta ez **aurrea egin*). Murriztapen horiek, hain zuzen, lagungarriak dira UF asko agerpen literaletatik bereizteko. Lehen eta bigarren adibideetan, nahikoa da jakitea *ziria sartu* UFak ez duela modifikatzailerik izaten; bigarren esaldiko izen-sintagman *egurrezko* adjektiboa ageri direnez, erraz bereiz liteke agerpen hori ez dela idiomatikoa.

Tipologia desberdineko bost hizkuntza landu ditugu agerpen literalen inguruko azterketa zabal baten bidez (Savary *et al.*, 2019): alemana, greziera, euskara, poloniera eta portugesa. Azterketa horren ideia nagusiak ekarriko ditugu hona, baina garrantzia euskarazko zatiari emanez. Hasteko, UFen agerpen literalen inguruan zer ikerketa egin den azalduko dugu (2. atala). Gero, PARSEMEren corpusaz eta hura etiketatzeko irizpide nagusiez jardungo dugu (3. atala), eta agerpen literalen inguruko azalpenei ekingo diegu jarraian (4. atala). Zehazki zer eta nola aztertu dugun argitu ondoren, lortutako emaitzak erakutsiko ditugu, eta gako batzuk emango ditugu emaitza horiek interpretatzeko (5. atala). Azkenik, ondorio nagusiak ezagutarazi, eta etorkizuneko lan-ildoak aurkeztuko ditugu (6. atala).

2. Arloa zertan den

UFen agerpen idiomatikoen eta literalen arteko bereizketa hainbat ikuspuntutatik landu izan da, psikolinguistikatik hasi eta hizkuntzalaritza konputazionalera, hizkuntzalaritzako azterketa deskriptiboak ere tarteko direla. Psikolinguistikan, esaterako, UFak giza garunean nola gordetzen eta prozesatzen diren ikertu izan da (Cacciari eta Corradini, 2015), agerpen idiomatikoak eta literalak parez pare jarrita. Ikertzaile batzuek, Geeraert *et al.*-ek adibidez (2018), begien mugimenduak neurtuz interpretatu dute hiztunok zer sentipen dugun bi agerpen mota horiekiko, eta atera duten ondorio nagusia da UFen agerpen literalak arrotzak egiten zaizkigula hiztunoi oro har. Geroago erakutsiko dugunez, ondorio hori bat dator gure lanarekin, gure azterketaren arabera agerpen literalak oso gutxitan agertzen baitira corpus errealetan.

Bestetik, UFen tipologiak proposatzean ere sakon aztertu izan dira agerpen idiomatikoen eta literalen arteko aldeak. Sheinfux *et al.*-en lanean (2017), esaten da UF mota batzuek beste batzuek baino joera handiagoa dutela agerpen literalak izateko eta, gainera, UF moten malgutasun morfosintaktikoa ere aurresangarria dela askotan. Haien esanetan, esapide figuratiboen (adib.: *arrastoa utzi*) agerpen literalak natural samarrak egiten zaizkigu, baina ez esapide erabat opakoenak (adib.: *adarra jo*). Era berean, egileek diotenez, esapide figuratiboak malguagoak dira morfosintaxi aldetik ez-figuratiboak baino (*arrasto luzea utzi*, baina ez *adar ederra jo*).

Gramatiken arloan ere landu da gaia, gramatika formaletan bereziki (Abeillé eta Schabes, 1989). Euskarari dagokionez, gramatikek eta lan deskriptiboek nahiko zabal aztertu dituzte oso ohikoak diren UF batzuk, beste lan batzuetan *aditz-esapide* edo *aditz konplexu* ere deitu izan zaienak hain zuzen (Hualde eta Ortiz de Urbina, 2003, 223–227, 235–246, 307–308. orr.): *ari izan*, *behar izan*, *min hartu/eman* eta gisa horretakoak. Halakoak askoz ere ugariagoak dira gurean inguruko hizkuntzetan baino (Inurrieta *et al.*, 2018), eta ziur asko horregatik eskaintzen zaie arreta berezia euskal literatura fraseologikoan. Zabalak (2004), adibidez, aditz arinak barne hartzen dituzten UFen deskribapen xehea egiten du bere lanean, ezaugarri semantikoak eta morfosintaktikoak kontuan harturik. Dena dela, lan horietan ez da askorik esaten UFen agerpen literalez; UFen osaerari eta testuan izaten duten portaerari eman ohi zaie garrantzia.

Hizkuntzaren Prozesamendura etorrita, lan asko egin da UFen inguruan, erronka zaila baita halakoak konputazionalki ondo tratatzea (Constant *et al.*, 2017). Agerpen idiomatikoen eta literalen arteko bereizketak sekulako garrantzia du HPn, bereizketa horren araberakoa baita tresna automatiko askoren kalitatea. Euskaraz ere egin da lanik fraseologia konputazionalaren arloan, dela corpusetatik UFak erauzi eta hiztegietan sartzeari begira (Gurrutxaga *et al.*, 2014), dela analisi sintaktikoetan halako hitz-konbinazioak nola tratatu erabakitzeko (Urizar, 2012). Bigarren ataza horretan bereziki, UFak beren agerpen literaletatik bereiztean datza gakoa, bai eta itzulpengintza automatikoan ere, hala erabakitzen baita hitz-konbinazio jakin bati ordain idiomatikoa ala literala eman (Inurrieta *et al.*, 2017).

Azterketa kuantitatiboei dagokienez, aldiz, ezer gutxi egin da orain arte, guk dakigula. Halako bi lan egin dira poloniera oinarritzat hartuta: batek dio idiomatikotasun-tasa % 95ekoa dela aditzak, izenak, adjektiboak eta adberbioak burutzat dituzten UFetan (Waszczuk *et al.*, 2016); besteak, berriz, aditz-UFak bakarrik hartzen ditu aztergaitzat (Savary eta Cordeiro, 2017), eta agerpenen % 98 idiomatikoak direla ondorioztatzen du. Bigarren horri jarraituz egin dugu guk artikulu honetan azalduko dugun lana, baina hizkuntza gehiagotara zabaldu dugu azterketa, erakusteko ondorio horiek polonieratik haragokoak direla.

3. UFen inguruko kontzeptu nagusiak eta PARSEMEren corpusa

Sarreran esan dugunez, PARSEME proiektu europarrean sortutako corpus elaniztuna hartu dugu oinarritzat UFen agerpen literalak aztertzeko. Corpus horretan zer-nolako etiketak dauden azaltzeko, labur ditzagun orain etiketatze-gidalerroetako kontzeptu nagusiak (3.1. azpiatala), corpusean bereizten diren UF moten ezaugarriak (3.2. azpiatala) eta corpus etiketatuari buruzko datu orokorrak (3.3. atala). Xehetasun gehiago behar dituenak Savary *et al.*-en lanean (2018) ditu eskuragarri gidalerroak osorik[2], eta Inurrieta *et al.*-enean (2018) euskarazko corpusari buruzko argibideak eta gogoetak.

3.1. Etiketatze-irizpideak

PARSEMEren corpusean **aditz-UFak** daude etiketatuta, hau da, buru sintaktikotzat aditza duten hitz-konbinazio idiomatikoak. Horrek esan nahi du, 3. adibidea etiketatzekoa bada ere, 4.eko izen elkartua ez dela kontuan hartzen[3], izena duelako buru sintaktikotzat eta ez aditza.

(3) ***Izena eman*** *zuen ikastaroan.*

(4) # *Izen-ematea atzo amaitu zen.*

Aditz nagusiarekin batera agertzen diren hitzek edozein kategoria gramatikal izan dezakete. Esate baterako, 3. adibideko izena+aditza konbinazioaz gainera, etiketatuta daude 5. adibideko adjektiboa+aditza konbinazioa eta 6.eko perpaus koordinatua ere.

(5) ***Nabari da*** *jendea etorri dela.*

(6) ***Ikusi eta ikasi***!

UFen barruko **osagai lexikalizatuak** dira markatzen direnak, hau da, UFan beti agertzen diren lemei dagozkien hitz-formak. Nolanahi ere, euskararen izaera aglutinatiboa dela-eta, lexikalizatu gabeko morfema batzuk ere etiketatuta daude euskaraz, lexikalizatutako lemaren bati lotuta zeudelako. Adibidez, 7–9. adibideetan *pauso* eta *eman* dira UFko osagai lexikalizatuak, baina, etiketatzea hitz mailan egina denez, izenari itsatsitako markak ere etiketaren barruan sartu behar izan dira nahitaez: 7. adibidean artikulua (*-ak*), eta 9.ean artikulua eta postposizio instrumentala (*-ez*).

(7) ***Pausoak ematen*** *ari da.*

(8) *Hainbat* ***pauso*** *oker* ***eman*** *zituen.*

(9) ***Emandako pausoez*** *damutu zen.*

UFen aldaera morfosintaktikoak kontuan hartzen dira PARSEMEren corpusean, eta horregatik dago etiketatuta *pauso eman* UFa adibide horietan guztietan, esaldi batetik bestera desberdin erabilita egon arren. Lehen bi adibideetan (7–8) aditza da buru sintaktikoa, eta azkenekoan, ordea, ez. Hala ere, kontuan hartu behar da UFen **forma kanonikoa**n pentsatu behar dela hitz-konbinazio jakin bat UFa den ala ez erabakitzeko, zenbaitetan posible baita UFetako osagaien erlazio sintaktikoa aldagarria izatea –erlatibozko perpausetan (9. adibidea) eta halakoetan–. Hau diote forma kanonikoei buruz PARSEMEren gidalerroetan: "Aditz-UF baten forma kanonikoa aditz-sintagma bat da, zeina boz aktiboan baitago, buru sintaktikotzat aditza baitu eta gainerako osagai lexikalizatuak aditzaren mende edo beste osagai lexikalizaturen baten mende baitaude."

Hori aintzat harturik, 9. adibideko konbinazioa forma kanonikora ekarrita, *pausoak eman zituen* litzateke, eta beteko luke burutzat aditza izateko baldintza. Ez da gauza bera gertatzen, ordea, 4.eko hitz elkartuarekin, adibide horretan hitz-konbinazioa forma kanonikoan baitago dagoeneko, izena buru duelarik: ez da *izen eman*, baizik eta *izen-emate*.

Beraz, 7. eta 9. adibideen bidez erakutsi dugunez, lexikalizatu gabeko morfema batzuk markatuta daude euskaraz. Hala ere, kontrakoa ere gertatzen da zenbaitetan: morfema lexikalizatu bat ez etiketatu izana, lexikalizatuta ez

[2]Sarean ere badago gidalerroen bertsio oso bat: `http://parsemefr.lif.univ-mrs.fr/parseme-st-guidelines/1.1/?page=home`

[3]PARSEMEren gidalerroekin lotura zuzenik ez badu ere, merezi du aipatzea Azkarateren doktoretza-tesian (1987, 407–415. orr) badela eranskin oso bat hitz elkartuen eta aditz-UFen –haren hitzetan *aditz-esapideen*– arteko desberdintasunen inguruan.

dagoen lema bati itsatsita joateagatik. Esate baterako, 10. adibidean, *falta* eta *sumatu* bakarrik leudeke etiketatuta, *haren* gabe, nahiz eta *(norbaiten) falta sumatu* UFak derrigorrezkoa izan genitibodun osagai bat.

(10) *Haren* ***falta sumatzen*** *dut.*

Etiketak hitz mailan ematen direnez, ezin da *haren* ere markatu, horrek esan nahi bailuke *hura* lexikalizatutzat hartzen dela, eta ez da hala, lema hori ordezka baitaiteke beste askorekin: *norbaiten/zure falta sumatu*, eta abar.

Hori guztia gogoan izanik, ikus dezagun zer bi multzo bereizten diren euskaraz etiketatutako UFen artean.

3.2. Aditz-UFen sailkapena

PARSEMEren gidalerroak unibertsalak izateko asmoz sortu dira, hizkuntzaz hizkuntzako tradizio fraseologikoak nolabait uztartu eta proposamen bateratu bat sortze aldera. Hortaz, garrantzitsua da nabarmentzea gidalerroetako edukiak ez direla beti bateragarriak hizkuntzaz hizkuntzako literaturarekin. Guri dagokigunez zehazki, haien sailkapena ez dator guztiz bat euskaraz egin izan direnekin –ikus Gurrutxagak (2014) eta Urizarrek (2012, 78–71. orr) eginiko sailkapenak–, bi alderditan bereziki: aditz arindunak (ikus azalpena beherago) ez diren kolokazioak (*deia jaso*, *ados egon* eta halakoak) ez direlako kontuan hartzen PARSEMEn, eta, beste lanen batean ere agerian jarri dugunez (Inurrieta *et al.*, 2018), aditz arindun konbinazioak izena+aditza konbinazioetara bakarrik mugatzen dituztelako, *korrika egin*, *nahiago izan* eta antzerakoak alde batera utzita.

Lan honetako edukiak PARSEMEren corpusarekin duenez zerikusia, haien sailkapenari lotuko gatzaizkio hemen. Sailkapen horrek sei aditz-UF mota bereizten ditu guztira, baina sei mota horietako bi baino ez dira hizkuntza guztietarako aplikagarriak. Bi horiek bakarrik dauzkagu, hain zuzen, euskaraz: aditz arindun konbinazioak (*Light Verb Constructions*, LVC) eta aditz-esapide idiomatikoak (*Verbal Idioms*, VID).

- **Aditz arindun konbinazioak** aditz batez eta izen batez osatuta egon ohi dira, eta izenak ematen dio hitz-konbinazioari esanahiaren zatirik handiena. Hau da: izenak ekintza, gertaera edo egoera bat adierazi ohi du, eta aditzak, normalean, ezaugarri morfologikoak bakarrik gehitzen dizkio: pertsona, numeroa, denbora edota aspektua. Izena aditzaren mendekoa izaten da beti, eta zenbaitetan artikulua, kasu-marka edo postposizioren bat izan dezake. Multzo horretakoak dira, adibidez, *lo egin, aurrera egin, min hartu* eta *negar egin*.
- **Aditz-esapide idiomatiko**ek, berriz, bi osagai lexikalizatu dituzte gutxienez, aditz bat eta haren mendeko osagai bat, baina mendeko osagai hori askotarikoa izan daiteke, eta ez, LVCetan bezala, izena bakarrik. Esanahiari dagokionez, konbinazioaren esanahi osoa ez da osagaien esanahien batura izaten: zenbaitetan ezin izaten da konbinazioa ulertu, aurretik jakin ezean zer esan nahi duen, eta beste batzuetan metafora bidez uler daiteke. Esate baterako, VID multzokoak dira *adarra jo, katuak mingaina jan* eta *begi-bistatik galdu*.

3.3. PARSEMEren corpusaren datu estatistikoak

Euskarazko corpus etiketatuak[4] bi iturritako testuak biltzen ditu: Dependentzia Unibertsalen corpuseko 6.621 esaldi, hau da, corpus osoa (Aranzabe *et al.*, 2019), eta Elhuyar Web Corpuseko[5] 4.537 esaldi. Hortaz, testu periodistikoetako eta sareko testuetako 11.158 esaldi ditu guztira, 157.807 hitz. Corpusari buruzko xehetasunak 1. taulan daude jasota, etiketa bakoitzeko kopuruak barne.

1. taula. PARSEMEko euskarazko corpusaren datuak

Esaldiak	Hitzak	UFak	LVC	VID
11.158	157.807	3.823	3.049	774

Datozen ataletan azalduko dugun azterketak taula horretan jasotako etiketak ditu, hain zuzen, oinarritzat. Argitu dezagun orain nola erabili ditugun UF etiketa horiek agerpen literalak bilatzeko eta aztertzeko.

4. Zer aztertu dugun eta nola

PARSEMEren corpusa abiapuntutzat hartuta, corpusetik *hautagaiak* erauzi ditugu automatikoki, hau da, hainbat irizpideren arabera UFen agerpen literalak izan litezkeenak. Jarraian azalduko dugu nola erauzi ditugun hautagaiak zehazki (4.1. azpiatala), bai eta hautagai horiek nola multzokatu ditugun ere (4.2. azpiatala).

[4]Corpus osoa eskuragarri dago helbide honetan: `https://gitlab.com/parseme/sharedtask-data/tree/master/1.1`.
[5]`http://webcorpusak.elhuyar.eus/index.html`

4.1. Hautagaiak lortzeko heuristikoak

Lan honen hasieran esan dugunez, ezaugarri morfosintaktikoek garrantzi handia dute, gure ustez, UFen agerpen idiomatikoak agerpen literaletatik bereizteko, eta, hortaz, morfosintaxi mailan etiketatutako corpus bat hartu dugu oinarritzat. Hala, corpusean bilaketak egitean, jakin ahal izan dugu lema bakoitzak zer kategoria gramatikal duen, zer beste morfema duen erantsirik (adibidez, kasu- edo postposizio-markak), eta esaldi bakoitzean zer erlazio sintaktiko duen beste lemekin. Aranzabe *et al.*-en lanean (2019) zehaztasun handiz dago azalduta nola egiten den analisi-prozesu hori.

PARSEMEren corpusa hutsetik aztertzen hasi beharrean, lau heuristikoren bidez erauzi ditugu agerpen literalak izan litezkeen hautagaiak, etiketatze-lana errazteko. Heuristiko horien atzean dagoen ideia zera da: UF baten barruko lemak corpusean elkarrekin agertu badira baina ez badira UFtzat etiketatu, baliteke hitz-konbinazio jakin hori jatorrizko UFaren agerpen literal bat izatea.

Demagun *arrastoa utzi* UFa etiketatuta dagoela corpusean, eta *arrasto* izena *utzi* aditzaren objektutzat agertzen dela etiketa horretan. Demagun, era berean, 1. irudiko lau esaldiak ere badaudela corpusean, baina *arrasto* eta *utzi* lemak ez daudela UFtzat etiketatuta. Heuristikoek esaldiz esaldi begiratuko lukete ea lema horiek baldintza jakin batzuk betetzen dituzten, eta hala erabakiko lukete hautagaiak erauzi ala ez. Beheko zerrendan jaso dugu hitz-konbinazio jakin batek zer baldintza bete behar dituen erauzia izateko, eta zer egingo lukeen heuristiko bakoitzak irudiko esaldiekin[6].

1. irudia. Heuristikoek *arrastoa utzi* UFaren AL hautagaitzat erauzten dituzten lau adibide.

- **WindowGap**: lemek lau hitzeko leiho baten barruan agertu behar dute testuan, elkarren artean gehienez ere bi hitz dituztelarik.
  → Hautagai bana erauziko luke lau esaldietatik, lauretan agertzen baitira *arrasto* eta *utzi* lemak tartean gehienez ere bi hitz dituztela.
- **BagOfDeps**: lemek elkarri lotuta agertu behar dute dependentzia-zuhaitzean, baina berdin du zein hurrenkeratan dauden eta zer erlazio mota duten elkarren artean.
  → Hautagai bana erauziko luke (a), (b) eta (c) esaldietatik, baina ez (d) esalditik, azken horretan *utzi* eta *arrasto* ez baitaude zuzenean elkarri lotuta dependentzia-zuhaitzean.
- **UnlabeledDeps**: lemek zuzenean elkarri lotuta agertu behar dute dependentzia-zuhaitzean, eta jatorrizko UFaren osagaien noranzko berean.
  → Lehen bi esaldietatik hautagaiak erauziko lituzke, baina ez beste bietatik. Izan ere, (a) eta (b) esaldietan bakarrik agertzen dira bi lemak elkarri lotuta eta aditza izenaren gobernatzaile delarik, hau da, dependentzia-erlazioari dagokion gezia aditzetik izenera doalarik.
- **LabeledDeps**: lemek elkarri lotuta agertu behar dute dependentzia-zuhaitzean, jatorrizko UFaren osagaien noranzko berean eta erlazio mota berberarekin.
  → Lau esaldietatik hautagai bakarra erauziko luke, (a) esaldian bakarrik agertzen baita *arrasto* lema *utzi*ren objektu zuzentzat.

Pentsatzekoa denez, zerrendako lehen heuristikoak erauzten ditu hautagai gehien eta azkenak gutxien, bi horiek baitira, hurrenez hurren, hautagaiak erauzteko murriztapen gutxien eta gehien kontuan hartzen dituztenak: zenbat eta murriztapen gehiago, orduan eta hautagai gutxiago erauzten dira, eta alderantziz. Arrazoi berberagatik, lehenak

[6]Irudiko dependentzia sintaktikoak Dependentzia Unibertsalen ereduaren arabera daude zehaztuta, eta laburtzapenak ere eredu horretan erabiltzen direnak dira (Aranzabe *et al.*, 2019): *dobj*, objektu zuzena; *nsubj*, izen-subjektua; *conj*, juntagailua; *cc*, koordinazio-juntagailua; *acl* adjektibo-perpausa.

"okerreko" hautagai gehiago erauzten ditu azkenak baino, benetan agerpen literalak ez diren hautagai gehiago alegia. Dena dela, laurak hartu ditugu guk kontuan, gure helburua ez baitzen erauzketa ahalik eta doiena egitea baizik eta ahalik eta zabalena, eskuzko azterketa ere ahalik eta osoena izan zedin.

4.2. Hautagaien sailkapena

Corpusean etiketatutako UF guztiak erauzi, eta zerrenda bat osatu dugu haiekin: testuingururik gabeko hitz-konbinazioen multzo bat. Hemendik aurrera, *jatorrizko UF* deituko diegu zerrenda horretako hitz-konbinazioei. Jatorrizko UFen barruko lemak corpusean elkarrekin agertzen direnean, berriz, *agerpenez* hitz egingo dugu, eta hiru multzotan sailkatuko ditugu: agerpen idiomatikoak, agerpen literalak eta kointzidentziazko agerpenak. Izan ere, lan honen aztergai nagusia agerpen literalak badira ere, beste bi kontzeptuak ere kontuan hartzekoak dira, zenbaitetan ez baita oso argi egoten non dagoen multzo baten eta besteen arteko muga. Saia gaitezen, beraz, lan honen ardatz diren hiru kontzeptuak argitzen.

UF baten lemak corpusean elkarrekin agertzen direnean, corpuseko hitz-konbinazio hori **agerpen idiomatiko**tzat (AI) jotzen da, baldin eta (1) lemen arteko erlazio sintaktikoa bat badator jatorrizko UFaren egitura sintaktikoarekin[7], eta (2) esanahi idiomatikoa badu. Esate baterako, *adarra jo* hitz-konbinazioa aintzat hartuta eta jatorrizko UFan *adar* izena *jo* aditzaren objektu zuzena dela jakinik, 11. adibideko agerpena idiomatikoa litzateke:

(11) *Ez egin jaramonik,* ***adarra jotzen*** *ari zaizu eta.* → egitura sintaktiko berbera, esanahi idiomatikoa

Aldiz, corpuseko hitz-konbinazio bat UF baten **agerpen literal**tzat (AL) jotzen dugu lemen arteko erlazioa bat badator jatorrizko UFko lemen artekoarekin baina agerpenaren esanahia idiomatikoa ez bada. Aurreko adibide berberarekin jarraituz, honako hauek *adarra jo* UFaren agerpen literalak lirateke:

(12) *Pinaburuak zuhaitzaren adarrak jo zituen erortzean.* → egitura sintaktiko berbera, esanahi literala

(13) *Beleak zuhaitzaren bi adar jo zituen.* → egitura sintaktiko berbera, esanahi literala

Azkenik, hitz-konbinazio bati **kointzidentziazko agerpen** (KA) deritzogu, baldin eta lemen arteko erlazio sintaktikoa desberdina bada jatorrizko UFaren egitura sintaktikoaren aldean. Adibidez, irudiko (b) eta (d) esaldiek *arrastoa utzi* UFaren kointzidentziazko agerpen bana biltzen dute, eta beste honek, berriz, *adarra jo* UFaren bat:

(14) *# Zuhaitzaren adar bat hautsi zuen baloia jo nahian.* → egitura sintaktiko desberdina

Etiketatze-lana egiteko, hizkuntza bakoitzeko etiketatzaileei taula banatan gorde zaizkie honako datuak: jatorrizko UFa eta hari dagokion etiketa (LVC ala VID), hautagai bakoitzari dagokion esaldia osorik, hautagaiaren barruko lemen kategoria gramatikalak, eta zer heuristikok erauzi du(t)en hautagai bakoitza. Hizkuntza bakoitzeko hiztun aditu banak hartu du parte etiketatze-lanean, portugesezko zatian salbu, horretan bi etiketatzailek jardun baitute.

Aintzat harturik PARSEMEren irizpideekin bat datozen agerpen idiomatikoak etiketatuta daudela corpusean, heuristikoek erauzitako hautagaiak kointzidentziazkoak ala literalak ziren esan dute etiketatzaileek[8]. Horrez gain, agerpen literalak hiru azpimultzotan sailkatu dituzte, agerpen idiomatikoetatik bereizteko kontuan hartu beharreko informazioaren arabera.

- LITERAL-MORPH: agerpen idiomatikoetatik bereiz daiteke murriztapen morfologikoak kontuan hartuta. Esate baterako, 12. adibidea multzo honetan sailkatzekoa da, *adarra jo* UFa ez baita inoiz pluralean erabiltzen idiomatikoa denean.
- LITERAL-SYNT: agerpen idiomatikoetatik bereiz daiteke murriztapen sintaktikoak kontuan hartuta. Adibidez, gorago eman dugun 13. adibidea *adarra jo* UFtik bereizteko, nahikoa da izen-sintagmako *zuhaitzaren* modifikatzaileari eta *bi* determinatzaileari begiratzea, jatorrizko UFak ez baitu halakorik onartzen[9].

[7] Aurreko atalean azaldu bezala (3.1), egitura sintaktiko baliokidetzat jotzen ditugu forma kanonikora ekarrita egitura berbera dutenak.

[8] Ohar bedi agerpen idiomatiko guzti-guztiak ez daudela benetan etiketatuta corpusean, eskuzko etiketatze-lanean akatsak ere egoten baitira. Azterketa egitean multzo gehiago sortu ditugu erroreetatik eratorritako hautagaiak sailkatzeko, baina hemen, laburtze aldera, kointzidentziazko agerpenei eta literalei dagozkienak bakarrik aipatuko ditugu.

[9] Halako kasuak morfologiaren eta sintaxiaren arteko mugakoak diren arren, ataza honetan Dependentzia Unibertsalaren ildoari jarraitu diogu, eta, hortaz, fenomeno morfologikotzat hartu ditugu hitz baten barruan gertatzen diren aldaketa guztiak (*adarra, adarretik, adarrek...*), eta sintaktikotzat hitzetik kanpo gertatzen direnak (*adar bat, adar luzeak...*).

- LITERAL-OTHER: murriztapen morfosintaktikoak ez dira nahikoa agerpen idiomatikoetatik bereizteko; testuinguruari, semantikari edo hizkuntzaz kanpoko ezaugarriei begiratu beharra dago horretarako. Horixe gertatzen da, adibidez, 1. irudiko (a) eta (c) esaldiekin, ezin baitira horko *arrastoa utzi* literalak agerpen idiomatikoetatik bereizi morfosintaxiari begiratuta bakarrik.

5. Emaitzak

Etiketatze-lanaren estatistika nagusiak 2. taulan jaso ditugu. Oro har, idiomatikotasun-tasa[10] oso altua da, eta emaitzak oso antzekoak dira hizkuntza guztietan: % 96tik % 98ra bitartekoak. Hortaz, gure hipotesi nagusia betetzen da: UFen agerpen literalak oso urriak dira testu errealetan[11].

2. taula. Etiketatze-lanaren estatistika orokorrak, hizkuntza guztietan.

	DE	EL	EU	PL	PT
Corpuseko UFak	3.823	2.405	3.823	4.843	5.536
Hautagaiak	926	451	2.618	332	1.997
Kointzidentziazkoak	**% 2,6** (24)	**% 27,9** (126)	**% 42,4** (1110)	**% 61,1** (203)	**% 33,5** (668)
Literalak	**% 8,5** (79)	**% 11,5** (52)	**% 3,5** (91)	**% 29,5** (98)	**% 12,9** (258)
↪ literal-morph	% 0,8 (7)	% 5,5 (25)	% 1,9 (51)	% 1,2 (4)	% 3,7 (73)
↪ literal-synt	% 1,5 (14)	% 2 (9)	% 0,7 (19)	% 8,1 (27)	% 2,2 (44)
↪ literal-other	% 6,3 (58)	% 4 (18)	% 0,8 (21)	% 20,2 (67)	% 7,1 (141)
Bestelakoak	% 88,9 (823)	% 60,5 (273)	% 54,1 (1417)	% 9,3 (31)	% 53,6 (1071)
Idiomatikotasun-tasa	**% 98**	**% 98**	**% 98**	**% 98**	**% 96**

Arrazoi tipologikoak direla medio, hautagaien kopuruan alde nabarmena dago hizkuntza batetik bestera: mutur batean poloniera dago, heuristikoek 332 hautagai erauzi baitituzte 4.843 UF etiketatatik abiatuta, eta beste muturrean, berriz, euskara, 2.618 hautagai izan baitira 3.823 UF etiketaren bidez erauzitakoak. Kointzidentziazko agerpenen ugaritasuna da, batez ere, alde hori markatzen duena, eta datorren azpiatalean azalduko dugu ugaritasun horren zergatia. Nolanahi ere, taulak argi erakusten du morfosintaxiaren bidez ebatzi ezin diren kasuak oso gutxi direla, euskaraz bereziki. Hain zuzen, multzo horrek ez du hautagai guztien % 1 ere osatzen. Gure bigarren hipotesia ere betetzen da, beraz: morfosintaxiak garrantzi handia du idiomatiko-literal bereizketan, kointzidentziazko agerpenak sintaxiaren bidez ebatz baitaitezke, eta literal gehien-gehienak ere morfologiaren edo sintaxiaren bidez.

Behin emaitza orokorrak ikusita, azal dezagun oro har nolakoak diren multzo bakoitzean sailkatutako hautagaiak, eta ikus dezagun zer berezitasun dituen euskarak beste hizkuntzen aldean.

Kointzidentziazko agerpenen ezaugarriak

Euskara da, alde handiz, kointzidentziazko agerpen gehien dituen hizkuntza (2. taula). Agerpen horietako askok eta askok postposiziodun izenak dituzte barnean, jatorrizko UFan izenak halakorik ez bazuen ere. Izan ere, heuristikoek lemari begiratuta bakarrik erauzten dituzte hautagaiak, eta, postposizio- eta kasu-markak lematik kanpo geratzen direnez, izenari eransten zaizkion marka horiek ez dira kontuan hartzen. Hori gertatzen da, esate baterako, ondorengo adibideetan. *Aurre egin* UFa kontuan hartuta, *aurre* eta *egin* lemak bilatu dira, eta hautagaitzat erauzi dira 16. eta 17. adibideetako hitz-konbinazioak.

(15) *Arazoei* ***aurre egin*** *zien.*

(16) # *Donostiako udaletxearen* <u>*aurrean egin*</u> *dute elkarretaratzea.*

(17) # *Hitz egiten hasi* <u>*aurretik egin*</u> *beharrekoak.*

Izenari postposizioa gehitzeak osagaien arteko erlazio sintaktikoa aldatzen du adibide horretan, eta, hortaz, hautagaia kointzidentziazko agerpentzat sailkatu beharrekoa da. Etiketa bestelakoa litzateke jatorrizko UFak postposizioren bat barne hartuko balu (adib.: *aurre<u>ra</u> egin*), litekeena baita halakoetan erlazio sintaktikoa berbera izatea hautagaiak postposizio desberdina izanik ere, eta LITERAL-MORPH etiketa beharko bailuke kasu horietan.

[10] Idiomatikotasun-tasa = AI/(AI+AL).

[11] Lehenago ere esan dugunez (8. oin-oharra), azterketa osoan etiketa gehiago erabili ditugu (Savary *et al.*, 2019), baina lan honetan, datuak laburtzeko asmoz, *Bestelakoak* multzoan bildu ditugu corpuseko erroreei dagozkienak, analizatzailearen erroreei dagozkienak eta testuinguru murritzegia dutenak ondo sailkatu ahal izateko.

Bistan denez, heuristikoak ez dira hizkuntza aglutinatiboetan pentsatuz sortu hasiera batean. Ahalik eta heuristikorik orokorrenak sortu nahi izan direnez, lemari bakarrik begiratu zaio, baina horrek alferreko hautagai asko eta asko erauzarazi ditu euskaraz, lan honetako hizkuntza aglutinatibo bakarrean. Etorkizuneko lanei begira, hobe litzateke postposizio-markak ere lexikalizatutzat hartzea beti, gainerako hizkuntzetan preposizio lexikalizatuak (hitz beregainak izanik) kontuan hartzen diren modu berean. Hartara, *atzera egin* UFtik ez lirateke *atzean egin* eta halako hautagaiak eratorriko, ingelesezko *be in love* (lit. *maitasunean egon* 'maiteminduta egon') UFtik *be of love* (lit. *maitasuneko egon*) eratorriko ez litzatekeen bezalaxe.

Agerpen literalen ezaugarriak

Agerpen literalen ezaugarriak desberdin samarrak dira UF mota batetik bestera. Esate baterako, idiomatikotasuntasa askoz ere altuagoa da LVCetan VIDetan baino, edozein hizkuntzaz ari garela ere. Izan ere, LVCak nahiko konposizionalak dira semantikari dagokionez, izenak bere ohiko esanahia gordetzen baitu eta aditzak ezaugarri morfologikoak baino ez baitizkio gehitzen normalean (3.2. atala). Intuizioz ere, ez da hain erraza multzo horretako UFek agerpen literalak dituztela pentsatzea. Dena dela, badaude halako kasu batzuk, non LVC barruko bi lemak elkarrekin agertzen baitira baina ez baitituzte LVCaren ezaugarriak betetzen. Hori gertatu ohi da, adibidez, izen batek esanahi predikatiboa eta ez-predikatiboa izan dezakeenean, alegia, batzuetan bakarrik egiten dionean erreferentzia ekintza edo egoera bati (18–19. adibideak).

(18) *Sekulako **laguntza eman** dit kirolean eta kiroletik kanpo.*

(19) *Enpresa berriak sustatzeko laguntzak emango ditu Udalak.*

Goiko adibideetako lehenengoan, *laguntza eman* idiomatikoki dago erabilita, baina ez bigarrenean PARSEMEren gidalerroen arabera, diru-laguntza bati buruz ari baita eta ez laguntzeko ekintzari buruz. Esanahi idiomatikoan *laguntza* beti singularrean erabiltzen denez eta 19. adibidean pluralean dagoenez, bigarren adibide horri LITERAL-MORPH etiketa eman diogu.

Bestalde, VID motako UF asko metaforetatik datoz, eta intuizioz errazagoa da halakoek esanahi figuratiboa eta literala dutela pentsatzea. Era horretakoa da, adibidez, *atzera bota* UFa; 20. esaldian idiomatikoki erabilita dago, eta 21.ean, aldiz, literalki, zerbait fisikoki atzerantz botatzea adierazten baitu. Esaldi horri LITERAL-OTHER etiketa dagokio.

(20) *Irakasleen eskaerak **atzera bota** ditu Hezkuntzak.*

(21) *Pase aparta eman, eta baloia atzera bota dio taldekideari.*

Uste genuen bezala, eta 2. taulak agerian uzten duenez, VIDetako asko bereiz daitezke morfosintaxiari begiratuta, euskaraz bereziki. Esate baterako, *gai izan* UFan izena ez da inoiz adjektibo batez lagunduta egoten, eta ezaugarri horretxeren bidez jakin liteke 23. adibideko agerpena literala dela, LITERAL-SYNT motakoa zehazki.

(22) *Lau langiletik bat **gai da** euskaraz aritzeko.*

(23) *Horixe da gaurko gai nagusia.*

6. Ondorioak eta etorkizuneko lanak

Fraseologia mailan etiketatutako corpus bat oinarritzat hartuta, Unitate Fraseologikoen agerpen literalez jardun dugu lan honetan, eta erakutsi dugu halako agerpenak *urre baina urri* direla. Izan ere, *urre* dira batetik, Hizkuntzaren Prozesamenduko tresnek behar-beharrezkoa dutelako esanahi idiomatikoak eta literalak bereiztea, tresna linguistikoek taxuzko emaitzak sortuko badituzte. Baina bestetik, *urri* dira, corpusak erakusten baitu oso gutxitan erabiltzen direla literalki praktikan. Horrez gain, gure lanaren arabera, agerpen literal gehienak (bai eta kointzidentziazko agerpenak ere) ezaugarri morfosintaktikoei begiratuta bereiz daitezke agerpen idiomatikoetatik, eta datu horrek garrantzi handia du HPko tresnen garapenerako.

Aurrera begira, interesgarria litzateke azterketa hau beste corpus mota batzuetan berregitea, UF asko testu mota jakinetan bakarrik agertzen baitira, eta horrek bide emango bailiguke testu genero batetik bestera zer-nolako aldea dagoen ikusteko. Horrez gain, hizkuntza gehiago kontuan hartzea ere lan hau zabaltzeko beste modu bat da; hala ikusiko genuke ondorioak antzekoak ote diren beste hizkuntza batzuetan ere.

7. Erreferentziak

Abeillé, Anne, eta Yves Schabes. 1989. Parsing idioms in lexicalized tags. In *Proceedings of the fourth conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics*, 1–9. Association for Computational Linguistics.

Aranzabe, Maria Jesus, Aitziber Atutxa, Kepa Bengoetxea, Arantza Díaz de Ilarraza, Iakes Goenaga, Koldo Gojenola, eta Larraitz Uria. 2019. Dependentzia unibertsalen eredura egokitutako euskarazko zuhaitz-bankua. *EKAIA, EHUko zientzia eta teknologia aldizkaria* .

Azkarate, Miren, 1987. *Hitz elkartuak euskaraz*. Deustuko Unibertsitatea tesia.

Baldwin, Timothy, eta SuÑam Kim. 2010. Multiword expressions. In *Handbook of Natural Language Processing*, ed. by Nitin Indurkhya eta Fred J. Damerau, 267–292. Boca Raton, FL, USA: CRC Press, Taylor and Francis Group, 2 edition.

Cacciari, Cristina, eta Paola Corradini. 2015. Literal analysis and idiom retrieval in ambiguous idioms processing: A reading-time study. *Journal of Cognitive Psychology* 27.797–811.

Constant, Mathieu, Gülşen Eryiğit, Johanna Monti, Lonneke van der Plas, Carlos Ramisch, Michael Rosner, eta Amalia Todirascu. 2017. Multiword expression processing: A survey. *Computational Linguistics* .

Geeraert, Kristina, R Harald Baayen, eta John Newman. 2018. "spilling the bag" on idiomatic variation. *Multiword expressions at length and in depth* 1–33.

Gurrutxaga, Antton, Iñaki Alegria, eta Xabier Artola. 2014. Idiomatikotasunaren karakterizazio automatikoa: izena+aditza konbinazioak. *Ekaia. EHUko Zientzia eta Teknologia aldizkaria* .

Hualde, José Ignacio, eta Jon Ortiz de Urbina. 2003. *A grammar of Basque*. Walter de Gruyter.

Inurrieta, Uxoa, Itziar Aduriz, Arantza Diaz de Ilarraza, Gorka Labaka, eta Kepa Sarasola. 2017. Aditza+izena konbinazioen itzulpen automatikoa, arau linguistikoen bidez. In *IkerGazte: nazioarteko ikerketa euskaraz. Kongresuko artikulu-bilduma. Giza zientziak eta artea*, 158–166.

——, Itziar Aduriz, Ainara Estarrona, Itziar Gonzalez-Dios, Antton Gurrutxaga, Ruben Urizar, eta Inaki Alegria. 2018. Verbal multiword expressions in basque corpora. In *Proceedings of the Joint Workshop on Linguistic Annotation, Multiword Expressions and Constructions (LAW-MWE-CxG-2018)*, 86–95.

Savary, Agata, Marie Candito, V Barbu Mititelu, Eduard Bejček, Fabienne Cap, eta M van Gompel. 2018. Parseme multilingual corpus of verbal multiword expressions. 87–147.

——, Silvio Cordeiro, Timm Lichte, Carlos Ramisch, Uxoa Inurrieta, Voula Giouli, eta Ivelina Stoyanova. 2019. Literal occurrences of multiword expressions: rare birds that cause a stir. argitaratze–bidean.

——, eta Silvio Ricardo Cordeiro. 2017. Literal readings of multiword expressions: as scarce as hen's teeth. In *Proceedings of the 16th International Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, 64–72.

——, Manfred Sailer, Yannick Parmentier, Michael Rosner, Victoria Rosén, Adam Przepiórkowski, Cvetana Krstev, Veronika Vincze, Beata Wójtowicz, Gyri Smørdal Losnegaard, eta others. 2015. Parseme–parsing and multiword expressions within a european multilingual network. In *7th Language & Technology Conference: Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics (LTC 2015)*.

Sheinfux, Livnat Herzig, Tali Arad Greshler, Nurit Melnik, eta Shuly Wintner. 2017. Verbal mwes: Idiomaticity and flexibility. *Representation and Parsing of Multiword Expressions* 5–38.

Urizar, Ruben. 2012. Euskal lokuzioen tratamendu konputazionala. *Doktoregotesia, Informatika Fakultatea, UPV/EHU, Donostia* .

Waszczuk, Jakub, Agata Savary, eta Yannick Parmentier. 2016. Promoting multiword expressions in a*tag parsing. In *26th International Conference on Computational Linguistics (COLING 2016)*.

Zabala, Igone. 2004. Los predicados complejos en vasco. In *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, 445–534. Deustuko Unibertsitatea.

8. Eskerrak eta oharrak

Artikulu hau lankidetzan eginiko lan zabalago baten parte da. Azterketa osoaren xehetasunak *Literal occurrences of multiword expressions: rare birds that cause a stir* artikuluan daude jasota (Savary *et al.*, 2019). Lankidetza hori PARSEME proiektutik sortu da (IC1207 COST Action), eta honako egile hauek ere parte hartu dute: Agata Savary, Silvio Ricardo Cordeiro, Timm Lichte, Carlos Ramisch eta Voula Giouli.

Hiru adibide berri, emakume bertsolariak beti plazan aritu diren adierazgarri

Eñaut Agirre-Goia
Euskal hizkuntzalaritza eta filologia doktorego programa, UPV/EHU
enaut.agirre@ehu.eus

Laburpena

Artikulu honetan, bertsolaritzaren historiaz lehen eginda dauden ikerketei datu batzuk erantsi eta zuzendu nahi izan dizkiegu. Bertsolarien aitzindariek emakume izena dute eta hiletariak dira. Hainbat terminorekin nahasmena sortu da, eta gure ustez *hiletari* hitzak denak biltzen ditu. *Hiletari* haiek emakumezkoak ziren, eta XV. mendean eurena zen plaza galdu egin zuten, poliki-poliki; ez ordea, erabat. Hiru adibide berri ekarri ditugu hori ziurtatzen dutenak: Manuela Etxarri Zabaleta, Juana Manuela Irusta Egia, eta Jazinta Arruti.

Hitz gakoak: ahozkotasuna, bertsolaritza, hiletari, plazandre, emakume-bertsolari

Abstract

In this article we want to contribute and correct some data to the research carried out in the history of «bertsolaritza» (the act of oral verse improvisation). The pioneers of «bertsolaris» (those who orally improvise verses) have the name of female and are mourners. Confusion has been created with some terms, but we believe that the word ***hiletari*** *brings all the terms together. Those* ***hiletaris*** *were women, and in the 15th century, they began to lose, little by little, the place that corresponded to them in front of the public; but they did not lose it completely. We present three examples that come to corroborate it: Manuela Etxarri Zabaleta, Juana Manuela Irusta Egia, and Jazinta Arruti.*

Keywords: orality, oral poetry, mourner, female improvisers

1. Ikerketaren helburuak eta metodologia

Lan honetan, lehen egindako ikerketek utzitako ari-muturrei tiraka aritu gara, ondo ulertzen ez ziren terminoak argitu nahian, edo falta ziren datuak aurkitu nahian. Horretarako, bibliografia zaharra berrikusi eta berria aztertu dugu.

Bertsolaritzaren historia egitean, hasierako emakume bertsolariei horrela deitzen zaie: *profazadora*, *eresiagile*, *erostagile*, *hiletari*... Guk defendatuko dugu, denak *hiletariak* direla. Terminoetan dagoen saltsa argitzeko, batez ere autoreek idatzitakoak aztertu, konparatu, eta baloratu ditugu, eta gaur egungo hiztegiek ematen diguten informazioa txertatu dugu.

XIX. mendean, hiru emakume plazaz plaza ibiltzen ziren, bertso kantuan, euren gizonekin. Gizonen izenak bertsolaritzaren historiara pasa dira, emakumezkoenak ez. Guk argitara ekarri nahi izan ditugu. Oinarrizko informazioa (izen-abizenak, jaioteguna, heriotz-eguna, familia...) batez ere, Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoan aurkitu dugu. Bilaketa gehienak internet bidez egin dira, eta agiri garrantzitsuenak zuzenean kontsultatu.

2. Ikerketaren muina eta ondorioak

Literatura baino lehenagokoa da bertsoa. Bertsoak edo ahozko poesiak, Erick Havelockek dioen bezala, zenbat eta atzerago joan denboran, orduan eta garrantzia handiagoa hartzen du. Ideia orokorra bat eta bakarra da autore gehienetan: antzinakoa da bertsoaren

ohitura hori. Idatziaren faltan, ahozko kulturek erreminta bakarra zuten jakintza gordetzeko: memoria (Havelock 1996; Ong 1987). Eta gauzak memorian gordetzeko lagungarriak dira kantua, erritmoa, errima eta dantza (Lekuona 1978: 3): Lehenengo hirurak bertsolaritzak bereak ditu, eta garai batean laugarrena ere bai seguru asko, Pastoraletako kantuak gogora ekartzen digunez. Estrabonen garaian (K.a. 50) kantuan eta dantzan ari ziren euskaldunak (Azkue 1990: 27). Bertsoetatik ez ziren oso urruti egongo kantu haiek.

Manuel Lekuonak artzain-garaiarekin lotu zuen bertsolaritza, eta data bat ere jarri zion: 10.000 urtetik honako kontua omen (Bertsozale Elkartea d.g.; Lekuona 1978: 298):

Euskarazko lehendabiziko testu luze-antxekoa bertsoa da, garbi-garbi: *Beotibarko kanta*. 1321 urteko gertaera batez ari da, Gorritin izandako bataila bat, nafar eta gipuzkoarren artekoa. Esteban Garibaik dakar *Compendio Historial*-ean, 1571ean. (Mitxelena 1960: 66). *Peru Abendañokoaren kanta*, 1443 urtekoa, zer ote da ba, bertsoa ez bada? (Mitxelena 1960: 79-80). Euskaraz ezagutzen den lehendabiziko liburua bera ere bertsotan idatzia da. Bernard Etxepare apaizak idatzi zuen *Linguae Vasconum Primitiae* liburua, 1545ean, eta bertsotan idatzi zuen gaur egunean oraindik bizirik dauden neurrietan eta errima-moduetan.

Gaur ziur gaude, hasiera hartatik bertsolaritza izan dela, eta andre eta gizonen jarduna zela, ez soilik genero batena. Lehendabiziko aipamenek emakume izena daukate, eta gerora, emakume bertsolarien aipamenak urritu egiten badira ere, izan zirenaren arrastoak hor dira.

2.1. Hiletariak, eresiagileak, profazadorak... Termino asko, izaera bakarra

Bertsolarien lehenengo aipamenak hiletarienak dira, eta izen-abizenez ezagutzen ditugu. Emakume hiletariak dira, hain zuzen, norbait hiltzean haren omenez edo haren bueltan bertsoak kantatzen zituztenak. Datuekin ziurta daitekeeneraino, horiexek dira bertsolarien aintzindariak (Alvarez 2005). Baina ikusiko dugunez, terminoetan ez dago batasunik, eta batasunik ezean figura asko zirela eman dezake, bat eta bera denean. Horren adibide, Bertsozale elkarteko web orrian «Historia» atalean dioena. Bost termino ageri dira aipamen horretan: profazadoreak, erostagileak, gudu-kantuak, eresiak eta hiletariak. Gudu kantuak kenduta, beste guztiak *hiletari* hitzarekin azaldu daitezke. Tradiziozko euskal hiztegia eta terminologia inork ezagutzekotan, Resurreccion Maria Azkue izan zen (Azkue 1990: 17).

> La gente culta conocía ya, desde el siglo xv, estos poemas con el nombre seguramente alienígena *eresia*, tomado del griego *elegeia*, que con la pronuncia francesa *eledxia* (elegía) llegó hasta nosotros. Garibay y Oihenart, entre los antiguos, citan este vocablo *eresia*. No he conseguido oírlo de boca del pueblo, que tiene, para ello, su típica y pura voz: *ileta*.

Ez dago hori baino garbiago esaterik. Milia Lasturkoaren ahizpa hiletaria da Azkuerentzat, eta ondorioz, baita Santxa Hortiz, Santxa Otxoa edo Alosko Usoa ere.

Horren arabera, hiletariak dira, baita ere, hainbat lekutan aipatzen diren *profazadoreak* ere. Hori ez da ofizio baten izena, irain bat baizik. Hitz horrek españolez «mingainluze» edo «bazter-nahasle» esan nahi du, Real Academia Españolak dioenez[1]. Zein ziren, beraz, «mingainluze» haiek? Hiletariak dira, hiletetan kantatzen dutenak. Erostagileak hitzaz esan liteke, ez dagoela ondo erabilia. Batetik, erostagile beharrean *erostari* beharko luke, edo haren sinonimo den *adiakari* edo *aldiagile*. Hiletarien tankerako figura bat da, bertsoak kantatu beharrean, lantuak eta intziriak egiten zituen (Azkue 1990: 17).

---

[1] Mingainluze, bazter-nahasleak.
Real Academia Españolaren hiztegiak hau dio *profazadora* hitzagatik:
profazador, ra De *profazar*. **1. adj. desus.** Chismoso, que con cuentos y enredos procura desavenir a los que se profesan amistad. Era u. t. c. s.

2.2. Debekatzeko eta ezkutatzeko saiakerak

Hasieratik azaltzen dira emakume bertsolariak gure tradizioan. Atentzioa ematen du 1800 urtera arte bildu diren izen gehienak emakumezkoenak izateak. Baina badirudi hor mentalitatea aldatzen hasten dela. Bertsozale elkarteko datu basea esanguratsua da:

- 1400-1700 bitartean, 9 emakume <> 0 gizon.
- 1700-1800 bitartean, 11 emakume <> 14 gizon.
- 1800-1900 bitartean, 19 emakume <> 117 gizon.

Badakigu gero ere emakumeek kantuan segi zutela, baina iada ez da kontuan hartzen, ez zaio leku hori «tokatzen». Pello Errotaren familian asko ziren emakume bertsolariak: Sabina, Joxepa Iñazi, Mikela eta Lukasia (Zavala 1992: 13). Baina inork ez zuen lekurik, jada, bertsolarien munduan (Zavala 1992: 293):

> Sabinak dan-dana bertsotan erantzuten omen zuan [...] Ezagutu zuten guztiak diotenez, gizasemea izan balitz bertsolaria izango zan, Pello bere anaia bezelaxe.

Eta horrela geratu dira itzalean, hainbat eta hainbat emakume. Hara, hiru adibide:

2.2.1. Manuela Etxarri Zabaleta (Leitza, 1822-1893)

Manuela Etxarri Zabaleta nafarra zen, Izaban jaioa eta Leitzan hazia, eta plazaz plaza ibili zen bertsotan *Segurako itxua* bere senarrarekin (Zavala 1971). 1822an Izaban jaio, eta Leitzan bizitu zen oso txikitatik. Bi aldiz ezkondu zen Manuela. Lehenengo senarra Asentsio[2] Telleria zegamarra zuen, alarguna, eta 1857an ezkondu ziren. Ez zuten seme-alabarik, guk dakigula. Asentsio 1861eko abuztuan hil zen, eta Manuela handik lau hilabetera, abenduan, berriz ezkondu zen, oraingoan, Joakin Luzuriaga Oriarekin, *Segurako itxua*-rekin[3]. Biak alargunak ziren. Manuelak ez zuen seme-alabarik, baina Joakinek lau zituen. Zein egoeratan zeuden bertsoetan kontatzen du Joakinek berak (Zavala 1971: 123). Seme txikiena, urtea betetzerako hil zen, 1862an. Beste bat, 4 urterekin, 1863an[4]. Manuelak eta Joakinek bi umerekin egin zuten aurrera. Bizitza zaila izan zuten. Zavalak dion bezala «Mundu onek begitarte bigunik erakutsi zien gizagajo aiei!». Diru iturri handirik gabe, ezkondu, eta bertsoak saltzeari ekin zioten. Batek panderoa jo eta besteak gitarra.

Donostian egin zituzten azken urteak, San Antonio Abad Ospitalean. Jende behartsua hartzen zuten ospitale horretan, eta bertako heriotz-agirietan azaltzen dira Manuela eta Joakin. 1884ko uztailaren 12an hil zen Joakin[5], 60 urterekin. Bederatzi urte beranduago Manuela[6], 1893ko maiatzaren 14an, 71 urterekin, bihotzeko arazoek eraginda, dio agiriak[7].

---

[2] Gurea da idazkera, agirietako formetan ez baitago batasunik: Ascensión, Ascensio, Asensio...

[3] *Segurako itxua:* Joakin Luzuriaga Oria (1824-1884). Heriotza data ezezaguna zen orain arte.

[4] Datu hau ez dakar Antonio Zavalak, horregatik aipatu dut hemen. «Venancia Luzuriaga Loinaz, párvulo/a». Oñatiko San Miguel parrokiako 8. heriotz-liburuan ageri da, 45r folioa, 82 agiria. Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa. Nolaz azaltzen den Oñatin ez dakigu, baina gaitzen bat zuelako hango ospitalera eramana izan zitekeen, edo bizilekuz aldatuak zirelako.

[5] Joaquín Luzuriaga Oldria jartzen du Donostiako San Antonio Abad Ospitaleko heriotz agiriak, 5. Heriotz-liburuan, 115 orria, 1560 zk-a. Joakinen kasuan izen-abizenei jarraipena egitea ez da erraza: Joaquin Pablo Luzuriaga Oria ageri da jaiotze agirian. Gerora, ezkontza agirietan Joaquin Lusuriaga Odria ageri da; baita lehen emaztearekin izan zituen bost seme-alaben jaiotze agirietan ere. Bigarren abizenak izan duen eboluzioa ikusgarria da. Jaio zenean Oria zen, gero Odria bihurtu, eta Oldria hil.

[6] Manuela Echarri Zabaleta agertzen da Donostiako San Antonio Abad Ospitaleko heriotz agirian, 6. heriotz-liburuan, 117 v orria, 75 zk-a. Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa.

[7] «Muerte natural ocasionada por lesión cardíaca».

Segurako itxuak badu leku bat bertsoaren historian, liburu eta guzti. Manuelak ez, aipamen xumeren bat besterik. Eta badakigu, aspalditik itsutua bazegoen ere, Manuela ezagutu eta gero hasi zela plazaz plaza. Ez ote zuen Manuelak erabaki horretan parterik? Eman izan zaiona baino handiagoa, seguruenera. Hiru bertso-sail gorde dira Manuelak eta Joakinek elkarri kantatzen zizkiotenak (Zavala 1971).

2.2.2 Juana Manuela Irusta Egia (Elgoibar, 1844-1882)

Juana Manuela Irusta Egia bertsoak kantatzen ibili zela gauza jakina da. Hark kantatzen dituen bertsoetan behin eta berriz aipatzen da izena. Haren senarra famatua zen, *Asteasuko itxua* esaten zitzaien bi lehengusuetako bat: Pedro Mari Etxaburua Zelaia (1839-1882) hain zuzen ere. Liburu bateko atala eskaini zien Auspoak (Zavala 1967). Juana Manuela ez da aipatu izan bertsolari gisa, baina bertso horietan erabat azaltzen da gizonari kantuan. Batean, horrela esaten dio Pedro Marik: «Andria, bertsolari ederra zera zu».

Elgoibartarra zen Juana Manuela, 1844ko maiatzaren 27an jaioa. 1866an ezkondu zen, Elgoibarren, Asteasuko Pedro Mari Etxaburua Zelaiarekin, eta zazpi seme-alaba izan zituzten. Horietako bi, segituan hil ziren. Tolosan bizitu zen familia, Arostegieta kalean. Bizitza motza izan zuten. Biriketakoak edo tuberkulosiak[8] jota hil ziren: Juana Manuela 38 urterekin, 1882ko urriaren 24an; Pedro Mari zortzi hilabete lehenago, 42 urterekin. «Laugarren mailako» hiletak egin zitzaizkien, pobreenei egiten zitzaizkienak.

Besteak beste, bertso-saltzetik biltzen zuten dirua, plazaz plaza ibiltzen zirenean, elkarri sekulakoak esanez. Espektakuluaren parte zela ematen du (Zavala 1967: 317), artikulu honetan aipatzen ditugun beste itsu-bertsolarien kasuan bezala. Bost bertso-sail gorde dira eta sail horietako lauetan, Juana Manuelak ere kantatzen du (Zavala 1967).

2.2.3 Jazinta Arruti (Asteasu, 1827-1899)[9]

Jazinta Arruti Asteasun jaio zen, 1827ko abenduaren 27an. Bertso kantuan aritzen zen Jose Inazio Etxaburua Garaiarrekin (Asteasu, 1840-1900). Jose Inaziori *Astiasuko itxua* esaten zioten, goraxeago aipatu dugun Pedro Mari lehengusuari bezala. Asteasuko *Itxutarrak* familiako kide bat zen, eta Auspoako 68-70 zenbakietan atal bat dute (Zavala 1967). Jazinta Arruti bi aldiz ezkondu zela uste dugu. Jose Inaziorekin 1864ko abenduaren 12an ezkondu zen, bigarren ezkontzan. Bi ume izan zituzten, bikiak, eta bat jaio-berritan hil zen.

Jazinta 72 urterekin hil zen, 1899ko martxoaren 11n. Bere ibileren berririk ez genuen izango, bertso-paperetan haren izenik azaldu izan ez balitz. Hark kantatzen zuen sail bat iritsi da gugana. Ezinbestean erreparatu diegu Jose Inazioren bi puntu hauei: «Nire andre Jazintak artu didan gala, bertso berriak para bear dizkidala» (Zavala 1967).

2.3. Ondorioak eta etorkizunerako norabidea

Bestek utzitako hari-muturrei tiraka aritu gara artikulu honetan eta hari-mutur asko utzi ditugu tiratu gabe. Bertsolarien historia egiten dugunean hutsune asko dira, eta beraz, ondorioak hitz larriegitan idazterik ez dago oraindik ere. Hala ere, gauza batzuk zehazten joan gaitezke eta neurri batean, artikulu honetan horretantxe saiatu gara.

---

[8] «Tisis pulmonar» dio heriotz agirietan. Tolosako Santa Maria parrokiko 12 heriotz liburua, Juana Manuela: 422. orria, 134. agiri zenbakia; Pedro Mari: 388. orria, 26. agiri zenbakia. Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoa.

[9] Bataio agirian Juana Jacinta Arruti Aizpurua jartzen du. Bi abizenak amarenak dira, eta agiriak dio aita ez dela ezagutzen. Hortik aurrerako agiri guztietan Jacinta Arruti soilik azaltzen da.

1400-1700 bitartean bertsotan aritzen ziren izen gutxiak andrezkoak dira. Kronisten lehendabiziko aipamenek ere «andre inprobisatzaileen garaiak» zirela diote. Eta debekuak medio galarazi nahi diren kantu-ohiturak ere emakumezkoenak dira, batik bat. Horrek esan nahi du, emakumeek bazutela bere lekua plazan, eta aitortutako leku bat zela, beti-betitik zetorrena, eta gero galduko zutena.

Hiletariak dira emakume haiek. Terminologian egon zitekeen nahasmen piska bat, baina Azkuek argitu zuen joan den mende hasierarako, zer zen zer. Erabili izan diren beste hitzak kanpotik jarritakoak direla ematen du. *Eresia* edo *eresiagile* hitz «alienigena» jo zituen Azkuek. *Profazadora* berriz, irain bat da, ofizio-izen bat baino gehiago. Hiletari haiena figura bat zen eta oso jakina, Euskal Herri osoan zabaldua zegoena.

Hiletarien figuraren oso tankerakoa da, bera ez bada, bertsolari edo koplariena. Presentzia erabatekoa izan dute gurean, eta ez beti ondo ikusitakoa, agintarien begietatik. Hiletarien jarduna debekatzen saiatu ziren gisan, bertsolariena ere berdintsu pertsegitu izan da urteetan eta urteetan. Andreen kasuan, ordea, bi arrazoirengatik: bertsolari izateagatik eta andre izateagatik.

Azken mendeetan emakumeak bertsotan aritu dira, baina askoz espazio intimoagoetan. Eta trabak-traba plazan kantatu izan dutenek ere bertsolarien zerrendetan ez dute lekurik irabazi. Horren adibide dira Manuela Etxarri Zabaleta, Juana Manuela Irusta Egia edo Jazinta Arruti, senarraren izenaren itzalean geratu direnak.

Ezinbestean, bertsolaritzaren historia egiten dugunean kontuan hartu beharreko faktorea da emakume bertsolarien lekuarena. Hor egon direla badakigu, eta itzaletik argira ateratzeko lana geurea dugu. Azken urteetako lan asko bide horretan egin dira, eta artikulu honek ere adibide batzuk gehitu nahi izan dizkio bide horri. Gaur egun, emakume bertsolariak plazan lekua irabazten ari dira, baina ez leku berri bat, baizik lehen ere beraiena izan zena.

3. Bibliografia

Alvarez, A., 2005, «Euskal emakume idazleen lekua literaturaren historian. Dorrearen arrakalak agerian uzten», in *Jakin* aldizkaria, 148 zk.

Azkue, R.M, 1990, *Cancionero Popular Vasco* (3. Edizioa), Bilbo.

Bertsozale Elkartea (d.g.): «Historia». In *Bertsozale.eus*

Havelock, Eric A., 1996, *La musa aprende a escribir: reflexiones sobre oralidad y escritura desde la Antigüedad hasta el presente*, Bartzelona.

Lekuona, Manuel, 1978, *Idazlan guztiak I: Ahozko literatura*, Tolosa.

Mitxelena, Koldo, 1960, *Textos arcaicos vascos*, Madrid

Ong, Walter J., 1987, *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*, México.

Zavala, A.,1967, *Alzo'ko Imaz bertsolaria*, Donostia: Auspoa 68-69-70.

----------, 1971, *Pastor Izuela (1780-1837), Ezkioko ta Segurako itxuak*, Tolosa: Auspoa 106

----------, 1992, *Pello Errota. Pedro Elizegi Maiz (1840-1919).* Lizarra: Auspoaren Sail Nagusia 5.